Kazım Karabekir

Paşaların Kavgası

6. Baskı

Emre

Yayın No: 8

Paşaların Kavgası
İnkılap Hareketlerimiz

Yazarı: **Kazım Karabekir**

Yayına Hazırlayan: **Prof. Faruk Özerengin**

© Emre Yayınları, 2005

Yayın Danışmanı	:	Abdullah Şahin
Yayın Editörü	:	Burak Fazıl Çabuk
Redaksiyon	:	B. Fikret Çöloğlu
Bilgisayar Uygulama	:	Emre Ajans
Kapak Tasarımı	:	Emirhan Akyüz
Baskı-Cilt	:	Kilim Matbaacılık Ltd. Şti. Litros Yolu Fatih Sanayi Sitesi no: 12/204 Topkapı İstanbul (0212) 612 95 59

1. baskı Aralık 1991
6. baskı Nisan 2005

© Kitabın telif hakları, Emre Yayınları'na aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

ISBN: 975-7369-00-4

EMRE YAYINLARI®
Hocapaşa Mah. Dervişler Sok. No. 7 Sirkeci/İSTANBUL
Tel: (0212) 519 71 55-56
Fax: (0212) 528 71 12
www.emreyayinlari.com
e-mail: emreyayinlari@emreyayinlari.com

Kazım Karabekir

PAŞALARIN KAVGASI

İNKILAP HAREKETLERİMİZ

Yayına Hazırlayan

Prof. Faruk Özerengin

Emre®

İÇİNDEKİLER

TAKDİM / 11

BİRİNCİ BÖLÜM / 17

CHP Oklarının Hedefi Kazım Karabekir idi 17
CHP Grubu'nda Müzakere 18
Basın Modern Hurafeye Dikkat Etmeli 22
Karabekir'e Cahil Suçlaması 23
Modern Hurafeler 23
Ruh Hali 24
Dipdiri Mezara Gömülmek 25
Susmadım 26
Kalpazanlar, Ehliyetsizler 27
Gazete Sayfaları Tiyatro Sahnesine Benzetilmemeli 27
"Cihan Yıkılsa Türk Yılmaz" 28
Basın Liderleri 29
31 Mart Olayı 30
Büyük *Nutuk* 31
Atatürk: "Ya Bu işi Yürüteceğiz ya da Topyekün Gideceğiz" 32
Birbirimizi Biliriz 33
Nereye Gidiyoruz? 34
Uşak İstasyonunda 35
"Bunlar Amerikan Misyonerlerinin Yetiştirmeleridir" 37
Amerikan Misyonerleri 37
Üç İhanet 38

Karabekir: "Yalan!" 39
"Biz Atatürk'ün Lehine Ne Zaman Yazı Yazdık" 41
Büyük Adam Kim? 42
"Sorumluluğu Yoktur!" 43
"Yazdıklarımız Meydanda" 44
Milli Bütünlük 45
"Biz Atatürk'le Hayatımızı Sehpaya Koyduk" 46
Allah'tan Korkmaz! 46
"Kafamı Bile Feda Etmeyi Göze Aldım" 47
"Bana Kalpazan Dediler. Bu Reva mıdır?" 48
İrtica Palavrası 49
"Yakamazsınız Benim Kitabımı!" 50
Kuvvet Kaynağı Millet 51
Asalaklar 52
"Ben Hain miyim?" 52
Ya Bolşevik Ya Amerikan Mandası Kabul Edilecekti 53
"Hepimiz Birer Kukla Gibi" 53
Kurtarıcı Gençliğin Kendisidir 54
Başbakan Konuşuyor 55
"Paşa Bir Partinin Başına Geçsin, Yerimizi Terkedelim" 56
Nutuk'a Karşı Kitap Geçerlidir 56
Öğretmen Meselesi 57
Toplumun Güveni 58
4.4.1939 CHP Grup Toplantısının "Zabıt Özeti" 59

İKİNCİ BÖLÜM
İNKILAP HAREKETLERİMİZ / 61

Meşrutiyet ile Cumhuriyet İnkılapçılarının Arasındaki Fark 63
Tehlikeli Bir Cumhuriyete Doğru 64
İngilizlerin Bize Açıkça Cumhuriyet Teklifi 65
Rawlinson'un Teklifi Ankara'ya Bildiriliyor 67
Rawlinson Ankara'ya Gitmiyor 69
Ankara Milli Hükümetinin Cumhuriyet'e Doğru Gidişi 70
Paşa, Politikayı Askerliğe Tercih Ediyor 72
Mefkurede Değişiklik 74
Büyük Uzmanlar Meclisi Teklif Ediliyor 76
Cevap 77
İstanbul Hükümetinin İnkılaptan Endişesi 78
İzzet Paşa'nın Mektubu Ankara'ya Bildiriliyor 80
Doğu'daki Fikri ve Fiili Muhalefet 82
Saltanatın Lağvı, Hilafetin Âl-i Osman'da Bırakılması 84
Yeni Bir Dönem Başlıyor 86
Saltanat Kalkacak Hilafet Kalacak 87

Tarihî Bir Günde Tarihî Bir Celse 89
Kazım Karabekir Konuşuyor 90
İstanbul Hükümeti Devrede 91
Ankara İstanbul'a Ateş Püskürüyor 93
Rauf Bey "Ne Oluyoruz?" Diyor, Önergeyi İmzalamıyor 95
Savaş Bitmiş, Kapışma Yaklaşmıştır 96
Doğu ve Batı Cephesi Kumandanları Meseleyi Halletti 99
Gazi Renkten Renge Giriyor: "Peki?" 100
1 Kasım Kararı 101
İkinci Grup da Destekliyor 102
İsmet Paşa Lozan'a Hareket Ediyor 103
Yeni Hatt-ı Hareketim 104
Gazi-Karabekir Birlikte Çalışıyorlar 105
Birlikte Seyahat 107
Ali Şükrü Sahneye Çıkıyor 109
Gazi, Yönetimden Uzaklaştırılmak İsteniyor 110
Önce Barış Sonra Parti 114
Gazi'nin Balıkesir Hutbesi 114
Gazi "Halk Partisi"ni Açıklıyor 116
Gazi Konuşmasının Yankılarını Yokluyor 118
İzmir İktisat Kongresi 119
Karabekir Kongre'ye Başkan Seçiliyor 121
Türkiye İktisat Kongresi 122
İkinci Büyük Millet Meclisi Seçimini
Lozan'da Müttefikler Teklif Ediyor 123
Yeni Seçime Gidiliyor 124
Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin
İntihap Hakkındaki Beyannameleri 125
Halk Fırkasının Prensipleri 126
Sulh Hakkındaki Nokta-i Nazarımız 129
Seçim Çalışmalarına Davet 129
Seçim Kampanyası Başlıyor 131
Hilafet, TBMM'e Dayalıdır 132
"Milletvekillerini Ben Seçeyim" 133
Ali Şükrü'nün Cenazesi Trabzon'da Olay Oluyor 134
Trabzonluların Mebusluğunu İstemeleri 134
Ankara'da Yeni Bir Hava Esmeye Başladı 136
Gazi ve Karabekir Din Konusunda Çatışıyor 137
Dinsiz Millete Hayat Hakkı Yoktur 138
Gazi'nin Yeni Çevresi 139
Fethi Okyar: "İslamiyet İlerlemeye Engeldir" Diyor 141
Barış Müjdesi Bayrama Denk Düştü 143
Hükümet Reisliğim Meselesi 144

Yeni Başvekil Olacak Fethi Bey mi, Karabekir mi? 144
Başbakan Karabekir mi? 145
Başbakan Fethi Okyar 147
Tehlikeli Yol 149
"Hâkimiyet Bin Yaptım" Felsefesi 151
Kur'an'ın Türkçe'ye Çevrilişi 152
"Kitap Bayramı" Teklif Ediliyor 154
Karabekir Eğitim Konusunda Teklifler Yapıyor 156
Gazi, İslamiyet'i Övüyor mu? Yeriyor mu? 156
Lozan Anlaşmasında İstanbul Neden Başkent? 158
Kubbeli Köşkte Din Tartışması 159
"Ne olmak İstiyorsunuz; Hristiyan mı, Dinsiz mi?" 160
İşçi Kimin İmiş? 161
Gazi, Tek Adam Oluyor 163
Askerliği Tercihim ve Birinci Ordu Müfettişliğim 164
Genelkurmay Başkanlığı Konusu 166
Acıklı Vaziyet ve Doğu Seyahati 167
Gazi-Karabekir Sürtüşmesi 169
Cevap 170
Karabekir Huzursuz 170
Batı Cephesine Yapılan Yardım 171
Dehşet Verici Gerçekler 172
Karabekir'in Çocukları 174
Karabekir Erzurum'da 176
Kurtuluş Sonrası Endişeler 178
Salahattin Adil Paşa'nın Mektubu 178
Karabekir Paşa'nın Teftişleri 180
Gazi Üzerinde Söylentiler 183
Mevlit ve Kitap Bayramı 184
Hürriyet Elden Gidiyor? 186
Cumhuriyetin İlanı-Kars'ın Zaptı Arefesi Günü 187
Cumhuriyet Topları Atılıyor 188
İsmet Paşa Başbakan 189
Doğu'dan Ayrılışım 192
"Hava Latif, Deniz Durgun" 193
İstanbul ve Trakya Teftişlerim 194
Coşkun Karşılama 196
Dışlanan Karabekir Susuyor 197
Tek Adam Korkusu 199
Devlet Vakarına Yakışır Sözler 199
Karabekir İstanbul'da 199
Halife "İstemezlerse Giderim" Diyor 200
Refet Paşa ile Sohbet 201

Edirne Kurtuluş Bayramında ... 202
"Fethi Bey'i Yüzbaşılığından Tanırım" ... 205
Karabekir'e Yapılan Tezahürat ... 206
Askerleri Siyasetle Uğraştırmak Tehlikelidir ... 208
Karabekir Okulları Teftiş Ediyor ... 210
Taşhan ... 211
Karabekir Teklif Ediyor: "Ya Politika Ya Askerlik" ... 213
İstanbul'a Bir İstiklal Mahkemesi Gelmiş! ... 215
Karabekir'e Karşı Tedbir ... 216
Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İstanbul'a Geldi ... 218
Ankara Ordu Müfettişi Karabekir'den Şüpheleniyor ... 219
Karabekir Ankara'ya Gidiyor ... 221
Karabekir Gazi'den Rica Ediyor ... 222
İttihatçılarla Hesaplaşma ... 223
"Yarın 5'te Gelirim" ... 224
Karabekir Paşa'nın Yorumları ... 226
İsmet Paşa: "Muhalefete Geçerim" Diyor ... 226
Gazi, İstanbul'da Ayaklanma İhtimaline Karşı Tedbir Alıyor ... 228
Askerî Vazifeme Devam ... 229
Karabekir-Rauf Orbay Görüşmesi ... 230
1340 (1924) Yılı ... 231
Rauf Bey'in İfşaatı ... 231
İsmet Paşa ile Konuşmalarım ... 231
İsmet Paşa Karabekir'i Haklı Buluyor ... 232
İsmet Paşa, Karabekir'i Ziyaret Ediyor ... 233
İsmet Paşa Başbakanlıktan Düşerse Parti Kuracak ... 236
Mühim Bir Görüşme ... 237
İbret Alınacak İki Bölüm ... 238
İzmir'de Harp Oyunu ... 239
Garip Bir Harp Oyunu ... 240
"İtalya, Fransa ile Savaşmaz" ... 242
Gazi Ankara'ya Dönüyor ... 243
Hilafetin Lağvı ve Osmanlı Hanedanının Huduttan Çıkarılması ... 245
Hanedan Ülke Dışına Çıkarılıyor ... 247
"Kral Hüseyin, Halife Olmuş" ... 250
Köylü ve Halk Üzgün ... 251
Fevzi Paşa ile Tartışma ... 252
Fevzi Paşa da Şikayetçi ... 253
Karabekir'e Hak Veriyor ... 255
Fevzi Paşa'da Sürpriz Değişme ... 255
"Şimdi Sırası Değil" ... 257
Teftişler, Teftişler ... 258
"Paşam, Müşir Üniformasını Prova Ediyor" ... 259

Anadolu Hediyesi Albümü 260
Gazi, Sıcak Davranıyor 262
"Bir Millette Bir Gazi Olur" 266
Gazi, Musul Konusunu Açıyor 267
Ramazanda Rakı İçen Bakan 268
Anayasa Tartışmaları 270
İsmet Paşa'yı Ziyaret 272
Yine Musul Konusu 273
Kürtler Tehlikeli Olabilir 274
Söylediklerim Çıkınca 275
Musul'un İstirdadı Konusuna Fevzi Paşa Şaşırıyor 276
Çatalca Müstahkem Mevki Kalmalıdır 278
At Sırtında Harp Oyunu 279
Köyler Perişan 280
Kürtlerin Islahı Meselesi 282
Doğu İhmal Ediliyor 283
İzmir Seyahatim: La-dinî ve La-ahlaki Kulüpler 284
İzmir'de Temaslar Teftişler 286
Dumlupınar Merasimi 288
Ali Fuat Paşa (Cebesoy) 289
Sahillerimizi Teftiş 291
Çanakkale Abidesi Teşebbüsü 292
Çanakkale'de Halkla Sohbet 294
Mektuplarımın Çalınması 295
Başvurulardan Sonuç Yok 296
İstanbul'da Teftişlerim 297
İstanbul'un Kurtuluş Günü 299
İngilizlerle Harp Tehlikesi 300
Savaş Tehlikesi Çıkıyor 300
Fevzi Paşa Savaş Kararında 302
Karabekir Askerliği Bırakıyor 303
İstifam ve Millet Meclisi'ne Gelişim 306
Dokunaklı Bir istifa 307
Karabekir TBMM'de 308
Savaştan Sonra Çekilecektir 310
Paşalar Partileri ile Karşı Karşıya 312

KAZIM KARABEKİR İÇİN NELER DEDİLER
NELER YAZDILAR? / 315

ŞİLAH ARKADAŞLARININ
AĞZINDAN KARABEKİR / 325

TAKDİM

Savaş, devrim, ihtilal gibi olağanüstü zamanlarda, liderler, çevrelerinde kendileri ile ideallerini paylaşan, güçlü, vefakar insanlar isterler ve çoğu zaman da bulurlar.

Savaşsa, kazanılınca; devrim ise, yapılınca; ihtilal ise, başarılınca, çevredeki insanlar yavaş yavaş yavanlaşırlar; lideri sıkmaya başlarlar...

Lider, önce bunlarla hoş geçinmenin çarelerini arar. Fakat her halleri o kadar sıkıcıdır ki, lider yavaş yavaş bunlardan kurtulmanın yollarını aramaya başlar...

Oysa bunlar, kendisi ile birlikte halkın içinde bir şöhret olmuşlardır, lider kadar değilse de, liderlerden sonra, bunların çevresinde de birer hâle oluşmuştur! Liderin işlerine karışırlar; fikirlerini söylerler, bazı işleri sahiplenirler... Oysa bütün bunlar, liderin canını biraz daha sıkmaktan başka bir şeye yaramaz. Sonunda lider, bunlardan kurtulmanın çarelerini aramaya başlar. Çünkü hiçbir ülkede, iki tane kral yoktur...

Kurtuluş Savaşımız'da Atatürk ve arkadaşları arasında da, böyle bir çatışma, böyle bir çekişme oldu. Çünkü, bağımsız bir devlet kurmakta anlaşmışlardı ama, bu devlete verecekleri biçimde anlaşamamışlardı! Devleti kimin yöneteceğinde; kimin baş, kimin göz-kulak, kimin ayak olacağında kimse-

nin fikri yoktu. Herkes, nasıl savaşta her şeyi yapmak için var gücü ile çalışıyorsa, savaştan sonra da var gücü ile her şeye karışacak; daha doğrusu devletin akıl hocası olacaktı!

İşte, *"Paşaların Kavgası"* böyle bir kişisel dramı ve dramın dalgaları arasına gömülen idealistlerden birinin, toplumun hafızasında hâlâ yaşayan haksızlıklar, vefasızlıklar, kalleş yumruklarla desteklenen pusuların ortasında nasıl direndiğini; acı ile yumruğunu ısırırken nasıl gülmeye çalıştığını okuyacağız!

Kendi anlattıklarına bakılırsa; Kazım Karabekir, çoğu Türk aydınının ümitsizlik çukuruna düştüğü ve çareyi Amerikan mandasında gördüğü hazin günlerde, millete ve orduya güvenmekten başka çare olmadığını ilk fark eden paşalarımızdan biridir, belki de ilkidir. Çünkü yine kendi ifadesine göre Cafer Tayyar Paşa'yı uyaran da, Ali Fuat Cebesoy'u Batı Anadolu'ya tayin ettiren de, Mustafa Kemal Paşa'yı, İstanbul'da kalıp, kabineye girerek çareler aramak yerine Anadolu'ya geçip silahlı bir mukavemet kurmanın en çıkar yol olduğuna inandıran da kendisidir.

Fakat yine kendisi, bu yaptıklarından hiçbir böbürlenme payı çıkarmamakta, sadece doğru gibi görünen yanlışlarla oyalanmadan, kendisini doğu ordusuna tayin ettirmesini, şans olarak yorumlamak alçak gönüllülüğünü göstermekledir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçtikten sonra, Amasya'da, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve Rauf Bey'le birlikte üç gün, üç gece süren görüşmelerden sonra, vardıkları, *gerekirse Bolşevik olmak* kararının yayınlanmasını engelleyen, Karabekir Paşa'dır.

Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'yı başkan seçtirmemek için yaratılan akımın karşısına çıkan ve onun kongre başkanı olmasını sağlayan, Karabekir Paşa'dır. Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul'a dönmesinin istenmesi üzerine paşanın askerlikten istifa ettikten sonra en yakın arkadaşları

kendisini terk ederken ve bu saatlerde Karabekir'in gelip kendisini tutuklayabileceğini düşünürken; ordusunun ileri gelenleriyle gelip önünde tekmil veren ve "Hepimiz, emrinizdeyiz Paşa Hazretleri?" diyen, Karabekir Paşa'dır.

Sakarya Savaşı sırasında, savaşın kaderi ortada ve düşmandan yana ağırlıklı sallanırken, elindeki en değerli askerlerini bu ölüm kalım savaşına gönderip, zaferin sağlanmasına destek olan, Karabekir Paşa'dır...

Bunlar, tarihin resmi beyanlarıdır. Elbette bunun dışında da birbirlerine birçok hizmetler yapmışlardır. Özellikle Ankara Hükümeti'ni, Bolşevik Mustafa Suphi ve arkadaşlarının verecekleri zarardan koruması başlı başına anılmaya değer bir hizmettir.

Mustafa Kemal Paşa, bu hizmetleri, büyük bir adaletle değerlendirmiştir. Bu yüzden Kurtuluş Savaşı'na katılmış bütün paşaların üstünde bir yakınlıkla kendisini hoş tutmaya çalışmış; ileri sürdüğü fikirleri dikkatle dinlemiş, çoğunu benimsemiş ya da benimser görünmüş, kendisini kırmamak, onu darıltmamak için büyük bir özen göstermiştir. Hatıraları okudukça, bu söylediklerimin örneklerini okuyucularımız göreceklerdir.

Mustafa Kemal Paşa da, Kazım Karabekir Paşa da, Batı Uygarlığı yanlısıdır. Hatta her iki paşa, Türk kültürünün korunması, Batı'dan, sadece teknoloji ve bilgi transferleri yapılmasını istemektedirler, ikisi de Hilafet'in gerektiği noktasında birleşmişlerdir. Aralarında tek bir fark var: Karabekir Paşa, keskin çizgilerle düşüncesine yapışmıştır; Gazi Paşa, daha yumuşak, daha supleslidir. İkisi de, biri doğuda Ermenilere karşı; biri Büyük Taarruz'da, Yunanlılara karşı *"ters cephe"* oyununu oynamışlardır.

Daha pek çok benzerlik sıralayabiliriz. Fakat *"İktidar iki kişilik değildi!.."* Öyleyse, birinden birinin ortadan kalkması zorunluydu! Bu yüzden bu iki candan arkadaş, bir yerde ay-

rıldılar, birbirlerinin karşısına geçtiler ve sonunda biri tepede kaldı, biri tepelendi!

Bir Amerikan hikayesi vardır; adı: *"Bolivar, iki kişiyi çekemez."** Tıpkı o hikayedeki gibi iki arkadaş, birbirlerini canları kadar sevmişler, birbirlerini ölüm-kalım meydanlarında desteklemişler, ama Bolivar iki kişiyi çekemediği için, birinin namlusu, diğerinin alnına dayanmıştır.

Devrimlerin, ihtilallerin tarihine bakınız; bu örneklerle doludur. Stalin, Troçki'yi ortadan kaldırmasaydı, Troçki Stalin'i ortadan kaldıracaktı. Granma gemisiyle Küba'ya çıkan Fidel Kastro bugün iktidardadır, ama aynı gemi ile Küba'ya çıkan Che Guevera nerde? Çin'de Komünist ihtilalin birinci adamı *Mao* ise, ikinci adamı *Lio Şao-Şi*'dir. Biraz da bu *"ikinci, adam"*ın ortadan kalkması için, *"Kültür ihtilali cehennemi"*, Mao tarafından yakılmadı mı?

---

* Hikayeyi elli yıl önce okuduğum için, kahramanlarının adlarını tam olarak hatırlayamıyorum. Tutalım John ile Tom, sıcak iki arkadaştır, ikisi de gangsterdir. Bütün vurgunlarını birlikte yapmışlar, bir gün bile birbirlerine dargın kalmamışlardır.

Derken, günün birinde bir trende altın taşınacağını haber alırlar. Planlarını yaparlar: treni soyacaklardır. Nitekim tasarladıklarını bir bir gerçekleştirirler, her şey saat gibi işler, fakat hiç umulmayan bir şey olur ve trende altınları koruyan muhafızlardan biri, altınları alıp kaçan Tom'a ateş eder, Tom vurulmaz ama, atı vurulur; John, hemen yetişip arkadaşını atının terkisine alır ve bildiği bazı sapa yollardan geçirerek kaybolurlar.

Bir düzlükte, ateş yakıp yemeklerini yerler. Yemekten sonra altınları atının terkisinde taşıyan John, Tom'a dönüp:

- Niçin altınları bölüşmüyoruz? diye sorar. Olmaz ama, ya trendeki terslik gibi bir terslikle karşılaşır ve birbirimizden ayrılmak zorunda kalırsak, niçin hakkımız kaybolsun! Bölüşelim, ikimiz de kendi paramızın sorumluluğunu yaşayalım.

İyi yürekli John'un bu fikri, Tom'un gözlerini yaşartır. Bu ne ve-

Olmasaydı, çok iyi olurdu! Doğru; ama oluyor! Yağmur yağacak derken, tufanla karşılaştığımız olmuyor mu? Günümüzde yaşayan aydınların görevi, olaylara çeşitli açılardan bakmak ve gerçeği yakalamaktır. Olayların tarihe girebilmeleri için, günlük yargılardan kurtulmaları gerekir. Atatürk, *Nutuk*'ta söyleyecek, Karabekir anılarında anlatacak; biz, ikisini de okuyup dinleyerek gerçeği yakalayacağız.

Bugüne kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açık ve gizli bütün zabıtları yayınlandı. Fakat, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmelerin mutfağı sayılan CHP Grubu'nda yapılan konuşmalardan hemen hiçbir şey elimize geçmiş değildir. Yakın tarihimizde ilk defa bu kitapta Karabekir Paşa'nın el yazıları ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin *Grup Konuşmaları*'nın bir bölümünü yayınlamaktayız?

Okunduğu zaman görülecektir ki, bazı konularda küçük bir gerçeği bile açıklamaya kalkmak, bir dönemde cinayet mertebesinde suçlamalarla karşı karşıya kalmak demekti! Buna rağmen Karabekir, İbrahim Tali Öngören, Salih Bozok, Hikmet Bayur, Dr. Sadi Konuk, Süreyya Orgeevren, Rasih

---

fakar arkadaşlıktır! Altını ortaya dökerler, John Tom'a: "Sen say ve paylarımızı ayır" der. Tom saymaya başlar... Bir sana bir bana; bir sana bir bana... Altın yığını küçüle küçüle yok olacağı sırada, Tom, alnına soğuk bir şeyin dayandığını hisseder. Bir de bakar ki John, silahını alnına dayamıştır!

Önce şaşırır, şaka sanır, güler; "Bu nasıl şaka?" der gibi bakar... Fakat John'un yüzünde acımalı bir katılık vardır. Ağır bir sesle konuşur

- Biliyorsun, der; seninle bunca yıllık arkadaşız. Bugüne kadar birbirimizi incitmedik. Seni çok severim. Senden daha iyisi şöyle dursun, senin gibi bir arkadaşı ömrümün sonuna kadar bulamayacağımı çok iyi biliyorum. Ama ne yapayım? Kör talih! Görüyorsun, buraya gelinceye kadar atım Bolivar, ne hale geldi! Yine yola birlikte çıkmak isterdim ama, görüyorsun: BOLİVAR İKİ KİŞİYİ ÇEKEMEZ.

Kaplan, Aka Gündüz, Dr. Mazhar Germen, Asım Us, Dr. Hilmi Oytaç, Emin Sazak gibi Halk Partisi'nin hem fikirde, hem polemikte, hem hitabette en ağır toplarına tek başına cevap veriyor, savaşır gibi ters cepheler kurarak konuşuyor ve Başvekil Refik Saydam'ın barışçı konuşmasının satırbaşlarını veriyor...

Türkiye'de -o gün bu toplantıda bulunanlardan başkakimsenin bilmediği bu dehşet verici, dramatik tartışmayı, bütün ayrıntıları ile; nokta virgülüyle okuyacaksınız- tarihimize hizmet etmiş olmanın iftiharı bize yetecektir.

İsmet Bozdağ

BİRİNCİ BÖLÜM

CHP Oklarının Hedefi Kazım Karabekir İdi

Öğleden sonra Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey geldi, bana çok üzgün bir tavırla:

-Paşam, dedi; ben de dahil olduğum halde, bugün bir dostunuz çıkmayacağını size açık yürekle söylüyorum.

Sordum:

-Ne var?.. Bu üzüntünüz neden?.. Bir dostluk imtihanı mı var ki, yokluğunu gördünüz?..

Şu karşılığı aldım:

-Tekrar ediyorum, ben de dahil olduğum halde, bugün bir tek dostunuzun çıkmayacağını esefle söylüyorum. Bugünkü parti grup görüşmelerinde bulunmayacak mısınız?.. Size, dehşetli hücumlar hazırladılar. Bunu önlemek şöyle dursun, size haber veren de yok! Hücumların karşısında tek başınıza kalacaksınız!..

-Tek başıma kaldığım dehşet verici hadiselerle mücadeleden zevk almaya alışmışımdır. Bugün de tek başıma kalırsam, daha büyük zevk duyarım dedim ve benim: "Türk Yılmaz" marşımın şu mısrasını terennüm ederek, telefonla parti grubundan müzakere saatini sordum:

Düşmana salsa,
Tek bile kalsa,
Türk hiç yılar mı?
Türk hiç yılar mı?
Türk yılmaz.
Türk yılmaz.
Cihan yılsa,
Türk yılmaz.

Hemen bir otomobile atlayıp parti müzakeresine yetiştim. Dışişleri Bakanı'nın beyanatından sonra, bizim mücadele şöyle bir seyir izleyerek, mukadder olan akıbetine kavuştu.

CHP Grubu'nda Müzakere

İbrahim Tali Öngören: -Arkadaşlarım!.. Bir iki ay önce içimize tekrar gelen General Kazım Karabekir, bir müddetten beri İstanbul gazetelerinde, kendi hizmetlerine, gördüğü büyük işlere dair yazılar yazdırmakta ve yazmaktadır. Son zamanlarda bunlar, bazen tatlı tatlı okunuyor. Dün İstanbul'daki *Tan* Gazetesi, kendisine bir muhabir gönderir, bazı sorular sorar. Bu sorulara verdiği karşılıklarda, Ebedi Şef Atatürk'e temas eder beyanları, bendeniz saygısızlıkla karşıladım.

Generalin, askerlik değerine hiç diyeceğim yoktur, takdirkarıyım. Askeri terbiyesine de hürmetkarım; pek terbiyeli, fazilet sahibi bir zattır. Bu gayretle yazı yazmasındaki sebebi anlayamadım. İstanbul'da, daha beş yaşındaki çocukların acısını unutmadığı Atatürk'ün, tadı hatırası, tatlı ismiyle yaşayan İstanbul gençliğinin bu yazıları nasıl karşıladığını, tabi öğrendiniz.[1] (Alkışlar) Matbaaya giderek idarehaneye bazı

---

1 İbrahim Tali Öngören'in: "İstanbul gençliği bu yazıları nasıl karşıladı tabi öğrendiniz" sözü ile anlatmak istediği: Karabekir'in

ihtarlarda bulunmuşlardır. Buna burada söylemeyi bir vazife bilirim. Dünkü yazılar, belki sürecekti de... Anlaşıldığına göre, bazı kusurları merhuma (Atatürk) atfediyor; bu bir tasarlanmış kasıt mıdır, yoksa gazetecinin yanlış yazması mıdır? "Kendi kanaatim değil" derse, hepimizi memnun eder.

Salih Bozok (Bilecik):

Ben de aynı şeyden bahsedecektim; arkadaşım konuştular, gerek kalmadı.

Hikmet Bayur (Manisa): -Herkes gibi ben de bu sabah hayretle ve kederle bu yazıyı gördüm.

General Kazım Karabekir, bizim partimize girmiştir, milletvekili olmuştur. Atatürk'ün, bu partinin *"Ebedi Şefi"* olduğunu bile bile bu son hareketi, pek münasebetsizdir. Bunu bile bile; ikinci defa bu partiden milletvekili seçilmiştir. Doğru olan şu olabilirdi: Herkesin bir kanaati olabilir ve bir kimse bir adamı sevmeyebilir. Halbuki, Ebedi Şef'in kurduğu bu partinin Ebedi Şefi olarak kalacak olan muhterem şahsiyeti aleyhine, özellikle bu partinin içine girip aleyhinde bulunmak doğru değildir. (Bravo sesleri, alkışlar) Mert ise, milletvekilliğinden istifa etmelidir ve tekrar namzetliğini koymalıdır. Mert ise, kendisinden bunu bekleriz!.. İkinci bir özellik daha var: Biz üç arkadaşız, inkılap tarihi dersleri veriyoruz. Öbür arkadaşımı görüp sormadan, ben cevap vermek istiyorum. Diyor ki: "İnkılap dersleri dahi yanlış verilmektedir." Bunu böyle bize taş atar gibi söylemek doğru değildir. Benim yayınlanmış kitaplarım var. Talebinin çokluğu sebebi ile, bu-

---

Tan Gazetesi'nde yayınlanan beyanatın ilk bölümü üstüne, İstanbul Üniversitesi'nden bir grup öğrenci, *Tan* Gazetesi'ne giderek, Atatürk'ün aleyhinde olduğu anlaşılan bu beyanatın durdurulmasını istemiş, gazete de ertesi günü, beyanatın yayınlanmaya başladığı birinci sayfanın aynı sütununda bu ziyaretten söz ederek yayının durdurulduğu bildirilmiştir.

güne kadar 19.000 nüsha basılmıştır. Kendisi de görmüştür. Atatürk'ün sağlığında bana yazabilirdi. Haydi, o vakit yazmadı, sonradan pekala yazabilirdi. "İnkılap tarihinde şu noktalar yanlıştır" diyebilirdi. Doğru olan, kendisine güvenen böyle yapar!.. Yoksa söz dokundurarak yazmak hiçbir zaman doğru ve dürüst bir iş değildir. Bu iki noktadan, generalin hareketini doğru bulmuyorum. (Bravo sesleri, alkışlar)

Dr. Sadi Konuk (Bursa):

Arkadaşlar!

General Kazım Karabekir'in gazete muhabirine beyanat vermek suretiyle yaptığı neşriyatı, hepiniz gibi ben de bu sabah okudum. Atatürk adına, memleket birliğinin tek sembolü olarak, bütün nesillere verdiğimiz yüksek kıymete, herhangi bir şekilde hücuma değil, imasına bile tahammül edemeyiz. (Bravo sesleri) Biz, Atatürk'ün adını, bu devleti yaşatacak olan gelecek nesle en büyük ideali, en büyük istek halinde tecelli ettirmek istedik. Bu yüksek varlığı bugün huzurla, saadetle seyrediyorsak, bunu bütün varlığımızı, ancak o kudrete borçluyuz. Bunu inkar edip çok yakışıksız bir taarruzun, bir isteğin hiçbir zaman yer bulmasını istemeyiz, buna tahammül edemeyiz. General Kazım Karabekir, bu büyük varlığın altına sığınarak böyle bir tezvir ile memleketin birliğini bozmak cüretinde bulunamayacaktır. Biz, buna müsaade etmeyeceğiz! (Alkışlar)

Süreyya Orgeevren (Bitlis):

Arkadaşlar!

Biz, yüksek huzurunuzda Halk Partili bir fert, fakat ondan evvel, tabii durum itibariyle büyüğünü seven; sevdiğini gerçekten seven; inanışında derin bir bağlılık taşıyan, bir insan olarak öfkeli bir heyecan içinde olduğumu itiraf etmeliyim. Fakat insan ve insanlık karşısında bulunduğumu hesaba katarak küstahlığa düşmeden, öfke ile dolu olduğum halde,

mümkün olduğu kadar sakin olmaya çalışarak düşüncelerimi arz edeceğim. Sözlerim içinde tenkit ve yanlışlar, o yanlışı yapandan daha az olabileceğini bilmekle beraber, affınıza layık göreceğinizden eminim.

Arkadaşlar!

Benden önce söz alan ve çok yerinde olduğuna şahsen inandığım, tamamen kendi kanaat ve arzularını ifade eden arkadaşlarımın sözlerine katıldığımı belirttikten sonra, bu sözlerden onların niçin haklı ve bu hakkı niçin yerinde bulduğumuzu anlatabilmek için, müsaadenizle söz konusu olan makaleyi okuyacağım. Uzundur... Uzundur ama tahammüllerimiz ondan daha uzundur, daha büyüktür, çünkü kutsal esaslara dayanmaktadır. (Okuma sesleri)

Bir ses: Bu makaleyi dinlemeye tahammülümüz yoktur!.. (Yoktur, sesleri).

Orgeevren: (Devamla)

Müsaade buyurunuz, okuyacağım! Çünkü o makalede söz konusu olduğu gibi, bir kişinin sözü, mutlak ve mücerret sözü ile yola çıkmış durumuna düşmeyelim ki, o makalenin sahibi Sayın Genęral...

Rasih Kaplan (Antalya):

Mecliste general yoktur, vatandaş vardır!..

Süreyya Orgeevren: (Devamla)

Kusura bakma, benim konuşma biçimim böyledir. Böyle konuşmaya mecburum. Kendi tavsiye ettikleri şeyi, o yazılarda kendileri benimsememişlerdir. Bu anlayış benimdir, görüş benimdir, fakat delillerimin çok çok kuvvetli, çok yerinde olacağını söylemek isterim. Onun için, onları herhalde okumalıyım! Belki kendileri kabul edeceklerdir; ondan sonra konuşmaya gerek kalmayacaktır. Makaleyi, bir kez daha okumadan, tahlilini yapmadan, hadiseleri, zıtlıkların öncülüğünde anlam ve üslubun billurlaştırdığı ruhu ortaya koymadan

konuşmak, doğru olmaz inancındayım.

Mülakat, -hepimizin bildiği gibi- tertip edilmiş, gazete muhabiri kendileri ile görüşmüş... Bunların nasıl düzenlendiğini hepimiz çok iyi biliriz. Muhabir ya da yazar sormuştur; Sayın General de cevap vermişlerdir. Sorular ve cevaplar arasındaki oturmuşluk, kast ve anlam karşı karşıya getirilirse, mantıkla tahlil ve mukayese edilirse, iş bütün çıplaklığı ile meydana gelir.

Basın Modern Hurafeye Dikkat Etmeli

Süreyya Orgeevren, CHP grubunda konuşmakta ve Kazım Karabekir'in bu gazeteye verdiği mülakatı bölüm bölüm okumakta ve şiddetle eleştirmektedir:

Süreyya Orgeevren: - Yazar, gazetedeki mülakatta anlatıyor: "Uzun bir ayrılıktan sonra tekrar siyasi hayata dönen İstanbul milletvekili General Kazım Karabekir... Ankara'da, Yenişehir'deki evinde kendisini ziyaret ettiğim zaman, söze şöyle başladı:

- Memlekette menfi propaganda ile olduğu kadar "modern hurafe" ile de mücadele şerefli bir vazifedir. Bu mücadelede başlıca vazifenin, basına düştüğü kanaatindeyim.

Arkadaşlar! Şurasını özellikle dikkat gözünüze arz etmek istiyorum:

Sayın General, mihnetli geçen uzun yılların yıpratamadığı dinçlikte zinde ve sağlıklı görünüyor. Fakat saçlarındaki aklar, siyah telleri gizleyecek kadar çoğalmış... Çok aydınlık bir ifade ile, dinleyenleri peşinden sürükleyen bir hatip kudreti ile konuşuyor" dedikten sonra, yazar soruyor: "İstiklal Harbi'ndeki büyük hizmetlerinizi, milletin önemli bir çoğunluğu öğrenmek fırsatı bulamadı. Okuyucularımızın da, basınımızın da bu konuda aydınlanmaya ihtiyaçları olduğunu kabul buyurursunuz değil mi?.."

Karabekir'e Cahil Suçlaması

Arkadaşlar!..

Şu küçük bölüm üzerinde küçük bir tahlil yapmama müsaade buyurun; İstiklal Harbi'ndeki "büyük hizmet" denilen şey, biraz aşağıda Sayın General'in ifade ettikleri, altı yıl önce Türk basınının da uzun uzadıya yazılmış bir sürü dedikodulardan başka, memleket tesanüdü ve İstiklal Harbi kutsallığı üzerinde, bozgun ruhu yaratan etkilere yol açmış bilinen olaydır! Bunu, "Milletin büyük bir çoğunluğu öğrenmek fırsatı bulamamış." Fakat bu, yazarın sözüdür. Yazar, burada bulunmadığı için, karşılık verecek durumda olmayan insanlar hakkında söylenmesi gerekli olmayan sözleri söylemeyeceğim. Ancak, şunu söylemekten kendimi alamıyorum: Sayın yazar bilmiyorsa, yani büyük harpte General Kazım Karabekir Paşa Hazretleri'nin ne olduğunu, ne ölçüde var olduğunu bilmiyorsa, biz biliyoruz!.. İnkılap tarihini bilen, onun içinde doğan, onun içinde yaşayan ve onun oluşmasında zerre kadar hizmeti geçen herkes, çok iyi biliyor ve Türk milleti biliyor!.. Ne yapalım ki, onun içinden böyle bir cahil de çıkmış olabilir!

Yazarın bu sözüne generalin cevabı: *"Evet, -dedi- bütün bunlar, sırası geldikçe ortaya konacaktır."* Bir zaman konduğu gibi... (Devam ediyor)

Modern Hurafeler

Fakat muhakkak ki, bu gerçeklerin içinde kamuoyuna sunulması çok gecikmiş olanlar da vardır ve bu gecikmeler, kafalarda bir çeşit hurafe yaratmıştır.

Bu "hurafelerden ne kastedildiğini, modern hurafelerle eski hurafelerin hangi noktalarda ayrıldığını belirlemekte ben acizim. Ancak burada, şu küçük açıklamayı arz etmeye

ihtiyaç duyuyorum: Istiklal Harbi'nde gerçekleşmiş hizmetler, olaylar ve gerçekleşmiş hakikatler vardır da onların bir kısmı söylenmiş, bir kısmı söylenmemiş... Söylenmekteki lüzumun gecikmesi, hurafeler yaratmaya yol açmıyor, İstiklal Harbi, cihanın hayretle seyrettiği kutsal bir olaydır. Tarih demek, aşağı yukarı geçmiş zamanlara ait olayların, çeşitli yanlarının incelenmesi bilgisi demektir. Üzerinden 15-16 yıl geçmiş olan kısa bir zamanda Türk İstiklal Savaşı'nın hemen sıcağı sıcağına söylenmiş olması, tarih hakkındaki fikrin ve tarihe karşı duyulan güvenin bir belirtisidir.

General söylüyor: "Şahsen benim de 15 yıl menkubiyet durumunda kaldığımı (bir köşeye itildiğimi) biliyorsunuz. Bu süre, özellikle çoluğum çocuğum için pek acı geçti." Menkubiyet!... Bu kelimenin yerini bilmiyorum. Bizim bildiğimiz menkubiyet, büyük bir devlet adamının işinden çıkarılması gibidir. Sayın General, Türk ordusunun generalleri arasında hizmetleri görülmüş ve zaman zaman kendilerine -gerektikçe- takdir duyguları gösterilmiştir. Bizim gibi, milletin içinde, millete hizmet etmeye çalışmış kimselerin bunu unutması, hayal ve hatırdan geçmez. Ama, buradaki "menkubiyet" generalin askerlik görevinden istifa ederek siyasi hayata atılması olmuştur. Birçok generaller, bugünkü Milli Şefimiz de dahil olduğu halde, General Karabekir kadar, hatta ondan daha fazla memlekete askeri, siyasi, iktisadi sahalarda hizmet etmiş, birçok sivil ve asker vatandaşlar arasında, kendileri askerlikten istifa ederek ikinci Büyük Millet Meclisi'ne aza olarak girmişlerdir.

Ruh Hali

Ondan sonra, generalin kendi gibi düşünenlerle birleşmesinden sonra, bugün iyice bilinen, yersizliği gerçekleşen, memlekete zarar verici mahiyette bulunduğu anlaşılan, böylece ve buna dayanarak memleket için inkılap çocukları ara-

sında tutunamayıp, sönüp, çekilip giden teşekkülden sonra çekilmişler ve bir daha milletvekili olamamışlarsa, bu menkubiyet değildir, arkadaşlar!.. Bugün de yakından tanıdığımız, şereflendiğimiz, haklı olarak övünmeye layık bulduğumuz, milletvekilliğini bırakabileceğimiz, kafamızın içinde yaşayan bir gerçektir.

O zaman, kendi kendimizi, yenik mi düştük sayacağız?.. Bu noktayı, makaleyi yazan insanın, yazar veya söylerken duygulanma biçimini, ruh halini gösterebilmek için arz ettim. Yazının giriş bölümündeki anlayışımda, görüşümde ve mantığımda yanılma varsa, hemen söylesinler, şükranla, memnuniyetle kabul ederim...

Bu, *"Menkubiyet müddeti, bilhassa çoluk çocuğum için çok acı geçti"* cümlesini hatırınızda bir süre tutmanızı rica ederim; aşağıda hatırlatacağım, nasıl olduğunu kendilerinden müsaadeleriyle soracağım.

Milletvekilliğinden ayrılmak, milletvekili olmamak keyfiyetinin bir "menkubiyet" telakki edilmesini ve bu menkubiyetin, çoluk çocuğa verdiği açlık, benim havsalamda yer bulacak şeylerden değildir.

General *"Buna rağmen ben, bildiğim yoldan şaşmadım, her zaman için hakikatin savunucusu "olarak kaldım. Fakat ne yazık ki, on beş yıl içinde, kıymetli fikirlerle ortaya çıkıp hayatlarını hor görürcesine çalışan ve memlekete büyük hizmetler ifa eden bazı vatan çocuklarının bir kenarda nasıl unutulduğu, kimsenin gözünden kaçmamıştır"* diyor.

Dipdiri Mezara Gömülmek

İnsafla düşünmek lazımdır. On beş yıl içinde kıymetli vatan çocukları çıkıyor, çalışıyorlar, memlekete büyük hizmetler yapıyorlar, sonra bunlar bir kenara atılıyorlar; bütün Türk mil-

leri de bunu görüyor!.. Bu, şahsi ve dayanıksız bir kanaattir.

"Onların bütün hizmetleri, yalnız kökten inkar edilmekle kalmamış, belki onlara türlü iftiralar yapılarak, her biri dipdiri mezara gömülmek istenmiştir!" diyor!

Sayın generalden soruyorum: "On beş yıl kenarda kalan ve dipdiri mezara gömülen kimlerdir? Parti arkadaşlarına burada söylesinler kaç kişidir?.. Ben, bunu reddediyorum! Hizmet edenler çoktur. Ve bu memlekete hizmet etmek isteyenler tehditle, güçlükle karşı karşıya kalmamışlardır. "Dipdiri mezara gömülmek" durumuna düşmemişlerdir. Böyle yazılamayacağını, böyle yazmaya hakları olamayacağını, böyle yapmanın kamuoyunu çok kötü olan demagoji ite iğfal ederek bozgun ruh yaratmak ve milletin çok muhtaç olduğu dayanışma ihtiyacı karşısında berbat bir hale koymak olduğunu ve memleket ve millet mağlubiyetine, çöküşüne yol açacağını kendilerine samimi olarak, hatırlatırım! (Bravo sesleri)

Susmadım

Nerde kaldı ki Sayın General, bu tür insanların hizmetlerinin bir kalemde inkar edildiklerini ve söz söyledikçe, gerçekleri bağırıp onarmaya çalıştıkça, kendilerinin diri diri mezara gömüldüklerini iddia ettikleri halde, biraz önce, kısa bir süre hatırınızda tutmanızı rica ettiğim cümlelerini hatırlatıyorum: Kendisini çürüttüğü yer burasıdır!

Diyorlar ki: "Menkubiyet 15 yıl sürdü. Şu acıları gördüm ama, ben susmadım; vazifemi yaptım."

On beş yıl susmayan, sürekli görevini yapan bir adam, çıkıp da "Bir kalemde beni susturdular, yaptığım işleri ortadan kaldırdılar, beni diri diri mezara gömdüler" derse; bu birbirini tutmayan sözlerin hangisine inanılır?.. Ve böyle dipdiri mezara gömülmek isteyen insanlar için, memleket bunların

olgun dolgun başlarından istifadesiz bırakılmış!..

Olgun, dolgun baş, ensesine satır yese, vatanına, milletine hizmet etmekten feragat etmez! Akıtılacak kanı ile bile, memleketine yararlı olmaya bakar! İşte biz; o başı görmek istiyoruz!

Kalpazanlar, Ehliyetsizler

General "Bütün bunlarda modern hurafenin tesiri olmuştur. Bu itibarladır ki, basının bu işteki büyük rolüne peşinen işaret ettim. Baştakilere yaranmak için uluorta fikirler yayınlamadan önce, olayları olduğu gibi tespit ederek yeni nesle aynen anlatmamız gerekir. Aksi halde, birçok kahramanları sefil olarak göstermek, birçok kalpazanları, ehliyetsizleri, layık olmadıkları vasıflarla vasıflandırmak gafletine düşebiliriz" diyor.

Baştakilere yaranma için uluorta bir fikri ortaya atmak; aklın, mantığın inanmayacağı, düşünemeyeceği şeylerdir. Fakat kendisini göstermek için, büyüklüğünü küçültmek için, sebepli sebepsiz baştakilere hücum etmek mi gerektir?.. Bendeniz şahsen, bir belli hareketin işaret ettiği hakikati kastederek söylemiyorum; evet içimizde böyle insan yoktur ve olmayacaktır da... Olursa, tutunamayacaktır!..

Fakat aksi, daha kuvvetle olur, aksi daha kuvvetle hepimiz tarafından tutulur, benimsenir. Haksız olarak hücum ettiremeyiz başımızdakilere; haksız olarak ulu orta ve yersiz, hücum ettiremeyiz; hatta ölüsüne bile haset edilen büyüğümüze, hiç ettirmeyeceğiz! (Şiddetli alkışlar)

Gazete Sayfaları Tiyatro Sahnesine Benzetilmemeli

CHP Grubu'nda Süreyya Orgeevren konuşmakta Kazım Karabekir'in bir gazeteye verdiği mülakatı bölüm bölüm okumakta ve şiddetle eleştirmektedir.

Orgeevren, elinde tuttuğu mülakattan bir paragraf okumakta, sonra da kendi düşüncelerini söylemektedir:

Süreyya Orgeevren: (Devamla)

Karabekir, "Aksi halde birçok kahramanları sefil olarak göstermek ve birçok kalpazanları, ehliyetsizleri, layık olmadıkları vasıflarla vasıflandırmak gafletine düşebiliriz" diyor...

Arkadaşlar!

Şurada cümle, mutlaktır ve bir nazariye halinde ifade edilmektedir. Fakat şüphe yok ki, bir teori ifadesine boğulan bu muhakeme içinde, belli kişiler vardır. Var mıdır, yok mudur, bunu kürsüden yalanlamalı ya da doğrulamalıdırlar. Biz, gerçeğin bırakılarak, saklanarak, ona ters durumlar yaratılarak, kötülere, cahillere, kalpazanlara, hasetlere, hırs içinde kıvrananlara, çıkar peşinden koşanlara yer vermeyi istemediğimiz kadar, kalpazanları kahraman göstermekten de çok çekiniriz. (Bravo, alkışlar)

"Matbuat sayfaları, bir tiyatro sahnesine benzetilmemelidir yani matbuat liderleri, temsil edilecek herhangi bir piyes gibi, rolleri, istedikleri kimselere vermemelidirler." Tekrar muharrir şöyle söylüyor:

"Kazım Karabekir, bir ara, hatıralarını toparlamak ister gibi duraksadı. Bu fırsattan yararlanarak beni kabul ettiği salona şöyle bir gözettim. Genellikle sade, ama özenli döşenmiş... Bir tarafta, sayın generalin savaş anılarıyla dolu olan birkaç canlı dolap; odanın başka bir yanında da, şu levha göze çarpıyor

"Cihan Yıkılsa, Türk Yılmaz!"

İkram edilen kahvenin son yudumunu da yuvarlarken, General Kazım Karabekir, bu kısa sessizliği bozdu: "Yazık ki,

-dedi- son on beş yıllık basınımıza, bu bakımdan iyi bir numara verebilecek durumda değiliz!" ve bu suçlamasını açıklamasız bırakmamak için, hemen ekledi: "Basının yakın vakte kadar, çok kez baştakileri memnun etmek gayreti güttüğünü söylemeye mecburuz."

Bu cümleye bu kürsüden ben cevap verirsem, öteden beri aramızda bulunan ve özellikle yeni yeni aramıza girmiş olan, çok değerli, çok aydın -basın- deyince, Türkiye'de ilk hatıra gelen muhterem zatın cevap vermesi lazımdır. Suçlamaya uğrayan onlardır. Susurlarsa; kendilerinin bu suçlamaya, bu iftiraya, şimdiden layık olacaklarını söylemekte haklıyım. (Bravo sesleri, alkışlar)

General, "Basın, sırf bu gayretle, olayları, birçok tarihi olup biteni inkar edecek kadar ileri gitmişlerdir. Mesela burada şahsımdan bahsedeceğim: Altı yıl önceki İstiklal Savaşı tartışmasını hatırlarsınız değil mi?.. Ben o zaman, tarihi belgeler göstererek bazı olayların, gösterildikleri biçimde olmadığını ve gerçeğe uymadığını söylediğim zaman, basının haksız ve yersiz hücumlarına uğradım" diyor.

Basın Liderleri

Şimdi, "basın liderleri" denilen ve içimizde bulunan başyazarlara soruyoruz: Böyle mi yaptınız?.. Kürsüye gelir, söyler misiniz?: ya "evet", ya "hayır."

Okumaya devam ediyorum: "Sonu ne oldu?.. Gerçekleri öldürmeye koşan gayretlilerin mahcubiyetinden ve benim de maddi baskılara uğramaklığımdan başka ne oldu?.. Ve ben, bir süre daha o vakte kadar olduğu gibi kenarda, gözaltında yaşamak zorunda kaldım; fakat daha sıkı sınırlamalar altında da olsa, yazılarımı yine de yazmaya devam ettim."

Çelişkinin böylesine, bu kadar açığına, ben hayatımda rast-

lamadım! Yani, basın hiçbir şeye yaramazken, general, bunları yazmaya devam ediyormuş! Basında, bunları yazmaya güç yetmezken, yine gazete aracılığı ile general yazabiliyor! Hukuk fakültesi hocalarının "çelişki"yi "örnek" almalarını rica ederim!

"Hayatımın bütün hesaplarını, günü gününe, hatta saati saatine verebilirim" diyor; olabilir... Derli-toplu yaşayan her adam ve hepimiz verebiliriz!.. Fakat, 'lüzumsuz ve sebepsiz' görmüşler... Lütfen, bu kürsüden versinler!.. Temizliklerinde şüphe yoktur!.. Biz bu konuda hiçbir şey bilmiyoruz... Kimse de bir şey söylemedi!"

Kazım Karabekir "bir söylese" neler olacaktı, neler!.. Ne Atatürk'ün şahsiyeti, ne Milli Şef'in kıymeti kalacak!..

Bu değil! Biz çok iyi biliyoruz, böyle değildir!.. Bunu demek istiyorsanız, söyleyiniz dinleyelim!.. Yazar, söylüyor: "Sayın General biraz durdu, daha bir şeyler söylemek istediği anlaşılıyordu. Yalnız şu cümle ile yetindi: "Gerçekler, hiçbir zaman kaybolmaz. Zaman, gerçeklerin müttefikidir."

31 Mart Olayı

Özellikle bu kürsü, gerçeklerin koruyucusu, yaşatanı, ilanıdır!

"Maroken koltuğa biraz daha gomülerek elini alnına götürdü ve "Gazeteler" dedi, "İstiklal Savaşı dışında kalan olaylarda bile gerçeği, yazık ki bizce pek çirkin bir biçimde çarpıtıyor. Size bir örnek daha vereyim; bir gazete, bazı hatıralar yayınlıyordu. 31 Mart'ın bastırılması olayını masala çevirmişti. Yıldız'ın ele geçirilişini, Bulgar çetelerine bağlıyordu da benden söz etmiyordu. Halbuki, Yıldız'ı işgal eden kuvveti Fırka Kurmayı olarak şahsen ben idare etmiştim. Bu gazete, gerçeği, pek açı bir biçimde çarpıtmıştı. Zaman zaman buna benzer tarihi olayların çarpıtıldığını gördükçe; "Belki bir yan-

lışlık yapılmıştır" düşüncesi ile uyarmayı görev biliyorum. Fakat gazeteler, yazdıklarını düzeltmeye de yanaşmıyorlardı. Yalnız şurasını hemen söyleyeyim: sizinle yaptığımız bu görüşmeler, sırf bilim açısından incelenmelidir."

Evet!.. Biz de sosyal, politik, psikolojik diye inanılan, nitelenen ve baştan aşağı bilimsel olan ve özellikle, iç politika ve milli sosyolojimizin esaslarını ilgilendiren şeyleri, o bakımdan ele alıyoruz. Müsaadeleriyle bir noktaya daha işaret edeyim: Bunu küçük bir vatandaşın samimi ve candan bir uyarısı olarak alsınlar, hiçbir kastım yoktur; arkadaşlarımın, vatandaşlarının hiçbirine ait gizli kastım (zaten) yoktur. Çok açık ve dürüst konuşuyorum; bu kürsünün gereği, bu topluluğun emrettiği, koruduğu, hakkın ve hürriyetin gereği ne ise onu yapıyorum... Yazar, Sayın General ile konuştuğu evde "içerisine gömülebilecek maroken koltuktan" söz ediyorlar. Çoğumuzun evinin içinde oturacak sandalyemiz bile yoktur! Fakat hiçbir vakit "menkup olduk" yakınmadık ve yakınmayacağız!..

"Söylemek istediğim şey, bundan sonra olsun, şu veya bu gibi duygulara kapılarak, genç nesil avutulmamalı, gerçekler olduğu gibi kendilerine söylenmelidir."

Burada güdülen maksada, üniversite gençliğinin kesin ve gerçek cevabını vermiş olduğunu, biraz önce bu kürsüden duyduk! Var olsun idrakli gençlik, var olsun Türk gençliği!.. (Bravo sesleri, alkışlar)

Büyük *Nutuk*

"Büyük *Nutuk*"un hiç olmazsa "büyüklüğü" inkar edilebilirdi?.. Ebedi Şef'in kutsal nutkunda, memleketi, inkılabı, kendilerine emanet ektiği bir gençlik vardır. Elbette bu gençlik, bu münasebetle de vazifesini yapmıştır ve yapmaya devam edecektir.

"Olayların olduğu gibi tespit edilerek yeni nesle aynen ifa-

desindeki zarurete" işaret ediyorsunuz. Sizce bu nasıl mümkün olabilir?" diye soruyor yazar... General cevap veriyor: "Kesin olan nokta, birtakım kişiler memlekete yanlış olarak gösterildikleri ve yaptıkları büyük hizmetlerin bir kalemde çizildiğidir. Hadiseler, yalnız bir kişinin dilediği biçimde söylemesi ile ortaya çıkmaz. En küçük bir olayda bile tutulan bir zabıt varakası (tutanak), yalnız bir kişinin ifadesi değildir. O olayı yapan, gören, işitenlerin konuşmaları ile gerçek ortaya çıkabilir ve hükümler de buna göre, buna dayanarak verilir. Yalnız bir davacının ifadesine göre hüküm vermek, hiçbir zaman doğru olmaz."

Arkadaşlar!..

Bu mülakatta yalnız son bölüm olmasaydı, belki bu kürsüye gelip konuşmak istemezdim. Ben, o büyük '*Nutuk*'taki gerçeklere, bütün kuvvetimle, samimiyetimle katıldığım gibi, herkesle beraber inanırım, inanırız! General, bu kendi yalan iddialarında tek kalmaktadır.

Atatürk: "Ya Bu İşi Yürüteceğiz Ya Da Topyekün Gideceğiz!"

Süreyya Orgeevren, Kazım Karabekir'in bir gazeteye verdiği mülakattan bölümler okuyup eleştirmeye devam etmektedir:

General, "Büyük *Nutuk*"ta da, üzerinde önemle durulması gereken haksızlıklar ve yanlışlıklar vardır" diyor...

Bu söz, Necip Biladi gibi zaman zaman ortaya çıkan yanlışa koşulmuşların tekrarından ibarettir. Ben, tarihi belgeleri de okudum. Altı yıl önce kendisine karşılık verenlerin arasında ben de vardım.[2] Mukayeseyi ben de yaptım. Çelişik yo-

---

2 "Bir Ankaralı" imzası ile *Milliyet* Gazetesi'nde yayınlanan ve Kazım Karabekir Paşa'nın cevap vermesi üzerine yarıda kesilen yazı dizisinden bahsediyor.

rumlarına; müspet, birer birer cevabı ben verdim. Hâlâ, olayların böyle olmadığı düşüncesini taşıyorlarsa, bu kürsüden söyleyebilirler. Tarihe mal olmuş ve cihanın hürmetle karşıladığı ve hakikatleri ihtiva eden, en kıymetli bir eser diye, büyüklüğü burada dahi inkar edilmeyen Büyük Nutuk'un şurasında, burasında haksızlık, yanlışlık iddiasını yapmak için, insanın önce bu parti saygınlığında işgal ettiği yeri terk etmesi lazımdır. (Bravo sesleri, alkışlar)

"Birbirimizi Biliriz"

Rasih KAPLAN (Antalya):

Arkadaşlar!

Gerek istibdat, gerek meşrutiyet ve gerekse cumhuriyet devrine, bu üç devre erişen şu nesil, hepimizin arasında bu üç devri gören arkadaşlar, zannederim çoğunluktadır. Bu üç devirde yetişen, görev alan arkadaşların birçoğu, birbirlerini çok iyi tanırlar. Özellikle Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı'nı gören arkadaşlar, bilirler ki, İstiklal Savaşı'ndaki görev herhangi bir cephedeki göreve benzemezdi. Yurt gitmiş, ulus esir olmuş, yurdun hemen hemen işgal olunmamış yumurta kadar yeri kalmamış ki, üstüne çıkalım, "Bağımsızız" diyelim. Hepimiz esir durumda... Böylece, mücadeleye girmişiz!.. Bu durumda mücadeleye girince ihtiyar, genç, kadın, erkek, hiç fark olunmadan hepsine vazife boynunun borcu olur. Türk ulusu, bütün bu borcu nasıl öderdi?.. Bunu, tarihin içinde yaşayan hepimiz çok iyi biliriz. İstanbul milletvekili arkadaş da[3] bu tarihin içinde yaşamıştır, çok iyi bilir arkadaşlar. Bu vazifeyi görürken, ben ne kadar vazife görmüşsem, bu yurdun en kenar köyünde en güçsüz sandığımız kadın ya da erkek vazife görmüştür. Ben ne kadar bu millet için uğraşmışsam, ilkokula gitmeyen çocuk da onun acısını duymuştur. Çünkü onun anısı,

---

3 Kazım Karabekir Paşa'dan söz ediliyor.

babası da bu yurt için mücadelede idi. Anası, cepheye erzak ve cephane yetiştirmek için gitmiş, babası, silahını almış cephede idi. Dedesi de Birinci Dünya Savaşı'nda zaten şehit olmuştu. Yurt, işte böyle bir ortak mücadeleye girmişti. Bugün ben bu kürsüden o günkü hayatı tasvir ederken, acaba o gün biz kendimizi esaretten, yurdu işgalden kurtarmak için borç öderken, bugün batırmaya mı çıkıyoruz!.. Ödediğimiz borcu kime satacağız? Esir olacak bendim! Ben, bu borcu yurduma ödemeseydim, bugün serseri Yahudiler gibi yurtsuz bir serseri, bir sefil olurdum. Çünkü arkadaşlar; yurdu olmayanlar, serseri ve sefildirler!.. Ben millete ve yurduma karşı görevimi yapmasaydım, bugün ne olabilecektim?.. Onun için arkadaşlar, işe başlarken, bu sahnenin genişlemeden önünü alalım. Yüce heyetinizden de, hükümetimizden de rica ederim.

Nereye Gidiyoruz?

Arkadaşlar!..

Arkadaşlar, affınıza sığınarak üç aydan beri basında gördüğümüz yayınlar, bu arkadaşlarımızın böyle bir sahaya düşeceğini gösteriyordu.

Arkadaşlar!..

Hepimiz milletvekiliyiz... Mebusuz... Her gün gazetede bir şeye... efendim, milletvekili arkadaşlarımızın hepsi cumhurbaşkanımızı ziyaret etti. Belki, bunların içinde hususiyetleri olanlar varsa, Cumhurbaşkanı Hazretleri de karşı ziyarette bulundu. Ama bizim İstanbul mebusu arkadaşımız, Kazım Karabekir, Cumhurbaşkanı'nı ziyaret etmiş... Sonra birçok dedikodu... Ne var efendim, ne var acaba?..

Arkadaşlar...

Benim evime, okulda okuyan öğrenci de gelir. "Kazım Karabekir, Cumhurbaşkanı'nın siyasi ve askeri müşaviri imiş... Doğru mudur?.." derler. Nereye gidiyoruz arkadaşlar, nere-

ye?.. Bugünkü Cumhurbaşkanımız, siyaset aleminde, askerlik aleminde, kendisini dünyaya tanıtmış bir şahsiyettir. Sonra, bu propaganda ile ne kazanacağız?.. Bir süre hal tercümesi tutturdu. Umumi Harp'ten evvel, Umumi Harp içinde... Ondan sonra geldi İstiklal Harbi'ne.. Efendim, İstiklal Harbi'ni kepimiz biliriz. Demek ki, bugünleri yaşayan arkadaşlar çekilince, biz, birbirimize gireceğiz. Senin baban yaptı, benim kardeşim yaptı, ötekinin dedesi yaptı mı diyeceğiz?

Arkadaşlar!

Demin arz ettiğim gibi, bu yapılan işte, asker olsun, sivil olsun, siyasi olsun, tüccar, çiftçi olsun, kimseyi ayırt etmeyiz ve bu şerefi kimsenin üzerinde toplayamayız. Bu, Türk ulusunundur! (Bravo sesleri, alkışlar)

Uşak İstasyonunda

Atatürk, İzmir zaferinden dönerken, Uşak istasyonunda bir öğretmen arkadaşa şu cevabı vermiş; bizler bunu neslimize nakletmeliyiz. Orada bir arkadaş kendisine karşı zaferi kutlarken dedi ki:

"Siz şöyle yaptınız, böyle yaptınız!.." Atatürk de hemen o zatı ortaya getirdi:

- Hemşeriler! dedi. "Bunu dinlerseniz, size yeniden zıllullah yaratacaktır. Ben Türk milletini tehlikede gören bir kumandan, herhangi bir fert gibi ortaya atıldım. Millet benimle beraber; mücadeleye girdi. Bugün ne yapılmış ise, Türk milleti yapmıştır. Ben ne yapabilirim, Türk milleti olmasaydı?" dedi. (Şiddetli alkışlar)

Arkadaşlar !

Dünyayı görüyoruz. Ne olacağı belli olmayan bir mücadele içindeyiz. Bugün beyanat vermeye, yarın hatıra yazmaya kalkacak.. Öbür gün, dağılarak parçalanmaktan korkarım. Aynı

Çin'deki gibi, generaller şehirleri mı kuralım? Ama buna Türk ulusu kesinlikle müsaade etmez. (Alkışlar) Cumhuriyet Halk Partisi prensiplerinin esasları ve nizamı vardır. Düzenli hükümet kurmayı Atatürk bize ilke olarak telkin etmiştir. (Alkışlar)

Arkadaşlar!..

Birinci Büyük Millet Meclisi'nde idi. Atatürk bir gün Meclis'in münakaşasından çok yorulmuştu. Yorgun olarak çıkıyordu. Kendisine bir arkadaş şu sözü söyledi:

- Hem cephede, hem Meclis'te, hem hükümet işlerinde çok yoruluyorsunuz.

Verdikleri cevap şu idi:

- Evet, çok yoruluyoruz. Fakat tuttuğumuz dava dama oyunu değildir. Memleket ve millet mukadderatını tayin edecektir. Onun için, bu milletle beraber bu işi ya yürüteceğiz, ya topyekün gideceğiz.

Yine arkadaşlar; Atatürk, en büyük prensip olarak kurduğu, bir noktada, ihtilalin en şiddetli günlerinde bile, daima "Mahkeme hükmü ile cezalandırmak esastır" demiş, bunu daima muhafaza etmiştir. Hiçbir vakit komiteciliğe gitmemiştir. Memleket, her taraftan işgal edilmiş ve ihtilal içinde olduğu halde; daima nizami, daima kanuni, mahkemeyi memlekette hakim kılmak esasını hepimize telkin etmiştir. Bundandır ki arkadaşlar, sayın arkadaşımıza kendisi, meslek arkadaşı, cephe arkadaşı, ordu arkadaşı olarak en yüksek mevkiyi vermiştir.

Kazım Karabekir, doğudaki harekatın başında bulunmuştur. Ondan sonra Meclis'te kendisine hepimiz hürmet ederdik. Fakat arkadaşlar, ne oldu?.. Lakin, Büyük Millet Meclisi'ne geldikten sonra, hoşnutsuzluk durumuna girdi. Ayrı bir parti kurdu. Ona da bir şey demedi; tam bir serbestiyet içinde partiyi teşkil etti. Fakat sonraki sonucu hepiniz gözlerinizin önüne getiriniz: Daha üç-dört yıl önce istiklalini kurtarmış, harap bir yurt, fakir bir millet, ne ile karşılaşmıştır? Devlet reisine suikast!..

Bunlar Amerikan Misyonerlerinin Yetiştirmeleridir

Rasih Kaplan: (Antalya):

Arkadaşlar!..

Atatürk bugün aramızdan ayrılmıştır. Fakat hizmetini inkar eden, Türk ulusuna yaraşmaz! Türk ulusu, bu hizmeti inkar etmez ve etmeyecektir de...

Süreyya Orgeevren (Bitlis): Ettiremez.

Rasih Kaplan: (Konuşmayı sürdürerek) Kendisi etmeyince, tabiatıyla ettiremez. Arkadaşlar, bu dava karşısında eğer o adam da kendisinin târiz etmek istediği adamda garez olsaydı, bugün kendisi hayatta olmazdı. Bunlar hep birer tarihtir. Olayların içinde yaşayan bizlere de mi lo, lo, lo... (Gülüşmeler, alkışlar) Rica ederim, insaf, vicdan, bu yolda ne meslek farkı, ne şu, ne bu, herkes ve her Türk elinden geldiği kadar, gücü yettiği kadar, en az, en çok hizmet etmiştir.

Hiç kimsenin hak iddia etmeye yetkisi yoktur. Bugünkü nesil, kimsenin herhangi bir iddia ile ortaya çıkmasını kabul etmeyecektir. Böyle bir iddia ile ortaya çıkmak, memleketi anarşiye götürmek demektir. Bu yurt, daha dün istiklalini elde etti. Bundan sonra da şu bu iddialarla memleketi tekrar tehlikeye sokmamak için, her gün bir tedbir alalım. Yazdı, yaptı; fakat soruyorum: Fayda nedir?..

Amerikan Misyonerleri

Biliyor musunuz? Paşa, *Tan* Gazetesi 500 tane daha satsın diye bunu yapmıştır. Bunun için insan kendi adını, imzasını onlara satar mı?.. Bu millet seni tanımıştır, hürmet eder. Milli Mücadele kahramanları arasına koymuştur. *Tan* gazetecileri kimdir, biliyor musunuz?.. Amerikan misyonerlerinin Amerika'ya götürüp okuttukları ve getirdikleri adamlar!.. Niçin

çalıştıklarını biliyor musun?.. Böyle beş yüz gazete fazla satacak filan diye insan, Milli Mücadele'ye katılma şerefini başkasına satar mı?

Onun için arkadaşlar, bugünkü nesil ve herkes bilmelidir ki, -nasıl ki, mektepteki çocuklarımız bile uyanıktır, anında bize ceza verir- böyle bir iddia ile ortaya çıkmayalım. Eğer böyle iddialara devam edeceklerse, kendileri için en tehlikesiz yol, buradan bir an önce çekilmektir. (Bravo sesleri, alkışlar).

Aka Gündüz (Ankara)

Bundan 17 ya da 18 yıl önce bir sabahtı. Ebedi Şef, beni huzuruna çağırdı ve şu emri verdi:

-Kazım Karabekir, iyi bir arkadaştır, temiz bir arkadaştır. Onunla kongrede beraber çalışınız ve son derece hürmet ediniz. Ben "Ebedi Şef"e "Baş üstüne" dedim ve o günden düne kadar aynı emri, aynı sadakatle muhafaza ettim. Çünkü Ebedi Şef'in emri, ebediyyen itaate tabidir.

Ondan sonra "Milli Şef" hareketleriyle, vatandaş Karabekir'e bir kıymet verdiğini gösterdi. Milli Şef'in bu hareketi vatandaş Karabekir'in kudreti neticesi değil. Mitlli Şef'in fazileti eseri idi.

Bundan öğrendik ki, vatandaş Karabekir'e bir kıymet veriliyor, bir sevgi sunuluyor ve güven gösteriliyor. Fakat daha ilk günde gördük ki, vatandaş Karabekir, bunları bir çırpıda ve birbiri arkasına üç tane hıyanetle yenmiştir. Ben, bu Meclis dışındaki Karabekir hakkında hiçbir şey söylemeyeceğim; yalnız partici olarak parti disiplini bakımından, parti tüzüğünün uygulanmasını isteyeceğim.

Üç İhanet

Bunu isteyeceğim; çünkü vatandaş Karabekir, üç hıyaneti bilerek düşünerek, katmerli olarak yapmıştır. Onu, şimdi is-

pat edeceğim. Eğer memleketimiz kamuoyu ve sevgili gençliği, süratle hassas davranmasaydı ve manevi cezasını vermeseydi, siz bugün ve yarın daha neler okuyacaktınız! Onları da size vereceğim hem de kendi el yazısı ile. Ebedi Şef, Milli Şef ile beraber ve bütün arkadaşlarıyla birlikte, Cumhuriyet Halk Partisi'ni Kazım Karabekir kurmuştur! Hıyanet etmişlerdir.

Şimdi, niçin gelmiş, generalin hıyanet edilen prensipleri mahvolmuş ve Türkiye'yi yeniden kurtaracak... Bunu da partinin başkanlığına el yazısı ile vereceğim. Vatandaş Karabekir, girdiği dakikadan başlayarak partiye ihanet etmiştir. Öyleyse, partici olarak partinin divanında partiye hıyanet edenin nasıl cezalandırılması gerekli ise, o şekilde cezalandırılmasını isterim.

Hemen, ikinci hıyanete geçmiştir!.. Hemen bilerek, isteyerek, her şey fena imiş, her şey bitmiş, vatan perişan olmuş, ortalıkta hırsızlar türemiş, katiller türemiş, buna ne İsmet İnönü bakmış,, ne de Ebedi Şef bakmış... On sekiz yıl, bu memleket perişan olmuş...

Burada, kendisine sevgi ve muhabbet gösteren, fazilet eseri olarak, bir arkadaş diye içine alan İsmet İnönü'ye karşı da, yani, bugünkü Milli Şefimiz ve partimizin değişmez şefine de hıyanet var. Şundan dolayı, cezalandırılmasını isterim.

Bir üçüncü hıyanet daha yapmıştır; inkılaba hıyanet etmiştir, demek için bir tek kelime söylemek lazımdır. Ebedi Şef'e bilerek, düşünerek, aklıyla, fikriyle, her şeyiyle, bütün mevcudiyeti ile aleyhinde bulunmuş, iftira etmiştir.

Karabekir: "Yalan!"

General Kazım Karabekir (İstanbul): Böyle bir şey yoktur, böyle bir şey yapmadım.

Aka Gündüz: (Konuşmasını sürdürerek) Makalenin, beyanatın bir kısmının soruları, vatandaş Karabekir'in el yazısı iledir. Onlar, o yazarın aklından geçmiştir; şu sorular... Mesela, Atatürk'e tecavüz diyemeyeceğim, gaflet yaptı, bir şeyler söylemiştir. Bu, mütalaalar, çok kuvvetli imiş. Yazar söylüyor: "Bu kuvvetli cümle karşısında, şu soruyu sormak zorunluluğu vicdanımdan geldi. (Gülüşmeler). Sonra, bu matbaaya gitmiştir, el yazısı iledir. (Kendi el yazısı sesleri.) Evet, başkanlığa vereceğim. Sonra matbaadan utanmışlar, bu "vicdanımdan" tabirini koymuşlar; orasını çıkarmışlar, "hain-i vatanlar, biz ve şeflerimiz (okunamadı) evvela söylenmiş, yazılmış ve vatandaş Karabekir tarafından okunmuştur. "Gidin, devalupe edin ve tekrar bana getirin" demiştir. Yazılmış, tekrar gelmiştir ve ikinci defa üzerinde kendi el yazısı ile tashihler yapmıştır. Bu tashihten bir tanesi, o kadar açıktır ki, gerçeği ortaya çıkarır ve hükümler buna göre verilir.

Atatürk için söylüyor: "Herhangi bir davacının ifadesine göre hüküm veren..." onu bile az görmüş de "Bu, insanlığa sığmaz" diyor. Bütün bunlara dayanarak ben partici olarak parti çerçevesi içinde konuşuyorum, makalenin, beyanatın birincisini başkanlığa veriyorum. Üzerinde inceleme yapsınlar... Aksi çıkarsa cezama razıyım. Fakat, onun da cezalandırılmasını isterim.

Öyleyse, bizim burada yapacak işimiz, en büyüğümüzden, Milli Şefimiz'den başlayarak partimiz içinde şefimize hıyanet eden bu arkadaş, cezalandırılmalıdır. Yahut, açık oturuma konmalıdır ki, daha gerine gerine konuşalım; millet de gerçeği öğrensin!

Dr. Mazhar Germen (Aydın):

Arkadaşlar...

Bu hadiseyi... bu hadiseyi demekle kast olunabilir ki. İstiklal Mücadelesi'ne başladığımız günlerden beri, bu günleri yakından yaşayan arkadaşların hepsi, sözkonusu olan arka-

daşa dair bir davanın yürüyüp gittiğini bilirler... Hadiseyi, oradan tutmak mümkündür. Bunları, bir halet-i ruhiye meselesi olarak bir noktaya toplamak mümkündür.

İddia olunabilir ki, yazılı olmadığı için -yalan veya doğru- benim şahsıma, benim haysiyetime kalır. Bu soy arkadaşlar, hatta Atatürk, Büyük Millet Meclisi'ni kurarken, milletin mukadderatını Büyük Millet Meclisi'nin eline vermeye taraftar olmamışlardır. (Mazhar Cermen'in bu cümlesinin altını çizen Kazım Karabekir, el yazısı ile: "Bu doğrudur, fakat bahşettiği 'tarafdarlık' uydurmadır" notunu koymuştur.)

"Biz Atatürk'ün Lehine Ne Zaman Yazı Yazdık?"

Dr. Mazhar Germen (Aydın)

Böyle üç beş isim, o zamanları yaşayan arkadaşların aklında vardır. Yani, daha ziyade bir Generaller Heyeti'nin müşaveresiyle işin idaresinden yana olan arkadaşlar tanırız. Hatta, Büyük Millet Meclisi'nin içerisine milletvekili olarak girdikten sonra bile bunu bir dava gibi, bir tezkiye, bir şikayet konusu olarak defalarca ve uzun uzun dinlediğimiz -kendi adıma- çok olmuştur. Kendileriyle bu konuda tartışınam yoktur; bazı arkadaşlarla tartıştım. Yalnız kendilerinin bu düşünce biçimini ne dereceye kadar kabul edip etmediklerinin küçük bir örneği aklımdadır. Milli Mücadele günlerinde % 40 savaş vergisi kararı duyulduğu zaman, sayın kumandan, kendi ınıntıkasında bunu, para ile karşılanan vergi biçiminde toplamakta direnmiştir. Büyük şef, amirleri tarafından: "Bunun bir kanun olduğu aynen uygulanması gerekeceği" konusunda uyarıldığı zaman, sükunetle kabul etmemişlerdi. Yani, düzenli bir Meclis'çe yönetilir devlet sisteminin kendilerince sindirilmiş bulunduğunu iddia etmek kolay değildir.

Beni, kaba da bulsanız, doktorluk alışkanlığıma bağlayarak bağışlasınlar. Öyle görünüyor ki, demeci büyük bir ego-

izmin etkisi altındadır; çok defa, iradesini elinden kaçırmış bir adamın ruh hali içinde görünüyor. Her işi bilmek, her şeye karışmak davası, hakikaten insanların çok kez ayağını sürçtürüp çukura düşürebilir. Hayatta kendisini "ızdırap" diye anlattığı, "menkubiyet" diye nitelediği devrini de, yine aşağı-yukarı öyle bir ruh haletinin doğal sonucu diye aldım. Belki o zaman tesirini kendi kendisine giderebilir.

Büyük Adam Kim?

Her memlekette her işin, her şubenin, her sanatın büyükleri vardır. Onlara: "Büyük Adam" denir. Herhangi bir komutanın, herhangi bir profesörün, kendi alanında yapmayı benimsediği herhangi bir işte "büyük" diye vasıflandırılacak hareketi olabilir. Fakat bizim "Şef" dediğimiz adamlar, bir büyüklüğü, herhangi bir rastlantının, herhangi bir talihin yardımı gibi şekillerle küçültülmesine imkan olmayan büyüklüklerdir.

Biliriz ki, daha çocukluk çağında başlayan fevkaladelikler, daha teğmenliklerinde, yüzbaşılıklarında, her davada, her alanda kendi meslektaşları arasında kendi üstünlüğünü kabul ettirdikten sonra, küçük rütbede bir insan olmalarına rağmen, kendisinden büyük rütbeler arasında muvaffakiyetlerinin yazılmış olmasından başlayarak, içtimai, siyasi ve her alanda, herkesten üstünlüğünü bütün bir millet ve vatana benimsettirdikten başka, en uzak vatan dışında en uzak sınırlara kadar eserlerini tanıtan insanlara "büyük" diyoruz. Aslında "büyük" dediğimiz onlardır. Öyleyse, bir insan kendi tarihini kendi yazmak isterse ki, o tarihe yazılacak işleri görmüş adam demek diye, hiç olmazsa, böyle bir büyüğe, bir milletin idealine, büyük menfaatine, vatana mal olmuş herhangi bir olaya zarar vermekten çekinecek, küçük bir feragati nefsinde hissedecek derecede olgun bulunması lazımdır. (Bravo sesleri, alkışlar)

"Sorumluluğu Yoktur!"

Görülüyor ki, büyük endişe içindedirler. Uzun zamandan beri bu endişe, şurada toplanıyor.

Eğer kendileri cebren bir hareketin sonunda milletin büyük işlerinin başında bulunmuş olmasaydı, böyle milletin başında bulunagelmiş olan büyük adama Atatürk, yahut Büyük Şef, Ebedi Şef denildiği gibi; bir ikinci büyük adam, çok büyük adam, çok büyük şef gibi bir hedefini iktisap etmesi ihtimalini ortadan kaldırmış olanlara büyük bir kin ve garez duyar gibi olduğunu hissediyor... Gerçekten belki mümkündür.

Yaradılışına yerleşmiş yüksek kudret ve faziletleri gerektiği gibi gelişmiş ve millet de bundan yararlanamamış... Öyleyse, kendisi de, kendi ününü sağlayamamış olmasından ötürü, milletine daha büyük yararlar sağlayamamış olmasından ötürü, memleket ve millet adına acısını dile getiriyor. Evet, bu düşünce ve ruh haleti üzerinde işi toplayınca, kendisini mazur görüyorum.

Gerçekten, elinde olmayan bazı kuvvetlerin etkisi altında sürüklenerek yapılmış işlerin failleri, çok büyük sorumluluklar taşımazlar.

Onun için, benden önce söz alan arkadaşlarımın düşüncelerine katılmıyorum. Parti açısından hakkında büyük büyük sorular açarak araştırmalar, soruşturmalar yaparak bazı uygulamalara gitmek gibi yollara gitmeyelim. Çok tahmin ediyorum ki, Paşa Hazretleri, içinde bulundukları kuvvetli ruh halinin, reaksiyonunun tesiri altında kusur ve yanlışlarını kavradıklarını söyleyerek özür dileyeceklerdir. Ve bu sebeple, ortak tahkikat yapmaya gerek kalmadığını umuyorum.

"Yazdıklarımız Meydanda"

Asım Us (Çoruh):

Arkadaşlar!

Bendeniz söz söylemek niyetinde değildim. Basın sorunu konuşulurken, Süreyya arkadaşımız, bütün gazetecileri hedef alarak:

"Onlara da söz düşer, söylemezlerse, kabul etmiş olurlar" dedi. Onun için birkaç soru sormak istiyorum.

Konuşmaya başlamadan önce isterdim ki, gazetede çıkan mülakat doğru mudur, bu anlaşılsın. General Kazım Karabekir'in ağzından çıktığı gibi zaptedilmiş midir? Bu açıklanabilir, hatta düzeltilebilir sanıyorum.

Bir arkadaşımız bu mülakatı kendi el yazıları ile getirdi: "Onundur" dediler.

Tabii, şüphe kalmadı. Gazetecileri ilgilendiren noktası: Diyor ki, gazeteciler Atatürk'ün zamanında, benim aleyhimde birtakım yazılar yazdılar; eleştirdiler! Bunları hoş görünmek için, dalkavukluk için yaptılar! Bu dedikleri yazıları yazanlar; yine aynı fikirde olsalardı, bugün onları savunmaya hazır bulunmasalardı; dedikleri doğru olabilirdi. Atatürk, Devlet Başkanı olduğu zaman hatırlanabilirdi ki ona bir maksatla hoş görünmek, yaranmak için yazıyorduk. Fakat biz, Atatürk'ü ne zaman şef olarak tanıttık, ne zaman lehine yazdık?.. İstanbul işgal altındaydı, İngilizler hepimizin başında bulunuyordu. Gerektiği zaman yazarları birer birer alıp götürüyorlardı... Yazdıklarımız meydanda...

Sonra Atatürk öldü. Gazetelerin yazılarında küçük bir değişiklik oldu mu?.. Nasıl "yaranmak için" denilebiliyor?...

Süreyya Orgeevren (Bitlis): - Bana sorma, söyleyene sor...

Milli Bütünlük

Asım Us- (Konuşmasını sürdürerek) Bendeniz, bu yazılar ve mülakatı görünce, Kazım Karabekir'in niçin milletvekili olduklarını anlamadıklarına hükmediyorum: Benim bildiğim, memlekette bir milli bütünlük vardır. Oysa Kazım Karabekir gelmiştir, bunu bombalamaktadır. Yarın biz de yazarız ve yazmaktan çekinmeyiz; fakat sonu ne olacak?.. Benim hatırıma şu geliyor: Paşa Hazretleri'ne sormalı: O yazılarda direniyorlar mı?.. Direniyorlarsa, arkadaşların arasında oturmaya haklan yoktur. Etmiyorlarsa, Haysiyet Divanı'na veririz, yazmıştır, fakat sözünden dönmüştür, ne yapalım der, mesele kalmaz! (Bravo sesleri)

Başkan: - Söz, Orgeevren'indir...

Süreyya Orgeevren: (Bitlis) - Konuşsunlar!.. İhtiyat akçesi olarak söz almıştım!

Dr. Hilmi Oytaç (Malatya):

Böyle bir münakaşanın açılacağı aklıma gelmezdi. Çok üzüntülü ve heyecanlıyım. Meşhur bir söz vardır: "Bir deli bir taş atar, kırk akıllı çıkaramaz" derler. Şimdi biz bu durumdayız. Bu millet kadirşinastırr, büyüklerine saygı gösterir. İzmir'i Yunanlılara teslim eden Ali Nadir Paşa'yı, bilmiyorum, nasıl lanetliyorsa, kendisine hizmet eden büyüklerini de takdir etmesini bilir. Bu dakikaya kadar paşalarımız hakkında hiçbir fert, hürmetsizlik yapmayı aklından geçirmemiştir. Milli Şef'in üniversitede söylediği nutukta kalabalık olmayan, büyük teknik marifetleri bulunmayan milletlerin, en büyük silahı, birliktir" dediler. Ne güzel!.. Bu ifadesiyle geçmişi unutarak ve mazinin üzerinden bir sünger geçirerek Milli Şef, muhalif, muvafık, bütün arkadaşları topladı ve bir vahdet vücuda getirdi. Benim bildiğim İnönü, çok büyük fazilet sahibi olduğu gibi, Stalinkâri kafaları koparmasını bilen bir adamdır.

Heyecanımdan, daha fazla söyleyemiyorum, kusura bak-

mayın, bağışlayın; bunun artık müdafaasını yapmasına da müsaade etmeyelim. Divana verelim. (Bu son cümlenin kenarına Karabekir "Kafa koparma tehdidi, palavra" diye not düşmüş.)

"Biz Atatürk'le Beraber Hayatımızı Sehpaya Koyduk!"

Emin Sazak (Eskişehir):

Büyük Milli Şefimiz, Türk milletinin selametini birlik ve beraberlikte bularak, memlekete evvelce hizmeti dokunmuş ne kadar vatandaş varsa, partinin içinde toplayarak milli sağlamlığı arttırmayı düşünmüştür.

Fakat, Atatürk denilen, bu milletin, yaratılışın, dünyadaki temsilcisini bu millet, on bin yıl sonra bile; "Benim soyumdan bir Atatürk yetişmiştir" diye iftiharla anacaktır. (Ona şüphe yok sesleri...) Bu öyle kıskanılacak bir şeydir ki, bunun üzerinde kocamış, ateh getirmiş insanlar bile söz söylemekten çekinmelidir.

Allah'tan Korkmaz

Kazım Karabekir deyince hepimize göre o yüksek kabiliyette bir generaldir. Atatürk aramızdan ayrılınca, bir İsmet İnönü'müz var, başımıza bir destek diyerek iftihar ettik. Allah çok gecinden versin, yine böyle bir hâl karşısında Karabekir'i bir destek gibi gördük. Hakikaten, şekil ve mahiyeti ne olursa olsun, Atatürk gayet güzel ifade etmişti ki insanların akidesi bir noktaya varınca, dayanamaz, ezilir. Bütün dünyanın büyük inkılapları da böyle geçmiştir. Bu itibarla general de bir yere varınca, ayrıldı. Bunların zararı yok! Fakat hepimiz, mukaddes tanıdığımız, bu milletin Ebedi Şef'i bildiğimiz, Türk'ün ulu timsaline -nasıl Allah'tan korkmaz da- el uzatırsın! Nasıl olur da Milli Şef İsmet İnönü'yü "Dünya tehlikededir arkadaşlar; şu lazım-

dır, bu lazımdır, birlik lazımdır" dediği bir zamanda dünyanın karışık bir anında "Sen, nasıl olur da bu birlik ve beraberliği gelir bozarsın!.. "Ne mutlu Türk'üm diyen" ve Türk kanı taşıyan ne kadar Türk varsa; onları bulup toplamaya çalışırken, sen nasıl en kutsal şeye el uzatırsın! Ben doğrusu bunu, Paşa'nın muvazenesi tam olarak söylediğine inanmıyorum. Yalnız, kedisinden bir şey rica edeceğim: Çıkıp da "Siz yanlışsınız; istirham ederim" desin; özür dilesin... Biz de, kendisine karşı olan saygımızı muhafaza edelim. (Dinlemek istemeyiz sesleri)

Süreyya Orgeevren (Bitlis): - Alemin kanaatine karışma, Emin Bey.

Emin Sazak (Eskişehir): - Yaptığım hatadır, tövbe desin! Biz de kendisine hürmet edelim.

General Kazım Karabekir (İstanbul)

Pek muhterem arkadaşlar!..

Önce şunu arz edeyim ki, Atatürk'ü tanıyan, hürmet eden ve onunla beraber hayatını idam sehpasına koymaya karar veren bir arkadaşınızı dinleyeceksiniz.

Onun yüksek enerji ve kabiliyetini ilk takdir edenlerden birisi olan Kazım Karabekir'i, samimiyetle dinleyiniz. Samimi arkadaşımla arama giren asalakları, maskelileri size arz etmek isterim.

"Kafamı Bile Feda Etmeyi Göze Aldım"

Efendiler!...

İstiklal Savaşı'na nasıl başlandı?..

İlk soruyu soran Tali Bey bilir. İlk defa hükümdara karşı milli kuvvetleri tutmak için kafamı bile feda etmeyi göze aldığımı, çıksın söylesin!.. Atatürk'e hürmet ettim. Sevgim ve hürmetin ebedidir! Şimdi size, meselenin nasıl olduğunu arz edeyim.

Arkadaşlar!..

Bu meselemin gazetelere geçmesinin iki münafığı var: Bunu *Ulus* Gazetesi tertipledi; yalnız başına *Tan* değil... *Ulus* Gazetesi'nden de adam gelmiştir. Soruları bir kez huzurunuzda okusunlar. Orada gayet mühim sorular vardı; "Ben mülakat istemiyorum" diye reddettim." Ben sırf vatanın genel bir tehlike karşısında vahdeti tutmak için eski arkadaşlarımın içerisine girerken, "Bu 'ayrılık' sorusunu niçin soruyorsunuz?" dedim ve sildim. Orada apaçık bir soru var.

"Nasıl tasfiye hasıl olacaktır?.." Destek bir tasfiye olacakmış ki, *Ulus* Gazetesi bunu benden soruyor. Yanına *Tan* Gazetesi'nden de bir yazar almıştır. Bir korku, bir endişe vardır. Ben onların günahlarına girmiyorum. Onlar da: "Kazım Karabekir iş başına gelecek: bizden, maziden hesap soracak" diyorlar. (Gülüşmeler)

Efendiler!.. Gerçeği arz edeceğim, o zaman daha güzel gülersiniz! Arkadaşlar, *Ulus* Gazetesi ve *Tan* Gazetesi'nin sorduğu sorulardan biri, budur! İkincisi, Giresun'da bir olay olmuştur. Ben buraya samimi ruhumla geldim. Arkadaşımın davetine, hiçbir şey beklemeyerek icabet ettim. Hiçbir emelim ve amacım yoktur. Fakat, aleyhime cereyan eden dedikodu, ne yazık ki, okul sıralarına kadar sokulmuştur.

"Bana Kalpazan Dediler, Bu Reva Mıdır?"

Benim bir kalpazan olduğum, hiçbir iş yapmadığım, cepheye ihanet ettiğim, benim bu vatandan çıkarılması gereken bir kişi olduğum söylenmiştir. Giresun'da bir öğretmen ile öğrencisi arasında geçen olay budur!.. Öğrenciye: "İstiklal Savaşı'ndan tanıdığınız kişiler kimlerdir?" diye sorulmasından çıkan bu mesele, Milli Eğitim Bakanlığı'na kadar gelmiş, gazetelere de dökülmüş, iş bu safhaya gelmiştir.

Orada bir öğretmen, öğrencisine soruyor: "İstiklal Savaşı'ndan kimleri tanırsınız?" Öğrenci, önce şefimizi sayıyor,

benim adımı da söyleyince, öğretmen kalkıyor, öğrencisine: "Bu adi bir adamdır, serseridir. Ona, hayat hakkı verilmemelidir" demiştir. Çok rica ederim: Bu sözler bir öğrenciye söylenmeli midir?..

Arkadaşlar!..

Ben, hizmet iddia etmiyorum. *Milliyet* Gazetesi'nden bana tariz edilinceye kadar da ağzımı açmadım. Bir insan, ne kadar zayıf olursa olsun, kendisini savunmazsa namussuz olur... *Ulus* Gazetesi'nde okudum ve Milli Şef'e giderek söyledim: "Elimizde Atatürk'ün bayrağı var; 19 Mayıs gençliği, kafasını kaldıranların kafasını ezer" diyor.

Arkadaşlar!

Önümüzde bir dünya savaşı tehlikesi var. Ordunun yedek subayları ve erkekleri 19 Mayıs'tan önce doğan evlatlardır. Bunların çoğu, beş-altı çocuk yetiştirmek için, pek büyük güçlük içindedirler. Eğer biz, bir seferberlik kopar ve 19 Mayıs evladı diye bir çizgi çizersek, -hatta imalarla dahi olsa- doğru olur mu?

İrtica Palavrası

Arkadaşlar!

Ne yazık ki, muhafazakar, cahil, tutucu insanların peşinden gidiyormuşum gibi gösteriliyorum; bunu ben nasıl reddedeyim?.. "Yazdırmayın, tehlikeli olur" diyorum. Ben daha ne yapayım?.. İnönü'ye, Milli Eğitim Bakanı'na rica ettim; "Körpe beyinlere siyaset ruhu aşılıyorsunuz, bu zararlıdır" dedim. Yarın bir tehlike karşısında kalırsak, bu memleketteki hizmet eden insanları diri diri mezara gömdünüz; üstelik daha felaketli şeyler çıkabilir. Çıkarsa, o zaman, kimde hizmet etmek şevki kalır?..

Bu memlekette irtica varmış... Böyle şey yok. Çıkarsa, ön-

ce biz kafasını ezeceğiz! Biz, memlekette 31 Mart'ı görmüşüzdür! Bunu bana nasıl yakıştırıyorlar?.. Doğuda Mehdi İsyanı çıktı; onun kafasını kırmış olan bir kurmay komutana bunu nasıl yakıştırıyorlar?

Birtakım cahil, tutucu adamlara önayak olarak harekete geçecek, memleketi altüst edecek bir adam gibi gösteriyorlar.

"Yakamazsınız Benim Kitabımı!"

Karabekir, CHP grubunda konuşmaya devam etmektedir.

"*Büyük Adamlar Ansiklopedisi*" beni muhafazakar bir adam olarak göstermiştir. Beni teşhir etmiştir. Altı yıl önce, bir "içtihat" meselesi vardı. (Gürültüler) Bunları, daha sükunetli zamanınızda arz edeyim. Hak kazanacağıma eminim. (Söyle, söyle sesleri) Beni, Milli Cephe'ye ihanetle suçluyorlardı. Ben, bu memlekete hizmet ettim. Sağ kalanlar bilirler. Ben askerle beraber mısır ekmeği yedim. Vazifemi bitirdim; askerlerimi batıya gönderdim. Sonuna kadar da sustum. Fakat mecbur edilince, taarruza da geçtim.

Efendiler!

Fikir hürriyeti devrindeyiz. Şu veya bu fikrimi açıkça söylemeliyim. Beni memleket evlatlarına karşı bir kalpazan gibi, bir sefil gibi, bir hain gibi göstermek istiyorlar. Günah değil mi?..

Beni, tamamıyla unutunuz; kendi alemimde oturmak, benim için daha iyidir, diyorum; fakat yakamı bırakmıyorlar. Rica ederim, o soruları okuyunuz; bana iki gazeteci gelmiştir. Ben ne temizliği yapacağım?.. Hırsızlık varmış, bana ne? Hükümet ilgilenmiyormuş. Karabekir gelecekmiş gibi düşmanlarımı tarafından birçok şeyler uyduruluyor. Bunların hepsi yalandır. Milli Eğitim Bakanı bey burada size, açıklama yapar.

Burada heyecanla benim için söylenen sözleri işittiniz;

söylenen sözler, bir heyecanın belirtisidir. Gerçekler anlaşıldığı zaman, bu heyecandan doğmuş duyguların, topluca düştüğünü göreceksiniz.

İşin ne kadar uydurma ve düzenleme olduğunu anlatamam. Bu yolda bana, rica ederim sorular sorsunlar.

Kuvvet Kaynağı Millet

Arkadaşlar!..

Bir savaş karşısında kaldığımız zaman, memleketi kurtaracak olan, şu veya bu kişi değildir. Memleketin silaha sarılmış olan evlatları ve onu besleyecek olan millettir. Bütün bunları idare edecek olan, devlet başkanıdır. Geçenlerde bir İtalyan meselesi oldu: "Başımızda İnönü vardır, hiçbir şeyden korkmuyoruz!.." diye bağırıldı. Evet, bugün başımızda çok değerli İnönü vardır: Allah uzun ömür versin; kendisini çok severim... Fakat yarın?.. Öyleyse niçin millet de beraber gösterilmiyor?.. Niçin orduyu göstermiyorlar! Basın baştakilerle beraber, gerçek kuvvet kaynağı olan milleti ortaya koysun. Bu yüzden, burada benim saygı duyduğum Atatürk'ü ortaya koymakta mana yoktur. Fakat önemli bir şey vardır: O da deniliyor ki: Hangi kişiler mezara girmiştir?

Arkadaşlar!

Vicdanınıza, milli vicdana soruyorum: İstiklal Savaşı'nın kolordu komutanları nerede?.. Dün burada, cumhurbaşkanı locasında gördüğünüz Rauf Bey, vaktiyle başvekildi. Bugün vekil olan Ali Fuat Paşa, Refet Paşa, birer kolordu komutanı idiler. Cafer Tayyar Paşa, Trakya Kolordusu Kumandanı idi. (Gürültüler) Selahaddinler, Haliller ne oldu?.. Bu arkadaşlar, nerde? (Siz yaptınız, sesleri) Bizim ulu şefimiz Atatürk, bunlara bir kıymet verip idare ettiği halde, neden dolayı bunlar işte geri kaldı?..

Asalaklar

Arkadaşlar!

Ben bu sözü, İzmir'de İstiklal Mahkemesi'nde, idam sehpası karşısında söyledim. Bütün bunları yapan asalaklardır!.. Gerekirse, veriniz kararınızı, gider evimde otururum. Fakat arkadaşlar, bilirsiniz ki, içinizdeki insanların hepsi samimi değildir. (Gürültüler) Ya hırsızlıklardan ya milli hizmetlerindeki kusurlarından korkarak, vaktiyle nasıl Atatürk ile aramıza girmişlerse, bugün, İsmet İnönü ile aramıza girmek istiyorlar. (Kimdir, kimdir onlar sesleri)

Hikmet Bayur (Manisa): - Kimdir?..

Açık konuşalım; ne yapmışlardır? Söyleyin, isim, vaka...

Süreyya Orgeevren (Bitlis): - Ara bozanlık yok! Açık söyle general, iftira ediyorsunuz?..

Ben Hain Miyim?

Kazım Karabekir (Konuşmasını sürdürerek): İstiklal Savaşı tarihine, şu veya bu tarihe ait bir iki kelime arz edeyim. Biz bugün, Avrupa zihniyetini kabul ediyoruz. Siyasi ya da her hangi bir hadisenin tarihinde hatıramızı yazıp ortaya atmazsak, gerçek bir tarihin ortaya çıkmasına imkan var mıdır? Öyleyse, ben bir kitap yazarsam, neden suç sayılıyor? Deniliyor ki: İspat etsin!.. Benim bütün hayatıma, şerefime yapılan muameleleri biliyorsunuz. Sonra, belgelere dayanarak yazılmış 3.000 kitabım yakıldı. İsterseniz, aydın kafalı tarih profesörlerine, isterseniz huzurunuzda size belgelerimi arz edeyim. Ben; bir Avrupalı kafası ile hareket ettim; hatırat yazdım. Fakat evimde sükunetle otururken bile polislerin tarassutu altında kaldım. *Milliyet* Gazetesi, beni ihanetle suçlamıştır.

Sorarım size: Ben bir hain miyim? Ben bu vatana, savaşarak

görevimi yapmadım mı? Okuldan çıkmış, savaşmamış bir idareci hatıralarını yazar da, ben neye engelleniyorum. Yakamazsınız kitabımı!.. Ancak şu ve şu noktalar yalandır, denebilirdi.

Ya Bolşevik Ya Amerikan Mandası Kabul Edilecekti

Karabekir, CHP grubunda eleştirilere cevap vermektedir:

Arkadaşlar!

Ben bugün yüksek heyecanınızı daha ileri götürmek istemiyorum. Fakat istediğiniz gün, size belgeler çıkarır, tarihler gösteririm. Şimdi istemiyorum. Çünkü bu yaratılmış hava içinde kötü yankılar yapabilir. Yalnız, rica ediyorum, okullarda, üniversitelerde verilecek derslerle, yapılageldiği gibi, yine bir halaskar aramayalım. Etmeyelim, bu tehlikelidir.

Çünkü savaşta onlar baş kaldıracaklar, tüfekle kazmaya sarılacaklar... Bir araya gelecekler, cephe yapacaklar... Eğer bu körpe beyinler, savaş sırasında başlarına bir kurtarıcı arayacaklarsa, ne yapacaksınız!

Hikmet Bayur (Manisa)-Bunu yapan sizdiniz!.. Aranızı açan kimlerdir, söyleyiniz; birkaç isim, birkaç defa... Biz ancak burada isimler üzerinde konuşabiliriz.

General Kazım Karabekir (İstanbul) (Konuşmasını sürdürerek): Bunları İstiklal Mahkemesi'nde arz ettim. Bu oyunları kimler oynuyorsa, üç bin kitabımı kimler yaktı ise bulabilirsiniz.. Ben belgeleri tarihe sundum. Memlekette tarih yazılmayacak mıdır?...

"Hepimiz Birer Kukla Gibi"

Hikmet Bayur (Manisa): -Başkalarına laf dokunduruyorsunuz!..

General Kazım Karabekir (Konuşmasını sürdürerek) Üniversite-

lerde verdiğiniz derslerde: Anadolu'da o vakit top yokmuş, tüfek yokmuş... -Tabii şefimiz muhteremdir- Geliyor onunla her şey vücut buluyor!..

Hepimiz, birer kukla gibi!.. Sanki bizde vatana karşı hiçbir duygu yokmuş gibi ortaya çıkarılıyoruz! Sonra, başarılan işler, hep baştakilere mal ediliyor!.. Tabii, bizi de tepedeki adam idare edecek! Fakat burada iş yapan, sorunlu kişiler de vardır!

Sonra bu arkadaş, çok acı olarak "suikast" olayına işi çevirdi. Bu çok feci hadisede yakalandık, polislerin, jandarmaların süngüleri altında götürüldük, karakollara atıldık. Sonra da beraat ettik! Fakat bütün gazetelerde hakarete uğradık. Şu veya bu öğrenci karşısında, bir Cephe Komutanı sıfatını taşımış bulunmamıza rağmen, bir öğretmenin tecavüzüne uğradık. Muhabirler, eve geldiler. Gazeteler yazmıyor. "Paşa'nın İstiklal Savaşı'nda hiç hizmeti yok" diyorlar... "Buna dair bir mülakat verir misiniz?" diye üsteliyorlar. Rica ederim, bu davayı ileri götürmeyelim. Size, acı belgeler çıkarmak zorunda kalacağım. Bu meseleyi açtırmayınız. Rica ederim. Cumhurbaşkanımız İsmet İnönü'ye sorunuz. (Açık konuşun sesleri) Bu memleket savaşın bağında ya Bolşeviklere teslim olunacaktı ya Amerikan mandasını kabul edecekti; bunlara engel olan, işte benim!..

Süreyya Orgeevren (Bitlis): - Menderes'te cephe kuran sen mi idin? Ayvalık'ta başkaldıran sen mi idin?..

Kurtarıcı Gençliğin Kendisidir

General Kazım Karabekir (İstanbul) (Konuşmasını sürdürerek): Burada kuru gürültü değil, belgeler iş görür. Sizlerden ricam şudur: Gençliğe verilecek fikir, şu ya da bu kişinin "kurtarıcılığı"ndan çok, o ruhun kendinde olduğunun aşılanmasıdır. Özet olarak, burada istediğiniz gün, söylediklerimi belgele-

riyle ispatlarım. Bu kadar emeğime karşılık, bu ufacık savunmamı da dinlemek istemiyorsanız, ben de vazgeçerim!

Veriniz kararınızı. İsterseniz gider evimde otururum; ama isterseniz, belgelere dayanarak hizmetlerimi gösteririm, yayınlanır. Gelecek için, tekrar tekrar ricam budur: Genç nesiller için verilecek olan fikir, şu ya da bu kişinin kurtarıcılığından ziyade, her hangi bir düşmanlığa karşı, ruhen isyana hazır olmalarıdır.

Görülüyor ki, bana gelmiş olan gazetecilerin, gazetede yayınlanan soruları düzmecedir. Parti ile, cumhurbaşkanı ile ararını açmaya dönüktür. Hakkımdaki kötü fikirleri silmek ve şurada burada öğrencinin siyasete bulaştırılmaması için bu yazıları yazdım. Vicdanınıza göre kararınızı veriniz.

Tahir Dicle (Kastamonu): - Söz istiyorum...

Başkan: - Söz, başbakanındır.

Başbakan Konuşuyor

Başbakan Dr. Refik Saydam (İstanbul):

Arkadaşlar!

Mümkün mertebe heyecanın dışında kalmaya çalıştım; bütün konuşmaları takip ettim. Elimden geldiği kadar düşünebildiğimi, tarafsız olarak size sunacağım.

Arkadaşlar!

Karabekir kürsüye çıktı Ebedi Şef'e olan bağlılığını, duygularını izah etti. Arada bir mülakat meselesi var... Yalnız, şimdi öğrendim; kendi beyanatı sırasında iki gazete muhabirini; biri burada partimizin gazetesi olan *Ulus*'tan; biri de, İstanbul'da çıkan *Tan* Gazetesi'nden...

Bunu, şimdi duymuş bulunuyorum. *Ulus*'tan böyle bir muhabir gitmiş ve kendilerine düzenlenmiş sorular verilmiş-

tir. Yalnız ufak bir pasaj olarak arz edeyim ki, hepimiz burada parti mensubuyuz.

Kendileri, sınıf arkadaşımdır da... Rüştiye sıralarından beri tanışırız. Beni lütfen iki kelime ile haberdar etmiş olsaydı, mesele kendiliğinden hallolunurdu. Hepiniz burada beyanatlarını yaparken kendilerini manevi bir baskının altında görüyorlar, bundan dolayı cevap vermek mecburiyetini duydum.

"Paşa Bir Partinin Başına Geçsin, Yerimizi Terkedelim"

Refik Saydam, CHP grubunda konuşmaya devam etmektedir:

Ebedi Şef'e karşı bağlılıklarını ifade ettikten sonra, kitaptan söz ettiler. Milli Şef, beni iş başına çağırdığı zaman, tarih kitaplarında ve diğer kitaplarda, günün politikası ile alakadar olan ve polemiğe davet edecek olan pasajların Milli Eğitim Bakanlığı'nca incelenerek bunların bir şekle sokulmasını emir buyurdular. (Alkışlar) Şemsettin Günaltay bu meseleye memur edilmiştir. Fakat Milli Eğitim Bakanı arkadaşım, öğretmenleri uyararak, kitaplardaki bu parçaları çizdirmek sureti ile ya da bu parçaların ayrı kağıtlara basılıp çocuklara okutulması yerine, önümüzdeki yıllarda bu kitaplardan, günün politikası ile ilgili pasajların çıkarılmasını prensip olarak benimsemiştir.

Nutuk'a Karşı Kitap Geçerlidir

Arkadaşlar!

Ebedi Şefimizin nutukları üzerinde hiçbirimizin, kendilerinin de, zannetmem ki en ufak bir şüphesi olsun. Bu nutuk,

Ebedi Şef'in işe başladığı zamandan, o nutka verdiği zamana kadar, bu memleketin geçirdiği büyük olayları ve kendilerinin idare ettikleri yüksek mücadeleyi bize bildiren bir vesikadır.

Eğer, bunun üzerinde herhangi bir arkadaşın, herhangi bir yorumu, düşüncesi varsa, onu, kitap halinde yazar ve sonundan da kendisi sorumlu olur. (Doğru sesleri) Çünkü, bilirsiniz bütün dünya siyasi tarihleri böyledir.

Şu çıkar yazar, bu çıkar yazar; herkes, kendi yazdığının manevi sorumluluğunu da omuzlarına almış olur.

Bugün, gayet açık ve kesin, yani berrak ve şeffaf bir iç politika havası içindeyiz. Bunu, herhangi bir şekilde dalgalandırabilecek olayları, ne siz istersiniz ne de biz... (Şüphesiz, sesleri) Öyleyse bunları gazete sayfalarına yazmaktansa, sayın arkadaştan rica edeceğim, kitap yazsınlar!

Rasih Kaplan (Antalya): - Yazmasın! Gelsin burada konuşsun...

Hikmet Bayur (Manisa): - Yahut açık seçik olsun...

Başbakan Dr. Refik Saydam: (Konuşmasını sürdürerek): - Kitap yazsınlar! Ama bu kitaba başkası çıkıp cevap verecek! Tabii, bunun neticesini kabul ederler...

Öğretmen Meselesi

General Kazım Karabekir (İstanbul): - Çok teşekkür ederim...

Başbakan Dr. Refik Saydam:

(Konuşmasını sürdürerek): - Öğretmen meselesi... Bu mesele, bana da aksetti. Giresun'da bir öğretmen, öğrencisine açıklama yaparken, arkadaşım Karabekir hakkında bir şey söylemiş. Ne söylediğini bilmiyorum, yalnız bir şey söylediğini işittim.

Milli Eğitim Bakanı arkadaşımdan sordum, valiye sormuşlar "Bilgi gelmedi" dedi. Gelince göreceğiz, nedir, kimdir, bu

adam ne istiyor? Tabi anlayacağız. Fakat bir adam: "Benim hakkımda kimse bir şey söylemesin, ama ben istediğimi yazayım" derse; sanırım arkadaşımız buna da razı olmazlar! (Alkışlar)

Bir bahis daha geçti: Deniyormuş ki, dediler, başa geçecek, fenalığı temizleyecekmiş! Nihayet, bir cemiyetin, bir partinin güvenini kazanır, başa geçip işe başlarsa, hepimiz yerimizi ona terk ederiz.

Rasih Kaplan (Antalya): - Allah göstermesin!

Toplumun Güveni

Başbakan Dr. Refik Saydam (Konuşmasını sürdürerek): - Çünkü, o ne demektir?

Bütün toplumun güveni demektir. O takdirde, bir dakika tereddüdümüz yoktur! Fakat, diyorlar ve bana bundan dolayı tariz ediyorlar diye bir fikir varsa, bendeniz onu benimseyemeyeceğim.

Çünkü hepimiz aynı mevkideyiz; yarın, ben giderim, siz gelirsiniz. Kesinlikle tereddüdümüz yoktur. Eninde sonunda bir parti çoğunluğunun emrine tabi insanlarız. Ondan dolayı mütereddit olmamalıdır. Gelecek ve temizleyecek. Eğer temizlenecek bir şey varsa, hep beraber yapalım; arkadaşım, tariz olarak kabul etmesinler, sırf kendi aydınlanmam için söylüyorum.

Daha birçok bahisler geçti. Tarihi ilgilendiren kısımlar var; sınırın ve yetkim dışındadır, konuşmayacağım. Onu, bendeniz bilmem, uzmanları inceler. Yalnız söyleyeceğim şudur: Arkadaşlar, her zaman için nihayet bir aile hayatı olan partide bu müzakereyi lütfen yeter görünüz! Kendileri Büyük Şef'e hürmetlerini söylediler. Başka yanlışları varsa, parti tartışmasını yapar ve kararını verir. Bu meseleyi burada kapatmanızı rica ederim.

(Güzel, sesleri. Alkışlar)

Başkan: Müzakerenin kifayetini oyunuza arz ediyorum. Kabul edenler... Etmeyenler... Müzakere kafi görülmüştür. Celseye nihayet veriyorum.

(Kapanma saati: 19.10)

4.4.1939 CHP Grup Toplantısının "Zabıt Özeti"

Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu bugün (4.4.1939) saat 15.00'te Başkan Vekili Hilmi Uran'ın başkanlığında toplandı:

Söz alan Dışişleri Bakanımız Şükrü Saraçoğlu, Büyük Millet Meclisi'nin seçimi yenilenmesi sırasında olup biten dünya siyaseti ve Bükreş'te toplanan Balkan Antantı müzakereleri ile, Bulgar Başvekili Ekselans Köse İvanof'un Ankara'yı ziyareti hakkında ayrıntılarıyla yaptığı açıklamalar ve bazı üyeler tarafından sorulan konulara ait verdiği karşılıklar, grupça alaka ile dinlenerek benimsenmiş; bundan sonra, Diyarbakır Milletvekili İbrahim Tali Öngören'in sorusu üzerine, Tan Gazetesi'nin 2 Nisan tarihli sayısında "General Kazım Karabekir'le mülakat" başlığı altında yayınlanan yazılar münasebetiyle birçok milletvekili tarafından olaya teessüf yollu beyanatta bulunulmuştur.

Söz alan General Kazım Karabekir, ifadesinin yanlış anlaşılmış olduğunu, Ebedi Şef'e hürmet, tazim hisleriyle bağlı bulunduğunu... söyledikten sonra, kürsüye gelen sayın Başbakan Doktor Refik Saydam'ın bugünkü grup zabıtlarında yayınlanan beyanatı grupça yeter görülerek mesele kapanmış ve toplantıya son verilmiştir (4.4.1939).

	Katip	*Katip*
Başkan Vekili	*Erzincan*	*Manisa*
Hilmi Uran	*A. Fırat*	*Rıdav Edgür*

CHP grubundan aynı gün gazetelere şu bilgi aktarılmıştır:

Haber aldığımıza göre, dün parti grubu toplantısında bazı milletvekilleri, İstanbul Milletvekili General Kazım Karabekir'in bir İstanbul gazetesinde yayınlanan beyanatı münasebetiyle söz almışlar, olaya teessüf etmişler; kendilerinden sonra kürsüye gelen General Kazım Karabekir, Atatürk'e daima hürmet ve tazim hisleriyle bağlı bulunduğunu, beyanatının yanlış anlaşıldığını söylemiş ve en sonra söz alan Başbakan Doktor Refik Saydam'ın beyanatı, grupça yeter görülerek mesele kapanmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM
İNKILAP HAREKETLERİMİZ

Gerçi inkılap hareketlerimizi *Meşrutiyet* ve *Cumhuriyet* devirlerine ayırarak bildiklerimizi ortaya koymak lazım gelirse de ben Meşrutiyet'e ait olan bilgilerimi, ayrıca bir eser halinde neşretmek zaruretindeyim. Sebebi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içinde faal bir uzuv olarak çalışmış ve daha *"Osmanlı Hürriyet"* adı ile kuruluş devresinde Enver Bey'le Manastır merkezini kurmuş ve o havali teşkilatını yapmış ve bazı mühim merkezlerin kuruluşuyla ilgilenmiş ve bu anda İstanbul teşkilatını yapmak vazifesiyle, Meşrutiyet'in ilanından aylarca önce gelip İstanbul merkezini kurmuş ve en mühim teşkilatını da yapmış; Meşrutiyet'in ilanından sonra ilk Selanik kongresine İstanbul murahhası olarak iştirak etmiş ve orada ilk olarak *"askerin siyasetle alakasını kesmek"* tezini ileri sürmüş, 31 Mart irticaını tenkil için Edirne'den gelen ve büyük kısmı erkan-ı harbi olan Nizamiye Fırkası kıtalarından mürettep fırkanın erkan-ı harbi olarak ilk trenle Hadımköy'e geldiğimden, Selanik'ten gelen kıtaların dahi arazide birleştirilmeleri ve iaşeleri işiyle meşgul olmuş ve harekat esnasında daha Rami Kışlası, Taksim Kışlası, Taşkışla, Beyoğlu, Maçka, Yıldız hareket ve müsademelerini yapan mürettep İkinci Fır-

ka'nın erkan-ı harbi olarak harekatı kısmen idare dahi etmiş; daha sonraları da meydana gelen siyasi hadiseleri doğuran şahsiyetlerle evvelden tanışmış bulunduğumdan; bildiğim hakikatler geniş yer tutar.

Bunun için bu eserimi yalnız *"İstiklal Harbimiz"*le paralel olarak giden *"İnkılap Hareketlerimiz"e* ayırıyorum. Ancak Meşrutiyet hamlelerimize iki büyük yanlışın –ki mekteplerimizde dahi okutulan kitaplara kadar girmiştir– hakikati burada arz etmeyi, inkılap tarihimizi durulamak ve bu suretle tarihi hakları mahfuz tutmak için lüzumlu görürüm:

1- Selanik'te kurulan ve *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* adıyla faaliyete geçen cemiyetin kuruluşunda Mustafa Kemal Bey'in (Atatürk) hiçbir tesiri yoktur. Onun Selanik'e gelişi bu cemiyetin faaliyete başlamasından sonradır. Cemiyete girişi ise, *İttihat ve Terakki* namını aldıktan hayli zaman sonradır. Bu hakikati henüz bir kısmı sağ olan cemiyetin kurucularından da öğrenmek mümkündür.

2- *Hareket Ordusu* Erkan-ı Harbiye Reisi Ali Rıza Paşa idi. İlk önce Selanik'ten kendileri yola çıkacağını zanneden Redif Fırkası Kumandanı Hüsnü Paşa *Hareket Ordusu* Kumandanı ve Erkan-ı Harbi Kolağası Mustafa Kemal Bey de Hareket Ordusu Erkan-ı Harbiye Reisi ünvanlarını almışlarsa da İstanbul karşısına kendilerinden önce gelerek sevk ve idare ile meşgul olmakta bulunan Edirne'deki Üçüncü Fırka ve karargahının mevcudiyeti harekatın daha büyük bir kumanda heyetiyle icrası zaruretini göstermiş ve bu suretle *Hareket Ordusu* Kumandanlığı'na Üçüncü Ordu Kumandanı *Mahmud Şevket Paşa,* Erkan-ı Harbiye Reisliği'ne de beraberinde *Ali Rıza Paşa* gelmişti. Harekat bu suretle mürettep Birinci Fırka Kumandanı *Hüsnü Paşa,* Erkan-ı Harbi Kolağası *Mustafa Kemal Bey* (Atatürk) ve mürettep İkinci Fırka Kumandanı da *Şevket Turgut Paşa,* Erkan-ı Harbi Kolağası *Kazım Karabekir* (ben) halinde yapıldı.

Meşrutiyet ile Cumhuriyet İnkılapçılarının Arasındaki Fark

Meşrutiyet ile Cumhuriyet inkılapçılarının arasındaki hamleler ve bu hamleleri yapmak için teşkilat bakımından büyük farklar vardır. Bunları kısaca belirttikten sonra *Cumhuriyet* inkılabımız hakkındaki bilgilerimi *"İstiklal Harbimiz"* hakkında olduğu gibi vesikalarımla ve şahitlerimle arz ediyorum.

Bizde Meşrutiyet, hilafet ve saltanat makamının zulüm ve istibdadına; Cumhuriyet ise o makamın aciz ve meskenetine karşı yapılmış bir inkılaptır. Meşrutiyet'in alınması, her gelişmiş millette olduğu gibi, zulme karşı intikam ve istibdada karşı nefret duyguları, her günkü hadiselerle ve o hadiseleri daha kuvvetli canlandırarak aksettiren sözler ve yazılarla halk arasında kök saldıktan sonra başlayan teşekküllerin vakit vakit andıkları veya atmak istedikleri hamlelerin istibdat kuvvetiyle çarpışması, boğuşması ve en son, aşağıdan yukarı yapılan kuvvetli, gizli bir teşekkülün, hürriyeti zorla almasıdır. Bir irticai da bastırıp müstebit padişahı halledince artık Meşrutiyet memlekette kökleşmiş oldu.

Hürriyet aşkına verilen kurbanlar ve ızdırap çeken vatandaşlar, hürriyetin ebedi olarak manevi kurucusudur. Zulmün, istibdadın, "Türk milleti"nin ilerlemesine ve medeniyetin camiasında hakkı olan yeri almasına ne derece engel olduğunu ve netice de değerli vatandaşlarımızı mahv u perişan ettiği hakkındaki yazılar da yine hürriyetimizin en kuvvetli muhafızlarındandır. En kahir olan muhafızın da *"Türk Ordusu"* olduğu, eserleriyle ortadadır, işte bu kuvvetlerin sahibi olan *"Türk Milleti"*, artık eline aldığı hürriyeti Meşrutiyet idaresi ile korumak kudretinde bulunduğundan zaten kısa süren Meşrutiyet devrinde sırf hürriyet aşkıyla Cumhuriyet hamlesine ihtiyaç duymadı ve tabii böyle bir hamle için, aşağıdan

yukarı teşkilat da yapmadı. *Cumhuriyet hamlesi*, "İstiklalimiz"in dış darbelerle tehlikeye düşmesi karşısında düşmanlara karşı yapılan milli teşkilatın, aciz ve meskenet içinde teslimiyeti kabul eden ve sulhten sonra da teceddüt hareketlerimize engel olacağı anlaşılan padişahlığı devirmesinden ibarettir. Şimdi bunun seyrini ve tekamülünü takip edelim.

Tehlikeli Bir Cumhuriyet'e Doğru

Mütareke, Osmanlı Devleti memleketlerinin yarısı bereket versin ki Türk olmayan kısmı İtilaf devletleri istilası altına girmiş bir halde iken imzalanmış idi. Düşmanların Türk anavatanından da parçalar koparmak niyetinde oldukları görülünce, muhitte yer yer birtakım teşekküller vücut buldu. Bu teşekkülleri müstevliler hoş görüyorlar ve belki de onlara hız veriyorlardı. Çünkü bu suretle, anavatan kısmı da ufalanmış oluyordu. Nihayet tehlikeli durum, anavatanın "tevaifu müluk" şekliyle ortaya çıkınca, bütün bu teşkilatlı teşkilatsız yurt parçalarını, bir nam ve bir idare altında toplamak ihtiyacını gösterdi. *Hilafet ve saltanat makamı, "Türk milletini, Türk vatanını"* etrafında toplayamamıştı. Bu işi başaracak bir mucize lazımdı. Bu da kendiliğinden ortaya yayıldı. Bolşeviklik ilanı! Böyle bir Türk Cumhuriyeti, güya derhal "Sovyet Rusya'dan da her türlü yardımı gördüğü halde dinini ve milliyetini kaybetmeyecek ve istiklaline sahip olacaktır" denildi.

Bu öyle cezbedici ve ikna edici bir şekilde itimada değer kaynaklardan gelmişti ki, Mustafa Kemal Paşa bile, bunu kurtarıcı bir formül olarak İstanbul'dan ele alarak gelmiş ve Amasya'da bazı arkadaşlarımızla müzakere ve karara varmıştı. Düşmanlarımızın bizi birleştirmek değil, tam bir inhilale sürüklemek ve bu suretle istiklalimiz şöyle dursun milli mevcudiyetimizi dahi tehlikeye düşürmek üzere kurdukları bu pusudan tam zamanında bir müdahalemle kurtulduk.

Burada, Sivas Kongresi'nin bir taraftan da *Amerika mandasını* kurtarıcı bir çare gibi kabulleri ve bu tehlikeyi de nasıl atladığımız üzerinde yeniden durmayarak sırf hadiselerin akışını takip için kaydettikten sonra, asıl konumuza geçiyorum.

İngilizlerin Bize Açıkça Cumhuriyet Teklifi

Bayburt civarındaki Mehdi'yi tenkil ettiğimizin ertesi günü İngiliz Kaymakamı Rawlinson İstanbul'dan Erzurum'a geldi ve hemen de beni makamımda ziyaret etti (27.11.1335/1919). Tam iki saat konuştuk. Lord Gürzon diyor ki (anlattıklarının hülasası şunlardır):

a) Şimdiye kadar sulh yapmadığımızın sebebi, Türkiye'de şimdiye kadar kuvvetli bir hükümet görmediğimizdendir. Hakiki İngiliz dostu olacak simalarla anlaşmak istiyoruz. Mustafa Kemal Paşa sulh konferansında bulunsun veyahut sulh mukarreratına mutabık kalsın.

b Endişemiz Türkiye'nin yine bir gün İngiltere'nin düşmanları tarafına geçivermesidir. Padişah hükümeti bunu yapabilir. Artık krallık ve imparatorluk modası geçmiştir. Birçok debdebe ve masraf yerine *millet kendi işini kendi gören cumhuriyete kendisi taraftardır*. Bizim de padişahı, hükümet ve siyasete karıştırmayıp *halife* olarak istediği yerde oturmasına taraftar olmaklığımız...

c) Gerçi İstanbul bir Türk şehri olara' kabul olunmuştur. Ancak Çanakkale İtilaf devletleri tarafından işgal olunacak, ihtimal İstanbul etrafında da hilaf askeri bulunur. Zaten Türkiye bir Asya devleti demektir, İstanbul bir köşedir. Anadolu'nun idaresi ve terakkiye şevki İstanbul'dan gayri mümkündür. Bu hususta ne düşünüyorsunuz: Mesela Bursa'da olacak bir hükümet serbesttir.

İstanbul'da, Türk Milleti'nin yeni seçtiği mebuslar meclisi açılacağı bir sırada, onun itimat ettiği bir hükümeti bırakarak biz askerlerle ve daha mühimini Sivas Kongresi kararlarına taban tabana zıt olan ve bu aralık ortaya çıkması milli birliğimizi alt üst edecek olan bu mühim tekliflere cevaplarımın hulasası da şöyledir:

a) Türk Milleti Sivas Kongresi'nde kararını vermiştir. Hiçbir kimsenin bunu değiştirmeye salahiyeti yoktur! Yakında milletin itimadını kazanan Mebuslar Meclisi İstanbul'da toplanacaktır. Sulhümüzü milletimizin itimadına mazhar olan bir hükümetle, bu hükümetin tayin edeceği bir heyet yapabilir.

b) Türk dostluğu İngilizler için çok faydalı, düşmanlığı da o derece zararlıdır. Bugün milletimizin her ferdi İngiliz dostluğu taraftarıdır. Avrupa'da cumhuriyet olmayan pek az millet kaldı. Fakat henüz on yıllık bir meşrutiyet idareye malikiz. Bunun için Avrupalılar gibi pek ileri düşünemeyiz.

c) Hükümet merkezini değiştirmekte dahi şahsi düşüncem hiç kalır. Yalnız memleketin idaresi bakımından bile Bursa'dan İstanbul herhalde her tarafa ulaşılması daha kolay bir yerdir. Siyasi bakımdan ise İstanbul'da hükümetimizi serbest bulundurmayacak olanlar, Bursa'yı da uzak göremezler.

Rawlinson, harbe iştirak eden devletlerin hallerinin kötülüğünü ve bu arada İtalyanlarla Yunanlıların anlaştığını fakat İtalyanların parasızlığını, Yunanlıların şarlatanlıklarını, Bolşeviklerin on yıldan önce kendilerine gelemeyeceklerini, Amerikalıların, Vilson'un ortaya attığı "Cemiyet-i Akvam" ve milliyet prensiplerini beğenmediklerini anlattı. Ben de ona:

"Ya İzmir, Antalya, Adana ne olacak? Ermeni hükümeti teşekkül edecek mi?" dedim. Şu cevabı verdi: "İzmir için ısrar edenler çıksa da Yunanlıların ne parası ne adamı var. Biz de bütün kuvvetlerimizi çektik, İngiliz efkarı, Yunanlıların aleyhi-

ne dönmüştür. Nasıl olsa İzmir'den çıkartılacaktır, İzmir'in tahliyesiyle beraber Antalya ve Adana da kolaylıkla tahliye olunur. Ermenilerin kendi taraflarında dahi hükümet teşkil etmeleri zordur. Ben hududun Aras nehrinden geçmesini" teklif ettim. Pontus falan da yoktur. Bunların ne şarlatan millet olduklarını bilirsiniz. Başvekilimizin bir mülakatta söylediği *'Türkiye'de zayıf hükümetin nihayet bulmasını görmek isteriz'* sözünü bazı gazetelerinizde *'Zayıf Türkiye'nin nihayet bulması gibi'* yazdılar. Başvekil, maksadının bu olmadığını hassaten söyledi, İngilizler, iktisaden de size büyük yardımlar yapacaklardır."

Rawlinson'un Teklifi Ankara'ya Bildiriliyor

Uzun görüşmemizi aynen 29.12.1335'te Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdim ve Rawlinson'un kendileriyle de görüşmek arzusunda olduğunu, hilafet, cumhuriyet hükümet merkezleri meselelerindeki cevaplarımı diğer görüşmelerinde dahi kendisine iyice anlatacağımı, Rawlinson'un son emre kadar Erzurum'da beklemek emrini aldığını ve cevap beklediğini de ilave ettim.

Amerika mandası hakkında İzzet Paşa'nın layiha sureti ne oldu diye İsmet Bey'le Mustafa Kemal Paşa arasındaki muhabere ve cevabım bu sıralarda olmuştu. Şifre pek uzun olduğundan 1 Ocak'ta sonunu almışlar, 8 Ocak'ta da cevap geldi:

> Onbeşinci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa Hazretlerine,
>
> 1 Ocak 1920 tarihli mülakatı bildirir şifreleriniz görüldü:
>
> İstanbul hakkındaki düşünceleri Lord George'un teklifleri ile tamamen uyuşmaktadır. Tarafınızdan verilen cevaplar, milli prensiplerimizin ruhunu kapsadığından, teşekküre layıktır. Rawlinson, hükümeti tarafından 'Heyeti Temsiliye' ile temas ve görüşmeye memur ve yetkili ise, bir an önce Anka-

ra'ya gelmesi faydalı görülmektedir. Elbette, bizimle yapacağı görüşmeler, Sivas Kongresi'nin genel sınırları içinde olacaktır. Yetkisi yoksa, buraya kadar gelmesine gerek yoktur. Buna göre, durumun kendisinden öğrenilerek bildirilmesini istirham ederiz.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

9.1.1920'de şu tamimi aldım:

İngiltere Hükümeti Başvekili Lord George'un İstanbul ve Boğazların beynelmilel bir hale ifrağına, Türk hükümetinin yeni merkezinin Anadolu'da olacağına ve İstanbul'un yalnız makarr-ı hilafet olarak bir payitaht-ı dini olarak kalacağına dair sulh konferansına teklifatta bulunacağı gazetelerde görüldü. Ananat-ı milliye ve diniyemize aykırı olan böyle bir kararın milletimizce asla geçerli olamayacağı tabiidir. Mümessillere bu yolda şiddetli protestolarda bulunulması ve bir suretinin de beraya malumat Heyet-i Temsiliye'ye çekilmesi rica olunur.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Her tarafta mitinglerle protestolar yapıldı. Rawlinson'la tekrar görüştüm. 14 Ocak'ta hasta idi. Ve 17 Ocak'taki görüşmemizde Ankara'ya gitmek arzusunu görmedim, İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın açılmasını ve yeni hükümeti bekliyor: "Sulh murahhası olarak Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tayinleri iyi olur" diyor; "Acaba kabul ederler mi?" dedi. Malumatım olmadığını söyledim. Mustafa Kemal Paşa'ya da bildirdim.

Birkaç görüşmemizin neticesindeki kanaatimi Mustafa Kemal Paşa'ya ve Harbiye Nezareti'ne şöylece bildirdim:

Rawlinson Ankara'ya Gitmiyor

Erzurum'da İngiliz Kontrol Memuru Kaymakam Rawlinson'la birkaç mülakatımda anlayabildiğim hususatı ber-vech-i ati arz eylerim:

İngilizler Boğazlara yerleşmek istiyor. Bunu temin için hilafetin hükümetten ayrılması, hükümetin İstanbul'dan çıkması gibi meseleleri kendileri icat ediyorlar. Hatta İstanbul'da zabıtanın resm-i selam hususunda tazyiki de akıllarınca herkesi İstanbul'dan nefret ettirmektir. Boğazları beynelmilel şekilde tutmak istiyorlarsa da muarızları kuvvetlidir. Türk Milleti'nin mitingleri meşru hakkı olduğundan, İstanbul'dan çıkınamayı ve hilafetle hükümetin ayrılmamasını temin edecektir.

Hilafet ve hükümet ayrılığı diye padişahla millet arasına tefrika sokmaya çalışıyorlar. Binaenaleyh milletin padişaha olan merbutiyet ve muhabbeti huzur-ı hümayuna arz ile vatan ve milletin saadetine müştereken ve kemal-i şecaatle çalışmanın temin buyurulması pek faydalı olur. Rawlinson, Boğazların daima serbest kalması için İstanbul şehrinin behemehal değil, fakat Boğazların tutulması ve Marmara'da bir ufak donanma bulunması hususunu *"zaruri"* diyor. Sebebi; Rusya günün birinde belki Yunan'la ittifak eder ve Boğazları işgal eder ve kaparmış, dedim. Millet bu düşünceyi haksız buluyor ve protesto ediyor. Boğazlarda oturulacağına Karadeniz'de donanma yaptırılması işi daha kolay olur. Herhalde anladığım şey *milletin ve hükümetin mukavemeti az olursa Boğazların birine veya ikisine yerleşmek isteyeceklerdir. Bilakis padişahın, hükümetin ve milletin yek-vücut olarak izhara sebat ve metaneti, her hususu arzumuza göre halledeceğimi arz eylerim.*

Kazım Karabekir

İngiliz siyasetçilerinin milli hükümetimize ve nihayet 16 Mart'ta Melis-i Mebusan'a karşı yaptıkları tecavüzler ve

padişahı da bizi "Cumhuriyet kuracaklar" diye inandırarak Damat Ferit hükümetini iş başına getirip işi Sevr (Sevres) Muahedesi'ne götürdükleri görüldü. Asıl mühim olan bir meselede İstiklal Harbi'nin temelinin atıldığı Erzurum'da ve bu işteki rehberliğini ve Mustafa Kemal Paşa'ya yapabileceğim tesiri bilerek kongrelerin kararlarına aykırı olarak beni, vakitsiz bir cumhuriyet ilanına teşvik ederlerken İstanbul'da gizlice Damat Ferid'in padişah hükümetini aleyhimize hazırladıkları gibi Konya'da da bir Selçuk devleti kurulmasına çalışıyorlardı. Eğer "Parçala, hakim ol" manevrasına kapılsaydık, vaziyete hakim olacak ortada bir kuvvet kalmayacağından, fikir ayrılığı ve fikir perişanlığı ile istenilen tuzağa düşmüş olacaktık.

Ankara Milli Hükümeti'nin Cumhuriyete Doğru Gidişi

İstanbul'dan, her ne şekilde olursa olsun bir cumhuriyet kurmak fikriyle gelen Mustafa Kemal Paşa, Rawlinson'un da benim vasıtamla ileri sürdüğü hilafetin ayrılması ve Cumhuriyet'in kabulü teklifini samimi bulmuş olacak ki 19 Ocak 1920'de İstanbul'da *"Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"ne* dayanan *Mebusan Meclisi'nin* açılmasına ve meşruti bir hükümetin faaliyete geçmesine ve hele 28 Ocak'ta Mebusan Meclisi'nin *Misak-ı Milli* Beyannamesi'ni kabul ve ilan ettiğine ve 9 Kanunusani'de (Ocak) kendi imzasıyla neşrettiği askeri plandaki sarahate rağmen Bolşeviklerin Kafkaslara gelmekte olduğu haberi gelince, bana 6 Şubat'ta Kafkas hareketini yapmayı teklif etti. Bu hal, İstanbul'daki meşrutiyet hükümetimize karşı fiili bir isyanla Heyet-i Temsiliye'nin Mustafa Kemal Paşa'nın hakimiyetinde bir Cumhuriyet şekline dönmesi demekti. Hem de yine Bolşeviklerle birleşmek felaketine doğru.

Siyasi, askeri tehlikelerinin mahvımızı mucip olacağını ve Rawlinson'un da aynı teklifleri bana yaptığını, kendisine

bu fikrin nereden mülhem olduğunu Mustafa Kemal Paşa'ya yazarak tekliflerini reddettiğini ve yine 16 Mart İstanbul'un işgali ve Meclis'in basılıp bazı mebusların alınması üzerine de Mustafa Kemal Paşa'nın gitmek istediği bu yola engel olduğumu ve İngilizler bir taraftan bizi tehlikeli bir çıkmaza sokarken, bir taraftan da Damat Ferid'le milli varlığımıza karşı darbeler hazırlandığını, kendilerine hatırlattığımı birinci bölümde izah etmiştim.

23 Nisan'da Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi'nin, *Meclis-i Müessesası* olmasına uğraşması ve neticede salahiyet-i fevkaladeli meclis namını verdirerek onun reisliğine geçmesi ve askeri planı tamamıyla ihmal ederek, ilk iş olarak yeni bir teşkilat-ı esasiye teklif etmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın birkaç kere münakaşalarımıza ve kongreler kararlarına ve askeri plandaki imzalarına ve bunu hatırlattığıma rağmen, Cumhuriyet ilanını ve bunun başına geçmek hususundaki arzusunu gösteriyordu. Bunu her taraf anladı. Ve çok nazik bir durum da başladı.

Birinci bölümde tafsilatıyla yazdığım gibi iş doğunun tahliyesini istemeye kadar da gitti. Ve Mustafa Kemal Paşa ile sert muhaberelerimize yol açtı. Aramızda büyük bir görüş farkı vardı. O, İtilaf devletlerinin büyük kuvvetleri karşısında milli kuvvetimizle karşı duramayacağımızdan bir dış siyasete dayanarak kendi başkanlığı altında kuracağı bir cumhuriyetle uyuşmak cihetine gidiyordu. Herhangi bir inkılabın milli ve askeri birliğimizi sarsarak mukavemet kudretimizi mahvedeceğini; büyük kuvvetlerin gelmesi ihtimalinin çok zayıf olduğunu, "Mütareke mucibince" diye silahlarımızı ve teşkilatımızı azaltmak gayretinin de bunu gösterdiğini ve esasen anavatan müdafaası için büyük kuvvetler gelse dahi, dayanmak mecburiyetinde olduğumuzu ve milletin de bu azimli kararı kabul edeceğini, daha İstanbul'da iken kendilerine söylediğim gibi; Erzurum ve Sivas'ta da bunu görüşmüştük. Ve

kendileri de halk arasında bunu görmüşlerdi. Kongrelerde de bu kararı vermişlerdi!

Paşa, Politikayı Askerliğe Tercih Ediyor

Mustafa Kemal Paşa'nın askeri mukavemetten vazgeçtiği manzarasını gösteren, Başkumandanlığı almayarak Büyük Millet Meclisi Reisliği'ne geçmesi ve vakitsiz, yani en zayıf vaziyetimizde ve İtilaf propagandaları ve bundan haber alan padişah hükümetinin fetvaları, emirleri, teşvikleriyle Anadolu birbirine girdi. Eğer kalpleri milletimizin hürriyet ve istiklal aşkıyla çırpınan arkadaşlarının feragati ve kazanmış oldukları milli itimat ve candan sevgi ve saygı kudreti olmasaydı; Mustafa Kemal Paşa'nın attığı vakitsiz adım, Sivas'a kadar yayılan isyanları, olduğu kadar yayacak ve önüne geçilmez darbeleri altında her şey daha başlangıçta yok olacaktı.

Batıdaki isyanların önüne durulmaz bir hal aldığını ve kendilerine yardım için doğunun tahliyesi kararına kadar gidilmesi üzerine 16 Mayıs 1336 (1920)'de bildirdiğim on bir maddelik teklifimin 4'üncü maddesinde apaçık şöyle dedim:

Dini ve ananevi Anadolu'nun ayranını kabartmamak lazımdır.

Nutuk, sayfa: 276–277'de diyor ki:

> Efendiler, Meclis'e teklif ettiğim mühim bir husus da, hükümet teşkili meselesiydi. Bu meselenin ve buna dair teklifte bulunmanın, o devir için ne kadar nazik olduğunu taktir buyurursunuz. Hakikat, *Osmanlı saltanatının ve hilafetin münkariz ve mülga olduğunu düşünerek yeni* esaslara müstenit yeni bir devlet kurmaktan ibaret idi. Fakat vaziyeti olduğu gibi telaffuz etmek, maksadın büsbütün ziyamı mucip olabilirdi. Böyle bir hükümet, hakimiyet-i milliye esasına müstenit halk hükümetidir. Cumhuriyettir.

402'nci sayfanın son satırlarında da şöyle söylüyorlar:

> "Salahiyet-i fevkaladeye malik bir meclisin teşekkülüne ve bu meclisin, memleketin mukadderatına el koymasına çalışan; bunda muvaffak olmak için *en yakın arkadaşlarımla fikir mücadelesi yaptım. Bütün hayatımı, mevcudiyetimi bütün şeref ve haysiyetimi tehlikeye attım.* Binaenaleyh bu, benim eserimdir.

Mustafa Kemal Paşa yalnız kendi hayatını, mevcudiyetini şeref ve haysiyetini değil, hepimizinkini ve bütün milletin mukadderatını tehlikeye koymuştu. Eğer doğu hareketi yapılmayıp, kıtalarımız batıya alınsa idi veyahut da doğu hareketi muvaffak olmasaydı; Kürtlük de dahil olduğu halde bütün doğunun bana olan itimat ve bağlılığı da gevşeyerek, her şey altüst oluverecek idi. Nitekim doğu hareketi muvaffakiyetle bittikten sonra dahi, 20 Ocak 1921'de "Teşkilat-ı Esasiye" kanunu Meclis'ten çıkar çıkmaz, bana dahi haber vermeye lüzum görmeden *Erzurum'daki "Müdafaa-i Hukuk"* cemiyeti merkezi unvanını değiştirerek *"Muhafaza-i Mukaddesat"* adını almış ve cemiyetin nizamnamesi başına da, *hilafet ve saltanat makamının ve devlet şeklinin korunmasına* dair ilaveler de koymuştur, işin daha vahim ciheti de bu teşebbüslerini yalnız doğu vilayetlerine değil; diğer bütün vilayetlerin "Müdafaa-i Hukuk" merkezlerine de bildirmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa, *"Londra Konferansı"*na bir cumhuriyet tipiyle çıkılırsa –tehlikeli askeri mücadeleler yerine– siyasi yollardan milli muvaffakiyet kazanacağı ümidini hâlâ besliyordu. Fakat 1337 (1921) yılı, 27 Şubat'tan 12 Mart'a kadar devam eden *Londra Konferansı*'nda bize –aşağı yukarı– yine *"Sevr Muahedesi"* çerçevesi içinde yaptıkları teklifleri ve buna cevabını bile beklemeyerek –daha murahhaslarımız yolda iken– Yunan Ordusunu bütün cephelerde taarruza geçirmeleri; İtilaf devletlerinin, zaferini, milli kudretle temin etmeyen bir Türk devletiyle, –şekli ne olursa olsun– şerefli bir sul-

ha yanaşmayacağını ve iştigalimize asla hürmet etmeyeceğini göstermişti. *Ben, "Londra Konferansı"* hakkında Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdiğim kanaatlerimi 1. bölümde yazmıştım.

Mefkurede Değişiklik

Cumhuriyet esası üzerine bir *teşkilat-ı esasiye kanununu Büyük Millet Meclisi*'nin açılışında teklifine rağmen, dokuz ay sonra (20 Kanunusani 1337) 20 Ocak I921'de Meclis'ten çıkmasından şikayet eden Mustafa Kemal Paşa (Nutuk, sayfa 351) bir taraftan "Müdafaa-i Hukukların Muhafaza-i Mukaddesat" cemiyeti haline dönmesinden endişe ile bana bunun önüne geçmemi rica ettiği gibi, kendisi de gerek bu aksü'l-amelden ve gerekse Moskova'daki Enver Paşa ve arkadaşlarının *"Halk Şuralar Fırkası"* diye Bolşevik cumhuriyeti esasında bir teşekkül yapmaları ve programını da tab' ederek faaliyete başlaması haberinden 5 Mayıs 1337 (1921)'de memleketimize giren bu programı Moskova'dan gelen heyetimizden 23 Nisan'da haber alarak Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştim. Tehlikeyi görerek istikameti değiştirmiştir.

Nitekim 11 Nisan muhafaza-i mukaddesat meselesi hakkındaki şifrelerine karşı sorduğum şu üç sualin cevapları da dikkate değer:

1 Devlet şeklinin birdenbire cezri esaslarla değiştirilmesi isticalinin sebep ve mahiyeti,

2 Deruhte olunan cihet-i tatbikiyesindeki derece-i imkan,

3 Bu arada hilafet ve saltanat meselesinin suret-i halli gibi üç mesele hakkında tenvir buyurduğumu istirham eylerim.

Mustafa Kemal Paşa mufassal cevabında: "Bu kanunda Cumhuriyetin manasını ifade eden bir şey mevcut olmadığı gibi," dedikten sonra şöyle söylüyor:

Hilafet ve saltanat meselesi, bir "mesele-i esasiye" olarak mevcut değildir. *Türkiye'nin başında Halife-i İslam olacak bir hükümdar; "sultan" bulunacaktır.*

Bir taraftan aleyhindeki galeyanı teskine, bir taraftan da kendilerini ikaza uğraşıyordum. Onun siyasi sadmeler arasında sarsılmasını istemiyordum. (Bu hususta Nutuk'un 370'inciden 373'üncü sayfa ortalarına kadar bundan bahis var.) 20 Temmuz 1337 (1921)'de yazdığı cevabında dahi *"Raif Efendi'nin saltanat şeklinin Cumhuriyetçiliğe kalb-i mahsus olduğu hakkındaki fikri vehimdir."* diyordu. Erzurum'un ısrarı karşısında, 17 Kanunusani 1338'de "Erzurum Mebusu Durak Bey mezunen araya geliyor. Meclis'in ve buranın ahvali hakkında size malumat verecek. *"Muhafaza-i mukaddesat"* unvanının kaldırılarak yine *müdafaa-i hukuk* adıyla iktifa olunması için buna da tesir yapın" diye yazıyordu.

Bu aralık muhtelif kaynaklardan gelen malumat ve bu arada "mefkure hatırası" el yazısıyla imzasını taşıyan sarıklılar arasındaki resmi, Mustafa Kemal Paşa'nın hilafet ve saltanatı kendisinin almak mefkuresinde olduğu neticesinde karar kılıyordu. 12 5 1337 tarihli el yazılarını ve imzalarını taşıyan *bir fotoğrafı* ilişiktir. Cumhuriyet fikrinde kendi uhdesine hilafet ve saltanata dönüş, bütün cihana karşı çok garip bir şey olacaktı. Ben, bizim için, hilafeti ayırmak ve saltanatı kaldırmak ve bu suretle Cumhuriyete gitmeyi, iç ve dış siyasetimize daha uygun buluyordum. Fakat ancak son zaferden sonra bunu ortaya atabilirdik. Hükümet merkezinin de artık İstanbul'da iç ve dış baskısı altında tutulmaması fikrinde idim. Daha 9 Teşrin-i Sani 1337 (1922) Erkan-ı Harbiye-i Umumiye riyasetinin İstanbul ve Boğazların muahededeki vaziyeti hakkında mütalaamı sormalarına karşı verdiğim cevapta: İstanbul'a *"makam-ı hilafet"* denilmesini teklif etmiş ve hükümet merkezinin de Ankara-Kayseri-Yozgat sahasında münasip bir yer olarak teshilinin muvafık olacağını ayrıca bildirmiştim. Hilafet ve salta-

natın bekası taraftarı değilken bu sefer bunu bir kumandana vermeğe hiç taraftar olamazdım. Mustafa Kemal Paşa'nın, "Türkiye'nin başında halife-i İslam olacak, bir hükümdar, sultan bulunacaktır" ifadesinin delalet ettiği mana, bu *"mefkure hatıralı"* fotoğraftan daha iyi anlaşılıyordu. Eğer Sakarya Zaferi'nde *mareşallik* ve *Gazilik* gibi son ünvanı alan Mustafa Kemal Paşa son zaferde yeni mefkuresine ulaşmak için resimde *görülen muhafazakarları* Millet Meclisi'ne doldurursa, müştak ve muhtaç bulunduğumuz *teceddüde* imkan olamayacağından kendilerine şu mütalaamı şifreli telgrafla bildirdim.

Büyük Uzmanlar Meclisi Teklif Ediliyor

Sarıkamış
13 19 Şubat 1922

Baş Kumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

(Zata mahsustur)

Memleket idaresinin alacağı biçimler konusundaki tartışmalar, bize yeni ulaştı. Barışın kurulmasından sonraki seçimde, birçok değerli kişiler yerine birtakım MUHAFAZAKARLARIN TOPLANMASINA karşı şimdiden alınacak tedbirleri çok önemli bulurum.

Milli Meclis, değerli kişilerden oluşmazsa, iki büyük sakınca, memleketi bugünkü yıkılmışlığından kurtaramayacaktır. Birincisi, yenilik fikri olmayacak; ikincisi, en önemli öneriler herhangi bir duyguya kapılarak tartışmaya bile açılmadan reddedilebilecektir. Böyle bir Meclis'e karşı üyeleri, büyük uzmanlardan kurulu ikinci bir Meclis bulunmasını yararlı bulurum. Böylece *Milli Meclis'in* düzenleyicisi ve terakkiye doğru itici gücü olacağı gibi, memleketin hayatına değin tekliflerin, milli Meclis'te ret ya da kabul edilse bile, bu Meclis'in uyarısı ve aydınlatması ile, kararın değiştirilmesi ve zararın önlenmesi mümkün olacaktır. Bu Meclise, AYAN diyerek, eski döne-

min köhne hayatını hatırlatmamak için, "BÜYÜK MÜTEHASSISLAR MECLİSİ" ya da daha uygun bir nam verilebilir. Üyeleri, birtakım kayıt ve şartlar altında, tıpkı milletvekilleri gibi, milletçe seçilir. Herhangi bir mesleğin yüksek tahsilini görmek ya da Bakanlık, Ordu Komutanlığı, Valilik gibi mevkilerde bulunmak şartları konulabilir. "Büyük Mütehassıslar Heyeti" kabul olunursa, her vekaletin yüksek mevkileri de bunlardan ayrılır. Mesela, Askeri Şura, Nafıa Şurası gibi...

İki Meclis'in tasdikinden geçerse, bir süre takibe esas yapılacak olan herhangi bir programında direnmek ve programın uygulamasında amaç ve hedefi korumak için bu şuraların vücudunu pek gerekli sayarım. Aksi takdirde, bakanlıklarda kişiler değiştikçe, program ve bunu yapan kişiler az çok değişmekten kurtulamayacaklardır. Bundan başka, kabul edilen herhangi bir şey mütehassıslarca da kabul olunmazsa, eleştirilir ve milletçe de gereği gibi itibar görmez.

Millet Meclisi'nin Millet namına bir şeyi ret veya kabul ve kontrol hakkı vardır. Fakat ihtisas sahiplerinin yapacağı şey de başka olur. Normal günlerin gelmesi ile ilgili bu tereddüt ve düşüncelerimi arz ediyorum. Yüksek düşünce ve yorumlarınızı istirham eylerim.

Doğu Cephesi Komutanı
Kazım Karabekir

Cevap

Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa hazretlerine mahsus

C: 18/19.2.1922 tarih ve numarasız şifreye

Memleketin idaresini elinde tutan biricik kuvvet Büyük Millet Meclisi'nin alacağı kararların, uzmanlardan oluşturulacak bir başka heyet tarafından tetkik edilmesinin doğuracağı sakıncalar hakkındaki düşünceniz, tamamıyla doğru ve isabetlidir.

Ancak, nam ve ünvanı ayan olması bile, milletin bütün

haklarını ve yetkilerini kullanmak üzere seçilmiş ve seçilecek olan Büyük Millet Meclisi'nin kararlarını, çalışmalarını, bir başka heyet kararı ile kısıtlamak, genel olarak yönetimde izlediğimiz prensiplerin ruhu ile uyuşmayacaktır. Bu mütehassıslar meclisinin de –belirttiğiniz gibi– millet tarafından, milletvekilleri gibi seçildikleri takdirde, aynı kaynaktan, aynı yetkiyi almış iki kuvvetin, genel yönetimde millete karşı etkili olması, hukuk alanında olduğu gibi, pratikte de karışıklığa, ikiliğe yol açacak, bu durumda doğan dengesizliği uyuşturacak üçüncü bir kuvvetin vücudu gerekecektir.

Fikrime göre, olması ihtimali olan sakıncaları ortadan kaldırmak için, tek çare, Millet Meclisi'nin elden geldiğince uzman ve yetenekli kişilerden seçilmesini sağlamak ve iç düzenlemelerde, komisyonların seçiminde, Bakanların belirlenmesinde uzmanlığa önem vermekle sağlanabilir. Geçirdiğimiz feci tecrübelerden ilham alarak, milletin idaresinde en doğru yol olduğu gibi, Anayasa hukuku bakımından da en akla yakın biçimi gösteren yönetimimizin güçlenmesi ile, günümüzde olduğu gibi, gelecekte de yeniliklere dönük, başarılı bir idare mekanizması kurulmuş olacağını, arz eylerim.

TBMM Reisi Mustafa Kemal

Gerek hilafet ve saltanat meselesi ve gerekse teceddüt hareketlerimiz hakkında diktatörlükle veya büyük mütehassıslarımızla yürümek meselesi, Ankara'da yerleştikten sonra da, aramızdaki anlaşmazlıkların esasını teşkil etmişti. Tafsilat gelecektir.

İstanbul Hükümetinin İnkılaptan Endişesi

24 Şubat 1338'de Sarıkamış'a gelen Muharrir Mahmut Sadık Bey; Müşir İzzet Paşa'nın bana yazdığı mektubu –rahatsızlığı dolayısıyla– 3 Mart'ta verdi.

25 Ocak 1922 tarihini taşıyan "Ahmet İzzet" imzalı bu mektup; "Canım, kardeşim efendim" iltifatı ile başlıyor ve Büyük Millet Meclisi'nin gitmekte olduğu bir çeşit hükümet değişikliğinden tedirgin olduğunu bildiriyordu. Barış hakkında bazı fikirler ve temenniler öne süren, bu mektubun önemli cümleleri aynen şunlardır:

> Ankara'daki fikir cereyanları, –Meclis'teki konuşmalardan anlaşıldığına göre– bambaşka bir istikamete gitmektedir. Bu hallerden, her vatansever üzüntülü ve endişelidir. Birliğin sağlanması için, devletin, İslam halifeliği ile meşrutiyetçi Osmanlı Sultanlığı ile idaresi gerekli ve zorunludur. Başka çeşit bir idare, –içerde ve dışarda– zayıflık işareti ve şiddeti kaynak olur. Bu konuda uzun, derin yorumlar yapmak, değerli şahsınıza karşı, pek gereksizdir. Ankara'nın tutum ve davranışı, burada birçok şüpheler yaratmakta ve bu yüzden kabinenin itibarı bozulmaktadır. Rastgele bir hırslının keyfine, bu biçare mazlum ve itaatli milleti kurban etmemelidir" diyerek, hayırlı bir barış için ve gelecek için fikir ve tahminlerini iki madde halinde bildiriyordu ki, aynen şöyledir:
>
> 1- Dış münasebetlerde olduğu gibi devam etmekle birlikte, zıtlıklardan, ayrılıklardan doğabilecek sakıncaların önüne geçebilmek için, ya haberleşerek ya da Ankara'nın İstanbul, İstanbul'un Ankara'da bulunduracağı güvenilir kişiler aracılığı ile fikir alışverişinin sağlanması için, aracı olmanızı...
>
> 2- Şekil ve genişliği ne olursa olsun, bir çeşit hükümet değişikliğine gidildiği yolundaki açıklamalar ve gösterişlerin şimdiden ve girişimlerin daha sonra önlenmesi, düşünceme göre, vatanın, milletin selametine bağlıdır. Bu konuda yapacağınız yardımlar, milli savunma yolunda, ondan önce ve daha sonra yaptığınız büyük başarılarınızı kutlayarak mübarek gözlerinizden öperim, makamı ferzend-i ercümendim, efendim.

Mahmut Sadık Bey'in İstanbul münevverlerinin fikirlerinin hülasası olarak da verdiği notlarda mühim olan şu satırlar vardı: "Devlet ve milletin elinde hilafet kuvveti bir kuvve-i maneviye de olsa bir hakk-ı müktesep bulunmasıyla..... Gerçi tecavüzi bir kudret-i maddiye ibraz etmemişse de tedafüi bir kudreti haiz olduğu, hadisat ve tezahürat-ı ahire teyit eylemesiyle hilafetin herhalde lazım-ı gayr-i münfekki olan talimat ile birlikte muhafaza ve müdafaası.....

Mahmut Sadık Bey ve arzumla birlikte gelen Nahit Bey ve Fevzi Paşa'ya gönderdiği bazı tekliflerinin suretini de bana gönderen Fatin Bey Meşrutiyet'ten önce İstanbul Terakki ve İttihat Cemiyeti merkez arkadaşlarımdan idiler, İstanbul hakkında geniş malumatları vardı, İstanbul'un korkusu Mustafa Kemal Paşa'nın hilafet ve saltanatı lağvederek bir Cumhuriyet kuracağı merkezinde idi.

Kendilerine anlattım ki Erzurum Müdafaa-i Hukuk'u da buna karşı kendilerine *"Muhafaza-i Mukaddesat"* adını verdiler. Enver Paşa da *"Bolşevik Cumhuriyeti"* kurmak sevdası peşinde.

Bu muhalefetler ve rekabetler karşısında Mustafa Kemal Paşa da aldığımız haberlere göre, İstanbul'un ve İzzet Paşa'nın fikrine gelmişler: Hilafet ve saltanat kalacak. Fakat bu makama son zaferle beraber kendileri oturacaklar... Mefkure imzalı sarıklılar arasındaki sarıklı fotoğrafını da gösterince arkadaşlarım donakaldı ve Mahmut Sadık şu cevabı verdi: "Eğer hilafet ve saltanatı Mustafa Kemal Paşa'nın alacağını İzzet Paşa öğrense, Cumhuriyet'e dünden razı..."

İzzet Paşa'nın Mektubu Ankara'ya Bildiriliyor

İstanbul hükümetinin Hariciye Nazırı İzzet Paşa'nın mektubunun mühim tekliflerini, 5 Mart'ta Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdim.

Aynı tarihte Erkan-ı Harbiye-i Reisi Fevzi Paşa'ya da kendilerine yapılmış tekliflerin, hususiyle Enver'le ve Padişah'la temasın rahne açacağını bildirdikten sonra aynen şunu yazdım:

> *Hayatı memleket için yapılan münakaşa ve kabul edilen kararlarda, aranızda bulunmamaktan dolayı müteessirim. Fakat gerek Bolşevikler ve gerekse Kürtler gibi iki büyük meselenin şu aralık başka bir elde vahim bir şekil almak istidadı düşüncesiyle doğuda müsterih çalışıyorum.* Hayali meseleler hakkında şayan-ı itimat zabitlerle, elden olsun bendenizi tenvir etmenizi istirham eyler, arz-ı hürmet eylerim.

Fevzi Paşa 7 Mart cevabında yapılan tekliflerden kabul edilmiş bir şey olmadığını bildirdikten sonra aynen şunları yazıyor:

> Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey Misak-ı Milli'de münderiç hususatı müdafaa için Avrupa'ya giderken İstanbul'dan geçmiş ve padişah tarafından davet vukuu bulursa görüşerek Büyük Millet Meclisi, kanunlarını tanıması hususunun Padişah'a tebliği kendisine bildirilmişti. Vuku bulan mülakatta Padişah birtakım beyanatlarla bu teklifi kabul etmemiştir. Mühim hususatın ve arzu buyurduğunuz mevaddın istifsarı halinde lazım gelen, izahatın verileceğini arz ile takdim-i ihtiramat eylerim efendim.

7 Mart ajansı Tevfik Paşa kabinesinin sulh hususundaki menfî tesirini izah ediyordu. Büyük Millet Meclisi'nde de bir gensoru önergesi üzerine Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in İstanbul ve Avrupa seyahati ve aralarda olan temasları hakkında Hariciye Vekaleti Vekili Celal Bey'in (Bayar) beyanatı ajansla yayılıyordu. Bu hususiaki mütalaamı Mustafa Kemal Paşa'ya yazdım. 11 Mart tarihli süreleriyle İzzet Paşa'nın mektubu vesairenin cevabı idi. Mühim noktaları:

Büyük Millet Meclisi Hilafet makamına bağlıdır ve öyle kalacaktır. Ancak saltanatın da Millet Meclisi'ni tanıması lazımdır...

Beş gündür İsmet Paşa ile beraber Batı Cephesi kıtaatını teftiş etmekteyiz. Muhabbetle gözlerinizden öperiz kardeşim, iltifatında bulunuyordu.

20 Mart'ta Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa, İngilizlerin yakında tarafeyne mütareke teklif edecekleri haberini bildirdi. Bugünkü ajansta bunu yaydı, İzzet Paşa'nın bana itimat ettiğim bir arkadaşımla elden gönderdiği mektubun sebep ve hikmeti iyice anlaşıldı, İstanbul hükümeti İtilaf devletlerinin sulh yapacaklarına inanarak Ankara milli hükümetinin bu fırsatı kaçırmaması için birtakım tavsiyeleri delaletimle temin etmek.

Ben Yunan ordusunu ortadan kaldırmadan, İtilaf devletlerinin bize lütfedici çehrelerini göstereceklerine inanmadığımdan, Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalara "Bu mütareke teklifini de emsali gibi siyasi manevra addetmek ve ona göre tedbirler almak lüzumunu" yazdım, işin neticesi de tahminim gibi çıktı.

Doğu'daki Fikri ve Fiili Muhalefet

Son zaferden sonra atacağımız adımların ölçüsünü tayin edebilmek için, milletin ve ordunun tahammül ve sindirme kudret ve kabiliyetini göz önünden ayırmamak lazım geldiği kanaatindeyim. Tarihimizin, okuduğumuz birçok hadiseleri ve hele içinde yaşayarak ve hatta vazife alarak gördüğümüz hürriyet mücadeleleri ve İstiklal Harbi, bize bu hususta çok ders vermişti.

Birçok parlak muvaffakiyetleri, ölçüsüz atılan adımların sıfıra indirdiğini ve ileri adım atılmak istenirken geriye tepmenin şiddetinin bizi daha gerilere götürdüğünü de gör-

müştük.. Ve yine bütün ruhi tesirleriyle tarihi misallerinden tetkik ettiğim bir meselede muvaffak veya muzaffer olmuş bir kudretin nasıl yıpratıldığı ve aşındırıldığıdır. Muzaffer diktatörlerin tarihte gösterdikleri çehre, her şeyi kendi yapmış görünmek hususundaki ruhi galeyanları neticesi her şeyi kendi hayatında yapıp bitirmek hevesidir.

Şahsiyetlerinde toplanan kudretin cazibesine kapılan yeni kitlelerin alkış ve hayranlıkları karşısında bu diktatörler, her şeye kadir olduklarını zannederek, zaman amiline dahi ehemmiyet vermezler. Ve kendilerini muvaffak eden fikir ve silah arkadaşları, eski salahiyetlerini muhafaza ettiklerinden onları da hor ve hakir görürler. Bu suretle alkışlar arasında nereden geldiği belli olmayan birçok zararlı ve hatta tehlikeli fikirler de fiile inkılap eder. Gerçi aksi darbeler, ruh hummasına tutulmuş kıymetli şahsiyetleri belki tedavi edebilir. Fakat bazen da bu darbeler, o kadar seri ve o kadar şümullü olur ki, kendisini de silip götürebilir. Bazen da sarsıntıda bıraktıkları millet bütün ağırlıklarını çeker.

İstiklal Harbi içinde batı isyanlarının doğuya sirayet etmediğini ve işin nihayet bazı fikir mücadeleleri hadleri içinde kaldığını –birinci bölümde– izah etmiştim. Fakat zafere dayanarak atılacak adımlarda çok hesaplı davranmak ve milletin ve ordunun nabzını elden bırakmamak lazımdı. Doğunun Mustafa Kemal Paşa'yı Erzurum Kongresi'ne almamak arzusu ve Sivas Kongresi'nden sonraki itirazları nihayet bir fikrin izharı idi. Ve ben de Mustafa Kemal Paşa vesaireye söylediğim ve yazdığım gibi fikirleri tazyik ile değil, ikna ile yola getirerek işleri güzel idare etmiştim.

Elli imza ile, *"Sen Kim oluyorsun?.."* diye çekilen açık bir telgraf ve bu halkın mebuslarından birinin hatta Sakarya Zaferi'nde müşir ve gazilik ünvanını aldıktan sonra dahi Büyük Millet Meclisi kürsüsünden Mustafa Kemal Paşa'ya karşı: "Meclis'in hakkını gasp ediyorsun. Gasp etmek istiyorsun.

Hakk-ı sarihimizi vermeyiz." demesi ve yine diğer bir Erzurum mebusunun da: "Bu tarz-ı hareketinizle milleti rezil edeceksiniz." demeye cüret etmesi; bir fikrin izharı değil, fiili sahada tezahürat idi (*Nutuk*, sayfa: 402, 403).

Hilafet ve saltanatı almak, bir evvelki zaferde rütbe ve ünvanların son mertebesini almış bulunan muzaffer bir kumandan için bir kapris olabilirdi. Ve bunu alkışlayanlar ve teşvik edenler de çok olacaktı: Onu ve milletini sevenlerin vazifesi de ona halkın ve ordunun hazm-ı tahammül derecesine çıkmayacağını apaçık söyleyerek onun tabii halet-i ruhiyesine irca olacaktı. İşte birinci bölümün sonlarında Ankara'ya gitmek zaruretinden bahsederken söylediğini veçhile, son zaferin mıknatısladığı şahsiyetin cazibesine kapılarak etrafına üşüşecek döküntülerin şerlerinden korumak ve bazı tehlikeli kaprislerinden uzaklaştırmak mecburiyetinde idim. Atacağımız teceddüt adımlarıyla milleti cehl ve fakirlikten ve vatanı da harabiden kurtarmamız gerekti. Bunu kendilerine de teklif eden ve halkın ve ordunun hazm-ı tahammül derecesini fiilen ölçenlerden biri de ben idim.

Bütün bu düşüncelere dayanarak hükümetin şekli hakkındaki fikrim şu idi:

Saltanatın Lağvı, Hilâfetin Âl-i Osman'da Bırakılması

Teceddüt hareketlerine muhtaç olduğumuzu ve bunu yüksek mütehassıslar meclisine dayanarak ve halk meclisi kontrolünde olarak planlı bir surette yapmak hususundaki teklifinde uzaktan yazıyla Mustafa Kemal Paşa ile anlaşamamıştık. Teklifimi ve aldığım cevabı, yukarlarda yazmıştım. Hükümetin yeni şekli hakkında karşı karşıya gelmeden, fikir ve işbirliğine imkan olmayacağı da tabu idi. Ve bunu da sebepleriyle izah etmiştim. Hükümet şeklinde ben tetkik ve tetebbularıma ve görgü ve tecrübelerime dayanarak *hilafet ve*

saltanat şeklinin bir arada devamını kalkınmamız için olduğu kadar, dış siyasetimiz için de zararlı görüyordum.

Hele hanedan değiştirmek hem milli birliği sarsacak, hem de medeni cihana karşı bir gerilik gösterecekti. Kalkınmamız için zararlıdır; çünkü, her kim olursa olsun, halk içinden uzun müddet çekilip saraylarda, ancak muhitinin gözleriyle ve kulaklarıyla vatan ve milletin halini seyretmek artık bu asırda ileri milletler için bile zararı görülürken; bizim gibi medeniyet camiasında gerilerde kalmış olan bir millet için, daha çok zararlı olacak idi. Devlet reisinin etrafını birtakım dalkavukların almasına ve bunların milletle devlet reisi arasında sağır bir set teşkil etmesine mani olabilmek için hilafet ve saltanatı bir elde toplamamak en başta gelen bir tedbirdir. Bundan başka hilafet, dinle; padişahlık ise, dünya işleriyle ilgili olduğundan, birbirine zıttır. Bunun için ayrı iki şahsiyete ihtiyaç vardır.

Dış siyasetimiz için de zararlıdır; çünkü, papanın aynı zamanda kral olması bize ne kadar garip görünürse, halifenin padişah olması da müterakki milletlere o kadar garip görünür. Bu halin devamı yine aleyhimize türlü neşriyat ve propagandaya sebep olacaktı.

Şu halde, hilafeti saltanattan ayırmamız lazımdı. Bu lüzumu, halkımıza kolaylıkla anlatabiliyorduk. Esasen milli hükümet ile başarılan İstiklal Harbi de bize hak veriyordu. Şimdi mesele ayrılan saltanatı, ne yapmakta idi? Bu mevkiye uygun bir hanedan mı getirecektik, yoksa eski hanedandan bir başkasını mı koyacaktık?

Her iki şık da milleti ikiye ayırabilirdi ve günün birinde kuvvetli şahsiyet kimse, öteki hanedanın elinden diğer ünvanı da almaya kalkabilir ve tarihimizin seyri bir daire üzerinde yürüyerek ayrıldığımız noktaya gelebilirdi, İslam aleminde Osmanlı hanedanının mevkisi daha ziyade hilafet makamıyla tanınmıştı. Şu halde saltanatı lağvederek en gelişmiş bir idare

sistemi olan *Cumhuriyet'*e gitmek ve *Hilafet'i* de olduğu yerde ve şahsiyetlerde bırakmak, bize en uygun bir tarz olacaktı. Zaten fiili sahada dahi bu iş artık kıvamına gelmiş bulunuyordu.

Doğu halkının ve ordumuzun bu şekli hazm ve kabul edeceğini ve hatta memnuniyetle karşılayacağını da yakinen biliyordum. Fakat *Mustafa Kemal Paşa'nın hilafet ve saltanatı alması halinde* fikren ve fiilen aleyhte tezahüratı da şüphesiz görüyordum.

Bunun için Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'nın İstanbul ve Boğazların muahededeki vaziyeti hakkında mütalaamı sormasına karşı daha 12 Teşrin-i Sani 1337'de (Kasım 1921) verdiğim cevapta: *"İstanbul'u makam-ı hilafet kabul edin"* demiş ve hükümet merkezinin artık oraya gitmemesi lüzumunu izah etmiştim.

Yeni Bir Dönem Başlıyor

İşte, 9 Ekim 1920, öğleyin Trabzon'dan Alemdar vapuruyla hareketle Mudanya Konferansı'nın sona erdiği 11 Ekim sabahı İnebolu'ya ve 15 Teşrin-i evvel pazar günü saat 3'te de Ankara'ya bu düşünce ve bu teklifle geldim. Mustafa Kemal Paşa ve diğer bazı arkadaşlarımız karşılamaya çıkmışlardı. Samimi sarıldık, öpüştük ve üç yıllık hasret ve heyecanımızı attık? Çankırı kapısında bir merasim kıtasını da selamladıktan sonra hep birlikte Büyük Millet Meclisi'ne gelerek mevcut arkadaşlarımızla da selamlaştık ve saygılaştık.

16 Ekim sabahı Mustafa Kemal Paşa ile Bursa'ya hareket ettiğimizden, Büyük Millet Meclisi'nin içtimaında bulunamadım. Saygılarımı yüksek riyaset vasıtasıyla Büyük Millet Meclisi'ne arz ettim.

Trende İstanbul ve Trakya kumandanlığına gitmekte olan Refet Paşa (General Refet Bele) ve Müdafaa-i Milliye Ve-

kili Kazım Paşa (General Kazım Özalp) da vardı. Bir müddet üçü ayrı bulundular, sonra Mustafa Kemal ve Refet Paşalar benim yanıma geldiler. Mustafa Kemal Paşa, ilk olmak üzere bana şu suali sordu:

– Refet Paşa padişaha ne diyecek?

Ben, "Halife hazretleri" derler cevabını verdim. M. Kemal Paşa:

– Bu şekil iyi. Halife hazretleri, dersiniz olmaz mı Refet Paşa? dedi.

Refet Paşa bunu sükunetle kabul etti. Saltanatın lağvı Hilafet'in Âl-i Osman'da bırakılması hakkındaki mütalaamı Bursa'ya varmadan önce de apaçık Mustafa Kemal Paşa'ya söyledim. O, henüz kati olarak bu teklifimi beğenmiş görünmüyor; fakat itiraz da etmiyordu. Bursa'da Fevzi ve İsmet Paşaların da fikirlerini alacaktı. Ben mütalaamı bu arkadaşlara da söyledim. Onlar da ayrıca Mustafa Kemal Paşa ile görüştüler. Ortaya yeni bir formül çıktı:

Mustafa Kemal Paşa'yı en küçük bir şehzadeye: "Hilafet ve saltanat naibi ve aynı zamanda da diktatör yapmak... Naipliği İsmet, diktatörlüğü de Fevzi Paşa bana söyledi.

Ben de iç ve dış mahzurlarını uzun uzadıya ispat ettim. Ve bir şehzadeye naipliğin hilafet ve saltanat makamına çıkmak için bir basamak olacağını; hürriyeti en gaddar bir hükümdardan kurtaran ve istiklalini de bütün cihana göğüs gererek kendi kanıyla kazanan milletimizin vasiye muhtaç olmadığını izahla, bu gibi geri fikirlere ordu kumandanları sıfatıyla arka olmamamız lüzumunu ileri sürdüm.

Saltanat Kalkacak, Hilafet Kalacak

Mustafa Kemal Paşa'ya da sulh konferansına, "saltanatı lağv ve Hilafet'i Âl-i Osman'da bırakmak suretiyle tam milli

bir çehre ile gitmemizin faydasını; diğer şekillerin içte ve dışta büyük zorluklar doğuracağını" izah ettim.

İstanbul'da ortaya çıkan ve Sarıkamış'taki Varlık Gazetesi'nde tenkide uğrayan Kemalist tabirinin ecnebi gazetelerinde de gittikçe yayıldığı hakkında da mütalaamı şöylece söyledim:

> Daima iftihar edeceğimiz Türk Milliyetçiliği ve Türk Demokratlığı, milli birliğimizi ve milli kuvvetimizi perçinleyen ve bir düzeye artıran amillerdir. Bu güzel vasıflarımız, Türk varlığını ve Türk kudretini müterakki cihana en doğru ve en kolay anlatabilir. Kaynağı bilinmeyen Kemalist tabiri etrafımızda toplanmış bir azlık ifade ediyor. Halbuki bütün millet etrafınızdadır. Bunun için bu dar çerçeveli tabire iltifat buyurmayınız.[1]

Mustafa Kemal Paşa, hakkımdaki düşüncesini apaçık şöylece ifade etti ve başka mütalaada bulunmadı:

> Sulh heyetimize seni baş murahhas olarak gönderemem. Çünkü kafanla harekette ısrar edersin, İsmet Paşa'yı göndereceğim; çünkü sözümden dışarı çıkmaz.

Ben de şu cevabı verdim:

---

1 Tanınmış bir Fransız yazarı olan Madam Gaulis Bursa'ya gelmişti. Mustafa Kemal Paşa, bu madama büyük zorluklarla tedarik olunan on beş bin lira mükafat vererek İstiklal Harbimizi ve hassaten kendilerini Batı alemine tanıtmak üzere bir kitap yazdırmak istiyordu, önce yemek masasında hayli görüşüldü, sonra da Madam'ın çabuk çekildiği bir eğlence alemi başlamıştı. Gaulis'in kitabında Kemalist yerine Türk Milliyetçileri tabirini kullanması lüzumunu Mustafa Kemal Paşa'ya burada görüşürken rica etmiştim. Ertesi gün de tekrar hatırlatmak zaruretini duymuştum.

Hakkımdaki teveccühlerinize teşekkür ederim. Zaten Gümrü ve Kars konferanslarında baş murahhaslığa tayinime karşı diplomat olmadığım için affımı rica etmiştim. Israr buyurduğunuz için kabul etmek zaruretinde kaldım. Avrupa diplomatlarının karşısına yine beni çıkarınanız Türkiye'nin biricik diplomatının bir ordu kumandanı olduğu manzarasını arz edeceğinden, milli menfaatimize de uygun düşmezdi.

Burada muhtelif görüşmelerimiz neticesinde gerek Mustafa Kemal Paşa ve gerekse Fevzi ve İsmet Paşaları, benim formülümü kabule muvaffak oldum. Şimdi mesele, *halife* olarak kimi tutmak lazım geldiği hakkında da fikir birliği yapmakta idi. *Mustafa Kemal Paşa Vahdettin'in kalmasını istiyordu.* Sebep olarak da güçlü olduğundan, *sözümüzden dışarı çıkamayacağını*, eğer Mecid Efendi halife olursa, bize zorluklar çıkarabileceğini ileri sürüyordu. Buna karşı benim mütalaam şu idi: Millete bagi diyen ve bizi de asi diye fetva çıkararak idama mahkum eden ve düşmanlarımızla birleşerek milli hükümetimize karşı *halife ordusu* gönderen bir adamı tutmak; millete karşı olduğu kadar, tarihimize karşı da bizi küçük düşürür.

Yeni halifenin kıyafet ve vazifelerini tespit etmekle ona bir sınır çizebiliriz.

Fevzi Paşa da benim mütalaamı kabul etmekle kararımız: *"Padişahlığın lağvı ile hilafetin Âl-i Osman'da kalması ve halife olarak Mecid Efendi'nin getirilmesi* suretinde tespit olundu.

29 Ekim 1922 akşamı Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar ve ben Ankara'ya geldik.

Tarihi Bir Gün ve Tarihi Bir Celse

30 Teşrin-i evvel 1338 (1922) tarihi bir gün oldu. Ben Meclis müzakerelerine ilk olmak üzere iştirak ediyordum. Bi-

rinci celsede önce İsmet Paşa Hariciye Vekilliği'ne ve sulh konferansı baş murahhaslığına tayini dolayısıyla söz aldı: "Büyük Millet Meclisi ordularının Meclis-i Âli'ye olan fart-ı irtibat, fart-ı itimat, fart-ı ihtiramını getirmekle beraber takdim ediyorum. (Alkışlar) Vatanımızın halâsı için en aziz şeylerini ve dünyanın bütün vesaitine karşı *iki seneden beri* hayatlarını severek feda etmiş olan aziz şehitlerin hatıralarını daima ruhumuzda, vicdanımızda muhafaza ediyoruz. O şehitlerin ervahına fatihalar ithaf edelim." dedi, Heyet-i Umumiye'ce ayakta şehitlerin ruhuna fatihalar okunduktan sonra Batı Cephesi hareketlerini izah etti. Yeni vazifesinde dahi "Sizin itimat ve müzaheretinizle siyaset aleminde de temine muvaffak olacağız" dedi. *Benim sözlerim kısa olduğundan ne sebebiyle söyledim ve neler söyledim aynen zabıtlardan okuyalım:*

Hamdullah Suphi Bey (Antalya): Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerini aramızda gördük bize izahat vermeleri için arkadaşlarımız rica ediyorlar.

Kazım Karabekir Konuşuyor

Kazım Karabekir Paşa (Edirne): (Sürekli alkışlar arasında kürsüye geldi.) Doğu Cephesi'nin ebedi ve la-yezal olan hürmetlerini muhterem Büyük Millet Meclisimize lisanen arz etmekle büyük bahtiyarlık duyuyorum. En acemi bir neferin de kalbinde evvela Allah korkusu, sonra sevgili Peygamberimizin aşkı, ondan sonra da Büyük Millet Meclisimize hürmet ve itaat yaşıyor (Alkışlar). Bugün milletimizin birliğini temsil eden bu nurlu Meclisimizi yarattığı Milli zaferlerle, doğuda batıda milletimizi saran esaret zincirleri nasıl kırıldı ise, inşallah son halkaları olan ve İstanbul üzerinde kalan bakiyesi de pek yakında bu suretle parçalanacaktır. (Alkışlar, inşallah sedaları) Mebusu bulunduğum mazlum ve masum Edirne bugün milletimiz sayesinde büyük bayramlar yapıyor. Çırpınıyor. Ben

de bu dakikalarda aranızda bulunmakla büyük bahtiyarlık duyuyorum (Sefa geldiniz, sedaları). İnşallah milli zaferlerimiz gayesini tamamen idrak ettikten sonra ordularımız *tabiatıyla hâl-i sulha geçerken yine bu milli birliğimiz sayesinde ilim ve irfan orduları da seferberliğe başlar ve hariçten bizi sarsmak isteyen esaret zinciri gibi dahilde de bizi aynı suretle saran fakir ve cehle karşı aynı suretle her tarafta hücum ederiz. Ve Cenab-ı Allah'ın inayeti ve sevgili peygamberimizin bize olan yardımı ve büyük milletimizin birliği sayesinde milletimiz yakında refah ve saadete, ilme ve irfana kavuşur.* Ve biz de bu suretle ebediyen mesut oluruz. Arz-ı tazimat ederim ve bütün doğu ordularımız namına bütün kalbimle sizi selamlarım ve bu suretle aranıza karışmakla bahtiyarlık duyarım. (Alkışlar)

Benden sonra birkaç mebus hakkımızda takdirkar sözler söyledi. Ve bir takrir üzerine bana, İsmet ve Fevzi Paşalara riyaset vasıtasıyla Meclis-i Âli'nin teşekkürlerinin tebliği teklifi müttefikan kabul olundu. Birinci celse böyle bitti, ikinci celsede ruznamedeki bazı öte beri müzakere olundu.

İstanbul Hükümeti Devrede

Tarihi olan celse saat beşte başlayan üçüncü celsedir. Mustafa Kemal Paşa'nın reisliğinde tarihi olan karar yine yürüdü. Şöyle ki: İstanbul'dan Tevfik Paşa'nın bir telgrafı okundu. "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" diye hitap ediyor ve kazanılan muzafferiyetin ikiliği kaldırdığını izahtan sonra şöyle söylüyor:

Taraf-ı senaveriyle görüşüp anlaşmak üzere ahvale vakıf ve emniyetinizi haiz bir zatın buraya gayet mahremane talimatı hamilen ve sürat-i mümkine ile izamı mütemennadır efendim. (17.9.1338, Sadrazam Tevfik)

Mustafa Kemal Paşa verdiği cevabı da okudu. Hülasası: "Siyaset-i devleti teşvişten becaniyet eylememeleri hususunun ne derece azim mesuliyeti badi olacağı derkardır efendim" diyor.

Tevfik Paşa 29.10.1338 tarihiyle ve yine sadrazam Tevfik imzasıyla fakat bu sefer "Büyük Millet Meclisi Riyaset-i celilesine" hitabıyla "Konferansa Babıali'de Büyük Millet Meclisi de davet olundu" diyerek ve "Büyük Millet Meclisi'nce tayin olunacak bir zatın talimat-ı mahsusa ile hemen gönderilmesi"ni istiyor.

Birçok hatipler İstanbul hükümeti aleyhinde söze başladılar. Bu esnada Mustafa Kemal Paşa beni odasına çağırdı. Orada Doktor Rıza Nur Bey de vardı. Bana mütalaamı sordu:

"Saltanatın lağvı ile hilafetin Âl-i Osman'da bırakılması kararınızın Meclis-i Âli'ye teklifi zamanıdır" dedim.

Mustafa Kemal Paşa da Rıza Nur Bey'e: "O takriri yaz" dedi. Rıza Nur Bey: "Pekiyi" diyerek çıktı. Biz ikimiz kalınca Mustafa Kemal Paşa bana şöyle söyledi: (*Nutuk*, sayfa: 419)

> Kürsüden padişah hükümeti hakkında şiddetli beyanatta bulunmanı fakat hilafetin Âl-i Osman'da bırakılması hakkındaki fikrini izhar etmemeni rica ederim. Rıza Nur Bey bütün esasları havi bir takrir hazırlıyor.

Ben de, "Pekiyi Paşam" dedim ve Meclis'e girerek söz aldım ve aynen şunları söyledim: (zabıt ceridesinden)

Kazım Karabekir Paşa (Edirne): İstiklal Harbimizde düşmanlarımızın çalışmalarını kolaylayan ve milletimize karşı her fenalığı yapmaktan çekinmeyen bir güruhun bugün de şanlı sulhumuzu bozmak ve karıştırmak için aynı fenalığa karşı adım attığını görüyoruz. Ervah-ı habise gibi karşımıza çıkan bu şehinşah vekilleri heyetini eğer İstiklal Harbi'nin başlangıcında

yalnız orada değil doğunun en hücra yerlerine ve en masum halkın arasına kadar fesat ellerini salmasa idi, hatta benim kıtaatımın, benim karargahının içine kadar Ferid Paşa melunu zehirli mektuplar göndermemiş olsa idi; bugün, bu şerefli günlere biz sulh salonuna, hatta kapısına kadar girmesine pek büyük bir şiddetle mukabele etmeliyiz. Zira bizim bu mukaddes çatı altındaki feryadımızı, bizim milletimizin akan kanlarını, masumiyetlerini biz cihana lazımı kadar duyuramıyoruz. Binaenaleyh eğer bu herifler bizim şanlı milletimizin şanlı sulh heyeti ile Avrupa'da görünecek olursa, cihan efkar-ı umumiyesine, işte Türkiye'de iki kuvvet mevcuttur. Aralarında, ittifak yoktur, şeklini vereceklerdir. Bunlar yazdıkları şeyde Babıali kelimesini Büyük Millet Meclisi'ne takdim etmek kadar şeytanlığı da bırakmıyorlar. (Kahrolsun sesleri) Bize antantın Ermeni ve Yunan kuvvetlerini kendi kuva-yı tedibiyesi gibi meydana çıkardığı zaman.

Ankara İstanbul'a Ateş Püskürüyor

Refik Bey (Konya): Cellatlar gibi.

Kazım Karabekir (Devamla): Daha ilk gününde bu kötüleri unutmadık. Birinci Ferid Paşa devresi kapandıktan sonra, ikinci Tevfik Paşa perdesi açılıyor. Bunlar birer kukla, birer karagöz gibi idrakten mahrum, vicdandan mahrum birtakım insanlardır. (Bravo sedaları) Binaenaleyh, gerek fetvaları gerek bu muhaberatı, ihanet dosyasına koymakla beraber, bugün Türkiye Büyük Millet Meclisi kati emriyle ve ilk fırsatta istiklal mahkemesiyle bu adamlara lazımı olan muameleyi yapmalıdır.

Bugün İstanbul'un milyonla mazlum insanları, bizimle beraberdir ve inliyorlar. Binaenaleyh zannediyorum ki buradan çıkacak ufak bir işaret, bu melunları ayaklar altında çiğnetecektir (Hiç şüphesiz sesleri). Bu telgrafın metninde, eğer Babıali girmezse İslam aleminde büyük bir tesir yapacağı beyan

ediliyor. Harb-i Umumi'de cihat ilan edilmişken ben mütemadiyen –kendi şahsıma kumandan olarak söylüyorum– gerek Çanakkale'de gerekse Irak'ta İslam askeri ile harp ettim (Maalesef sesleri). Halbuki bugün İstiklal Harbi'ni yaparken ve aleyhimize bu cihat fetvası çıkarılmış iken doğuda İslam kardeşlerimle en yakın temasta idim. Onlar ellerini ilk bize Anadolu milletine uzatmışlar ve İstanbul hükümetini telin etmişlerdir. Demek oluyor ki oradan çıkan cihadın değil milletin birliğinin milletin ruhundan doğan azmin kıymeti yardır (Alkışlar). İşte buna en güzel misal İran, Afgan gibi İslam kardeşlerimizin Ankara'da bulunmasıdır.

Refet Bey (Konya): İnşallah Hindistan'ı da göreceğiz.

Kazım Karabekir (Devamla): Milyonla ehl-i İslam bugün üç beş habisi telin ediyorlar. Bu kadar felaketli günler geçirdikten sonra, onların telgraflarını, bala bir kabus gibi millet üzerine çöken bu zulümlerini, sessiz sedasız bırakmamalı, onların hiç olduğunu bütün alem-i İslam'a göstermeli ve katiyen sulh mahalline bunların ayaklarını attırmamaya çalışmalıyız (Alkışlar).

Daha bazı hatiplerin sözlerinden sonra takrirler verilmeye başlandı. Kısa bir teneffüs esnasında Rıza Nur Bey'in takriri de imzalanıyordu. Cadde üzerinde ve kapının yanındaki odada idim.[2] Takrir burada bulunanlara da imzaya getirildi. Mustafa Kemal Paşa da arkadan geliyordu. Beni görünce takriri alıp bana uzattı ve: "Haydi imzala bakalım" dedi. 63 mebus tarafından imzalanmış bulunan bu takriri henüz kendisi imzalamamıştı. Esbab-ı mucibesini ve 6 maddesini gözden geçirdim. (4'üncü maddesinde) "Hanedan-ı Al-i Osman madum (ölü) ve tarihe müntakildir." Kaydını görünce, Mustafa Kemal Paşa'ya dedim: "Paşam kararımız bu mu idi? Hilafetin Osmanlı hanedanına ait olduğu hakkında apaçık bir takriri daha verilmek şartıyla imzalarım."

2 Sonraki parti sekreterliği binası.

Rauf Bey: "Ne Oluyoruz?" Diyor, Önergeyi İmzalamıyor

"Bir endişeniz mi var?" diye sordu.

"Bu cümleyi okuyan herkeste aynı endişeyi tabii bulurum" dedim ve takriri 64'üncü olarak imzaladım. Benden sonra Doktor Adnan Bey'e ve daha üç mebusa imzalattı. Bu sırada odaya İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey girdi. Takrir ona da imzalatılmak istenildi. Rauf Bey okuyup, o cümleyi görünce: *"Ne oluyoruz, nereye gidiyoruz?"* diye bağırdı. Mustafa Kemal Paşa işin ters bir mecraya gireceğini görünce takriri aldı ve:

"Ben sizin endişenize hak verdim. Durun, o cümleyi silip tashih edeyim" diyerek masanın üstünde *"Hanedan-ı Âl-i Osman"* kaydını sildi ve *"İstanbul'daki padişahlık"* diye yazdı.

Bundan sonra 69'uncu olmak üzere Rauf Bey'e de imzalattı. En sonda 81'inci olmak üzere kendileri imzaladı ve takrir Meclis'e arz olunmak üzere içtima salonuna götürüldü.

Belki bizim münakaşalarımızın tesiriyle ortaya şu söz yayıldı: Mustafa Kemal Paşa hilafet ve saltanatı alıyor. Tanıdığım ve tanımadığım bazı mebuslar buna mani olmaklığımı, aksi halde birçok fenalıklar çıkabileceğini söylediler.

Ben de onlara, "Saltanatın kaldırılması ve hilafetin Osmanlı hanedanına ait olması" fikrinde olduğumu ve bu esasta bir takrir hazırlatmak üzere bana bugünü kazanmalarını rica ettim. Bunun üzerine birçok mebus Meclis'i terk etti. Bunun için takrir tayini esamiyle reye konunca 132 kabul, 2 ret, 2 de müstenkif olmak üzere reye iştirak edenlerin 136 olduğu görüldü.

Nisap için daha 25 reye lüzum olduğundan, "Yarın tekrar reye vaz' edeceğiz" diyen Reis'e, "Yarın içtima yok" sesleri cevap verdi.

O halde Çarşamba günü olur kararı verildi.

Mustafa Kemal Paşa bu vaziyetten çok sıkılmıştı. Beni odasına çağırdı ve bu vaziyetin manasını sordu. Ben de şöylece söyledim:

- Memlekete olan bağlılığım ve size olan samimiyetim her zaman olduğu gibi şimdi de fikrimi apaçık söylemeye beni mecbur kılar. Meclis'in ekseriyetini kaybetmiş olması fiili bir tezahürdür. Bu takrirle sizin hilafet ve saltanatı almak sevdasında olduğunuz kanaati belirmiştir. Kök de salmaktadır. Korkarım ki bu takrir Çarşamba günkü içtimaında galiba daha az rey bulacaktır. Çok nazik bir iş üzerindeyiz. Hilafet ve saltanatın hanedan değiştirmesine karşı doğuda; vakit vakit beliren fikri tezahürün, fiili şekle inkılabından korkarım. Batı halkı ve ordusu hakkında söz söylemeye salahiyetim yoksa da işin vahim bir neticeye varabileceğini temasa geldiğim mebuslarının halet-i ruhiyesi göstermektedir.[3]

- Ya, demek fikren ve fiilen tezahürattan endişe ederek Doğu'dan geldiniz, diye kızgın cevap aldım. Dedim:

- Evet, sizin hilafet ve saltanatı almanız arzunuzu haber aldım. Buna karşı doğuda emr-i vaki beklemek ve zuhura gelecek tezahürat karşısında işin nerelere kadar varabileceğini kestiremediğimden halimize ve tarihimize karşı fikrimi Büyük Millet Meclisi'nde beyan etmek ve daha önce sevgi ve saygı ile bağlı olduğum başkumandanımı ikaz etmek istedim.

Savaş Bitmiş, Kapışma Yaklaşmıştır

Mustafa Kemal Paşa'nın hilafet ve saltanatı almayı bir mefkure olarak beslediği bugün apaçık görülmüştür. Bu akşam görüştüğüm birçok mebus da bu fikirde idi. Hatta beni

3 *Nutuk*, sayfa 417'de "Fikri ve fiili tezahürattan bahsetmesinin sebebi budur."

ikna için Meclis'te söylediği bazı nutuklarından parçalar okudular: 1 Mart 1338 (1922) nutkunda:

> Efendiler İstanbul, Cenab-ı Peygamber'in bizzat alaka gösterdiği, Eba Eyyubi Ensari Halid Hazretlerinin on dört asırdan beri meşhedinin temas ve uzaktan gözetimi altında tuttuğu bir şehirdir. Milletimiz bu güzel şehirde beş yüz yıldır *makam-ı mualla-yı hilafeti* muhafaza etmektedir.

20 Temmuz 1338 celsesindeki nutuklarından:

> Meclis-i Âliniz'in, ilk içtima günlerinde kabul ettiği bir esas vardır ki o esas, an'anât-ı milliye ve mukaddesat-ı diniyemizi tamamen muhafaza bulundurur. Şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da o esasa tevfîk-i harekat ederek netice-i mes'ûdeye emniyetle vâsıl olacağımızda şüphe yoktur!

Daha buna benzer beyanat ve mefkure hatıralı ve imzalı ve ayrıca yalnız sarıklı fotoğrafları gösterdiler.

Bunları benim de vaktiyle öğrendiğimi ve aynı kanaati beslediğimden yeni kararlarında aralarında bulunmak için geldiğimi söyledim. Herkes benden medet umuyordu. Benim saltanatı kaldırmak ve hilafeti Osmanlı hanenadanında bırakmak hususundaki teklifime itiraz edene rastlamadım. Şu halde, Kasım için bu esasta bir takrir hazırlanmasını ve benim de ayrıca teşebbüste bulunacağımı bazı arkadaşlarıma söyledim.

Bazı zatlar daha ileri giderek Mustafa Kemal Paşa'ya 20 Temmuz 1338 (1922) celsesinde başkumandanlık kendilerine tevcih olunurken, zaferle beraber diktatörlük kuracağından endişe edenleri tatmin için verdiği vaadi kendine hatırlatmayı istiyorlar ve nutkunun şu parçasını da okuyorlardı:

> Makam-ı riyasetinizde bulunmakla mübâhî olan âcizleri, o gün iki kere mesut olacağım. İkinci saadetimi temin edecek

husus, benim bundan üç sene evvel dava-yı mukaddesimize başladığımız gün bulunduğum mevkiye rücu edebilmekliğim imkânı olacaktır. (Alkışlar). *Hakikaten sine-i millette serbest bir ferd-i millet olmak kadar dünyada bahtiyarlık yoktur. Gerçekleri bilen kalp ve vicdanında manevî ve mukaddes bazlardan başka zevk taşımayan insanlar için ne kadar yüksek olursa olsun, maddi makamâtın hiçbir kıymeti yoktur...* Sözlerime hitâm verirken mevzu-u müzâkere edilecek kanunda bu selâhiyetin muvakkat olmasını nazar-ı dikkatte bulundurmanızı rica ederim. (şiddetli alkışlar)

Bir de suretini aldıkları Rıza Nur Bey'e yazdırdığı takriri okuyorlardı: Esbâb-ı mucibede mühim olarak şu kayıt vardı: "Eski Osmânlı imparatorluğu münhezim olup yerine yeni ve milli bir Türkiye devleti, yine o zamandan beri padişah merfu (kaldırılmış) olup yerine Büyük Millet Metlisi kâim olmuştur" deniyor ve sonunda: "Binâenaleyh ber-vech-i atî kararın ittihazını talep ederiz" diyerek 6 madde sıralanıyor du. Maddeler aynen şöyledir:

1 Osmanlı imparatorluğu otokrasi sistemi ile beraber münkarız olmuştur.

2 Türkiye devleti nâmıyla genç, dinç, milli halk hükümeti esasları üzerine müesses büyük Millet Meclisi hükümeti teşekkül etmiştir.

3 Yeni Türkiye hükümeti yıkılan Osmanlı imparatorluğu yerine kâim olup onun milli sınırları dahilinde yegâne varisidir.

4 Teşkilât-ı esâsiye kanunuyla hukuk-ı hükümrânî milletin kendisine verildiğinden *İstanbul'daki padişahlık madum ve tarihe müntakildir.*

5 İstanbul'da meşru bir hükümet mevcut olmayıp İstanbul ve civarı da Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Binâenaleyh oraların umur-ı idâresi de Büyük Millet Meclisi hükümeti memurlarına tevdi edilmelidir.

6 Türkiye hükümeti, hakkı meşrûu olan makam-ı Hilâfeti esir bulunduğu ecnebiler elinden kurtaracaktır.

Doğu ve Batı Cephesi Kumandanları Meseleyi Halletti

Vaziyet çok nazikti. Sakarya Zaferi'nden dolayı üç rütbe birden alarak müşir olmuş olan ve en büyük bir ünvan sayılan Gaziliği de almış bulunan herhangi bir başkumandanın daha büyük ve son olan bir zaferden dolayı alacağı rütbe, üç ay önce Meclis kürsüsünden yaptığı vaat mucibince sine-i millette bir fert olmasının hakikatte kolay olmadığı görülüyordu.

Gerçi ben buna bir çare bulmuştum: Önce saltanatın ilgasıyla Hilâfeti Osmanlı hanedanında bırakmak suretiyle sulhü akdetmek. Bundan sonra Cumhuriyet ilân etmek ve cumhur reisliğine sırf tarihi bir nam almak suretiyle mükâfatlandırmak ve maddi olarak ölünceye kadar da bu makamın terfihlerinden istifade etmek üzere Mustafa Kemal Paşa'yı intihâp etmek ve Millet kürsüsünden verdiği vaat mucibince istifasından sonra halka serbest cumhur reisi intihap ettirmek.

Fakat birtakım fırsat kollayıcılar bunu benim kendi yerine geçmekliğim için bir tertip olduğu hakkında Gazi'ye yetiştirmişlerdi: Gıyabıma *"Karabekir'le çok çetin uğraşacağım"* dediğini de işittiğimde, çok nazikleşen vaziyetimi hüsn-i idarede aynı zamanda milletimizin menfaatlerine uygun gördüğüm fikrimin kabulünü temine uğraşıyordum.

İlk iş herkesin iyi karşıladığı ve milletin selâmetine en uygun olan formülün Gazi'ye kabul ettirilmesi idi. 31 Ekim sabahı İsmet Paşa'yı buldum ve onu dün Meclis'in ekseriyeti bulunmamasının yarın daha fena bir şekilde tecelli edeceğini, o kadar büyük tehlikeleri atlatıp büyük zaferler kazandıktan sonra, siyaset sahasında beceriksizlik neticesi halkı ve orduyu dile getirmenin maddi ve manevi mesuliyetinin Doğu ve Batı

cephesi kumandanlarının birinci derecede omuzlarına yükleneceğini, uzun uzadıya anlattım. İsmet Paşa, *"Biz ne yapabiliriz?" dedi. Ben: - Birlikte Çankaya'da Gazi'yi ziyarete gideriz* ve şunu söyleriz:

> Doğu ve Batı Cephesi kumandanları sıfatıyla başkumandanımıza arzederiz ki, yazdırıp imzalattığınız takrir, herkeste hilâfet ve saltanatı sizin alacağınız endişesini doğurmuştur. Mebusların çoğu bunun aleyhindedir ve mesuliyetten korkarak memleketlerine gitmek üzere hazırlanıyorlar
>
> "Doğu ve Batı'da halkın vukuu tabii olacak olan tezahüratına karşı ordularımızın karşı durması imkanı yoktur. Bilakis, ordunun da bu tezahürata iştiraki mümkündür. Bunun için, bu takririn geri alınması ve bunun yerine *"saltanatın kaldırılması ve hilafetin Osmanlı hanedanında bırakılması"* esasında yeni bir takririn ortaya konması lazımdır. Aksi halde hiçbir mesuliyet kabul etmiyorum."

İsmet Paşa teklifimi muvafık buldu. Fakat sözü kendisinin idare edeceğini, benim, mümkün olduğu kadar sükutu muhafaza ile, Gazi'mizi kızdırıp işi inadına fena mecraya dökme tehlikesine bırakmamaklığımızı teklif etti. Ben de bunu, maksadı temin etmeleri şartıyla kabul ettim.

Gazi Renkten Renge Giriyor: "Peki!"

31 Teşrin-i Evvel sabahı Çankaya'da Gazi'yi ziyaret ettik. Salonuna girince *"Hayrola! Doğu ve Batı Cepheleri kumandanları bir arada, ne haber?"* dedi. İsmet Paşa da ziyaretimizin maksadını, teklif ettiğim tarzda, apaçık söyledi. Gazi sükûnetle dinledi.

Fakat, renkten renge giriyordu. Kızdığı zamanlardaki mutat uzun çekişleriyle sigarasını da içiyordu. İsmet Paşa'nın

sözü bittikten sonra eline bir kağıt kalem aldı ve bana sert sert bakarak, "Peki Paşam, ne tarzda istiyorsanız söyleyin yazayım" dedi.

Dedim: "Paşa hazretleri, umumun arzusu: *Saltanat mülgadır. Hilâfet hanedan-ı Âl-i Osman'a aittir*'den ibarettir. Rıza Nur Bey, takririnin 6'ncı maddesini tadil edici yeni bir bir takrir teklif eder. Netice esaslı ve bütün milletin sevinçle kabul edeceği bir kanun yapılmasına ve kabul edilmesiyle mesele güzel holloldu.

Bunun üzerine bu tadil takririni her üçümüzün de söze karışmasıyla tespit ettik.

Gazi, bana şu teklifi yaptı:

- Yarın Meclis'te ekseriyeti temin için İkinci Grup azasıyla da görüşerek tadil teklifini anlat. Her halde yarın ekseriyeti temine çalışmalısınız!

İşte ortaya koyduğum formül nihayet bu suretle Doğu ve Batı Cephesi kumandanları arasında başkumandanın kendi eliyle yazılarak 1 Kasım için hazırlanmış oldu.

Öğleden sonra 4'te, Üçüncü Kolordu kumandanlığından mebus olan Selahattin Bey'in evinde, İkinci Grup'un ileri gelen ve eskiden tanıdığım arkadaşlar ile görüştüm ve yarın için hazırladığımız tadil takririni ve esas formülünü uzun uzadıya münakaşa ettik. Muvafık gördüler ve akşam gruplarında görüşeceklerini ve yarın Meclis'te ekseriyetin teminini ve bu hayırlı kanunu çıkarmamıza yardım edeceklerini vaat ettiler. Ben de ayrıca diğer bildiklerimi yarın için temin ettim.

1 Kasım Kararı

1 Kasım 1338 (1922) Çarşamba günü saat 1:45'te Meclis bütün azası bir arada olarak açıldı. Reis: "Dünkü takririn 6'ncı maddesini değiştiren bir takrir var, onu okuyoruz" dedi:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celîlesi'ne,

30 Teşrin-i Evvel 1338 takririnin altıncı maddesinin ber-vech-i bala tadilini teklif eyleriz:

Madde 6- Hilâfet Türklere, hanedan-ı Âl-i Osman'a aittir. Türkiye devleti makâm-ı hilâfetin istinatgahıdır. Halifeliğe, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlâken eslah ve erşet olanı intihap olunur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti hakk-ı meşruu olan makam-ı hilâfeti, esir bulunduğu ecnebiler elinden kurtaracaktır.

Sinop Mebusu Rıza

ve 54 imzalı

İkinci Grup da Destekliyor

İkinci Grup da, Selahattin, Hüseyin Avni ve arkadaşları olmak üzere 26 imzalı aynı mealde bir takrir verdiler.

İlk sözü Gazi aldı. Peygamberimizi ve hilâfeti meth ü sena etti. Çok uzun süren sözlerinin sonlarında:

> Bundan sonra Makam-ı Hilâfet'in dahi Türkiye devleti için ve bütün âlem-i İslâm için ne kadar feyizkâr olacağını da istikbâl bütün vuzûhuyla gösterecektir. (İnşallah sesleri). Türk ve İslâm Türkiye devleti bu iki saadetin tecelli ve tezahürüne menbâ ve menşe olmakla da dünyanın en bahtiyar bir devleti olacaktır. (İnşallah sesleri)

Takrirler, Şer'iye, Adliye ve Kanun-ı Esasi encümenlerine havale olundu. Ve bu encümenler bir arada toplanarak müzâkereye başladılar. Biz üç kumandan da bu tarihi müzâkerede bulunduk, Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar da söz söylediler.

Bana ağzımı açmaya hacet kalmadı. Uzun müzâkere ve münakaşalardan sonra, istediğimiz iki maddelik bir kanun lâyihası vücuda geldi ve gruptan sonra da Meclis'e arz olundu. Ve okunduktan sonra, tayin-i esâmiyle reye konulmasına Gazi itiraz etti. Bunun üzerine reis: Üç encümenin müttefikan ihzar ettikleri beyanname ve mevaddı kabul buyuranlar lütfen ellerini kaldırsınlar. Efendim, müttefikan kabul edilmiştir. (Şiddetli alkışlar)

Bu akşam mevlit kandili idi. "Bu, tarihî ameliyenin hayırlı olmasına beşârettir" denildi? Bu akşam ve ertesi gün bayram kabul olundu.

İki kanun maddesi şunlardır:

Madde 1: Teşkilat-ı Esasiye kanunuyla Türkiye halkı hukuk-ı hâkimiyet ve hükümrânîsini mümessil-i hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde gayr-ı kabil-i terk ve tecezzi ve ferâğ olmak üzere temsile, bilfiil istimâle ve irade-i milliyeye istinat etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle Misak-ı Milli hudutları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinden başka şekl-i hükümeti tanımaz. Binaenaleyh, Türkiye halkı hakimiyet-i şahsiyeye müstenit olan İstanbul'daki şekl-i hükümeti 16 Mart 1336'dan itibaren ve ebediyyen tarihe müntakil addeyler.

Madde 2: Hilâfet Hanedan-ı Âl-i Osman'a ait olup halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlaken erşed ve eslâh olanı intihap olunur. Türkiye devleti makam-ı hilâfetin istinatgâhıdır.

İsmet Paşa Lozan'a Hareket Ediyor

5 Kasım akşamı İsmet Paşa heyeti trenle hareket ettiler. 17 Kasım'da da Vahdettin bir İngiliz zırhlısıyla kaçtı. 18 Ka-

sım'da Millet Meclisi'nde Vahdettin'in hâline ve halife olarak Mecid Efendi'nin ilânına, mevcut 162 reyden 148 reyle karar verildi. 9 rey müstenkif, 3 rey Selim Efendi'ye, 2 rey de Abdürrahim Efendi'ye verilmişti.

Yeni Hatt-ı Hareketim

İstiklâl Harbi'nde olduğu gibi bu inkılâp hareketimizde de fikirlerimizi serbest bildirmek ve münakaşadan çekinmemek suretiyle ben vazifemi büyük bir vicdan hazzıyla yaptığım gibi kendisini ilk günden gerek İstanbul hükümetine ve gerekse henüz tanınan halka karşı muhafazaya ve tanıttırmaya çalıştığım başkumandanım ve eski silah arkadaşım Gazi Mustafa Kemal Paşa da benim fikir ve münakaşalarıma kıymet ve ehemmiyet vererek hemen hepsini kabul etmişlerdir.

İsmet Paşa'nın gaybubeti müddetince yanından ayrılmamaklığımı istemeleri ve beni her seyahatlerinde beraberlerinde gezdirmelerini de sulhten sonrası için de birlik ve beraberliğimiz için ümit verici bir beşaret telakki ederek emniyetlerini daha ziyade kazanacak veçhile samimi müşaviri olmuştum. Bu halin devamını çekemeyenleri ve istemeyenleri de daima hesaba katarak hatt-ı hareketimi tayin ediyordum. Bunun için bütün mesaimi maarif cephesinde teksif etmiştim.

3 Teşrin-i Sani'de (Kasım) doğudan beraberimde getirdiğim çocuklar müfrezesine Cebeci'de atış talimleri ve arazide coğrafya oyunu yaptırdım. Mustafa Kemal Paşa hayretler içinde kaldı ve çok takdir etti. On üç yaşından itibaren çocuklarımızın binicilik ve atıcılık ve kayakçılık talimlerine başladıklarını, bu sistemi bütün doğu çocuklarına tatbike giriştiğimi ve bütün memleket için çok feyizli neticeler vereceğini izah ettim. "Terbiyecilerimizin de mütâlâaları alınarak *MİLLİ TALİM VE TERBİYEMİZİ İLANLANDIRMAMIZI* ve vakit ge-

çirmeden esaslı programlarla *BEDEN TERBİYESİ*[4] işine başlanması kalkınmamız için elzemdir" dedim.

4 Kasım akşamı Türk Ocağı'nda çocuklar güfte ve bestesini yaptığım terbiyevi oyunları temsil ettiler. Mustafa Kemal Paşa, bu oyunlardan ve hele "Sanayi" oyunundan çok mütehassis oldu ve takdir etti:

"Bolşevikler bu kadar güzel ve tesirli bir oyun yapıp da esas mesleklerini propaganda yapamıyorlar" dedi.

Kars'ta Rus konsolosunun bu oyunun Rusça'ya tercümesini ve orada oynatılması müsaadesini benden aldığını ve bu terbiyevi oyunlar hakkında doğudan geçen Amerikalı, İngiliz ve Fransızlar da çok takdirlerde bulunduklarını ve "Sanayi" oyununun herkes üzerinde tesirinin en büyük olduğunu anlattım.

Gazi-Karabekir Birlikte Çalışıyorlar

5 Kasım'da İsmet Paşa'nın ayrılışından sonra Mustafa Kemal Paşa, 6 Kasım'da beni davet ettiler ve artık Ankara'da bir arada çalışmaklığımı daha faydalı bulduklarını söylediler. Bana Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ni deruhte etmekliğimi teklif ettiler. Teveccühlerine teşekkürle İsmet Paşa'nın dönüşüne kadar beraberlerinde müşavir gibi kalmaklığımın daha münasip olacağını, çünkü mesaimi Maarif ve İktisat sahasında teksifle tetkiklerde bulunduğumu ve askeri muamelelerle muayyen bir çerçeve içinde çalışmak istemediğimi söyledim.

Sulhun akdinden sonrası için münasip görürlerse Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'nde en faydalı olabileceğimi, bu hususta İsmet Paşa'nın da aynı fikirde olduğunu söyledim. 15 Kasım'da yine bana Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ni

---

4 Beden terbiyesi mükellefiyeti yazık ki çok geç kalmış bir iş oldu.

tekliflerinde aynı mütâlâada bulundum. Mustafa Kemal Paşa da mütâlâamı muvafık bularak birlikte mesaiyi ve seyahat yapmaklığımızı bildirdiler ve *Hâkimiyet-i Milliye* Gazetesi'ne milli talim ve terbiye hakkında makaleler yazmaklığıma müsaade buyurdular. Ben de bir seri makale yazdım. Maarifçilerimizle ve mekteplerimizle de sıkı temaslarda bulundum.

Mustafa Kemal Paşa geleneğe çok riayetkar bulunuyordu. Kalpağını yemekte bile çıkarmıyordu. Resmi başlık kumaştan idi. Bursa'da Fevzi ve İsmet Paşalarla hep bir arada bulunurken de ben, kalpak aleyhinde bulundum ve kapalı yerlerde başı açık bulunmanın fayda ve lüzumunu da söylemiştim. Ben öteden beri başı açık yanlarına girerdim. Bunu halâ temin edememiştim. Mustafa Kemal Paşa da benimle lâtife edip duruyordu: "Karabekir'in kusuruna bakmayın, öteden beri başı açık yanımıza gelir." (Bir Amerikalının Gazi'nin kalpağı diye yazdığı garip şiiri Ankara gazeteleri bile yazdı.)

Gazi'nin ne yapmak istediğini herkes merakla bekliyordu. Bunu ben de çok merak ediyordum. Siyasi bir fırka teşkil etmek fikrinde olduğunu öğrendim. Fırkaya "Müdafaa-i Hukuk" adını vermek arzusunda idi. *İttihat ve Terakki'nin* yaptığı hatayı yapmamalıyız. Keşke onlar da çok ısrar ettiğim tarzda başka isim alsalardı da *İttihat ve Terakki* herhangi milli bir tehlike karşısında milli birliğe yarasaydı ve tarihte daime yüksek kalsaydı. İstiklâlimizi kurtardığımız bir nâmı, siyasi bir cemiyete vermek doğru olmaz mütâlâasında bulundum. *Halk Fırkası* muvafık görüldü. 2 Aralık'ta Gazi bana Halk Fırkası'nı ilân edeceğini söyledi ve program müsveddesini de verdi. Lozan sulhu bitmeden önce acele edilmese iyi olur fikrinde bulundum. Fakat 7 Aralık'ta o, bu teşebbüsünü matbuatla ilân etti. 11 Aralık'ta Meclis'te görüşürken ortaya *"Payitaht neresi olmalı?"* sualini attılar.

Nafia Vekili Feyzi Bey (merhum): *"Meclis ne diyecek, sen emret olur biter"* dedi.

İtiraz ettim ve "Evvelce de takarrür ettirdiğimiz veçhile İstanbul Hilâfet merkezidir. Ankara da hükümet merkezi. Payitaht tâbiri artık kalkmıştır" dedim. Bir şey söylemediler. Fakat İstanbul'u tercih ettiklerini hissettim.[5] Mefkure hâtırası resmi ve Rızâ Nur Bey'in takriri kafamda canlandı.

Meclis'te bir cereyan hasıl olmuştu: *Beni ikinci reis yapmak.* Özellikle *İkinci Grup* bunu ısrarla istiyordu. Sebep olarak da *Gazi'yi iyi idare edebileceğimi söylüyorlardı;* yahut da, *beni onun karşısına dikmek* istiyorlardı.

Bunun doğru olmadığını, üstümde *Doğu Cephesi Kumandanlığı* olduğu gibi, Mustafa Kemal Paşa seyahatlerinde, benim birlikte bulunmaklığımı arzu ettiklerinden, beraberlerinde daha faydalı olabileceğimi söyleyerek, beni intihap etmelerini isteyenlere bildirdim ve namzetliği konan Ali Fuat Paşa'ya oy vermelerini rica ettim. Buna rağmen 11 Ekim intihabında bana da 64 oy verdiklerinden, kürsüden beyanatta bulunmak zaruretinde kaldım. İkinci Grup'taki arkadaşlarla, aradan ayrılık gayrılık kalkmasının içte dışta, şu aralık, iyi tesir yapacağını Gazi'ye söyledim ve muvaffakiyetiyle, onlarla olan arasını bulmaya hayli uğraştım. 2 Ekim 1923'te, beş haftalık Lozan barışının hiçbir neticeye varmadığını Maliye Müşaviri Hasan Bey (Saka) Meclis'te izah etmesi, mesaimin pek yerinde olduğunu gösterdi.

Birlikte Seyahat

6 Kasım'da *Gazi* ile sulhten sonrası için hayli görüştük. Sulhten sonra her şeyin ilme dayanabilmesi için, geçen yıl 18 Şubat'ta teklif ettiğim *Mütehassıslar Meclisi* lüzumunu açtım

---

5 Lozan Barış Anlaşması'nın "Boğazlar" bölümünün 8'inci maddesinde, İstanbul'a *"Payitaht"* denilmiştir. Bunun sebebini İsmet Paşa'ya sordum. Sükûtla cevap verdi.

ve "Tek Adam" yönetiminin milli birliği sarsacağını ve fikir hürriyetini hırpalayacağını ileri sürdüm. Fikirlerime yanaşmıyorlardı!

9 Kasım'da telefonla; yakında seyahate birlikte çıkacağımızı, verecekleri nutuklar hakkında esâslar hazırlamaklığımı bildirdiler.

10 Ocak'ta Meclis'te, benim *"Müdafaa-i Hukuk Grubu Reisliği"ni* kabul etmekliğim hakkında teklifler karşısında kaldım. (Güya, Mustafa Kemal Paşa da, *"Bu Reislik, kumandanlıkla bir arada olabilir"* demiş. Bana bir şey söylemediklerini ve benim bu makamlara gelmekliğimin henüz sulh müzakereleri çetin safhalar arz ederken, kumandanlar siyasete karıştılar diye fena tesir yapacağını söyleyerek, bu teklifi kabul etmedim.

Akşamüstü Gazi de Meclis'e geldi. Seyahat için hazırladığım notlarımı verdim ve mütehassıslara kıymet vermelerini de notlarıma ilave etmiştim. Notlarımdaki *Hâkimiyet-i Milliye* Gazetesi'ne yazdığım mütâlâalarının hülâsası şunlardı: Siyâsi, iktisadi notlarımızda iktisat kongresinde söylediklerimizdir:

1 Fukaralık ve cehaletle mücadele, hedefimiz olmalıdır. Anadolu'yu baştan başa istilâ eden bu yoksulluk ile mücadele, bugünkü zaferimizi taçlandıracaktır. Bugün harp meydanlarında en büyük vazifesini ifâ eden gençliğin, yarın için en mukaddes vazifesi bu olmalıdır. Kendisine rehber bulduğu her yolda muvaffakiyetle ilerleyen halkımız, bu cihetten de kabiliyetini gösterecektir.

2 Yalnız yüksek tahsil değil, daha ziyade iş adamları yetiştirmek maarif siyasetimizin temeli olmalıdır.

3 Talim ve terbiyede birlik lâzımdır. Mekteplerimiz birbirinden çok farklıdırlar.

4 Birkaç yerde kuvvetli hareket noktaları kurulmalıdır. Yani,

müesseseler, üniversiteler ve sair medeni varlıklar, bu yerlerde toplanmış bulunmalıdır. Bunlara dayanarak merkezden muhite doğru gelişme sağlanmalıdır.

5 Köylerdeki tahsil usülü değişmelidir. Ziraat ve köylünün muhtaç olduğu işler esas tutularak programlar ve kitaplar tertip olunmalıdır.

6 İlk tedrisatta birlik temin olunmalıdır. Eski usül mektepler, medreseler, ilh... bulunmamalıdır.

7 Dilimiz ve kitaplarımız Arap ve Acem dillerinden kurtulmalıdır. (Türkçesi var olan kelimelerin başka dillerdeki karşılığı kullanılmamalıdır)

8 Mütehassıs yetiştirmeye (her sahada) büyük ihtiyacımız vardır.

9 Milli Beden Terbiyecisi'nin umumileştirilmesi lazımdır.

10 Programlar çok ince tetkik ve tefekkürlerin muhassalası olmalıdır ki, faaliyetimizi şahsi kanaat ve fikirler durdurmasın.

11 Canlı bir musikiye ihtiyacımız büyüktür. Milleti canlandırmak için canlı bir musikiye ihtiyacımız çoktur.

Ali Şükrü Sahneye Çıkıyor

12 Kasım'da *Maarif Vekaleti'nde* maarifçilerin konuşmalarında bulundum. Benden de mütâlâalar sordular. Merkeze yakın bir yerde, öğretmenler için muazzam bir mektep lazımdır. Öğretmenler, aç ve meskensiz bırakılmamalıdır. Her şeyin başı, kitap meselesi temin olunmalıdır. 4 yaşından itibaren milli terbiye bir kaideye tabi olarak temin olunmalıdır diye üç esas üzerinde durdum.

14 Kasım akşam üstü, Gazi ve Fevzi Paşalarla ben, trenle Ankara'dan İzmit'e hareket ettik. Gazi pek asabi idi. "Muhaliflerden Trabzon mebusu *Ali Şükrü* Bey, Ankara'ya matbaa makinesi getirtmiş, *Tan* adında bir gazete çıkaracakmış. "Siz hâlâ uyuyorsunuz" diye yaveri Cevat Abbas Bey'e iyice

veriştirdi; ve "yakın, yıkın" diye de çıkıştı!.. Yalnız kalınca, kendilerini teskin ettim ve bu tarzdaki beyanatının dışarıya aksedebileceğini ve pek de doğru olmadığını anlattım.

15 Kasım Eskişehir'de iken gelen haberde: Afyon Karahisar mebusu Şükrü Efendi'nin *"Hilafet'in saltanatı havi olması"* hakkında bastırdığı risalenin bugün Ankara'da intişar ettiği haberi geldi. Gazi buna çok kızacak diye beklenirken, daha çok düşünmeye dalıyordu ve Hilafet'in lüzumundan bahsediyordu. İzmit'te de İstanbul'dan gelecek gazetecilerle de görüşecekti!

1 Kasım kararında Meclis kürsüsünden Hilafet ve İslamiyet hakkındaki eski nutuklarını gözden geçirdiği zaman, kendilerine; dini bahisleri mühmel bırakarak, ilmi esaslarda görüşlerini daha açık biçimde belirtmelerinin daha uygun olacağını söyledim. Ondan da, bundan da alarak konuşmayı tercih ettiğini söyledi ve bol bol da uğradığı hir yerde *Hilafet* ve *İslâmiyet'ten* konuştu.

Bu konudaki yorumumu yazmadan önce, 1 Kasım nutkunun önemli yerlerini okuyalım:

> Efendiler!
>
> Bu dünya-i beşeriyette, asgari yüz milyonu aşkın nüfustan mürekkep bir Türk Milleti çoğunluğu vardır. Yine, yüz milyonluk Arap kitlesi vardır. Mazhar-ı nübüvvet ve risalet olan Fahr-ı âlem efendimiz, bu Arap kitlesi içinde, Mekke'de dünyaya gelmiş, bir vücud-ı mübarek idi. Ey arkadaşlar! Allah birdir! Büyüktür! İlahi âdetlerin tecelli edişlerine bakarak diyebiliriz ki, insanlar iki sınıfta, iki devirde mütalaa olunabilirler. İlk devir, insanlığın çocukluk devridir. İkinci devir, insanlığın olgunluk devridir.
>
> Beşeriyetin birinci devrinde, tıpkı çocuk gibi, tıpkı bir genç gibi, yakından, maddi vasıtalarla kendisiyle uğraşılmasını gerektirir. Allah, kullarına gereken tekamüle ulaşıncaya kadar

yardımı, büyüklüğünün icabı saymıştır. Onlara, Hazreti Adem Aleyhisselam'dan itibaren, bilinen ve bilinmeyen, sayısız denecek kadar nebiler, peygamberler ve resuller göndermiştir. Fakat Peygamberimiz aracılığı ile dini ve medeni gerçekleri bildirdikten sonra, artık insanlık âlemi ile, vasıtalı temasta bulunmaktan vazgeçmiştir. İnsanlığın, idrak, aydınlanma ve gelişmesi, her kulun doğrudan doğruya ilahi ilhamlarla temas kabiliyetine bağlı olduğunu kabul buyurmuştur.

Bu sebepledir ki Cenab-ı Peygamber, son peygamber olmuştur. Ve kitabı, kitab-ı ekmeldir; yâni, kusursuzdur, eksiksizdir. Son Peygamber olan "Muhammet Mustafa Sallallahu aleyhi ve sellem" diyerek, doğumlarını, nübüvvet, risalet ve vefatlarını anlatıp "Vücud-i mübarek" olduğunu söyleyerek, doğumunun bugüne tesadüfle (İnşallah bu hayırlı tesadüftür) diyerek huşu içinde duada bulundular.

Halife seçimi, ayrıntılarıyla anlatıldıktan sonra;

Emr-i Hilafet, milel-i İslamiye'ce en büyük bir maslahattır. Çünkü efendiler, Hilafet-i Nebeviyye, İslâmlar arasında toplumun bağıdır. Bir araya gelmelerinin sebebidir. Allah'ın bir sır ve hikmetidir ki, kuruluşu, daima satvet ve kudretin varlığına bağlanmıştır. Bundan beklenen de, kötülüklerin uzaklaştırılması, asayişin korunması, işlerin düzenlenmesi, savaş ve halkın işlerinin düzenlenmesi ve yürütülmesidir. Bu da ancak satvet ve kuvvet ile mümkündür. Âdetullah, bu veçhile cari olagelmiştir.

Halifeler zamanı anlatılırken:

Hazreti Ömer'in zaman-ı hilafetinde memalik-i İslamiye fevkalade denecek derecede suretle genişledi, servet çoğaldı. Halbuki, bir milletin içinde servet ve zenginlik olması, insanlar arasında ihtiras doğurur; bu da ihtilal ve fitnenin zuhuruna yol açar. Bu da dinimizde zekât ile ıslah edilmiştir.

Şimdi efendiler, Hilafet makamı korunmuş olarak, onun sânı, saltanat-ı milliyesi ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Elbette, yan yana durur. Bütün Türkiye halkı, bütün kuvasıyla o makamı hilafetin dayanağı olmayı, doğrudan doğruya yalnız vicdani ve dini bir vazife olarak, taahhüt ve tekeffül ediyoruz...

İslam ve Türk tarihlerinin Halife ve Saltanat'ın asırlarca yan yana bulunması, tabii hâlindendir. Şu farkla ki:

Bağdat'ta ve Mısır'ın saltanat makamında bir şahıs oturuyordu. Türkiye'de o makamda, asıl olan Millet'in kendisi oturuyor. Makam-ı Hilafet'in dahi, Bağdat ve Mısır'da olduğu gibi güçsüz, beceriksiz değil, dayanağı Türkiye Devleti olan bir yüksek kişi oturacaktır. Bu 'suretle Türkiye halkı, bir medeni devlet olarak, her gün daha güçlü, her gün daha mutlu ve müreffeh olacak, her gün daha çok insanlığını ve benliğini anlayacak, kişilerin hıyaneti tehlikesine kendini maruf bulundurmayacak diğer taraftan da Makam-ı Hilafet'te bütün İslam dünyası, ruh vicdan ve imanının bağlanma noktası, İslam yüreğinin ferahlanma sebebi ve ulviyetinin tecellisi olacaktır.

Bundan sonra Makam-ı Hilafet'in dahi Türkiye Devleti için ve bütün âlem-i İslâm için ne kadar feyizkâr olacağını da istikbal bütün vuzuhuyla gösterecektir. (İnşallah sedaları)

Türk ve İslâm Türkiye Devleti, iki saadetin tecelli ve tezahürüne menbâ ve menşe olmakla dünyanın en bahtiyar bir devleti olacaktır. (İnşallah sedaları)

18 Aralık İzmit'teki nutuklarından:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin şer-i şerif ahkâmından ibaret olan *şura, adalet*, ve *ululemre itaat* esasına tevfikan teşekkül ettiğini ve Türkiye Devleti için Hilafet mevzuu bahis olmayıp, ancak bu *âlem-i İslâm* nazar-ı dikkate alındığı zaman varolabileceğini, çünkü *Makam-ı Hilafet'in yalnız Türk'e*

değil yüce âlem-i İslâm'a aittir. Alem-i İslâm elyevm *hal-i esarette* bulunmasına binaen *Hilafet meselesini* hâl ve tespit edecek seviyeye vasıl oluncaya kadar *"Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin makamı Hilafet'i bir nokta-i ümit olarak muhafaza edecektir.*

Bursa'da, 23 Ocak 1923'te:

Hilafet'in yalnız Türkiye halkına değil bütün İslâm âlemine şümulü olması hasebiyle *bu makam hakkında bir karar vermek Türk Milleti'nin salâhiyeti haricindedir.*

İzmir'de, 3 Şubat 1339'da:

Bizim dinimiz en makul ve en tabii bir dindir ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. *Bir dinin tabii olması için akla, fenne, ilme ve mantığa tetabuk etmesi lâzımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen mutabıktır.*

İzmir'de iken 29 Ocak'ta Mustafa Kemal Paşa ile *Lâtife Hanım'ın* nikâhları da yapılmıştı. Fevzi Paşa ile ben Gazi'nin şahidi olarak her iki yanına oturmuştuk. İktisat Kongresi henüz hazırlıklarıyla meşgul olunduğundan Balıkesir mıntıkasına seyahatimizde *Lâtife Hanım* da birlikte bulundular.

Gazi, Yönetimden Uzaklaştırılmak İsteniyor

5 Şubat'ta, Akhisar'da iken İsmet Paşa'dan, 1 Şubat'ta sulh müzâkeresi inkıtaa uğradığı hakkında şifreli telgraf geldi. Yine bu arada Ankara'dan Meclis İkinci Reisi Ali Fuat Paşa'dan mühim bir şifreli telgraf geldi. "Gazi'nin geçen yıl millete verdiği söz mucibince bir tarafa çekilmesi şartıyla, kendisine bir saray ve ayda on bin lira muhassesât verilmesi hakkında riyasete bir takrir verilmiştir. Müzâkereye koyalım mı?" mealinde idi. Gazi buna çok kızdı. Rengi kaçtı. Şifreyi bana da okuttu ve mütâlâamı sordu. O halâ Hilafet'i uhdesi-

ne almaya ve eski mefkuresine kavuşmaya uğraşırken kendisine bu tavsiye pek acı geldi.

Gerçi böyle gıyabında ve bu tarzda ve dış siyasetimiz henüz takarrür etmeden bu teşebbüs doğru değildi. Bunun için mütâlâamı şöylece söyledim.

- Henüz sulhumuz takarrür etmediğinden hal-i harpteyiz demektir. Bunun için bu meselenin ortaya çıkması mevsimsizdir. Barıştan sonra bu kararı -kimsenin teklifine lüzum kalmadan- siz verirsiniz!

Bu cevabımı beğendi. Şifreyi getiren yaveri Mahmut Bey'e (Siirt mebusu ve *Milliyet* Gazetesi sahibi) şu emri verdi:

- Paşa'nın dediği gibi bir cevap yaz.

Mahmut Bey gittikten sonra Mustafa Kemal Paşa'dan bazı mütalaalarımı söylemekliğime müsaade alarak dedim:

Önce Barış, Sonra Parti

- Görüyorum ki başkumandanlık uhdenizde bulunduğu halde siyasi tek bir fırka kurmakla meşgul olmanız ters etki yapıyor. Bunun memleket dışındaki akisleri daha fena olacağını tahmin ederim. Bunun için barışa kadar bu gibi hareketlerle meşgul olmaktan sarf-ı nazar buyursanız! Bunu Ankara'da fırkayı tesis kararınızı matbuata aksettirmeden önce de rica etmiştim.

Gazi mütâlâama cevap vermedi. O halâ Ankara'daki havanın hâlini düşünüyordu. Benim bu son mütâlâamı kabul etmediğini, mefkuresine daha şiddetle sarıldığını Balıkesir'de gördüm.

Gazi'nin Balıkesir Hutbesi

7 Şubat'ta Ulu Cami'de öğle namazını kalabalık bir ce-

muatle kıldık. Sonra mevlit okundu. Bundan sonra da Mustafa Kemal Paşa minbere çıkarak mükemmel bir hutbe okudu. Bu tarihi hutbeyi aynen yazıyorum:

Millet, Allah birdir, şanı büyüktür. Allah'ın selâmeti, atıfeti ve hayrı üzerinize olsun. Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri Cenab-ı Hak tarafından insanlara hakayıkı tebliğe memur resul olmuştur. *Kanun-u Esâsi cümlenizce malumdur ki Kur'an-ı âzimüşşandaki hususıtur.* İnsanlara feyiz ruhu vermiş olan dinimiz son dindir, ekmel dindir. Çünkü dinimiz akla, mantığa, hakikate tamamen tevafuk ve tetabuk ediyor. Eğer akla, mantığa ve hakikate tevafuk etmemiş olsaydı bununla diğer kavanin-i tabiiye-i ilâhiye beyninde tezat olması icap ederdi. Çünkü bil-cümle kavanin-i kevniyeyi yapan Cenab-ı Haktır. Arkadaşlar, Cenab-ı Peygamber mesaisinde iki darbe, iki haneye malik bulunuyordu: Biri kendi hanesi, diğeri Allah'ın evi idi. Millet işlerini, Allah'ın evinde yapardı. Hazret-i Peygamber'in eser-i mübareklerine iktifâen bu dakikada milletimize milletimizin hal ve istikbaline ait husûsâtı görüşmek maksadıyla bu dar-ı kudside Allah'ın huzurunda bulunuyoruz. Beni buna mazhar eden Balıkesir'in dindar ve kahraman insanlarıdır. Bundan dolayı çok memnunum. Bu vesile ile büyük bir sevaba nail olacağını ümit ediyorum.

Efendiler, camiler birbirimizin yüzüne bakmaksızın yatıp kalkmak için yapılmamıştır. Camiler itaat ve ibadet ile beraber din ve dünya için neler yapılmak lazım geldiğini düşünmek, yani meşveret için yapılmıştır. Millet işlerinde her ferdin zihni başlı başına faaliyette bulunmak elzemdir. İşte biz de burada din ve dünya için, istikbâl ve istiklâlimiz için, bilhassa hâkimiyetimiz için neler düşündüğümüzü meydana koyalım. Ben yalnız kendi düşüncemi söylemek istemiyorum. Hepinizin düşündüklerinizi anlamak istiyorum. Âmâl-i milliye, irade-i milliye, yalnız bir şahsın düşüncesinden de-

ğil, bil-umûm efrad-ı milletin arzularının, emellerinin muhassalasından ibarettir. Binaenaleyh benden ne öğrenmek, ne sormak istiyorsanız serbestçe sormanızı rica ederim.

Gazi minberden indi ve mihrabın önünde namaz kıldığımız yerde yanıma geldi. Halkın suallerine cevap verirken şu sözleriyle hutbeyi sena ile izah etti: "Biliyoruz ki Hazret-i Peygamber zaman-ı saadetlerinde hutbeyi kendisi irad ederlerdi. Gerek Peygamber Efendimiz ve gerek Hulefâ-i Raşidin'in hutbelerini okuyacak olursanız, görürsünüz ki, gerek Peygamber'in, gerek Hulefâ-i Raşidin'in söylediği söyler o günün meseleleridir. O günün askeri, idari, mali ve siyâsi, içtimai husûsâtıdır. Ümmet-i İslâmiye tekessür ve Memalik-i İslâmiye tevessüe başlayınca, Cenab-ı Peygamber'in ve Hulefa-i Raşidin hutbeyi her yerde bizzat kendilerinin irad etmelerine imkan kalmadığından, halka söylemek istedikleri söyleri iblağa, bir takım zevatı memur etmişlerdir. Bunlar her halde en büyük rüesâ idi. Onlar cami-i şerifte ve meydanlarda ortaya çıkar, halkı tenvir ve irşat için ne söylemek lazımsa söylerlerdi. Bu tarzda devam edebilmesi için bir şart lazımdı. O da milletin reisi olan zâtın halka doğruyu söylemesi, halkı dinlemesi ve halkı aldatmaması, halkı ahval-i umûmiyeden haberdar etmek son derece haiz-i ehemmiyettir.

Gazi "Halk Partisi"ni Açıklıyor

"Çünkü her şey açık söylendiği zaman halkın dimağı hâl-i faaliyette bulunacak, iyi şeyleri yapacak ve milletin zararına olan şeyleri reddederek şunun veya bunun arkasından gitmeyecektir" diyerek padişahların hutbeyi Arapça okutmalarının istibdatlarını idâme için olduğunu; bunun için hutbenin Türkçe olması lüzumunu bildirdi. Lozan'daki sulh müzâkerelerinden de biraz bahisten sonra "Halk Fırkası" hakkındaki suale geçti:

"Bu milletin siyasi fırkalardan çok canı yanmıştır. Şunu arz edeyim ki memalik-i sâirede fırkalar behemehal iktisadi maksatlar üzerine teessüs etmeli ve etmektedir" diyerek bizim gibi zengin olmayan Balkan hükümetlerinin nasıl kurulduğundan ve nasıl halkın siyasi ve iktisadi terbiye aldığından haberi yok gibi ifadelerde bulundu. Şu sözleri ilerisi için düşüncelerini göstermek itibariyle dikkati çeker:

> Halk Fırkası, halkımıza terbiye-i siyasiye vermek için bir mektep olacaktır. *Beni çok seven ve hayatımı düşünen bazı arkadaşlarım* bana böyle bir fırka-i siyasiye teşkil etmemekliğimi tavsiye etmişlerdir. Filhakika vazife-i milliyenin hitâmında köşeye çekilerek *istirahat etmekliğim benim için bir menfaattir. Bunu yapabilmek* için şimdiye kadar istihsal olunan neticelerin tespit olunduğu gibi devam edeceğine itimat etmek icap eder.
>
> Fakat bu hususta henüz endişesiz olamam. Hiçbirinizin de endişesiz olmamanızı tavsiye ederim.
>
> İşte bu nokta-i nazardan milletin içinde bir fert olarak ve tekrar milletin intihabına nail olursam, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde aza sıfatıyla çalışmayı vazife telakki ediyorum.
>
> Efendiler, ne ben ve ne siz, şahıslarınız üzerinde vaziyetler ihdasına kalkışmayalım. Biz hepimiz o suretle çalışalım ki, kuracağımız şey milli bir müessese olsun.

Bu da minberde mükemmel bir hutbe okumakla, bu biçim çalışmalara taraftar olmadığım hakkındaki söylediklerime halk huzurunda cevap verdikleri gibi, apaçık da "Beni çok seven ve hayatımı düşünen bazı arkadaşlarım bana böyle bir fırka-i siyasiye teşkil etmemekliğimi tavsiye etmişlerdir... ilh beyanatıyla de benim Temmuz 1921 münakaşalarımızda doğudan yaptığım teklifime (*Nutuk*, sayfa: 372 "Bendeniz zât-ı samilerinin bu kabil siyâsi fırkalara... iştirakten beri kalmasına hassaten taraftarım") ve bu kere Halk Fırkası meselesinde

dahi, sulhun takarrürüne kadar olsun "Başkumandan" sıfatıyla bu kabil cereyanlara girişmemesini tavsiyeme de kati cevabını vermiş oldu.

Gerek mutaassıp bir dil ve eda ile İslamcılığı ele alması ve gerekse siyasi bir fırka teşkiline ve onun başına geçmeye karar verdiğini ilân etmesi, bende şu kanaati tamamladı: Napolyon vaktiyle başkumandanlıktan "Muhalif fırka yapan bir diktatör başına neler geleceğini görür" fikrine dayanarak, nasıl bir fırka ile imparatorluğa çıktı ise, şimdi de Mustafa Kemal Paşa, aynı suretle Başkumandanlık'tan tek fırka ile -önlemekliğime rağmen- Hilafet ve saltanatı almak mefkuresine yürüyecektir. *Bu yeni yolda benim vatan ve millete karşı vazifem de, şimdiye kadar olduğu gibi şimdiden sonra da bu tehlikeli* yolu önlemek olacaktır. Şüphesiz ki samimiyetle ve ikna ile sonuna kadar uğraşmak ve mümkün olmazsa cephe almakla.

Gazi Konuşmasının Yankılarını Yokluyor

Akşam, Mustafa Kemal Paşa, bugünkü beyanatını nasıl bulduğumu sordu. Ben de, kendilerine olan bağlılığım kadar kendilerinden aynı karşılığı gördüğüme dayanak, fikrimi söyleyeceğimi bildirdim ve dedim:

- Dünya işlerini camilere soktuğumuzun acısını çektiğimiz yetmez mi paşam? Milli işlerimizi neden yine camilere sokuyoruz? Ve neden bilhassa siz *Başkumandan olduğunuz halde, dinle Hilafetle bir din adamı gibi,* hattâ daha ileri giderek meşgul oluyorsunuz. Münevverlerimiz, haklı olarak bu gidişi iyi telâkki etmeyeceği gibi, bu yol da esasen tehlikelidir! 1921 Şubat'ında doğudan teklifimde, birtakım muhafazakârların yine işe karışarak *teceddüt hareketlerinden mahrum kalacağımız* endişesini arz etmiş ve memleketin yüksek mütehassıslarıyla esaslı programlar yapılarak bunların tatbikinde sebat ve sadakat lüzumunu bildirmiştim. Paşam, görüyorum ki siz, din

ve Hilafet kuvvetlerine çok ehemmiyet veriyorsunuz!

Şu halde muhafazakârlara dayanmak istiyorsunuz. Size bu vesile ile bir daha o eski teklifimi arz edeyim; yanımda bir sureti var. (Cep cüzdanımdan çıkarıp verdim) Bir daha lütfen okuyunuz. *Türk Milleti teceddüde muhtaçtır.* Ve bunu da mütehassıslarımızla başarabiliriz ve asla camilerde değil ve muhafazakârlarla da değil. Din, vicdan kanaatidir; münakaşaya gelmez. İlim adamı olan bizlerin ve hele sizin bunu ele alınanızı katiyen doğru bulmuyorum. Bunu tamâmıyla bir kenara bırakmalısınız!.

Bu mütâlâalarımı dâima size açık kalbimle söyleyeceğim.

Mustafa Kemal Paşa mütâlâalarımı samimi karşıladı. Ertesi gün, yaverlerinden naklen benim yaverim Gazi'nin şu ifadesini bildirdi:

"Ben Karabekir'in bana bu kadar samimi olduğunu zannetmediğimden, çok çekişeceğimi tahmin ediyordum! Halbuki o, çok *açık yürekli* ve çok candan bir insanmış! Beraber çalışabileceğimi görerek, memnun oluyorum."

İzmir İktisat Kongresi

Balıkesir-Balya-Edremit-Balıkesir-İzmir seyahatlerini pek samimi geçirdik. Artık dini bahisler üzerinde pek durulmadı. Manisa istasyonunda istikbale çıkan halk, İzmir Kongresi'nde kendilerinin *"sanayi murahhaslığını"* kabul etmekliğimi ve bu suretle harap Manisa'nın imarına yardımını rica ettiler. Halkın bu dileğinin kabulünü şeref bildiğimi, ancak bir cephe kumandanı sıfatıyla mazur olduğumu söyledim. Gazi de mütâlâama hak verdi.

11 Şubat'ta İzmir'e geldik. İktisat Kongresi azaları her taraftan gelmekte idiler. Biz bile Karşıyaka'dan yüz elli murah-

hasla aynı trende geldik. Ertesi günü Manisa halkının benim murahhaslıklarını kabulümü ısrarla rica ettiklerini ve henüz münhal olan sanayi murahhaslığına kimseyi tayin etmediklerini, Vali Aziz Bey bildirdi.

İstanbul'dan gelen murahhaslardan bir heyet de beni ziyaretle şu malûmatı verdiler: Kongrede bini aşan insan toplanacaktır. İstanbul'dan gelirken vapurda işittiklerine göre, bazı ecnebi ajanlar Türklerin askerlikten başka bir şey beceremediklerini cihana göstermek için entrikalar çevirdiklerini ve eğer kongre reisliğini Gazi veya ben deruhte etmezsem, kongrede kargaşalıklar çıkarıp dağıtacaklarını haber verdiler. Ve Gazi Paşa'ya da aynı malumatı vermek üzere ayrıca bir heyetin gitmiş bulunduğunu da ilâve ederek reislik meselesinin hallini benden rica ettiler.

Derhal Gazi Paşa'ya gittim. Vaziyeti anlattım. Biraz önce bir heyetin kendilerine gelip aynı şeyleri anlattığını, fakat Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan bulunması hasebiyle kongreye girmesinin ve reisliği deruhte etmesinin doğru olamayacağını ve bizimle bu hususta görüşeceğini kendilerine söylediklerini bildirdiler. Ve vaziyet bu kadar ciddi olduğuna ve Manisalıların da ısrarına göre, "Siz kongreye girin ve idare edin" buyurdular.

Kongreye girmeyi kabul ettim. Reislik için serbest reyle seçim yapılmasını bunun için de İktisat vekili Mahmut Esat Bey de dahil olduğu halde iktisat mütehassıslarından altı namzet gösterilmesini, eğer seçimde zorluklar ve gürültüler olursa, o zaman benim namzetliğimi koymaklığımın münasip olacağını söyledim. Gazi de kabul etti. Bu seferki seyahatimizde ben yanıma bazı iktisadi eserler almış ve mütâlâa etmiştim. Bunun çok iyi olduğunu ve kendilerine de bazı notlar hazırlamaklığımı arzu ettiler. Memnuniyetle yaptım.

Karabekir, Kongreye Başkan Seçiliyor

17 Şubat saat 10'da *Gazi'nin fahri reisliği* altında kongre açıldı. Öğleden sonra 3'teki ikinci celsede de reis seçimi yapıldı. Bize haber verilen tahrik alâmetleri görülüyordu. 6 namzetten hiçbirini seçmediler. Nihayet sağdan soldan bir heyet kollarıma girerek beni riyaset mevkiine oturttular. Büyük tezahüratla müttefikan reis seçildim. Bunun isabeti 24 Şubat'ta görüldü. İşçi Partisi bir münakaşada salonu terk etmek istediler ve kongre tehlikeli bir vaziyete girdi. Ben de, bir kumandan sıfatıyla, bu ayaklanmayı durdurarak alkışlar arasında sükûneti temin ve müzakereyi devam ettirdim. Nihayet 4 Mart'ta kongre nihayet buldu. Kongre kararlarını derhal bastırıp neşrettiğim gibi yeni harflerle de ikinci basılışını neşrettim. Bir nüshasını ve ayrıca kongre sergisinde malını veya emeğini teşhir edenlere verdiğimiz birinci ve ikinci sınıf madalyalardan bir tane takdim ediyorum. Üzerindeki vecize benimdir. Bu kongre kararları, İstiklâl Harbi'nden sonra başlayacak olan kalkınma hareketlerine *"Halkın dilekleri"* olarak esası teşkil ettiğinden, Türk İktisat Tarihi'nde önemli bir yer tutar.

Ben bir iktisat mütehassısı değildim. Malûmatım umumi idi. Ancak halk içinde çok yaşamış ve ihtiyaçlarını ve kabiliyetlerini aralarında bulunarak görmüş bir insandım. Çok çalışmaktan yılmadığım gibi, muntazam çalışmak da en büyük vasfımdı. Mütehassıslarımızı hürmetle dinlemek ve fikirlerini toplamak da en büyük zevkimdi. İşte bu kudretledir ki, muhtelif yerlerden, muhtelif dertlerle gelmiş âlim, cahil, binden fazla insanı söyleterek milli istekleri -kıymetli divan-ı riyaset azalarının da yardımı ile- tespit etmeye muvaffak oldum. Bu hususta mesai arkadaşlarımın imzalarını taşıyan takdirnamelerini aynen yazıyor ve eski harflerle olan aslının fotoğrafını da takdim ediyorum:

Türkiye İktisat Kongresi

İnikat tarihi 17 Şubat 1923, İzmir
İZMİR, 25 Mart 339 Pazar
Divan-ı Riyaset
Adet

İlk Türkiye İktisat Kongresi Reis-i Âlisi Kazım Karabekir Paşa Hazretleri'ne,

Pek muhterem reisimiz Paşa Hazretleri;

17 Şubat 1923 Cumartesi günü bin yüz otuz beş murahhasın huzuruyla İzmir'de toplanan ilk Türkiye İktisat Kongresi zât-ı âlilerini riyasetlerine müttefikan intihap etmekle ne derece isabet eylediklerini, daima iftiharla yâd edecektir. 4 Mart 1923 Pazar gününe kadar on altı gün bilâ-fasıla ve hummalı bir faaliyetle müzakerelerini yürüten kongreyi, en yüksek bir kardeşlik ve muvaffakiyetle idare buyurmanız memleket hesabına büyük bir başarı olduğunda cümlemiz müttefikiz. Yanı başımızda bulunmakla mübahi olan biz aşağıda imzaları olan arkadaşlarımız kongre sonucundan memnun olduğumuz nispette zât-ı devletinize mahzun olarak veda ediyoruz. Cenab-ı Hak sizi millete ve memlekete bağışlasın temennisiyle ellerinizi öper ve gönüllerimizde en aziz bir hatıranızı saklayacağımıza emin olmanızı temenni eyleriz; pek muhterem Paşa Hazretleri.

İstanbul Murahhası Zonguldak Murahhası Gedus Murahhası Kütahya Murahhası

Aklıevvelzade Müftüzade Alâiyelizade
Ahmed Şerif İbrahim Hakkı Mahmut Aka Gündüz
Afyonkarahisar Murahhası İzmir Murahhası
Manisa çiftçi Murahhası Muallim
M. Şefik Ahmet Sezai Mehmet Kani Akhisar ve
Kırkağaç Gümüşhane Murahhası
ve İstanbul Murahhası

Çiftçi Murahhası Anadolu gazetesi sahibi
Lütfü Arif Haydar Rüştü Mahir Arif

İkinci Büyük Millet Meclisi Seçimini Lozan'da Müttefikler Teklif Ediyorlar

Bazı Ege sahillerini ve mıntıkalarını dolaştıktan sonra, 1 Nisan'da Ankara'ya geldim. Sulh kongresinin kesintiye uğramasından dolayı Ankara'ya gelmiş bulunan *İsmet Paşa, Lozan Barış Kongresi azalarının,* Türk Milleti'nin işgalden kurtulan kısımlarının da reylerini serbestçe kullanacağı *yeni bir meclisi görmek arzularını* bildirdi. Birinci Millet Meclisi, mahdut yerlerin serbest rey ile intihap olunduğundan *Misak-ı Milli Türkiye'sini* temsil etmiyormuş! Bu hususu önce hususi görüştük. Sonra grup içtimaında (Maarif Vekâleti binasında) İsmet Paşa'nın izahatıyla grupça kabul olundu.

Ne kötü bir tesadüftür ki, bugün Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in ortadan kaybolması ve bunun Mustafa Kemal Paşa'nın muhafız taburu kumandanı *Topal Osman Ağa'nın* bir cinayeti olarak ortaya yayılması, Ankara havasında bir samimiyetsizlik ve bir itimatsızlık uyandırmaya sebep oldu. Yeni intihaba karar verildiği bir günde, Ankara'da matbaa açmış ve gündelik siyasi bir gazete çıkarmaya başlamış bulunan bir muhalif mebusun ortadan yok edilmesi, çirkin olduğu kadar tehlikeli bir işti. Bunu muhalif mebuslar doğrudan doğruya Gazi'den biliyorlar ve tevkif müzekkeresi çıkartmaya kadar da ileri gidiyorlardı.

2 Nisan sabahleyin saat 7'de istasyonda Başvekil Rauf Bey'in ikamet ettiği daireden Müdafaa-i Milliye vekili Kâzım Paşa telefonla yaverine şunu yazdırmış: "Bugün saat 6'dan beri Çankaya'da, Gazi'nin köşkü civarında muhafız taburuyla Osman Ağa taburu arasında müsademe başladı. Osman Ağa ve on kadar maiyyeti maktul düşmüş. Gazi, Lâtife Hanım'la

birlikte, istasyonda Rauf Bey'in yanında İsmet ve Kazım Karabekir Paşaların da gelmesini istiyorlar.

Derhal gittim. Gazi'yi çok müteessir buldum. Muhafız nizamiye taburunun kendi dairesini delik deşik ettiklerini anlattı. Neticede Osman Ağa taburuyla anlaşırlar mı diye endişe ediyorlardı.

Kars'tan gönderdiğim, bu bin fedailik "Giresun taburu" tarihinin sonunu böyle görmek beni çok müteessir etti. 14 Kasım'da trenle Ankara'dan Bursa'ya ayrıldığımız gün, Gazi'nin Cevat Abbas Bey'e, Ali Şükrü Bey ve matbaası hakkında söylediği şiddetli sözler ve benim de kendilerini teskinim hatıramda canlandı. Bu aralık muhafız taburu kumandanı İsmail Hakkı Bey geldi. Gazi, endişesini ona da söyledi. Ve "Taburundan emin misin?" diye sordu. O da emin olduğunu söyledi. Nihayet mesele bir çok masumun ölümüyle neticelendi. Ali Şükrü Bey'in cesedi de, ertesi günü ortaya çıktı. Telefon telleriyle boğulmuş ve Çankaya gerilerinde bir yere gömülmüş. 4 Nisan'da Ali Şükrü Bey'in cenazesi İkinci Grup'un elleri üstünde Meclis kapısına getirildi ve ikinci kurban gidiyor diye haykırışmalar oldu.[6] İstanbul'dan geçirerek Trabzon'a göndermek istiyorlardı. Bunun şu aralık sebep olabileceği tezahürler, memleket hesabına çok zararlı olabilirdi. Hükümetin kararıyla, İnebolu üzerinden Trabzon'a götürüldü. Akşam üstü de Millet Meclisi'nin kararıyla Osman Ağa'nın cesedi Meclis binası önünde asıldı.

Yeni Seçime Gidiliyor

6 Nisan'da istasyondaki Başvekalet ve kalem-i mahsus, binasında yeni intihap için *umdeleri* tespit ve hazırladık. Gazi riyasetinde bazı vekiller.

---

6 Birinci kurban olarak Trabzon'da öldürülen Kahya gösteriliyordu.

Birinci Grup idare heyeti, doğu ve batı cephe kumandanları (Ben ve İsmet) bulunduk. Bu umdeler arasında 1 Kasım 1922 kararı; yani Hilafet'in Âl-i Osman'da bulunması kaydı da değişmez bir düstur diye tavsif ve imzalandı. Umdeler de İzmir İktisat Kongresi'nde verilmiş olan kararlarda nazar-ı itibara alınmıştı. Bunları aynen yazıyorum:

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin İntihap Hakkındaki Beyannameleri

Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun, yeni intihap için kabul eylediği dokuz umde ve bir nokta-i nazarı:

Memleketi ve milleti inhilâl ve izmihlal felaketinden kurtarmak için milletten aldığı yetki ile toplanan *"Türkiye Büyük Millet Meclisi"* hakimiyet-i milliye esaslarına dayanarak bir *"Halk devleti ve hükümeti"* teşkil etti.

Kabul ettiği milli görevin önemli bölümünü üç yıllık sürekli çalışma ile yerine getirmiş olan Meclis 1 Nisan 1924 tarihinde seçimin yenilenmesine müttefikan karar verdi.

Önümüzdeki devrede inşallah barış kurulacağından iktisadi tekemmülâtını temin her nevi teşkilâtımızı itmam ve ikmal ve bu suretle ülkeyi refaha ulaştırmak gaye olacaktır.

Yeni çalışma döneminde Meclis'in ekseriyetini bu gaye etrafında toplamak ve memleketi hakimiyet-i milliye dairesinde siyasi teşkilata kavuşturmak için bir *HALK FIRKASI* teşkil edecektir.

Meclis'te elyevm müteşekkil "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu" *Halk Fırkası'na* intikal edecektir.

Mezkûr fırkanın, halk hakimiyeti, yenileşme, gelişme ve maddi manevi kalkınmayı açıklayan ayrıntılı bir programı, bütün üyelerinin tartışma ve değerlendirmesine sunacaktır.

Buna intizaren grubumuz aşağıdaki prensiplerle yeni se-

çime katılmaya karar vermiştir. Bu prensipler, memleketin en müstacel ihtiyaçları ve bir çok uzmanın düşünceleri ve bilhassa İzmir'de bütün memleket mümessillerinden müteşekkil olarak toplanan *İktisat Kongresi* çalışmaları da dikkate alınarak tesbit edilmiştir.

Halk Fırkası'nın Prensipleri

Umde 1

Hakimiyet bilâ kayd-ı şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil kullanması esasına müstenittir. Milletin hakiki ve yegane mümessili "Türkiye Büyük Millet Meclisi"dir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin haricinde hiçbir fert, hiçbir kuvvet ve hiçbir makam, mukadderat-ı milliyeye hakim olamaz.

Bu sebeple bütün kanunların düzenlenmesinde her çeşit teşkilatta, idarenin teferruatında, terbiye ve iktisat konularında milli hakimiyet esasları dahilinde hareket olunacaktır.

İcra vekillerinin vazife ve mesuliyeti kanunu, vilayatın mahall-i umurda manevi şahsiyetlerini ve muhtariyetlerini istimal edebilmelerini kâfil olan şûralar kanunu vilâyetlerin iktisadi ve içtimai münasebetleri itibariyle birleştirilerek, *müfettiş-i umumilik teşkili kanunu*, nevahi kanunu süratle intaç ve tatbik olunacaktır.

Umde 2

Saltanatın ilgasına ve hukuk-ı hakimiyet ve hükümranlığının ayrılmaz ve devredilmez olmak üzere Türkiye halkının mümessil-i hakikisi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti mâneviyesinde mündemiç bulunduğuna dair 1 Teşrinisani 1338 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin müttefikan verdiği karar değişmez prensibimizdir.

Dayanağımız, Türkiye Büyük Millet Meclisi olan Makam-ı Hilafet, İslâmlar arasında bir makam-ı muafladır.

Umde 3

Memlekette emniyet ve asayişin katiyetle muhafazası en mühim vazifedir. Bu gaye milletin arzu ve ihtiyacına uygun olarak temin edilecektir.

Umde 4

Mahkemelerimizin bilhassa seri bir surette adaleti gerçekleştirmeleri temin edilecektir. Bundan başka külliyat-ı kanuniyemiz milli ihtiyaçlar ve hukuka göre yeni baştan ıslâh ve ikmâl olunacaktır.

Umde 5

1- Vergi ve usûlünde halkın şikâyet ve mağduriyetini mucip olan noktalar esaslı bir surette ıslâh edilecektir.

2- Tütün ziraat ve ticaretini milletin yararına göre temin edici tedbir alınacaktır.

3- Müessesat-ı maliye, çiftçilere, sanayi ve ticaret erbabına vesair bil-cümle çalışanlara kolaylıkla kredi açmak biçiminde düzeltilip, çoğaltılacaktır.

4- Ziraat Bankası'nın sermayesi arttırılarak, çiftçilere daha kolay ve daha geniş yardım edebilmesi temin edilecektir.

5- Memleketimiz çiftçiliğine ziraat makineleri çok miktarda ithal olunacak ve çiftçilerimizin âlât ve edevat-ı zirâiyeden kolaylıkla istifade etmeleri temin kılınacaktır.

6- Mevadd-ı ibtidaiyesi memleketimizde bulunan mâmulât ve maznuâtı memleket dahilinde vücuda getirmek için, himaye ve teşvikat icrası ve mükâfat itası suretleriyle azami tedabir alınacaktır.

7- Müstacelen muhtaç bulunduğumuz demir yolları için hemen teşebbüsat ve fiiliyata başlanılacaktır.

8- Tahsil-i ibtidâide tedrisatın tevhidi ve bilumum mekteplerimizin ihtiyacatımıza ve asrı esâsâta uydurulması ve

muallim ve müderrislerimizin terfih ve iktarı temin edilecektir:

Vesait-i münasibe ile halkın tenvir ve talimine de tevessül olunacaktır.

9- Sıhhat-i umumiyeye ve muavenet-i ictimaiyeye ait müessesat ıslâh ve tekessür edilecektir ve çalışanları himaye eden kanunlar yapılacaktır.

10- Ormanlarımızdan terakkiyat-ı fenniyeye muvafık surette istifadeyi, madenlerimizin en nafi tarzda işletilmesini ve hayvanatımızın ıslâh ve teksirini temin edecek esaslar vaz' olunacaktır.

Umde 6

Hizmet-i vazife-i askeriye müddeti kısaltılacaktır. Bundan başka okuyup yazmak bilenlerin ve orduda okuyup yazmak öğrenenlerin müddet-i hizmeti bir derece daha azaltılacaktır.

Ordu mensuplarının geçim ve refahı özellikle gözetilecektir.

Umde 7

İhtiyat subaylarının hayat ve istikballerini kendilerine ve memlekete en faydalı bir surette temin etmek esaslı bir hedefimizdir.

Memleketin savunması ve milletin bağımsızlığı uğrunda sakat kalan mensubin-i askerler ve efrad-ı milletin ve eytamın zaruret ve sefaletlerine meydan bırakmayacak tedabir ittihaz olunacaktır.

Umde 8

Halkın işlerinin çabuk yürütülmesi ve sonuçlanması için, çalışkan, becerikli, dürüst memurların kanun çerçevesinde, düzenle iş görmesine mütevakkıf olduğundan memurlar bu açıdan görevlendirilecek ve bütün devlet daireleri daimi tef-

tiş ve murakabeye tabi tutulacaktır. Diğer taraftan memurinin nasp, azl, terfi, masuniyet, mesuliyet, tekaüt ve taltifleri tespit edilecektir.

Memleket aydınlarından ve çeşitli mesleklerdeki uzmanlardan devlet işlerinde yararlanılacaktır.

Umde 9

Harap olan memleketimizin süratle tamir ve ihyası zımnında devletçe ittihaz olunacak tedbirlerden başka inşaat ve tamirat için yer yer inşaat şirketleri teşkili teşvik ve temin ve ferdi teşebbüsleri arkalamaya yarar yasalar çıkarılacaktır.

Sulh Hakkındaki Nokta-i Nazarımız

Mali, iktisadi, idari istiklâlimizi behemehal temin etmek şartıyla, sulhun iadesine çalışmaktır. Bu şeraiti temin etmeyen sulh muahedesi, kabul olunamaz!

8 Nisan 1339

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi

Gazi Mustafa Kemal

Seçim Çalışmalarına Davet

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Müdafaa-i Hukuk şubelerine prensiplerimizi halka anlatmayı tavsiye ediyorlar.

"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" vatanın inhilâli düşmanlar tarafından katiyen tanzim edildiği bir zamanda fedakâr milletimizin vatanı kurtarmak endişesiyle birleşmesinden vücud bulmuş idi. *"Müdafaa-i Hukuk"* kelimesiyle ifade edilebilen *mukaddes gaye, her* şeyden evvel vatanın dahilen tamamiyetini, hakimiyet-i milliyeyi ve her huduttan bi-insafane hücum eden harici düşmanların vatandan ihracı-

nı tahakkuk ettirmeye matuf idi. Bu aciz arkadaşımız ilk andan itibaren en buhranlı ve müşkilâtlı zamanlarda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'mizin gösterdiği salâbet ve sebat, vatanın kurtuluşunu ve milletin istiklâlini temin için müessir bir âmil olduğunu şükranla yâd ederim. İstiklâl tarihimiz, *"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"ni* ve onun muhtar azalarını saygı ile hafızasına işleyecektir.

Cemiyetimizin çalışmaları hiçbir zaman sarsılmayan bir güvene dayalı teşkilatımızın başkanlığı ile şeref duymuş bir arkadaşınız sıfatıyla önümüzdeki çalışma dönemini gözünüzün önüne sermek isterim.

Vicdanımızın maddeleşmesi olan *hakimiyet-i milliye* ile vatanın yabancılardan kurtuluşun esas itibariyle bugün bir emr-i vakidir. Şimdi karşısında bulunduğumuz ve filhakika ehemmiyet ve müşkilatı bulunan çalışma dönemi memleket ve milletimizin yükselmesine, gelişmesine bütün vasıta ve kaynaklarımızı bağlamak ve müstakbel vazifelerinin, milletin idare ve terakkisini her memlekette olduğu gibi muayyen bir siyasi çerçeve içinde deruhte ve takip eylemektir. Bu vazifeler dahi vatanın savunması kadar hakiki bir birlik ve beraberlikle, sarsılmaz bir cesâret ve dayanmaya mütevakkıftır.

Milletimiz, idare deruhte edecek alanları, seçimle belirlemek kararını vermiştir. *Müdafaa-i Hukuk teşkilâtımız,* milletin bu kararı karşısında mazide ispat ettiği liyâkat ve evsafı ile ati için de güvenilir olduğunu ve milletin arasında idarede istihkakı bulunduğunu söyleyecektir. Eğer ümidimiz gibi, *Müdafaa-i Hukuk teşkilâtımızın* seçilmiş mutemetleri, milletin itibarına nail olurlarsa, âti büyük millet meclisinde *HALK FIRKASI* nâmı altında memleketin idaresi mesuliyetini deruhte edeceklerdir.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ve Halk Fırkası'nın takip edeceği gayeler, tecrübeden ve memleketin ihtiyaçlarından mülhem olarak daha sonra ifade ve ilân edilen prensiplerdir.

Namzetlerimiz, bu prensiplerin takip ve ikmalini deruhte edeceklerdir.

Anadolu ve Rumeli *Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* ve azaları *ben reisiniz* dahil olduğum halde, *hepiniz umdelerimizi milletimize neşr ve izah edelim.* Bin güçlük karşısında cesaretle deruhte ettiğimiz mesuliyet, vatanımızın hayrına oldu. Önümüzde bulunan bu güç çalışma döneminde de vatanımızın hayır ve faydası için mesuliyet almak cesaretimiz ve lâ-yetezelzüldür. İtimadınızın mütemadiyen ispatı liyakate çalışmış reisiniz sıfatıyla, cümlenizi yek-vücut olarak seçim çalışmasına davet ediyorum. Sizinle daima irtibattayım. Cümlenize selam ve muvaffakiyet temennileri...

Gazi Mustafa Kemal

Seçim Kampanyası Başlıyor

8 Nisan 1923 tarihinde neşrolunan prensipleri kabul etmiş olan *Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* namzetleri, vakti gelince, cemiyet riyasetinden ilân edilecektir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti reisi Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 8 Nisan 1923 tarihiyle HALK FIRKASI UMDELERİ'NİN tasnif ve tefsirindeki 5'inci madde aynen şöyledir:

5- İstinatgâhı Türkiye Büyük Millet Meclisi olan makamı Hilafet beyne'l-İslam bir makarr-ı muallâdır. İslâm dininde bütün namazlar cemaatle eda olunur. Cemaatin bir başı vardır ki, cemaatı terkip eden bütün fertler ona bağlanırlar. Bu suretle imam, cemaatın timsali olmuş olur.

Cemaatın fertleri arasındaki tesanüt, imamın şahsında tecelli eder. Her imamın kendi cemaatını namaz esnasında birleştirerek birçok ruhlardan tek bir ruh meydana getirmesinde, küçük bir dayanışma oluşur. İslâmiyet'te bundan başka

bir de büyük bir dayanışma vardır ki bütün ümmeti tek bir ruh haline getirir. Bunun şekli de, bütün imamların, manevi bir surette bir imam-ı ekbere iktida eylemesidir. İşte bu imamlara *"Halife"* nâmı verilir.

O halde, namaz kılınırken yalnız gözümüzün önündeki cemaatın imamda temerküz eden ruhi vahdetini görmekle yetinmemeliyiz. Bilmeliyiz ki bu cemaattan başka, milyonlarca cemaat de aynı zamanda bir *"ümmet"* halinde birleşmişlerdir. Bu birleşme bütün milletin bir büyük imam etrafında yani "Halife"nin çevresinde birleşmesiyle husule gelir. Demek ki küçük imamlar, küçük cemaatları oluşturacak, büyük imam da bütün ümmeti temerküz ettirerek İslâm alemindeki umur-u dayanışmayı meydana getirecektir. Bundan dolayıdır ki, bütün İslâm âlemi *halife* meselesinde alâkadardır. *Yeryüzünde bir (Hilafet) makamı bulunmazsa, İslâm âlemi kendisini imamesiz kalmış bir tesbih gibi dağılmış, perişan görür.*

Hilafet, TBMM'ne Dayalıdır

Bu ifadelerden anlaşılıyor ki mutlaka İslâm ümmetinin başında *"Halife"* nâmı verilen şahsi bir timsalin bulunması lâzımdır. Fakat bu yüksek makamı, hangi Müslüman millet, kendi içinden bir *şahsiyet seçerek* vücuda getirebilir? Dinen halifenin gayr-i müslim hiçbir devlete tabi olmaması şart olduğundan halifeyi kendi içinden doğuracak milletin mutlaka kuvvetli bir orduya ve tam bir *istiklâle malik* olan *mücahit bir İslâm milleti* olması lazımdır. Birçok asırlardan beri bu şartları hâiz olan millet Türkiye olduğu gibi, bugün de bu şartları hâiz olan millet, yalnız *Yeni Türkiye'dir*. Buna binaen *Türkiye Büyük Millet Meclisi* bizzat *Halife* hazretlerini muazzez ve muhterem makama istinatgah yapmıştır.

Bir aralık *Çankaya'da çifte minareli büyük bir cami yapmak* hevesi de uyandı ve gazetelerde neşrolundu.

"Milletvekillerini Ben Seçeyim!"

Mustafa Kemal Paşa, Halk Partisi Reisi'nin kendisi olduğunu ve uzun vadeli bir programın tatbiki vazifesini üzerine aldığını ilân etmekle 20 Temmuz 1922 *"Başkumandanlık Kanunu"* müzâkeresinde Millet Kürsüsü'nden vaad ve ilân ettiği *sine-i millette bir fert olarak kalacağı* meselesinden vazgeçtiğini de bildirmiş oldu. Bazı vekillerin de dahil olduğu bir seçim komitesi teşkil etti ve reisliğini de kendi üzerine aldı. Bu komitede benim de bulunmaklığımı arzu ettiler. İstasyondaki malûm binada toplandık. Gazi'nin ilk teklifi şu oldu:

- *Millet bana güvenoyu versin ve mebusların seçimini bana bıraksın.*

Bu teklife itiraz ettim:

- *Milletin size itimat etmesi tabiidir. Fakat bu itimat onun haklarına sahip olmanızı icap ettirmez. Böyle bir seçime seçim denilmez ve bu tarzda toplanacak Meclis'e de Millet Meclisi denilmez.*

Mütalaamı kabul ederek bana iltihak edenler görülünce, Gazi de bu fikrinden vazgeçti. Fakat her taraftan kendisine en çok emniyet verenler listeye girdiler ve hatta hükümet yardımı ile seçime arz olundular, *İkinci Gurup'tan kimse namzet gösterilmedi.* Halbuki bunların çoğu İstiklâl Harbi'ne, ilk gününden beri canla başla hizmet etmiş insanlardı. Bu hususta aramızda biraz da münakaşa oldu. *Gazi:*

- *Ben muhalif istemiyorum,* diyerek kendisine, sözle veya yazıyla en çok sadakat gösterenleri ve Birinci Meclis'te; fiiliyatıyla bu emniyeti kazananları ve hemen bütün *karargâhının mensuplarını* namzet gösteriyordu.

- Ben de böyle emre uyan bir Meclis'le, dünyaya hakim İtilâf milletlerinin emniyetini kazanamayacağımızı ve dahilde de; hürriyet mefhumunu kaldıracağımızı ve belki daha şiddetli bir muhalefete yol açılacağını söyleyerek, itiraz ediyordum! Nihayet intihap komitesine gitmedim.

Fakat, *Latife Hanım*'la birlikte, kubbeli bağlarda oturduğum havuzlu köşke gelerek beni aldılar ve ayrılmamaklığımı rica ettiler. Ben de artık muntazaman beraberlerinde bulundum.

Ali Şükrü'nün Cenazesi Trabzon'da Olay Oluyor

10 Nisan'da İsmet Paşa İzmir'e gitti. Oradan Lozan'a gidecek! Başvekil Rauf Bey'le araları açık gitmemesi için, hareketinden evvel her ikisi arasında samimi teşebbüslerde bulundum. İsmet Paşa bazı basit fikir ayrılıklarını ileri sürerek anlaşmaya pek yanaşmıyordu. *"Rauf, hükümette kalırsa kendisinin muhalefete geçeceğini"* söylemeye kadar ileri gitmişti.

18 Temmuz'da Trabzon'dan gelen haberler, *Gazi'nin* çok canını sıktı. *Ali Şükrü Bey'in* cinayeti gazete sütunlarında kedisine atfolunuyordu. Trabzon hakkında Sivas Kongresi sırasında da çok sert hareket etmek istedikleri zaman da ben engel olmuş ve "inandırma her şeyin başıdır" diyerek icap eden iyi tedbirlerle işleri yürütmüştüm. Şimdi vaziyet daha nazikleşmişti. Mustafa Kemal Paşa bana şunu söyledi:

- Trabzon'da kaynayan bir kazan var. Sen, bunu vaktiyle söndürmedin. Şimdi de yine kaynamaya başladı. Bu sefer kuvvetli bir yumruk hak ettiler! Bunu, nasıl yapmayı muvafık bulursun? *Müdafaa-i Hukuk merkezinin* büyük su-i istimali de varmış!"

- Gayr-i kanuni hiçbir icraata taraftar değilim; bilhassa şu aralık. Bunun için emin arkadaşlardan kurulu bir heyet göndeririz. Yolsuzluk varsa tetkik eder; bulur! Halkın sükûnetini bozmak isteyenler hakkında da lüzum görülürse kanuni takibat yapılır, cevabını verdim. Bu tarzı muvafık görüldü.

Trabzonluların Mebusluğumu İstemeleri

Ben doğup büyüdüğüm ve feyiz aldığım İstanbul'dan mebus çıkmak arzusunda idim. Edirne ve bilhassa Aydın hal-

kı namzetliğimde ısrar ediyorlardı. Mustafa Kemal Paşa ise, İktisat Kongresi'nde beni murahhaslıklarına ısrarla seçen Manisa'yı muvafık görüyordu. Bu arada Trabzon'dan da başta müftü ve belediye Reisi ve halkı temsil eden muhtelif birlikler ve şahsiyetlerin yetmiş yedi imzasıyla şu telgraf geldi:

Trabzon 22.6.1339

Ankara'da Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa Hazretlerine...

Şark vilâyetlerinden *İstiklâl ve hürriyetini* kazanma yolunda yaptığınız hizmet ve çalışmalara küçük bir karşılığı olmak üzere, Büyük Millet Meclisi'nde livamızı (ilimizi) temsil buyurmanıza müsaadelerinizi istirham eyleriz, ferman.[7]

İmzalar

---

7 Trabzon'un muhterem ve kahraman halkı Birinci Büyük Millet Meclisi için de şu müracaatla mebusluğumu istemişlerdi:

Trabzon 10.11.1919

Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa Hazretlerine, Secaya-i vatanperveraneleri ve efkâr-ı hakimane ve mezaya-i âliyeleriyle bilcümle Türk ve Müslümanlara ve bilhassa Trabzonluların âmal-ı kalbinde bir mevki-i bülent ihraz eyleyen zât-ı samilerin vilayetimiz adına mebus intihap eylemek şerefinden bizleri mahrum bırakmayacağınıza emin olarak muvaffakiyat-ı devletleri cevabına muntazır bulunduğumuzu arz eyleriz.

Trabzon halkı

Gösterilen teveccühlere teşekkürlerimi yazdım. Trabzon halkına verdiğim cevap aynen şudur:

Ankara 23.6.1339

Trabzon Belediye Riyaseti vasıtasıyla Muhterem Trabzonlulara, vazifesinden başka bir şey yapmadığına kail olan Kazım Karabekir, nezih Trabzonluların kendisini mebus intihabı gibi teveccühkâr hislerine karşı derin bir minnet duyar. Tarih, irfan ve iktisadımızın kalpgâhı olup hâlâ hürriyet ve saadetine kavuş-

Ankara'da Yeni Bir Hava Esmeye Başladı

Bir taraftan İkinci Millet Meclisi'ne girebilmek için, bilgi, emek ve seciyesiyle tanınmış olmaktan ziyade, sadakat ve yumuşak başlıkla tanınmış olmak ve türlü vasıtalarla *Gazi'ye* hulul edebilmek işe yaramıştı. Sözle ve kalemle dalkavuklar, almış yürümüştü. Mektuplarla, şiirlerle, Mustafa Kemal Paşa'ya bir düzine tekrarlanan sözler muayyendi: *"Bizi sen kurtardın, ne emir buyurulursa ayn-ı kerametti"* ve bir sürü methiyeler.

İstiklâl Harbi nasıl başladı, nasıl bir seyir takip etti. Bugünkü durum nedir? İstikbal için planımız ne olmalıdır? Artık kimseyi ilgilendirmiyordu. Biricik düşünce, *Gazi'nin* teveccühünü kazanmak ve mebus olmak ve memleketin nimetlerinden istifade edebilmek idi. İstiklâl Harbi'nin neticesini görünceye kadar, İstanbul hükümetinin ve padişahın dalkavukluğunu yapanlar bile günahlarını affettirebiliyorlar ve yeni devlet kuruluşunun ön saflarında yer alabiliyorlardı. Saadet avcılığı, dehşetli bir yarış halinde başlamıştı.

Tehlike büyüktü; İstiklâl Harbi'nin fedakâr ve feragatli arkadaşlarıyla *Gazi'nin* arasına her gün yeni, yeni insanlar giriyor ve yerleşiyordu. Ve artık İstiklâl Harbi'ndeki gibi fikir sahipleriyle iş birliğinden ziyade, mutavaat ve alkışa hazır bir zümreye rolleri verilmeye hazırlık var gibi görünüyordu. Ar-

---

mayan doğduğum ye feyiz aldığım İstanbul'a namzetliğimi vaz' etmiş bulunuyorum. Bende unutulmaz pek samimi hatırat bırakan muhterem Trabzonlulara hürmetim pek kalbi ve ebedidir. Şark Cephesi Kumandanı bulunmaklığım dolayısıyla hizmet mıntıkam olduğundan doğrudan doğruya mebusu olmasam bile herhangi bir vazifede bulunursam bulanayım bir Trabzonlu gibi sevgili Trabzonlular için dahi çalışacağımı samimi ve ihtirakât duygularımla birlikte arz eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kazım Karabekir

tık *Gazi*, hangi yolu tutacak, *yeni Meclis* onu istediği süratle hangi hedefine götürecekti? Koyu mutaassıplar da, din ve hele İslâmlık aleyhindekiler de yeni yolda birbiriyle yatışacak bir halde idiler.

Diğer taraftan da Ankara'da yeni bir hava esmeye başladı. *"İslâmlık terakkiye mani imiş."*

Halk fırkası *la-dini* ve *lâ-ahlaki olmalı imiş!* Macarlar ve Bulgarlar gibi ufak milletler bizim gibi, Almanya tarafında bulanarak mağlup oldukları halde, istiklâllerini muhafaza ediyorlarmış. Medeniyete girmişlermiş. Türkiye, İslâm kaldıkça, Avrupa ve hele İngiltere müstemlekelerinin çoğunun halkı İslâm olduğundan, bize düşman kalacaklarmış! Sulh yapmayacaklarmış!..

Gazi ve Karabekir Din Konusunda Çatışıyor

10 Temmuz 1923 Ankara istasyonundaki kalem-i mahsus binasında Fırka nizamnamesini müzakereden sonra, *Gazi* ile yalnız kalarak hasbıhallere başlamıştık.

- *Dini ve namusu olanlar aç kalmaya mahkûmdurlar*, dediler. Kendisini *Hilafet* ve *Saltanat* makamına layık gören ve bu hususlarda teşebbüslerde de bulunan, *din* ve *namus* lehinde türlü sözler söyleyen ve hatta *hutbe okuyan*, benim kapalı yerlerde baş açıklığımla lâtife eden, fes ve kalpak yerine kumaş başlık teklifimi hoş görmeyen Mustafa Kemal Paşa, benim hayretle baktığını görünce, şu izahatı verdi:

- *Dini ve namusu olanlar kazanamazlar, fakir kalmaya mahkumdurlar!* Böyle kimselerle memleketi zenginleştirmek mümkün değildir. Bunun için önce *din* ve *namus* anlayışını değiştirmeliyiz. Partiyi, bunu kabul edenlerle kuvvetlendirmeli ve bunları çabuk zengin etmeliyiz! Bu suretle kalkınma kolay ve çabuk olur.

Gerçi İsmet Paşa da 5 Kasım 1923 tarihiyle bana yazdığı mektupta "Vatanımız ne olacak; bir tek ve asıl mesele budur; sulh olsa da olmasa da" demişti. Fakat iki Lozan oranında Ankara'ya geldiği zaman, kendisinden böyle bir laf duymadım. *Zengin olmak, memur olmak, planlı çalışma ve zamanla* olurdu. Gazi'ye şu mütâlaamı söyledim: "Nereden, ne maksatla geldiği bilinmeyen ve üzerinde kendi milli kudretimiz ile işlenmeyen fikirler, milli bünyemizi sarsar. Tanzimatın da bu suretle kurbanı olduk. Bizi kuvvetle çözemeyenler, yaldızlı formüllerle cevherimizi eritebilirler. Savaşla kazandığımızı barıştaki yanlış ve vakitsiz adımlarımızla daha doğrusu Avrupalılara aldanmakla elimizden kaçırdığımızı, onlar pek iyi bilirler. Bunun için ilim ve ihtisasa hürmet etmek ve bilgili ve seciyeli adamlarımızla üzerinde işlenmemiş fikirleri program diye kabul etmemek, yeniden aldanmamak için biricik yoldur.

Kendi milli müesseselerimizde işlenmemiş veya kontrol edilmemiş bayağı fikirlerin tatbiki diğer bir takımdan da tehlikelidir. Emirle yaptırılacak, yani *şiddet uygulanacak demektir.* Bu tarz, belki *itaat* temin eder; fakat *sevgi* asla! Bu hususta kendi tecrübelerimize de dayanarak diyebilirim ki itaat görünüştedir ve muvakkattir.

Mustafa Kemal Paşa; *"Dini ve ahlaki inkılâp yapmadan önce hiçbir şey yapmak doğru değildir. Bunu da ancak bu prensibi kabul edebilecek genç unsurlarla yapabilirim"* düşüncesindeydi.

"Dinsiz Millete Hayat Hakkı Yoktur!"

Ben:

- Dinsiz ve ahlâksız bir millete bu dünyada hayat hakkı olmadığını tarih gösteriyor. Paşam bu yeni akide bizi *Bolşevikliğe* götürür. İngilizler mütarekenin ilk zamanlarında bizi Bolşevikliğe teşvik ediyorlardı. Demek, bizi başka yoldan yine oraya sürüklemek istiyorlar! Bunun manası açıktır: *Türkiye'yi Ruslarla*

paylaşmak. Bu hususta Erzurum'da da aynı fikrimi izah etmiş olduğumu ve daha evveli de *Amasya kararınıza mani olmuş bulunduğumu* hatırlarsınız. Sonra siz millet kürsüsünden haykırdınız ki: *Sulhtan sonra millet safları içine çekilerek bir ferd-i millet gibi yaşayacağım.* Halbuki şimdi halkın asla hoşuna gitmeyeceği ve benim bile derin bir uçurum gördüğüm bir formülü, zorla halka kabul ettirecek bir idare kurmaya gidiyorsunuz! Bunu yapmayınız, milli birliğimiz sarsılır. Ve bir asalak tabaka halkın başına geçerek kanını emer. Hiçbirimizin hayati uzun değildir. Bu milletin yeni sarsıntılara tahammülü yoktur. İzmir İktisat Kongresi iktisadi ihtiyaçlarımızı tespit etti. Bir heyet-i ilmiyemiz maarif programımızı tespit edecek.[8] Mütehassıs bir askeri heyetle "ordunun ilim ve irfan teşkilatı"nı tespit ettiriniz.[9] Bu suretle planlı ve programlı olarak İstiklâl Harbi'mizdeki ruhumuzla yürüyelim. İstiklâl Harbi'ni canıyla başıyla kurtaran milletimize hürriyet ve aşk saadetini de tattıralım.

Gazi beni sükûnetle dinledi. Münakaşaya uzatmadı. Anladım ki, yeni bir muhit yeni bir havaya çekmek istiyor. Fakat daha kesin kararını vermiş değil!..

18 Temmuz 1923'te bu muhitle de temasa geldim. Şöyle ki:

Gazi'nin Yeni Çevresi

Ankara istasyonundaki kalem-i mahsus binasına gitmiştim. *Teşkilât-ı Esasiye'nin* tadil müzakeresinin ikinci günü

---

8 Ankara'da Maarif Vekaleti'nde 15 Temmuz'dan 15 Ağustos'a kadar birçok çalışmalarla güzel esaslar tespit etti. Son içtima günü beni de davet ettiler. "Kitap Bayramı" kabulünü teklif ettim ve bunu birkaç yıldır doğuda çok faydalı olarak tatbik ettiğimizi izah ettim. Alkışlarla müttefikan kabul oldundu.

9 Bu komisyon da 25 Ağustos'ta benim reisliğimde teşkil olundu ve günlerce çalışarak kıymetli layihalar hazırladı.

imiş. Benim haberim yoktu. Ben geldiğim zaman müzakere de bitmiş; kısmen de dağılmışlardı. Mevcut azadan *Tevfik Rüştü Bey;* "Ben kanaatimi Meclis kürsüsünden de haykırırım, kimseden korkmam" dedi. Ben ne konuştuklarını bilmediğim için sordum:

- Nedir o kanaat?

Tevfik Rüştü Bey'in solunda ve benim hemen karşımda oturan Mahmut Esat Bey (Bozkurt) sert bir cevap verdi:

- İslâmlığın terakkiye mani olduğu kanaati!.. İslâm kaldıkça yüzümüze kimsenin bakmayacağı kanaati.

Mustafa Kemal Paşa'yı, bu sefer de kimlerin, nerelere götürmek istediği görülüyordu. Ben şu mütâlaada bulundum:

- Eskiden beri dinler, aşağı yukarı, bazı terakki adımlarına engel olmuştur. Fakat, *İslâmlığın terakkiye mani olduğu* Avrupa diplomatlarının uydurmasıdır. Bu meseleyi istediğiniz kadar münakaşa edebilirim. Fakat münakaşaya tahammülü olmayan bir mesele varsa, o da din değiştirmek gayretidir. Bence İslâm kalırsak *mahvolmayız; tersine yaşarız;* hem de yakın tarihlerdeki misalleri gibi, itibar görerek yaşarız; icabında müttefikler bularak yaşarız! Fakat din değiştirme oyunu ile birliğimizi ve selâmetimizi kırarak bizi mahvedebilirler!

Daha yakın tarihlerimizde 1855'te İngiltere, Fransa ve İtalya (Sardunya) devletleri bizi bizimle Ruslara karşı ittifak yaparak harbe girmediler mi? Daha içinden yeni Hıristiyan devletleri, İslâm Türk devletiyle ittifak yaparak, *İtilâf devletlerine* karşı dört yıl harp etmediler mi? Şimdiye kadar yüzümüze kimse bakmadı mı ki bundan sonra tam milli bir devlet olarak ortaya çıktığımız halde, yüzümüze kimse bakmayacaktır.

Fethi Okyar: "İslâmiyet İlerlemeye Engeldir!" Diyor

Bu sefer de Fethi Bey (Okyar) söze karışarak gayet mütehakkim bir eda ile dedi ki:

- Evet Karabekir, Türkler İslâmlığı kabul ettiklerinden böyle geri kaldılar ve İslâm kaldıkça da bu halde kalmaya mahkûmdurlar!

Gazi, riyaset yerinde, Fethi Bey onun solunda idi. Ben de kapıdan girince, hemen onun soluna oturmuştum! Fethi Bey, son olarak bana kesin bir cevap verince, ben de başımı sağa çevirerek ona ve aynı zamanda Gazi'ye hitaba başladım. Önce Türklerin, İslâm dinini kabul etmeleri sayesindedir ki Bizans İmparatorluğu'nu ortadan kaldırdıklarını ve bize bugünkü hâkim vaziyeti verdiklerini, aksi halde Bizans medeniyeti ve dini içinde *"Kayseri Rumları"* halinde kalacağımızı anlattım.

Sonra da dedim ki:

- Fethi Bey; bu bayağı fikri şiddetle reddederim. Geri kalmaklığımıza âmil olan şey, bir değildir. Fütuhatçılık, temsil kudreti göstermemek. Avrupa'nın ilim ve fen cephesiyle temassızlık, idarede istibdat gibi mühim sebeplerdir. Aynı yanlışlıkları yapan Hıristiyan devletlerinin de yıkılıp gittiğini bilmez değilsiniz! Bu zelzelenin hakiki sebeplerini araştırmayıp, onu gülünç bir sebebe bağlamak kadar, bu *(İslâm terakkiye manidir)* fikrinizi garip bulurum. Bayağı ve tehlikeli fikrin aramızda da ilmi münakaşaya tahammül edemeyecek kadar taraftar bulmasından, çok müteessir oldum! Fakat ben de iddia ediyorum ki: *Türk Milleti, ne dinsiz olur, ne de Hıristiyan olur. Hakikat budur.* Bir milletin asırlardan beri en mukaddes duygularını bir hamlede atabileceğine inanışınız; objektif bir görüş değil, hülyanızdır! Böyle bir harekete cüret, memlekette kanlı bir istibdatla başlar ve İstiklâl Harbi'nin samimi birliğini de birbirine katar! Nerede ve nasıl karar kılacağını da kestiremesek bile, *milli bir dram olacağından* şüphe etmeyiz!

Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben de sözlerime şöyle devam ettim:

- Paşam maddi cephemiz zaten zayıftır. Güvenebileceğimiz manevi cephemizi de düşmanlarımızın yaldızlı propagandasına kurban edersek, dayanabileceğimiz nemiz kalır?" *Bizi, silâh kuvvetiyle parçalayamayan düşmanlarımız, görüyorum ki artık fikir kuvvetiyle mahvedeceklerdir.* Buna müsaade edecek misiniz?

Siz ki millete karşı bizi bu hâle getiren sebebin istibdat olduğunu, zaferden sonra milletin tamamıyla iradesine sahip olarak yürüyeceğini millet kürsüsünden dahi defalarca haykırdınız. *Millet Meclisi'ni tekbirler, salâtlar arasında açtınız!* İslâmlığın en yüksek bir din olduğunu hutbelerle de ilan ettiniz! Hepimizde aynı iman ve kanaatle, aynı yoldan yürüdük! Şimdi ne yüzle ve ne hakla bir kanlı maceraya atılacağız?

Mustafa Kemal Paşa sözümü keserek dedi:

- Müzakere çok hararetlendi, burada kesiyorum.[10]

---

10 Bay Mahmut Esat Bozkurt, (Atatürk ihtilâli: Türk İnkılâp Enstitüsü derslerinden) adlı kitabında bu hadiseyi şöyle yazmışlar: (sayfa 429) İkinci Teşkilat-ı Esasiye hazırlanırken hiç unutmam, İkinci Teşkilat-ı Esasiye projesi vekillerden ve mebuslardan mürekkep hususi bir heyet tarafından Atatürk'ün reisliğinde Ankara istasyonundaki cumhurreisliği kalem-i mahsus binasında konuşulurken, dinle ilgili maddelerin projeden çıkarılmasını ben teklif etmiştim. Dinle devlet işlerinin birbirine karışmasının Türk milletinin felâket sebebi olduğunu ileri sürmüştüm. Yalnız bizim değil hatta Roma devletinin dahi inkıraz sebebinin Hıristiyanlık olduğunu iddia etmiştim. General Kazım Karabekir fikirlerime asabiyetle hücum etti.

Bay Fethi Okyar: - Canım böyle şeyleri karıştırmayalım. Biz ihtilâlci miyiz? Yoksa devlet idarecileri miyiz? diyerek meseleyi kapatmak istedi.

Atatürk: -Zamanı gelir diyerek madde projede ilka edildi.

Barış Müjdesi Bayrama Denk Düştü

23 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'nın, bana bile haber vermeden, İzmir'e hareket etmiş olduğunu ertesi günü Hacıbayram Camii'nde Kurban bayramı namazında mutat selâmlık sırasında haber aldık.

Bayram namazından ve merasiminden ilk defa savuşmuş oluyorlardı. 25 Temmuz'da Lozan Sulhu'nun imzalandığı haberini, biz Ankara'da, kendileri de İzmir yollarında öğrenerek sevindik.

26 Temmuz'da Yahşihan'a kadar bir seyahat yaparak ertesi günü Ankara'ya döndüm. Rauf Bey'le İsmet Paşa'nın arasını bulmak için teşebbüslerimin bir netice vermemesinden çok müteessir oldum.

Mahmut Esat Bey (hiç unutmam) dediğine göre notlarını günü gününe tutmadığı, sonradan aklına geleni yazdığı anlaşılıyor. Tevfik Rüştü Bey'den bahsetmediği gibi Fethi Okyar ve Atatürk'e de söylemediklerini söyletmişler. Kitaplarında, bizim gibi işin içinde bulunanları hayrete düşüren bazı garibeler de vardır.

Mesela, sayfa 120'de; (Anadolu'ya geldiğinde ne buldu? Atatürk bir şey bulmadı. Düşmana batıracak bir iğne bile bulmadı...) Halbuki yalnız bütün silah ve teçhizatıyla yeni bir hareket için emre hazır muzaffer doğuda, iki kolorduluk bir kuvvet benim emrimde bulunuyordu.

Sayfa 213 ve 214'te (Erzurum Kongresi sırasında bir gün Atatürk, Erzurum Millet Bahçesi'nde gezinirken millet etrafını almaya başladı. Atatürk'ün yüzüne bakan halk bir ağızdan bağırdı: "Yaşasın Cumhuriyet!"

Böyle bir hadise, Erzurum kongreleri sırasında değil, çok sonraları dahi asla olmamıştır. Eğer olmuş olsa belki cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk'ün yaptıkları doğu seyahatinde belki olmuştur. Bu garibeleri üniversite kürsülerinden üniversitelilere bile haykırılmıştır ve genç dimağlara inandırılmaya çalışmışlardır.

Hükümet Reisliğim Meselesi

4 Ağustos 1925 Başvekil Rauf Bey Konya-Sivas seyahatine çıktı. Oradan İstanbul'a gidecek, Başvekâlet'ten de istifa etti. Mustafa Kemal Paşa'nın akşama beni yemeğe davet ettiğini bildirdiler. Bu davetin Başvekâlet meselesinin halli için olduğunu tahmin ettim. Yemekte Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi Müşir Fevzi Paşa, ikinci reis (Millet Meclisi) Ali Fuat Paşa; Milli Müdafaa Vekili Kazım Paşa, Dahiliye vekili Feyzi Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey, Recep Peker, Celâl Bayar, Kasınç İhsan Beyler de vardı. Yemekten sonra Latife Hanım da geldi. Mustafa Kemal Paşa şu fikirde bulundular:

Kim Başvekil Olacak; Fethi Bey mi, Karabekir mi?

- Başvekâlet münhaldır. Fevzi ve Kazım Karabekir Paşalarla, Ali Fethi Bey'den birinin başvekil olması icap ediyor.

Fevzi Paşa, şu cevabı verdi:

- Ordumuz henüz seferberdir. Esasen siyasetle de uğraşmak istemiyorum. Bunun için beni af buyurunuz.

Ben de şu cevabı verdim:

- Ben de asker kalmak istiyorum. Siyasete atılmış kıymetli arkadaşlarımız vardır. Yeniden, ordudan kumandan alınması, ordunun zararına olur. Beni de af buyurunuz.

Fethi Bey de şu cevabı verdi:

- Başvekillik makamını işgale ehliyetim müsait değildir. Aczimi itiraf ederim.

Mustafa Kemal Paşa şu cevabı verdi:

- Fevzi Paşa'nın mütalaasını kabul ederim.. Şu halde ya Karabekir, ya Ali Fethi Başvekil olmalıdır, ne dersiniz?

Hazır bulunanlar, benim de mütalaamı doğru bularak Fethi Bey'i teklif ettiler. Fakat Fethi Bey tekrar söz aldı:

- Başvekâleti idare edemem. Aczimi tekrar ederim, dedi.

Mustafa Kemal Paşa da şu kararı verdi.

- O halde Kazım Karabekir Paşa Başvekâlet'i kabul etmelidir!

Mustafa Kemal Paşa'nın, benim üzerimdeki ısrarında samimi olması, ancak 18 Temmuz'da Teşkilat-ı Esasiye münakaşasında ileri sürülen uçarı fikir karşısındaki mütâlâalarımı kabul etmesiyle anlaşılabilirdi. Aksi halde benim hükümet reisliğim hırsıyla o tehlikeli yola atılacağını sanarak bu teklifi yapmış oluyordu. Bunun için kendilerine şu teklifi yaptım:

- Paşam kati kararınızı vermeden önce Fethi Bey'in ve benim 18 Temmuz'daki mütâlâalarımızı düşünmeniz için bu kararı yarın akşam vermenizi rica ederim.

Mustafa Kemal Paşa teklifimi muvafık buldu ve yarın akşam yemeğinde yine buluşmak üzere toplantıya son verdi.

Başbakan Karabekir mi?

5 Ağustos akşamı yemeğinde yine toplandık. Yemekten sonra Mustafa Kemal Paşa celseyi açtı:

- Kararımı verdim. Kazım Karabekir Paşa ile Ali Fethi Bey'den biri kati olarak Başvekil olacaklardır. Önce Fethi Bey'i dinleyelim, dedi.

Fethi Bey şu cevabı verdi:

- Başvekilliği yapacak iktidarım olmadığını, yani aczimi tekrar ederim.

Mustafa Kemal Paşa kati bir tavırla konuştu:

- Şu halde Başvekil Kazım Karabekir'dir.

Ben de kendilerinden şu ricada bulundum:

- Paşam, kıymetli teveccühünüze teşekkür ederim. Kıymetli yardımınızla bu vazifeyi başarabilirim. Ancak kararınızı katileştirmeden önce, sizinle yalnızca konuşmak istiyorum.

Mustafa Kemal Paşa, teklifimi kabul etti ve birlikte sa-

lonun uzak köşesine çekildik. Benden önce o söze başladı:

- Karabekir, sunu önce söyleyeyim ki, eğer *ben siyasetten çekilirsem yerime Fevzi Paşa'yı geçiririm.* Şimdi sen mütâlâanı söyle bakalım.

Benim aklıma hiç de Mustafa Kemal Paşa'ya çekilmesini teklif etmek gelmemişti. Onun bu sözüne göre böyle bir teklifi önlediğimi anladım. İster istemez bu meseleyi de görüşmek zaruri oldu. Mütâlâalarımı şöylece söyledim:

- Eğer vaktiyle söylediklerinize ve Millet Meclisi kürsüsünden dahi beyanatınıza ve Millet Meclisi azalarının bazılarının bu hususta kiteklifierine karşı İzmir'de verdiğiniz cevaba göre çekilmek kararında iseniz, milleti kararında serbest bırakmanızı şerefli tarihimiz için de sizden rica ederim! Yok Başvekilinizi tayin hususundaki kararınıza göre çekilmeyecekseniz, benimle Fethi Bey'in şahıslarından önce, fikirlerimizden hangisini kabul ettiğinizi tespit ettikten sonra Başvekilinizi seçmenizi rica ederim.

18 Temmuz'da istasyon binasındaki münakaşalarımız malûmunuzdur. Şimdiye kadar defalarca söylediğim fikirlerimi bir daha hülasa ediyorum:

Ben milli istiklâlimiz gibi, milli hürriyetimizi de en mukaddes bir gaye tanırım. Bunun için, medeni hedeflerimizde sürat, fakat içtimai gayelerimizde tekâmül ve taraftarıyım. Ve hiçbir sebep ve bahane ile halkı tazyike ve idareyi istibdada çevirmeye taraftar değilim. Ne Fethi Bey arkadaşımızın ve ne de Hilafet ve Saltanat'ın herhangi bir tarzda yeniden bir elde toplanmasına taraftar olanların fikrinde değilim! Benimle aynı düşüncede olan uzman kişiler ve benimle aynı hız ve aynı intizamla çalışmak kudretinde olan arkadaşlardan yeni bir kabine yaparım. Esaslı bir program da tertip ettikten sonra, el ve fikir birliğiyle samimi çalışırız. Ancak bu şartlar altında anayasa ile kayıtlı olan vazifemi ifa edebileceğimi ümit ederim.

Mustafa Kemal Paşa:

- Eski kabine arkadaşları yerinde kalmalıdır. Çünkü bunları ben başka türlü memnun edemem. Programa gelince, İstiklâl Harbi'nde olduğu gibi ahvale göre yapılmasını lüzumlu gördüğümüz işler hakkında fikirlerimi ben bildiririm. Senin şartların çok ağır. Fethi Bey çok daha müsait fikirde.

Ben, "O halde beni affedersiniz!" dedim.

Başbakan Fethi Okyar

Mustafa Kemal Paşa, "Haydi artık arkadaşların yanına gidelim" dedi. Bizi merakla gözleyen heyetin yanına gelince, onlara şunu söylediler:

- Karabekir de kabul etmiyor. Şu halde, Fethi Bey'le aralarında kura çekeceğim; kime çıkarsa, artık o itiraz etmeden hükümet reisliğini kabul eder. Haydi bakalım hepiniz dışarı çıkın, yalnız Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa (Özalp) bana yardım için benimle kalsın.

Balkona çıkınca, Fevzi Paşa'ya sordum:

- Paşam hükümet reisliğini, siz neden kabul etmiyorsunuz?

Fevzi Paşa,

- Oraya insanı düşürmek için getirir de ondan. Ben o oyuna gelemem. Biz, Hükümet Reisliği'ni istemediğinize göre, başka bir arzunuz var mı?

Ben;

- Eğer siz Hükümet Reisliği'ni kabul ederseniz, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ni isterim.

Alman Heyet-i Islahiyesi arasında barışta Erkan-ı Harbiye'de çalıştığım gibi savaşta da bütün Erkân-ı Harbiye ve kumanda makamlarında vazife gördüğümden yeni ordumu-

zun kuruluşu, düzenlenmesi ve donatılmasında faydalı olabileceğimi umarım. Mühim olan, diğer bir sebep de, Gazi'nin tahakkümüne ve tehlikeli kaprislerine karşı size samimi ve enerjik bir yardımcı olurum. Bu suretle İstiklâl Harbi'nde olduğu gibi, millet için hür ve hayırlı yoldan, hep birlikte ahenkle yürürüz.

Fevzi Paşa:

- Gazi benden kimi Başvekil yapayım? diye, İzmir'den ayrılırken sordu. Ben de İsmet Paşa'nın muvafık olacağını söyledim. Onunla iyi anlaşır. Ben de yerimden ayrılmak niyetinde değilim!

- Makamınızın vazifesi daha ziyade ağırlaşacak demektir. Bu tabii zat-ı alinize ait bir mesele kalır. Bir hafta önce Hükümet Reisliği ve Erkân-ı Harbiye Reisliği meselelerini hallettiğinize göre dünden beri bu komedya nedir? Bir de Gazi diyor ki eğer çekilirsem yerime Fevzi Paşa'yı getiririm bu ne demek, bu ne demektir?

Fevzi Paşa:

- Benden bahsetmesi ağzınızı aramak için olacak. Aramızdaki münasebetin derecesini anlamak istiyor, çekileceği falan yok. Senin Başvekâlet'e tayinini de yine fikrini anlamak için zannediyorum. Bir müddet sonra Gazi'nin bizleri çağırdığını haber verdiler. Yanına toplandık. Başvekâlet meselesi hakkındaki neticeyi şöyle ilân etti:

- Kura çektik. Fethi Bey'e çıktı. Mübarek olsun.

Fethi Bey'e bu sonuca teşekkürden başka diyecek kalmadı. Alkışlandı, tebrik olundu. İşler bu suretle bittikten sonra dağıldık.[11]

---

11 *Nutuk*'un 134. sayfasında benim başvekalete getirilmekliğim meselesi yer tutmuştur. Maksadın samimi olmayıp benim 8 Ekim 1918 tarihiyle Erzurum'dan yaptığım bir teklife, şahsım mevzuu

Tehlikeli Yol

17 Ağustos'ta fırka içtimaı yapıldı. (O zamanki Meclis salonu olan bugünkü sekreterlik binasında) Dört yıldır olup

---

bahis olunca, ne derece sadık kalacağını ortaya koymak için olduğunu 132 ve 133 ve 134. sayfalar okununca anlaşılır. Ben teklifi sarih bir surette reddettiğim ve asker bırakılmaklığımı da rica ettiğim halde 134. sayfada "bu yapıda olan yüksek" demiş olduğuna ve kendisini aynı yapıda gördüğü tabii bulunduğuna göre, şüphesiz kendileri de prensiplerinden hariç kalmadığını açıklar. Halbuki, Kazım Paşa'nın, Çankaya'da, içtima ve müzakere esnasındaki tutumu da oradakiler tarafından manidar görülmekten hali kalmadı. Kazım Karabekir Paşa, esna-i müzakerede "Bu suretle de millete hizmetten çekinmediğini" pek haklı ve münasip olarak dermiyan etmişti.

Bu ifade, bana hükümet reisliğinin niçin teklif olunduğunu gösterir. Halbuki benim dört yıl önceki teklifim, İstanbul Mebusan Meclisi'nde Meclis Riyaseti isteyen Mustafa Kemal Paşa'yı ikaz ve Rauf Bey ve bu kişilerin İstanbul hükümetinde hazırlık almaları hakkında idi. Nitekim teklif sebebini de 132. sayfada okuyoruz:

> Vatan ve milletin kurtuluşundan şiddetle mevzuu bahis olan bu devrede, işbu maruzatım etrafında, kati bir karar ile mücehhez bulunmamızı kemali hürmetle istirham eylerim.
>
> Devam eden satırı da okuyalım:
>
> Efendiler filhakika, Erzurum'da bulunduğum zamanlarda, Kazım Karabekir Paşa da bu mütalâaya mümasil mütalâalar serdeylemişti."

Askeri planda görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlığı almasını daha İstanbul'da iken teklif etmiş olduğumdan, Erzurum'da şifahen ve sonra da yazı ile yaptığım tekliflerle, onu bu vazifeye bağlamaya çok çalıştım, fakat kabul etmesine rağmen, ilk fırsatta Millet Meclisi Reisliği'ne geçmiş ve Başkumandanlığı açıkta bırakmıştı. Bu vaziyetin bize pahalıya mal olduğunu izah etmiştim.

bitenlerden çoğunun haberi bile olmayan bu yeni topluluğun -ki birkaç gün sonra İkinci Büyük Millet Meclisi olarak milletin mukadderatını ellerine almak şeref ve mesuliyetine mazhar olacaklardı- ilk dinlemeleri lâzım gelen sözler, şüphe yok ki şunlar olmalı idi: Başarılan işlerin hakikatleri, halimiz ve ihtiyaçlarımız ve İSTİKLAL HARBİ'nde olduğu gibi fikirlere hürmetle yürüyeceğimiz, her işimizde ilme, ihtisasa ve emeğe dayanacağımız, yalancılık ve dalkavukluk ile hazıra konmaya, son verilmedikçe hiçbir şubede kalkınamayacağımız gibi yeni Türk Devleti'nin temel taşları sayılacak esaslar.

Fakat ne yazık ki taban tabana zıt olmak üzere muazzam eserin ilk tahrip ameliyesi yapıldı: Kürsüye çıkan Mustafa Kemal Paşa, hakikate asla uygun olmayan ve hele de hiç yakışmayan bir takım beyanâtta bulundu:

"Erzurum Kongresi esas değildir. Bu Balıkesir Kongresi gibi bir şeydi. Esas Sivas Kongresi'dir. Fakat burada da muhalifler Amerika mandası istediler..." gibi ileri geri sözler söylediler.

Ne söylerse söylesin alkışlamaya hazır olanların başında yeni Meclis'e seçilen bütün karargâh heyetiyle hazıra konmuş yeni devletliler vardı. Yeni Türk Devleti'nin kuvvetli temeli atılacağına hakikatlere ve hadiselerin yetiştirdiği şahsiyetlere karşı vurulan bu tahrip kazması coşkun alkışlarla eşit olundu.

Mustafa Kemal Paşa, kendisini bağrına basan ve başına kadar da çıkaran Erzurum Kongresi'nin toplanmasında fikir ve emeği olmadığından, onu en tehlikeli ve karanlık günlerde toplayan ve himaye edenleri ve topyekün azalarını küçültüyor ve Sivas Kongresi azalarını da -kendisini işin içinden sıyırarak- Amerika mandası istediler diye lekeliyordu. Bu suretle bütün İstiklâl Harbi'nin fikir ve iş banisi olarak ortada yalnız kendisini bırakıyordu.

"Herşeyi Ben Yaptım!" Felsefesi

Halbuki kazanılan zaferlerde ve erişilen Türk'ün Kurtuluş Bayramı'nda derece derece herkesin hissesi vardı ve herkes, gördüğü hizmet derecesinde sevinmek ve övünmekte haklı idi. Bu hakikatleri ve yüksek fikir ve kabiliyetleriyle milli şahsiyet olmuş bulunan kimseleri millete ve cihana göstermek ve bu suretle yeni devletin bünyesinde -haklı olarak- onlara karşı sevgi ve saygı uyandırmak ve bu suretle bir takım türedilere, dalkavuklara meydanı açık bırakmamak vazifesi, birinci derecede milli ve askeri baş olarak tutulmuş bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya düşüyordu. Bu onun tarihi ve ahlaki borcu idi. Bu borcu ödemekle O, *millet* ve *tarih* karşısında daha yükselecek ve insanlığın da en büyük payesini kazanacaktı.

Yazık ki Mustafa Kemal Paşa, bunu yapmadı ve hatta tersini yaptı. Kendini en yüksek bir makamdan mahrum ettiği kadar, fedakâr ve feragatkâr arkadaşlarında da daima artan ızdıraplar yarattı.

İşte 11 Ağustos'ta İkinci Büyük Millet Meclisi bu hava içinde açıldı. 13 Ağustos'ta İsmet Paşa heyetiyle birlikte Ankara'ya geldi. Parlak merasimle karşılandı. Bugün Millet Meclisi'nde de Mustafa Kemal Paşa, mevcut 196 reyden biri eksik olmak üzere reisliğe seçildi. Tutacağı yeni yol hakkında, nutkunda şöyle söyledi:

> Efendiler, bugüne kadar istihsal eylediğimiz muvaffakiyat, bize ancak terakki ve medeniyete doğru bir yol açmıştır. Yoksa terakki ve medeniyete henüz ulaştırmış değildir. Bize ve çocuklarımıza düşen vazife, bu yol üzerinde tereddütsüz ilerlemektir.

14 Ağustos içtimaında da Fethi Bey eski kabine azalarından mürekkep yeni kabinesine, Meclis'ten (güven oyu) aldı. 9 Ağustos *"parti grubu"* içtimaında verilmiş olan karara rağmen,

mevcut 190 menustan 183'ü Fethi Bey'e rey verdi. Bana 3, Fevzi Paşa'ya da 2 rey verilmiş, birer de müstenkif kalmıştı.

Fethi Bey de nutkunda *Mustafa Kemal Paşa'nın* beyanatıyla ayarlı olarak tutulacak yeni yol hakkında şu sözleri söyledi:

> Şimdiye kadar servet-i tabiiyemizi inkişaftan alıkoyan kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Ve millet mukadderatına bizzat el koymuş ve saray ve Babıali'nin kötü etkilerinden kurtulmuştur.
>
> O halde milletin yükseliş ve gelişmesi için, önünde hiçbir mani kalmamıştır. Böyle bir vaziyet karşısında bu müsait fırsatlardan ne suretle istifade edeceğimizi görmek için, cihanın gözleri bize dönmüş olacaktır. Fakat bu zincirin kırılmış olmasına rağmen, biz, yine yerimizde duracak olursak, yine ileri gitmeyecek olursak, bu zincirleri kırmak için şimdiye kadar dökülen kanlara, çekilen zahmetlere yazık olmaz mı? Bunun için katiyen ileri gitmek için ve memleketimizi her medeni memleketin hâiz olduğu şeraiti hâiz bir mamure haline getirmek için derin ve kararlı olmaklığımız lâzım gelir.

Yeni yolun açılış merasimi ne zaman ve ne tarzda olacağını merakla bekliyordum. 18 Temmuz'da, İslâmlığın terakkiye mani olduğunu haykıran Fethi Bey ve arkadaşları bu maniayı nasıl ve ne zaman kaldıracaklardı? Hükümet programıyla mı? Yoksa Gazi'nin herhangi bir hamlesiyle mi?..

Kur'ân'ın Türkçe'ye Çevrilişi

Bu bekleyişim uzun sürmedi. Hemen bu akşam (14 Ağustos) heyet-i ilmiye şerefine Türk Ocağı'nda verilen çay ziyafetinde *İLK TEHLİKELİ HAMLE* göründü.

Şöyle ki: Ziyafete Mustafa Kemal Paşa da, ben de davet

edilmiştik. Vekillerden kimse yoktu. Hayli geç gelen Mustafa Kemal Paşa, heyet-i ilmiyenin şimdiye kadar ki mesâisi ile ilgili görünmeyerek "Kur'an'ı Türkçe'ye aynen tercüme ettirmek" arzusunu ortaya attı.

Bu arzusunu ve hatta mücbir olan sebebini, başka muhitlerde de söylemiş olacaklar ki, bugünlerde bana Şer'iye Vekili Konya Mebusu Hoca Vehbi Efendi ve sair sözüne inandığım bazı zâtlar, şu malûmatı vermişlerdi:

> Gazi Kur'an-ı Kerim'i bazı İslâmlık aleyhtarı züppelere tercüme ettirmek arzusundadır. Sonra da Kur'an'ın Arapça okunmasını, namazda bile yasaklayarak bu tercümeyi okutacak! Ve o züppelerle işi alaya boğarak, güya Kur'an'ı da, İslâmlığı da kaldıracaktır! Etrafındaki böyle bir muhit kendisini bu tehlikeli yola sürüklüyor.

Bazı yeni kişilerden de söz ettikleri gibi, bu akşam da bu fikre ayak uyduran bazı kimseler görünce, bu tehlikeli yolu önlemek için Mustafa Kemal Paşa'ya şöyle cevap verdim:

- Devlet reisi sıfatıyla din işlerini kurcalamaklığımızın içerde ve dışarıdaki tesirleri çok zararımıza olur. İşi alâkadar makamlara bırakmalı. Fakat rasgele şunun bunun içinden çıkabileceği basit bir iş olmadığı gibi, kötü politika zihniyetinin de işi karıştırabileceği göz önünde tutularak, içlerinde Arapça'ya ve dini bilgilere de hakkiyle vakıf değerli şahsiyetlerin de bulunacağı yüksek ilim adamlarımızdan mürekkep bir heyet toplamalı ve bunların kararına göre tefsir mi, tercüme mi yapmak muvafıktır, ona göre bunları harekete geçirmelidir.

- Din adamlarına ne lüzum var, dinlerin tarihi malumdur. Doğrudan doğruya tercüme edivermeli!.. gibi bazı hoşa gider bir fikir ortaya atılınca buna karşı:

- Müstemlekeleri İslâm halkıyla dolu olan büyük milletler kendi siyasi çıkarlarına göre Kur'an'ı dillerine tercüme ettir-

mişlerdir. İslâm dinine ve Arapça diline hakkıyla vakıf kimselerin bulunmayacağı herhangi bir heyet, tercümeyi mesela Fransızcasından da yapabilir.[12] Fakat bence, burada Maarif programımızı tespit için toplanmış bulunan bu yüksek heyetten, vicdani olan din bahsinden değil, müsbet ilim cephesinden istifade hayırlı olur. Kur'an'ın yapılmış tefsirleri var, lazımsa yenisini de yaparlar. Devlet otoritesini bu yolda yıpratmaktansa, Milli kalkınmaya hasretmek daha hayırlı olur, dedim.

Mustafa Kemal Paşa beyanâtıma karşı hiddetle bütün içini ortaya döktü:

- Evet Karabekir; Arapoğlu'nun yavelerini Türk oğullarına öğretmek için Kur'an'ı Türkçe'ye tercüme ettireceğim ve böylece de okutturacağım! Tâ ki budalalık edip de aldanmakta devam etmesinler!

İşin bir heyet-i ilmiye huzurunda berbat bir şekle döndüğünü gören Hamdullah Suphi ve Ruşen Eşref Beyler:

- Paşam çay hazır, herkes sofrada sizi bekliyor, diyerek bahsi kapatabildiler. Bizler de hususi masadan kalkarak sofraya oturduk ve yedik içtik. Fakat heyet-i ilmiyenin bütün azası üzgün görünüyordu. Şüphe yok ki, yakın günlere kadar Kur'an'ı ve Peygamber'i her yerde meth ü sena eden ve hatta hutbe okuyan bir insandan bu sözleri beklemek herkese eza veriyordu.

"Kitap Bayramı" Teklif Ediliyor

15 Ağustos heyet-i ilmiyenin son içtima günü olduğundan müzakerelerde benim de bulunmaklığım için kendilerinden bir davetiye aldım. Büyük memnunlukla bu son müzâke-

12 Bir müddet sonra böyle bir tercüme de ortaya yayıldı. Bir müddet sonra da bazı camilerde bu Türkçe tercümeden mukabele okutuldu ise de, iş, ancak *ezanın Türkçe olması* şeklinde kalabildi.

reye iştirak ettim. Maarifimiz hakkında benim de mütâlâalarımı dinlemek arzusunu gösterdiler. *Hakimiyet-i Milliye* Gazetesi'nde intişar etmiş bulunan mütâlâalarım ve İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen kararlardan, maarifimize taallûk eden kısımlar hakkında izahat verdikten sonra[13] şu noktaya dikkatlerini çektim:

> Halk az okuyor. En yüksek tahsil görenler bile, mekteplerini bitirdikten sonra pek az okuyorlar. Bunun sebepleri arasında, intişar eden kıymetli eserleri bilmemek ve tanımamak ve tedarik edememek en önde gelir. Bunun için birkaç yıldan beri doğuda pek faydalı bir surette tatbik ettiğimiz *KİTAP BAYRAMI* gününün yaygınlaştırılmasını teklif ederim. Bugün matbaalar ve kitapçı dükkanları donatılıyor. Herkes, eşine dostuna, onların ve kendi çoluk çocuğuna, halk ve mektep kütüphanelerine, takatine göre kitap hediye gönderiyor veya götürüyor! Bugünü takip eden haftaya *"Çocuklar Haftası"* denerek, fakir çocuklara mümkün olan her türlü yardımlar yapılıyor. Bugünü, Peygamberimizin doğum günü olan *Mevlit Kandili* olarak kabul ettik. Sebebi, ilmi araştırmak ve öğrenmek için en kuvvetli ve en beliğ şu iki emrini bir düzeye hatırlamak içindir: *"İlmi beşikten mezara kadar isteyiniz. İlim Çin'de dahi olsa isteyiniz."*

Beyanatım bütün heyet-i ilmiyenin sürekli alkışlarıyla, itiraz edilmeden ve başka bir mütâlâa şart olunmadan, ittifakla kabul olundu.

Bu *kitap bayramı* teklifim ve *heyet-i ilmiyece* de *müttefikan* kabulü hariçte de umumi bir sevinç uyandırdı. Ecnebi muharrirler de böyle bir bayramın doğuda maarifin tamimi için çok feyizli neticeler vereceğini beyanla beni tebrik ettiler; gazetelerine telgrafla bildirdiklerini söylediler.

---

13 "*Çocuk Davamız*" adlı eserimde tafsilat vardır.

Fakat yazık ki birçok tekliflerim gibi bu da fiiliyata çıkarılmadı.

Karabekir Eğitim Konusunda Teklifler Yapıyor

Akşam *Maarif Vekili* Sefa Bey *heyet-i ilmiye* azası şerefine verdiği ziyafete beni de davet etti. Orada mütehassıslarımızla daha serbest görüşebildim. Şu mütâlâama mütehassıslarımız kıymet verdiler:

Nereden geldiği bilinmeyen ve üzerinde kendi milli kudretimizle işlenmeyen fikirler, milli bünyemizi sarsar, hırpalar. Harben kazandığımızı sulhteki yanlış ve dikkatsiz adımlarımızla elimizden almanın usûlünü müstemlekeci devletler pek iyi bilirler! Bunun için mütehassıslarımızca üzerinde iyi işlenmemiş programlarla memleket işlerini yürütmek, asla milli kalkınmayı temin edemez! Hele, din ve ahlâk meselelerinde atılacak yanlış adımların, gençliği züppeleştireceğini ve sonunda Türk Milleti'nin harp kabiliyetini yıpratacağını, halkı tereddiye sürükleyeceğini ve memlekette sefalet ve sefahati arttıracağından mevcudiyetimizin tehlikeye düşeceğini, istiklâl ve hürriyetimizin muhafazası için ilmi esaslara dayanarak fikir ve elbirliği ile yürümek lüzumunu izah ettim.

Bu konudaki konuşmalarda bana hak verdiler. Dün akşamki ağır beyanatın sözde kalmasını hepsi candan diliyordu. Herhangi dini ve ahlâki inkılâp zihniyetini, ne ilme ne de ilim adamlarına dayanamayacağına göre, nereden geldiği belli olmayan bu tehlikeli fikrin fiiliyat sahasına çıkabilmesi her şeye elverişli bir muhitle, pek yaman hadiselere yol açacağı, herkesi düşündürüyordu.

Gazi, İslâmiyet'i Övüyor mu, Yeriyor mu?

16 Ağustos'ta İsmet Paşa ile görüştüm. 18 Temmuz'da Teşkilat-ı Esasiye münasebetiyle Fethi Bey ve arkadaşlarıyla

yaptığımız *"İslâmlık terakkiye manidir"* münakaşasını ve *Gazi'nin* yakın zamanlara kadar her yerde *İslâm dinini, Kur'an'ı ve Hilafet'i meth ü sena* ettiği ve hatta pek fazla olarak Balıkesir'de minbere çıkıp aynı esaslarda *hutbe* dahi okuduğu halde, dün gece heyet-i ilmiye karşısında Peygamberimiz ve Kur'an'ımız hakkında hatır ve hayale gelmeyecek biçimde konuştuğunu anlattım ve bu tehlikeli havanın Lozan'dan yeni geldiği, hakkındaki kanaatin umumi olduğum da söyledim.

İsmet Paşa, Macarlar, Bulgarlar aynı saflarda *İtilâf devletlerine* karşı harp ettikleri ve mağlup oldukları halde istiklâllerini muhafaza etmiş olmaları Hıristiyan olduklarından, bize istiklâl verilmemesi de İslâm olduğumuzdan iler geldiğini; bugün kendi kuvvetimizle yıllarca uğraşarak kurtuldukça da İslâm kaldıkça müstemlekeci devletlerin ve bu arada bilhassa İngilizlerin daima aleyhimizde olacaklarını ve istiklâlimizin daima tehlikede kalacağını bana anlattı. Ben de ona bu fikre iştirak etmediğimi şu mütâlâalarıma dayanarak söyledim:

- Böyle bir fikrin doğuracağı hareket, milletin başına yeniden daha korkunç ve daha meş'um bir istibdat idaresi getirecektir. Daha kazanamadığımız milli neşe kaçacak, birçok emekle kurulan milli birliğimiz de bozulacaktır! Biz içerde birbirimizi boğarken, bize bu kurtuluş yolunu gösteren politikacılar *"Türkler, Hristiyan oldular" diye bütün İslâm âlemini bizden nefret ettireceklerdir.*

Bu suretle bizi cezalandırmak için İslâm âlemi ruhlarında isyan duyacaklardır. Artık İtilâf devletleri Yunan ve Ermeni kuvvetleriyle başaramadıkları, emellerini, İslâm ordularını ve hele Arapları, "Salli âlâ Muhammed" diye üzerimize saldırmakla elde etmeye kalkışacaklardır. *Sultan Mahmud* devrinde, *"Türkler Hıristiyan oluyor"* diye Arap ordularını Anadolu içlerine sevk eden ve bu orduları idare eden, Fransızlar değil miydi? Türk donanmasının Mısır'a teslimine sebep olan

politika oyunu, aynı değil miydi? Öteden beri bir taraftan hükümete *"Avrupalı olun; Batı hayatını aynen alın, başka kurtuluş yolunuz yoktur"* derler; diğer taraftan da attığımız adımlara çelme takmak için içerde *halkı isyanlara teşvik ederler* ve İslâm âleminde de *"Türkler Hıristiyan oluyor"* diye aleyhimize nefretler uyandırırlar.

Esasen imkansız olan bir işi yapıyor görünmek bile maddi manevi bütün kudret kaynaklarımızı mahv u harap eder. Neticesi bu işi benimseyeceklerin hayatları ve prestijleri de kâfi gelemeyeceğinden, kendi elimizle milleti anarşiye sürükleriz. Neticede *Bolşeviklik cereyanları* arasında mahv olmak veya *müstemleke olarak* istiklâlimizi kaybetmek de çok uzun sürmez! Mustafa Kemal Paşa'nın son beyanatı, bütün ilim adamlarımızı hayret ve korku içinde bırakmıştır! Çok vahim neticeler doğurabilecek olan bu fikri, hep bir arada müzakere ve münakaşa etsek, millet ve memleketin çok hayrına olur. Lozan bize istibdat ve tehlike göndermesin!

Lozan Anlaşması'nda İstanbul Neden Başkent?

İsmet Paşa'ya, bir noktanın daha aydınlatılmasını sordum: Lozan Sulh Muahedenamesi'nden Boğazların tabi olacağı usüle dair mukavelenamenin 8. maddesi aynen şöyledir:

> Madde 8- Payitahtın ihtiyacatı için İstanbul, Beyoğlu, Galata, Üsküdar ile Adalar dahil olduğu halde İstanbul'da ve mezkûr şehrin civar kurbunda azami on iki bin kişilik bir asker gücü bulunabilir. İstanbul'da bir tersane ve bir deniz üssü muhafaza edilebilecektir.

Halbuki daha 12 Teşrin-i Sani 1337'de (1921), Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'nın, Boğazlar hakkında ne düşünüldüğü sorusuna cevap olarak; *"İstanbul'un Makam-ı Saltanat* olacağı kaydının kaldırılarak *Makam-ı Hilafet* denilmesini" teklif ettiğim gibi, yine teklifim üzerine *saltanat ilga*

ve *hilafet Âl-i Osman'da* ve İstanbul'da bırakılmıştı.

Bu, kanun halinde kabul olunmuş ve İkinci Büyük Millet Meclisi'ne esas olan Halk Fırkası umdelerinde de yer tutmuştu. En sonra da 11 Aralık 1922'de Mustafa Kemal Paşa karşısında "Payitaht neresi olmalı?" diye ortaya atılan sualde, onun arzusu ne ise onu yapmak isteyenlere karşı *"İstanbul Hilafet merkezidir. Ankara da hükümet merkezi. Payitaht tabiri artık kalkmıştır,* demiştim. Bu sefer karşımıza, İstanbul'un payitaht olduğu sulh muahedesiyle çıkıyor! Bunun sebebi nedir?"

İsmet Paşa iyi dinledi, fakat hiç cevap vermedi. Bunu, Mustafa Kemal Paşa'nın arzusuyla yaptığına benim şüphem yoktu. Nitekim bir müddet sonra, onu bu arzularından ebediyen uzaklaştıracak bir teşebbüste bulunmaya mecbur kaldım. Az aşağılarda gelecektir.

Kubbeli Köşk'te Din Tartışması

19 Ağustos Pazar akşamı Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar -Lâtife Hanım ile birlikte- bana akşam yemeğine geldiler. Keçiören'e giderken sağ tarafta Kubbeli Köşk denen mevkide, bol suyu ve büyücek havuzu olan bir köşkte kira ile oturuyordum. İsmet Paşa, Lozan'da iken Mustafa Kemal Paşa, Lâtife Hanım'la birlikte, bir kere daha bana akşam yemeğine gelmişlerdi.

Münakaşayı, İsmet Paşa ile ben yaptım! Mustafa Kemal Paşa sükûnetle bizi dinledi. Mustafa Kemal Paşa, Lozan'dan da aldığı hızla, ne İktisat Kongresi'nin ve ne de heyet-i ilmiyenin hazırladığı programlara ilgi göstermeyerek müthiş bir inkılâp hamlesi teklif etti:

- *Hocaları toptan kaldırmadıkça hiçbir iş yapamayız.* Bugünkü kudret ve prestijimizle bugün bu inkılâbı yapmazsak, başka hiçbir zaman yapamayız.

İlk Fethi Bey Grubu'ndan sonra da Mustafa Kemal Paşa'dan işittiğim bu yeni inkılâp zihniyetini İsmet Paşa bir çırpıda tamamlıyordu. Aradaki zaman fasılaları kendiliğinden ortadan kalkarak, bu üç şahsiyetin üç maddelik programları kulaklarımda tekrarlandı:

1 *İslâmlık terakkiye manidir.*
2 *Arapoğlu'nun yavelerini Türklere öğretmeli.*
3 *Hocaları toptan kaldırmalı.*

"Ne Olmak İstiyorsunuz: Hıristiyan mı, Dinsiz mi?"

- Peki amma ne olmak istiyorsunuz?, dedim. *Hıristiyan mı, dinsiz mi?* Hiçbirine imkan olmamakla beraber her iki yol da, hem tehlikeli hem de geridir! Münevver Hıristiyanlık âlemi ilim zihniyetine daha uygun yeni bir din esasları araştırırken bizim, onların köhne müessesesini benimsemekliğimiz müthiş tehlikesiyle beraber, geri bir hareket olur! *Dini kaldırmak* ise yeni müthiş tehlikesiyle beraber medeniyet âleminin nefret ettiği geri bir yol olduğundan *maksatsız bir hareket* olur. Bir millette *duygu birliği, itikat birliği ve menfaat birliği* olmazsa, *idare edenlerle edilenler* arasında bir uçurum açılır ve bu uçurum, günün birinde *millete mezar* da olabilir! Ben her fırsatta söylediğim gibi, dinle uğraşmanın bizi daha ziyade terakkiden alıkoyacağı ve daha ziyade geri götürebileceği kanaatindeyim. Dini olduğu gibi bırakmalı ve *hükümet, ne buna tesir yapmalı* ve ne de *tesiri altında kalmalıdır!* Biz milli istiklâlimiz gibi, milli hürriyetimizi de en mukaddes gaye tanımalıyız ve bunun zevkini bütün millete tattırmalıyız.

Bunun için medeni hedeflerimizde sürat, fakat içtimai gayelerimizde tekamül yolunu tutmalıyız. Ben taassuptan uzak ve terakki sever bir insan olduğumu eserlerimle de gösterdim! Zaten yakından biliyorsunuz. Din hakkındaki düşüncemi doğuda iken çocuklar için yazdığım "Öğütlerim" başlıklı

eserimde de üç yıl önce neşretmiş bulunuyorum. Müsaadenizle okuyayım.

"Din ve Mezhep" öğüdünü okudum.[14] sükunetle dinlediler. Hiç cevap vermediler. Bahis de kapandı.

Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir dikkat ve sükûnetle beni dinleyişinden ve arasıra İsmet Paşa'yı süzmesinden ve ayrılırken de bana karşı gösterdiği samimiyetten çıkardığım mana, beni haklı bulduğu idi. Fakat mütâlaalarıma hak vermekle, tekrar *"mefkure hatırasına"* döneceğini, hiç de aklıma getirmemiş idim!

Eser Kimin İmiş?

21 Ağustos'ta Büyük Millet Meclisi'nde Lozan Barış Anlaşması'nın müzakeresinde Hariciye Encümeni Reisi Yusuf Kemal Bey nutkunda, şunları da söyledi:

> ... Bütün bu işin başından nihayetine kadar endişeli zamanlarda -belki de hiç meyus olunmamıştır ya- meyusiyet

14 "Din ve Mezhep" öğüdünün hülâsası şudur: Dinin kısaca tarihi, dinsizlik ve din değiştirmenin bir milleti harap edeceği, müstemlekecilerin İslâm aleyhtarı olmalarının sebebi, halkın en büyük teselli ve inzibat kuvvetinin din olduğu, din ve mezhebin ancak mabetlere bırakılarak hayata karıştırılmaması lâzım.

Şu satırları aynen alıyorum:

> Bazı ecnebi diliyle İslâmlık aleyhinde yazılan kitaplar, bilhassa müstemlekelerden yetişebilecek İslâm gençlerinin ahlâkını bozarak ortaya tefrike düşürmek maksadıyla kaleme alınmıştır. Bu kitapları okuyup da şuna buna telkinat yapmak, budalacasına bir cinayettir. Bir çocuğa veya bir adama din aleyhinde telkinde bulunmak, biçarenin dimağını neşterle kazımak demektir ki, hemen kangren yapar! Halbuki din, bir millet fertlerinin perçinidir. *Dinin gevşediği yerlerde, birlik perçini* de gevşemiş demektir.

geldiği anlarda, daima ve daima bunu demir eliyle tutan büyük Türk evladına, bütün Türklük namına demelidir ki sana yalnız minnet, şükran değil Mustafa Kemal Paşa bu senin eserindir; ki bu eser Türkün hürriyet ve istiklâlidir.

Hariciye Encümeni zabıt kâtibi Tevfik Rüştü Bey de şunu söyledi:

Encümen Reisimiz Yusuf Kemal Beyefendi tarafından büyük reisimize hitaben irat edilen samimi hitabeyi bütün encümen arkadaşlarım nâmına arz ve tekrar etmeyi bir vazife bilirim.

Celse bittikten sonra Yusuf Kemal Bey koridorda bana şu sözleri söyledi:

- Paşa sizi de tebrik ederim. Bu eserde en büyük hisse sizindir.

Ben de kendisine şu cevabı verdim:

- Millet kürsüsünden en küçük bir hisse vermeniz, daha kıymetli olurdu!

23 Ağustos Perşembe günü İsmet Paşa, nutkunu söyleyecekti. Meclis bahçesinde kendilerine Yusuf Kemal Bey'in beyanatını hatırlattım ve bana karşı hususi cümlesini de söyledim. Ve eğer İsmet de her şeyi Gazi'ye, millet kürsüsünden bahşederek tarihe karşı haksızlık edeceği gibi, istikbal için Gazi'ye istediğini yapabilecek bir kudret vermiş olacağını ve bunun önüne hiçbirimizin geçemeyeceğini anlattım. "Her şeyi ben yaptım." diyebilen bir adamın, bundan sonra da "Her şeyi ben yapacağım" iddiasıyla ne tehlikeli maceralara atılabileceğine tekrar - çünkü öteden beri bu bahis üzerinde mutabık idik- Enver Paşa'yı misal göstererek, İsmet Paşa'nın dikkatini çektim!

İsmet Paşa; "Merak etme mühim noktayı unutmam." demekle beraber, millet kürsüsünden bu hususta sözleri aynen şunlar oldu:

Arkadaşlar!

Bir vazife-i esasiye ifa etmek için şunu da söylemek isterim; gerek savaş sırasında ve gerekse barış konuşmaları sırasında sevk-i kaderle ağır mesuliyetler altında bulundum. Ağır mesuliyetler altında memleketin hayat-ı menâfiine taalluk edebilecek ağır kararlar vermek vaziyetinde bulundum ve bunların hepsinde, merkezi idareden ayrı olarak, ya düşman karşısında veya sulh müzakeratında olduğu gibi Avrupa ortasında idim. Siyasi tabir ile, siyasi muhasımlar arasında bulundum. Bu kadar ağır mesuliyetleri almak için ve bunların içinde en büyük müşkilât karşısında dahi, hedefe karşı yürümek için, malik olduğum, *kuvvet kaynağı bilhassa* Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'dır.

Arkadaşlar! Yalnız şahsi bir minnet ve şükran ifade etmek için söylemiyorum. Vazife ve iş nokta-i nazarından bir hakikati ifade etmek için söylüyorum: İnsan çok bunaldığı zamanda en muvafık tedbirin daha büyük ve samimi birisi tarafından teyit edilmesine muhtaçtır. Büyük ve karışık vaziyetler içerisinde en büyük tedbir o kadar basittir ki, ekseriya onu bulmak çok müşkildir. Fevkalade karışık, dolaşık bulutlarla kaplı bir muhit içerisinde yol gösterecek bir sağlam görüş lazımdır. *Bu sağlam görüşü, gerek muharebe hayatında ve gerek sulh hayatında bize gösteren, Mustafa Kemal Paşa olmuştur. Aldığım vazifelerde muvaffakiyet hasıl olmada, gerek harpte ve gerek sulhte başlıca âmil olarak Mustafa Kemal Paşa'yı muvacehe-i millette ifade ediyorum."*

Gazi, Tek Adam Oluyor

Mustafa Kemal Paşa, bu takdir yarışlarını büyük bir zevkle dinledikten sonra, milli ve askeri işlerimizin temelini kuranları, canla başla çalışanları kısaca olsun millet kürsüsünden millete ve tarihe tevdiye artık lüzum görmedi. Bun-

dan en çok, etrafına topladığı değersiz kimseler istifadeye koyuldu. Mustafa Kemal Paşa'dan başka ortada kimse bırakılmadı: *O, kurtardı ve o kurtaracak* teranesi, hazıra konmak isteyen dalkavukların dillerinde destan oldu.

Artık her akşam aleminde onun yüzüne karşı methiye yarışı aldı yürüdü. Bütün bu muhiti, *ikinci Millet Meclisi'nde* kazanmıştı. Meclis'in çehresi pek garipti: Sarıklı sarıksız, muhafazakarlar, terakki taraftarları, din ve ahlak aleyhtarı züppeler suni bir birlik gösteriyorlardı. Meclis umumi heyetiyle Mustafa Kemal Paşa'nın emrine ram idi. O sağa da gitse, sola da gitse, hep beraber ona ayak uyduracaklardı. Dışarıda kendi emekleriyle hayatlarını fakirce kazanabilen bu zümre, pek az müstesnasıyla, şimdi devlet hazinesinden zenginleşiyor ve ihsanlara da gark oluyor, aristokrat bir tabaka halini alıyordu. Bunlar da mensuplarını, memuriyetlere kayırarak veya kazandırarak, etraflarında tabakalar teşkil ediyorlardı. İşte Cumhuriyet hükümeti, Türk milletine *feyzini* bu suretle dağıtıyordu!

Trenlerle demir fabrikalarına götürülen maden cürufunu mıknatıslayan çelik levhalar, nasıl bir vinçle vakumlarla kendisine çekip yapıştırıyorsa; Mustafa Kemal Paşa da, bütün İstiklâl Harbi'nin banisi sıfatını takınınca, böyle bir kudret sahibi olmuştu. Onun çekemediği mahdut ağır parçalardı!

İstiklâl Harbi'mizin bu şuursuz ve suni neticesinden müteessir olanlar, VATANSEVERLER VARDI. FAKAT ÇOK AZLIKTI.

Askerliği Tercih Edişim ve Birinci Ordu Müfettişliğim

Birinci Büyük Millet Meclisi'nde olduğu gibi İkinci Meclis'te dahi askerlerin aynı zamanda mebus olabilecekleri henüz meriyette bulunan teşkilat-ı esasiye icabatıydı. (Yeni Teşkilât-ı Esasiye'de bunun kaldırılmasını komisyonda şifa-

hen ısrar ettiğim gibi, yazıyla da resmi makamlara teklif ettim; bu aynen görülecektir.) Ben askerlikte hizmeti, hale daha uygun buldum. Fakat üzerimde İstanbul mebusluğu da duracaktı. Askeri vazife olarak İsmet Paşa'nın da sulhten önce muvafık gördüğü Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyaseti verilmiyor idi. Ordu müfettişi kalacaktım. Fakat bunda da bir şart vardı: *Eğer doğuda kalmak istersem, Ankara'da oturacaktım!* Ordu müfettişlerinin kendi mıntıkalarında oturması lüzumunu, bana bu teklifi yapan İsmet Paşa'ya izah ettim.

- Şu halde Birinci Ordu Müfettişliği'nin merkezi Ankara olduğundan bunu kabul edersiniz, dedi.[15]

– Peki, dedim. Yalnız bir kere doğu cephesini dolaşmak, işlerimi devretmek ve orduma ve o muhite veda etmek için oraya gitmek isterim.

Reisliğim altında teşkil olunmuş bulunan "Orduda, ilim ve İrfan Teşkilat-ı Askeriye" komisyonunda hazırladığımız lâyihayı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'ya takdimden sonra doğu seyahatine hazırlandım.

1 Eylül'de veda ziyaretlerimi yaptım. İsmet Paşa benim bu seyahatimi muvafık bulmadığını söyledi.

Sebebini sordum. Aynen şöyle söyledi:

- Kazım, çok korkuyorum, seni Erzurum'da vuracaklar!..

Ben de ona şu cevabı verdim:

- Beni ne Erzurum'da vurabilirler ve ne de bir Erzurumlu beni başka bir yerde vurur.

---

15 *Nutuk*, sayfa: 484:

Kazım Karabekir Paşa da, daha evvel aynı mülâhazatla politikadan hoşlanmadığını, hayatını askerlik mesleğine hasretmek istediğini dermiyan ederek Meclis'ten ayrılmış, ordu müfettişi olarak Birinci Ordu'nun başına geçmiş bulunuyordu.

Genelkurmay Başkanlığı Konusu

Mustafa Kemal Paşa, öğle yemeğine beni alıkoydu. Ordunun barış teşkilatı üzerinde görüştük. Bir Ordu Başmüfettişliği makamının, barıştaki lüzumunu izah ettim. O, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisinin başkumandan demek olacağı fikrinde idi. Üzerinde çok masa işleri toplanacak olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisinin ordularla ve harp sahalarını tetkiklerle uğraşacak az zamanı olacağını söyledim. Harpte başkumandanlığı yapacak zatın, barışta daha faal olmasına ve orduyu elinde tutmasına araziye iyi hakim olmasına; harp sahalarındaki halkın mesai ve ihtiyaçlarıyla yakından ilgili olmasına, bütün iktisadi işlerin bir harp tehlikesiyle sıkı bağlanmasına ihtiyaç olduğunu ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisinin bu vakitleri bulamayacağından yıllarca sonra bir harp çıkarsa çok hazırlıksız bizi yakalayabileceğine dikkatlerini çektim.

Çok yazık ki bu teklifimi benim Fevzi Paşa'yı başmüfettiş yaptırarak Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyaseti makamını kendime hasretmek manasında telakki eder bir karar aldılar. Şahsi feragatimi belirtmek istemekliğim de bir netice vermedi. (Mebusluk vazifemi görmek üzere Meclis'e geldiğim zaman da, Milli Müdafaa bütçesinde bu esası müdafaa ettim. *Zabıt Ceridesi*: 29, 26/1/341 8, 19/3)1341)

Hükümet merkezinin artık Ankara olmasının askeri, siyasi ve tarihi lüzumunu izahla Lozan Barış Anlaşması'ndaki kaydın tashihinin muvafık olacağını da bildirdim. Bu hususta düşüneceklerini söylediler. (*Nutuk*, sayfa: 484 ve 485'de: 13 Ekim 1923 tarihinde uzun müzakere ve münakaşalardan sonra "Türkiye devletinin makarr-ı idaresi, Ankara şehridir" kanun maddesinin kabulü hakkında tafsilat var.)

Söz sırası doğu seyahatine gelince, Mustafa Kemal Paşa, bana şunu söyledi:

- Paşam dikkat et, Erzurum mebusları aramızı bozmaya çalışıyorlar.

- Aramızdaki samimiyetin, İstiklâl Harbi'nin bin bir zorluğu ve tehlikesi karşısındaki müşterek azmimizle daha ziyade perçinleştiği kanaatini besliyorum. Herhangi üçüncü bir şahsiyetin, buna dokunmaması için çok hassas bulunuyorum.

Feragatimi ve açık yürekli olduğumu, herkesten çok siz gördünüz ve tecrübe ettiniz. Bundan böyle de yine böyleyimdir. Fikir ayrılıklarım olsa da içten sevgi ve saygı duygularım asla azalmayacaktır. Sizden dileğim de -bir kere de doğudan yazdığım gibi- yeter ki sizin bana itimadınız azalmasın, dedim. Ve aramızı bozmaya çalışan Erzurum mebuslarının kimler olduğunu sordum. İsmet Paşa ile Rauf Bey'in arasındaki soğukluğu kaldırarak, İstiklâl Harbi erkânının samimi birliğini tutmaklığımızı da diledim.

Mustafa Kemal Paşa, "Rauf Bey'in, İsmet Paşa'nın aleyhinde söylediklerinin İsmet onda birini bilmiyor. Bize gelince, ikimizde dikkat edelim." dedi ve sorduğum isimlerden bahsetmedi.

Acıklı Vaziyet ve Doğu Seyahati

Çankaya'dan teessürle ayrıldım. İsmet ve Mustafa Kemal Paşaların sözleri kulaklarımda çınlıyordu. Daha önce, birbiriyle görüşmüş, bana söylenecek sözlerde anlaşmış oldukları, apaçık görülüyordu.

"Erzurum mebusları aramızı açacak, Erzurum'da beni vuracaklar!.." cümleleri böyle sıralanınca, beynimde bir şimşek çaktı; fakat kendimi bu şimşeğin tesirine bırakmadım. Çabuk toparlandım ve kendi kendime:

"Hisle değil hesapla hallolunmalıdır." dedim.

İkametgahıma gelince güvendiğim Erzurum mebuslarından ve silah arkadaşlarımdan bir kaçını çağırttım ve onlara, bütün geçen hadiselerin, bilmedikleri safhalarını anlattım:

Doğu harekatı hakkındaki muhaberelerimizi okudum. Celâleddin Arif meselesinde o zamanki Erkan-ı Harbiye reisi olan İsmet Bey'e (İnönü) "Bu zatla Mustafa Kemal Paşa'nın arası nasıldır?" diye sorduğum şifreye aldığım cevapta, "iyi olmadığını, önce bana hücumla beni düşürdükten sonra, Erzurumlular vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'yı düşürmek istediklerini" bildirdiğini söyledim. Hasbihallerimizde Mustafa Kemal Paşa'nın fırka kumandanlarımdan Halid Bey'e şifre ile, "Celâleddin Arif'le Karabekir'in arasını aç." dediğini ve Erzurum'a ilk geldiği zaman, Halid Bey'le görüşmelerinde de ona: "Seni de beni de İstanbul hükümeti istiyor; bir gün Kazım bizi tevkif ederek gönderebilir. Birbirimizi tutalım ve daima muhabere edelim. İcap ederse, onun vücudunu kaldırır, yerine sen geçersin." tavsiyesini tespit ettik.

Enver Paşa'nın -bazı arkadaşlarıyla- Moskova'da *"Halk Şûralar Hükümeti"* diye programlar bastırıp Anadolu'ya soktuğu zaman, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisi Fevzi Paşa'nın: "Bunların isyan çıkaracağı, gelirse *Enver Paşa'nın* tevkifi" emrini ve bu arada Batı cephesi kumandanı İsmet Paşa'nın 24/5/1337 şifresini ve cevabını okudum:

> Enver Paşa'nın *İslâm İhtilâl Cemiyeti"* namıyla gizli bir teşkilatı genişleterek orduyu ele almak fikrini takip ettiği, anlaşılıyor. Bunlar tabii şark ordumuzdan başlarlar. Bizim Garp cephesindeki harekatımız çok uzayabileceğinden, şarkta Ruslar da uzun müddet serbest kalırlar. "Hasılı, İttihatçılar, Ruslar, Erzurum'un mahut müfsitlerinin her biri başka maksat için, şark ordumuza hücuma gideceklerdir. Bu hücumların hepsine engel olan, yalnız sensin! Bu yüzden bütün oklar, sana dönüyor. Açık tedbir ve hücumlardan endişe etmeyiz! Fa-

kat, *ihanet* ve *hileye* gelmekten endişe ederim. Kendine gayet sağlam bir muhit temin etmeli ve son derece kuşkulu olmalısınız!." Buna karşı cevabım: "Mevkiimin nezaketini tamamıyla takdir ederek muhitimi ve ordumu sağlam tutuyorum..

Gazi-Karabekir Sürtüşmesi

Bunlara rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın İttihat ve Terakki merkezi umumisinde azalık yapmış bulunan Ardahan Mebusu Hilmi Bey'i, bana haber vermeden Trabzon yolu ile Enver Paşa'ya göndermek istediğini, Hilmi Bey'in de Trabzon'daki münasebetsizliğini haber alınca, bana karşı itimatsızlığın doğuracağı vahamet belirten şifremi ve cevabını okudum. Ve bugünkü mülakatımda kendilerine hatırlattığımı da söyledim ki, aynen şunlardır:

Kars 23/1/1921

Zâta mahsustur

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Ardahan Mebusu Hilmi Bey'in Zât-ı samilerin aleyhinde ve Enver Paşa lehinde Trabzon'da yaptığı münasebetsizlikleri takiben bir mebusa yaraşmaz bir lisanla çektiği telgrafların ve katiyen tarassut ve takip altında bulunmadığı ve yazdığı telgrafların çekilişine hiç bir makamca engel olunmadığı halde, yalan uydurarak Ankara'yı velveleye vermesinin reyi istihdaf etmiş olduğunu söylemeye gerek yoktur. Her şeyden evvel bendeniz zât-ı samilerinin itimad-ı tammını ve *İstiklâl Harbi için bilâ-ivaz çalışan denenmiş kişilerin yek-vücut birleşerek vaktiyle İstanbul hükümeti eliyle yapılamayan fenalıklara ve anarşiye meydan verilmemesini istirham eylerim. Nereden idare edildiğini kestiremediğim aleyhtar cereyanla birbirimize itimatsızlık olursa, genişleyebilir ve bunca zamandan beri istiklâlimizi muhafaza için döktüğümüz kanlan boşa çıkarabilir.* Kuvvetli bir hükü-

metle iş görülecek bir zamanda yine Envercilik devrine alet olmak isteyenler, nazarımda irfan ve ehliyetleriyle tutamadıkları mevkileri çetecilikle iktisaba çalışanlardır. Bu insanların her türlü riya, ikiyüzlü aldatmacalarda bulunabileceklerine Hilmi Bey'in durumu şahittir. *İtimadınızı tekrar* rica ile, bu kabil kışkırtmalara karşı fedakar ve faziletkar mevcudiyetlerimizle vaziyet alınması lüzumunu arz eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kazım Karabekir

Cevabı

Ankara
26/11/1921

Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa hazretlerine, zata mahsustur:

Hilmi Bey seyahati ve Envercilik işaretlerinizi büyük bir önemle dikkate aldım. *Aramızdaki sevgi ve güven sonsuz olur.* Mevkiinizin, kuvvetinizin en ufak bir azalmaya uğraması aynen şahsım hakkında ve kutsal amacımız hakkında en büyük darbeye duçar olması kadar gözümde önemlidir. Fesatçılara karşı gerekli durumu almakta asla tereddüt edilmeyecektir kardeşim.

Başkumandan
M. Kemal

Karabekir Huzursuz

Mecliste bazı doğu mebuslarının ve bu arada yeni kurtardığımız vilayetler mebuslarının da bana ve orduma teşekkür edeceklerine, aleyhimizde mecliste beyanatta bulunuşlarını anlattım. Ve kurtarılan yerlerde halkın yerleşmesini, beslenmesini, hastalarına bakılmasını, asayişini ve adliye teşkilatının

ikmalini ne büyük süratle başardığımızı belirttim. Ve bu hususta Adliye Vekaleti'nden gelen takdirnameyi de okudum:

Ankara 27.11.1337
Şifre

Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa Hazretlerine,

Gerek, şahsen ve gerek askerlik itibariyle hâiz bulunduğunuz meziyyatın evvelden beri takdirkarı bulunuyorum. O havalide teessüs etmekte olan adliyeye karşı göstermekte olduğunuz yardım ve korumalarınızdan ötürü vekâlet namına arz, teşekkür ederim etendim.

Adliye Vekili
Refik Şevket

Kars kalesi etrafındaki tehlikeli bir unsur olan Rus malakanlarını Türk unsurlarıyla mübadele muvaffakiyetimizi; bütün doğu yollarındaki köprülerin istihkâm müfrezelerimizle tamir veya yeniden yaptırdığımızı; köyleri, kasabaları ve bilhassa Erzurum'u, Sarıkamış ormanlarından büyük yardımlar yapılarak harabiyetten kurtardığımızı; kurtarılan yerlerde, bakımsız ocukları da, ÇOCUKLAR ORDUSU TEŞKİLATI'na alarak hayat ve istikballerini kurtardığımızı karşılıklı görüştük, konuştuk.

Batı Cephesi'ne Yapılan Yardım

Doğu Cephesi harekatını az kayıpla ve süratle bitirerek Batı Cephesi'ne yaptığımız yardımın, Gümrü ve Kars Konferanslarıyla temin ettiğimiz doğu sulhunun ve menfaatlerinin üzerinde de biraz durduk. Sonra 10 Ocak 1922'de beni Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne almak ve yerime Şevki Paşa'yı tayin etmek hakkında Mustafa Kemal Paşa'nın arzusuna doğudaki nazik vaziyetin icabını kendilerine ve Fevzi Paşa'ya yazarak,

son zafere kadar doğudan ayrılmadığımı da görüştük. Elaziz Valisi *Ali Galip'in* vurdurulması teşebbüsü, *Mustafa Suphi* heyetinin Trabzon'da uğradığı feci akıbet; sonra onun mürettibi olan Kahya'nın 8 Temmuz 1922'de öldürülmesi ve arkasından: "Herif Sivas mahkemesinde berat kazanmıştı. Bunu askerler öldürdü." diyerek orduya leke sürülmesi ve 20 Temmuz Başkumandanlık müzakeresinde, işe büyük Millet Meclisi'nin el koyarak Trabzon'a üç mebus göndermeleri ve işi bu kanaldan da orduya ve dolayısıyla bana tevcih etmek istemeleri fakat sonra bu işin Ankara'dan gönderilen Osman Ağa'nın adamları tarafından yapıldığının ortaya çıkışı, bunu çıkaran Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in boğuluşu, Osman Ağa ve bazı adamlarının öldürülüşü, hep bir sinema şeridi gibi önümüzden geçirildi. Sıra bugünkü mülakatlara geldi.

Bana ne söylediler ve ben ne cevaplar verdim, aynen söyledim. Ve artık Doğu Cephesi'nde bırakılmak istenmediğimi, fakat bir emir de vermedikleri için Doğu Cephesi kumandanı sıfatıyla bütün doğu cephesini dolaşacağımı ve bu arada Erzurum'u da -Kars'a gidip gelirken- iki defa ziyaret edeceğimi söyledim. Ve apaçık şu sualleri sordum: "Kimlerdir, benimle Mustafa Kemal Paşa'nın arasını açacak ve kimdir beni Erzurum'da vuracak?"

Dehşet Verici Gerçekler

Ortaya dökülen hakikatler dehşet verici oldu:

1- Meclis'te bir düzeye bilhassa doğu mebusları, aleyhime tahrik olunmuştur.

2- Orduda bazı astların ve bu arada bilhassa fırka kumandanlarından Halid Bey[16] aleyhine teşvik olunmuştur.

16 Halit Bey (Deli Halit Paşa) Meclis'te öldürüldü.

3- Meclis vasıtasıyla Trabzon'da Kahya'nın katli hadisesi, bana yıkılınaya çalışılmıştır.

4- Sen zaferde Trabzon'da bulunuşumdan endişe edilerek, Erzurum Mebusu Asım Bey Erzurum'a gönderilmiş ve benim vaziyet alarak memlekette ikilik yapacağım korkusu ile Kolordu Kumandan Vekili Rüştü Paşa[17] ve Erzurumlular aleyhime teşvik edilmek istenilmiş!

5- Ben doğudan Ankara'ya gelirken, Kastamonu'ya beni öldürmek üzere bir fedai gönderilmiş. Bu adam, Ankara'dan gelen bir Türk'tür! Kendisine, bir Ermeni olduğu ve biri Amerika torpidosuyla İnebolu civarına çıkarıldığı öğretilmiş! Misafir kaldığım hükümet konağının abdesthanesinde yakalanınca, rezalet meydana çıkmış ve örtbas edilmiş!

6- "Karabekir'e itimadımız yok." diyerek kendi yakın muhitiyle bir düzeye takip ettirilişim; bu işe memur edilenlerin başında mebus ve asker İhsan Bey (Bahriye vekilliği de yapan) bulunuyormuş!

7- Otuz kişi Gazi'nin etrafında toplanmış imiş. Teşkilât-ı Esasiye ne demek? Gazi istediğini yapar, diyorlarmış! (Bu kabil beyanat sonraları Hakimiyet-i Milliye sütunlarında görüldüğü gibi, bizzat Gazi de Konya'da nutuklarında daha sertini de söylediler!)

8- Bugünkü vaziyette Gazi, Erzurum'dan, "Karabekir'i istemeyiz." diye bir telgraf çektirmeye ve mümkün olmayan bir suikasta uğratılmama çalışıyormuş![18] Tıpkı vak-

---

17 Rüştü Paşa İzmir'de asıldı.

18 *Nutuk*'un 17. sayfasında:

> "Şarkta aleyhindeki fikri ve fiili tezahürattan dolayı ifa vazifeye imkan göremediğinden Ankara'ya gelmeye mecbur olan" demekle olsun benden bir hınç almış oluyorlar.

Demek ki nutuklarında hizmetlerimden tek bir kelime bahsetmeyerek bir düzeye tenkitler, aleyhimde bir düzeye propa-

tiyle İngiliz Rawlinson'un gülünç teşebbüsü gibi. Şu neticeye vardı ki: Bunlar, tarihin nice emsalini gösterdiği birer ruhi hastalıktan gelir. Baş olan, değil kendinden üstün olan hatta kendine denk hizmet edenleri bile çekemez! Onların himmet ve feragatiyle yükseldiği yeri, onlardan birinin kapacağı vehimesi ile -ruhi istidadına göre- onları kötülemekten, onları yok etmekten zevk alır.

İsmet Paşa'ya verdiğim cevap, Erzurumlu arkadaşlarımın çok hoşuna gitti. İstiklâl Harbi'ne nasıl birlikte başladıksa, ölünceye kadar da benden ayrılmayacaklarına söz veren bu mert arkadaşlarım, benim: "Beni ne Erzurum'da vurabilirler ve ne de bir Erzurumlu beni başka yerde vurur." sözüme şunu da eklediler: "Sana uzanacak eli de, onu uzatacakları da, yirmi dört saat içinde Erzurumlular bulur, çıkarır ve yok eder."

Karabekir'in Çocukları

1 Eylül akşam 8'de hareketi mukarrer olan trenimiz 2 Eylül gece saat 4.45'li bırakılmış, Eskişehir'den Konya'ya gidecek bir süvari alayını hamil trenle birleştik. Afyonkarahisar'a kadar birlikte geldik. Burada doğudan getirdiğim çocuklar müfrezesiyle buluştum. İstanbul'dan sonra Bandırma yoluyla İzmir seyahatlerini de yapmışlardı. Şimdi Adana'ya kadar seyahat edecekler sonra büyük kısmı Bursa'ya; doğuda yakın kimseleri olanlar da Erzincan'a döneceklerdi. Her gittikleri yerde "büyük sevgi ve takdirler" kazandıklarını müfreze kumandanlarının raporlarından olduğu kadar mahalli

---

gandalar, nihayet tevkifim ve hapsim; üç kere evimin aranması bütün mesaimin mahv edilmesi, kırk beş yaşında eski kanunla emekliye çıkarılmam ve mütemadi tarassut altında bulunduruluşum ile lazımı kadar hınç alınamamış!

gazetelerden de takip ediyordum. Bu sefer Afyonkarahisar, Konya, Karaman, Ereğli seyahatlerini birlikte yaparak halkın ve maarifçilerin coşkun takdirlerini gördüm. Bu takdirlere doğunun ve sahillerimizin her yerinde ve Ankara'da dahi bizzat şahit olmuştum.

Bu Çocuklar Müfrezesi'yle Çumra kanalını da dolaştık. Sultan Hamid, buralara muhacir yerleştirmek için Almanlara yaptırmış! Bir milyon iki yüz bin altına mal olmuş! Sıtma feci bir halde.

Manevi babaları olduğum bu yavrulan 10 Eylül'de ceddimin yurdu olan Karaman'ın Kasaba (diğer adı Gaferyad) nahiye merkezine de götürdüm. Babamın da doğduğu ve on altı yaşına kadar içinde büyüdüğü bu şirin köy, bugün yalnız kapı ciheti kalmış bulunan bir sur içinde, birçok çeşmeleri, camileriyle tarihi bir manzara arz etmektedir. Daha önceleri bir kaza merkezi olduğu halde nahiye haline indirilmiş. Sultan Fatih zamanında Karaman Beyliği'nin kaldırılmasına yardım eden ceddim, buraların tımarına sahip olmuş, Yavuz Selim'in İran seferine de yüzlerce süvari ile iştirak ederek Çaldıran muharebesinde büyük yararlıklar göstermişler. Ve hayli esir ve ganimet ile döndükleri için yurtlarını ihya etmişler! Tımarlık usulünün kaldırıldığı tarihlere kadar görülen varlık, git gide sönmüş, ilk zamanlarda hükümetin ısrarıyla surlardan bir takım kapılar açılmış, daha sonraları da tam harabi başlamış.

14 Eylül'de ben Niğde'ye, Çocuklar Müfrezesi de Adana seyahatine ayrıldık. Bu havalinin birçok yerleri bataklık. Yol boyunca köyler susuzluktan feryatta. Abriz Kaynak ve şelalesini hayretle temaşa ettim. Burada susuz yerlere su almak, bataklıkları kurutmak ve hiç değilse bataklıklar içindeki köyleri aralarından kaldırmak imkanını Nafia ve İktisat Vekaletlerine yazdım. Çumra kanalının halini de bildirmiş ve İktisat Vekaleti'nin alakadar olmasını Konya'dan yazmıştım.

Ereğli, Niğde, Kayseri, Bünyan, Sivas, Tokat, Amasya, Havza, Samsun seyahatleriyle Orta Anadolu'nun ümran, Maarif, sıhhi ve içtimai durumunu görmüş oldum. En çok mektepleri ziyaret ve muallim, talebe ile temaslarda bulunarak hali ve ihtiyaçları tetkik ettim.

Samsun'dan vapurla 26 Eylül'de hareket ettik. Giresun'u da ziyaretten sonra 28 Eylül'de Trabzon'a çıktım. Otomobil seyahatiyle yol boyundaki askeri müesseselerimizi teftişle 1 Ekim'de Erzurum'a geldim. Her geçtiğim yerde olduğu gibi, burada da halk candan tezahüratla karşıladı.

Erzurum, benim pek küçük yaştan tanıdığım bir yerdi. Burada bir havuza düşerek başım yarılmış ve bir avuç kanım Erzurum'un iç topraklarına karışmış idi. Sonraları gerek Cihan Harbi'nden ve gerekse İstiklâl Harbi'nden çok derin hatıralarım vardı.

Karabekir Erzurum'da

Erzurumlularla birlikte ızdıraplı ve sevinçli nice günler yaşamıştım. Türk istiklâlinin ve hatta mevcudiyetinin kurtuluş temelini burada birlikte kurmuştuk. Bu tatlı hatıraları Beni Erzurumlularla karşılıklı sevgi ve saygı bağlarıyla kenetlemiş olduğundan, burada karşılaştığım halk ve ordu birliklerimle daha derinden duygulanmıştır. Halk arasında her tarafı dolaştım. Mülki, askeri bütün müesseseleri ziyaret ettim.

Teftişlerimi ve mevki-i müstahkem hakkında yeniden tedkiklerimi de yaptım. Buradaki sanayi takımları çocuklarının fena hale gelmiş olan elbise ve çamaşırlarını yenilettirdikten sonra 3 Ekim'de Sahra treniyle Hasankale ve sairedeki müesseselerimizi de teftişle Horasan'da kaldım. Ertesi gün Sarıkamış'a geldim.

Çok samimi tezahürler arasında büyük bir boşluk göze

çarpıyordu. Mekteplerinizi Erzincan'a, sanayi takımlarıyla Erzurum'a nakledildiğinden buralara bir ıssızlık ve bir hüzün çökmüştü. Bir iki müessesede, az sayıda çocuk kalmıştı.

6 Ekim'de trenle Kars'a gittim. Kıtalarımızla birlikte bütün halk istasyona dolmuştu. Dört bin kadar nüfus kalmış. Kars'ı daha harap ve halkı daha az buldum. Sokaklar da yine çıplak ve sefil çocuklar görülüyordu. Kimsesizleri, çocuklarımızın teşkilatına aldırdım. Diğerlerine icap eden yardımları yaptırdım.

Bugün, İstanbul'un kurtulduğu gündü. Parlak surette kutladık. 1918'de İtilaf orduları tarafından işgal edilmiş bulunan! İstanbul 1785 gün gibi uzun zamanlar esaret altında kalmıştı.

Doğduğum ve feyiz aldığım ve bugün de mebusu bulunduğum İstanbul'un kurtuluşunu, Kars kalesinde kutlamak bana ayrıca bir zevk veriyordu. Hemşerilerimi buradan tebrik ettim ve bir daha elemli günler görmemelerini diledim.

Kars kalesini ve müesseselerini teftiş ettim. Bir harp oyunu yaptırdıktan sonra, arazi üzerinde zabitlerimiz Kars'ın kırk beş yıl evvel Ruslar tarafından nasıl zaptolunduğunu ve bizim de Cihan Harbi'nde ve İstiklâl Harbi'nde Kars'ı, nasıl zapt ettiğimizi anlattım. Kars'ın siyasi ve askeri ehemmiyetini belirttim ve *"Varlık"* gazetesinde tefrika edilen *"Kars Tarihi"ni* okumalarını da tavsiye ettim. Bir kaç gün *Kars'ta* ve dönüşte *Sarıkamış'ta* meşgul olduktan sonra trenle 12 Ekim'de Erzurum'a geldim.

Burada tekrar dört gün kalarak mevki-i müstahkemin bilhassa Palandöken mıntıkasında tetkiklerde bulundum. 3008 rakımlı 2 numaralı tabyaya yeni kar yağmıştı. Rusların buralarda açtığı galerileri de tetkikten ve ilerisi için alınacak tedbirleri de, kale kumandan ve erkân-ı harbiyesine tespit ettirdim.

Kurtuluş Sonrası Endişeler

Erzurum'da bu defa halkla daha yakından temaslarda bulundum. Bütün dolaştığım orta Anadolu ve sahiller halkı gibi doğuda dahi İstiklâl Harbi'nden muvaffakiyetle çıktığımızdan ve Türk camiasının istiklâlinin kurtuluşundan dolayı sevinçler içindeler. Fakat bundan sonrası ne olacağı hakkında umumi bir endişe var. Sanki söz birliği etmişler gibi, endişelerini şu tarzda ortaya atıyorlar: "Gazi emrine ram bir Meclis kurdu ve hükümet yaptı. Birinci Büyük Millet Meclisi zamanında yapamadığını bu sefer yapacak!.. Padişah ve halife olmayı kurmuş. İstiklâl Harbi'nde canla başla çalışanları da ortadan kaldıracakmış."

Bana her yerde büyük sevgi ve saygı gösteriliyor ve dert yanılıyordu. Sahillerde apaçık Gazi'ye aleyhtarlık da görülüyordu.. Erzurum'da ise, kongre sıralarından başlayarak vaziyeti bilenler ve zaferden sonra kongre azasını bile Meclis'e almadığını görenler ve hele bana karşı Erzurumlular vasıtasıyla Erzurum'da yapmak istediği marifetler, çok kötü surette aleyhtarlığı yapıyordu.

Salahattin Adil Paşa'nın Mektubu

Ben, Gazi'nin Hilafet ve saltanatı almak meselesinin henüz Anadolu'ya yayıldığını sanıyor ve heyet-i ilmiye huzurundaki ağız tecavüzüne bakarak, yeniden eski mefkuresine döneceğini, hiç de sanmıyordum. Bunun için bu endişeyi gösterenleri teskin ve aleyhtarlığı gidermeye çalışıyordum. Fakat Erzurum'dan ayrılacağım sırada Müdafaa-i Milliye müsteşarı Salahaddin Adil Paşa'dan aldığım bir mektup, Beni hayretlere düşürdü. Mektup şöyle idi:

> Ankara'dan ayrıldığınız çok fena olmuştur. Şarka gitmenizin sırası değil idi. Gazi, tekrar Hilafet ve saltanatı almak

için teşebbüslere girişmiştir. Bu tehlikeli işi ancak siz burada önleyebilmiştiniz. Erkân-ı Harbiye-i umumiye reisi Fevzi Paşa'ya tahriren bildirdim ve mesuliyetini belirttim. Ne Meclis ne de kimse Gazi'nin bu arzusunu önleyecek halde değildir.

Nutuk, sayfa: 515:

...Son dakikalarda, Hilafetin tarafımdan deruhte edilmesi teklifinde bulundular.

Bir kaç satır aşağıda:

...Ehl-i İslâm benim halife olmamı istiyormuş.

Salahaddin Adil Paşa, Meşrutiyet'in ilanından önce istibdadın olanca şiddetiyle hüküm sürdüğü bir zamanda, İstanbul Harbiye Mektebi'nde muallim iken delâletimle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmekte ufak bir tereddüt dahi göstermemişti. Sonraları da daima kendisine güvenilir, doğru ve mert bir insan olduğunu göstermişti.

Ben geçtiğim yerlerdeki endişeleri İkinci Büyük Millet Meclisi'ne alınmayan *İkinci Grup'un* propagandası sanmıştım. Belki de yine böyle idi. Fakat *Gazi'nin* de tam bir tek adam rolü almak için kâh mutaassıpları, kah züppeleri memnun edecek sözlerle iskandiller yaparak azimli bir kararla harekete geçeceğine de şüphe yoktu. İstiklâl Harbi'ni emirler vererek idare ettiği zannıyla, bundan sonrasını da kati emirleriyle kimsenin bir fikir ve himmetini görmeyi gereksiz sayarak yürütmek istiyordu.

Milletin en yakın tarihini, ibret alınacak çok hadiseler bulunduğundan dosdoğru bilinmesi lazım gelen tarihini örtbas edip, ona istenilen bir şekli vermek ve ilerisi için de bu çürük mesnede dayanarak bir ilham kaynağı olmak, Türk milleti için çok tehlikeli olacaktı. Fakat ne yazık ki bu tehlikenin önüne ancak ben, hayatıma da mal olsa, durabilecektim.

Çok düşündüm ve teftiş yerlerimi bildiren şifremde[19] Fevzi Paşa'nın dikkatini çekmeyi muvafık buldum. Onu tafsilat istemeye mecbur edecek tarzda bu şifreyi yazdım:

Erzurum 16/10/1339

Zâta mahsus

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine,

Erzurum teftişini bitirdim. Yarın 17/10/1029'da Erzincan'a hareket edeceğim. Halkın samimiyet ve merbutiyetini her yerde pek yüksek buldum.

Ancak hükümete karşı aleyhtarlık uyandırılmak için dedikodular yaratılmasına çalışılmakta olduğunu arz eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kazım Karabekir

Karabekir Paşa'nın Teftişleri

17 Ekim'de otomobil ile Erzincan'a hareket ettim. Ruslardan kalan sahra şimendiferini, kükürtlü kömür ocaklarına kadar uzattırıyordum. Dört kilometrelik balat ve ray işi kalmış!

Mamahatun'da Ruslar çekildikten sonra Taşnaklar tarafından müthiş katliam yapılmıştı. Bunu sıcağı sıcağına burayı kurtardığımız zaman gözlerimle görmüştüm. Şehitlerin dol-

---

19 Erzurum'dan 5 Ekim'de de şu şifreyi yazmıştım:

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

Yarınki 6 Ekim'de Kars'a gideceğim, iki gün kadar kolordu ve kale erkânına kale seyahati ve harp oyunu yaptırıp Sarıkamış'a avdet ve iki gün Sarıkamış'ta, iki gün de Erzurum'da kaldıktan sonra, Erzincan'a hareket edeceğimi arz eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kazım Karabekir

durduğu büyük bir çukur, şimdi biraz kabarık bir yerdi. Buraya bir taş olsun dikmemişlerdi. Her yıl buranın kurtuluş gününü bile kutlamadıklarını öğrendim. Halkı toplayarak bu kusurlarının tashihini anlattım. Fakir mektep çocuklarına da yardımda bulundum.

18 Ekim'de, cephe mekteplerimizin de şeref verdiği Erzincan'a geldim. Çoluk çocuk beni uzaklardan karşıladılar. Kurbanlar kestiler ve öz evlatları gibi beni bağırlarına bastılar.

Sevinçli gözyaşları döktüler. Cihan Harbi'nin son yılında, kışın en şiddetli günlerinde Erzincan'ı kolordu ile nasıl kurtardığım hakkında hatıralar söylediler.

Cephemin hemen bütün kıta ve müesseselerini teftiş etmiş bulunuyordum. Zabitlerimiz vazifelerinden başka bir şeyle uğraşmadıklarını ve her fedakarlığa hazır bulunduklarını memnuniyetle gördüm. Yalnız, cephenin atamasına rağmen, Ankara'da hâlâ açıkta tutulan bir hayli zabit vardı. Bunun için teftiş raporuna bunları da aldım ve başkumandanlığa da şöylece bildirdim:

Erzincan 18/10/1339

Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine,

18 Ekim 1923'te Erzincan'a geldim. Hemen bütün Şark Cephesi kıtaatını teftiş etmiş bulunuyorum. Yakından temasla gördüm ki zabıtamız vazifeleriyle meşgul ve samimi hissiyatla dopdoludurlar. Açıkta kalanlar, uzun müddet bu halde bırakılacakları endişesiyle üzgündürler. Bir an evvel tayinlerine delâlet buyurulmasını rica eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kazım Karabekir

19 Akşamı Fevzi Paşa'dan vaziyet hakkındaki şifreye şu cevabı aldım:

ANKARA
18, 19/10/1923

Zâta mahsustur
Şark Cephesi kumandanlığına,
C: 16.10.1923 ve zâta mahsus şifreye:
Bahis buyurulan dedikoduların kimler tarafından ne suretli ika edilmekte olduğuna dair tafsilat itasını rica ederim, efendim.

Erkân-ı Harbiye-i
Umumiye Reisi Fevzi

Erzincan'da bir hafta kadar kalmak zaruri idi. Birkaç günümü bizim cephe mekteplerine hasredecektim. İki günlük halkla temaslarından gelecek hakkında aynı endişeleri duydum. Bana karşı gösterdikleri samimiyet, gün geçtikte artıyordu. Askeri daireden Ulu Cami'ye giden yola halk, benim adımı koydu ve 21 Ekim'de Erzincan fahri hemşeriliğini kabulümü istediler. Memnuniyetle kabul ettim. Hemşerileri olduğum hakkında mazbata da verdiler. Bu suretle doğunun ilk kurtardığımız şehri olan Erzincan'ın hemşerisi oldum.

Küçük yaşlarımda dahi Van'da, Harput'ta ilk tahsilimin başlangıcını görmüş, üç yıldan fazla bir zaman hemen her tarafını dolaşmış ve üstelik Erzurum'da, bir avuç kanım da akmış bulunduğundan doğu ile bağlılığım, unutulmaz çocukluk hatıralarıyla da derin ve samimi idi. Sonraları Harb-i Umumi'nin son yıllarında, hemen bütün cephelerinde kumandan bulunuşum ve doğunun kurtarılması ve Sarıkamış-Kars ve ötelerine kadar muzaffer yürüyüşümüz ve en son da İSTİKLAL HARBİ'NİN İLK TEMELİNİ ERZURUM'DA ATIŞIMIZ ve ilk muvaffakiyetli hareketin yine doğuda yapılarak Anavatan istiklâlinin temini; onları başaran halk, ordu ve kumandanları arasında unutulmaz hatıralar ve samimi duygular yaratmıştı. İşte Erzincan fahri hemşeriliği bu nurlu demetin kutsi bir bağı idi.

Şunu da kaydedeyim ki, en eski Türk ırkından olduklarını daima sözle ve yazıyla işaret ettiğim Kürtler de en zayıf zamanımızda dahi içten ve dıştan yapılan türlü tahriklere rağmen, bana olan sevgi ve güvenlerini daima göstermişler ve Milli hükümetimize karşı sadakatten ayrılmamışlardı. Fakat İkinci Büyük Millet Meclisi'ne İkinci Grup'tan kimse alınmamak hatasına, bunların sadakatle hizmet eden bir iki mebuslarının alınmaması hatası da eklenmişti. İkinci Büyük Millet Meclisi doğunun gözünü doyurmuyor ve onlarda endişe uyandırıyordu.

Hususiyle kah Cumhuriyet kurulacak, başına Gazi geçecek; kah Gazi Hilafet ve saltanatı alacak havadislerinin yayılması, aklı erenlerde Gazi'nin milli iradeye hürmet etmeyerek emrine ram bir Meclis'le, keyfi ne isterse onunla oynayacağı kanaatini uyandırmıştı!

Seyahat ettiğim mıntıkalarda duyduğum ve gördüğüm endişeleri ve en son da Salahaddin Adil Paşa'nın mektubundan aldığım intibaı Fevzi Paşa'ya şu şifre ile bildirdim. Bu suretle Ankara'dan ayrılırken verdiği şu vazifeyi de tamamlamış oldum: "Halkın ve ordunun fikirlerini anlayıp kendilerine bildirmek."

Gazi Üzerinde Söylentiler

Erzincan
21/10/1923

Zâta mahsustur

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine,

C. 18/19/10/1923 Tarih ve 3368 numaralı şifreye:

Seyahat ettiğim Orta Anadolu ve bilhassa sahillerde yapılmakta olan propagandalar, doğrudan doğruya Gazi Paşa hazretlerinin şahıslarına müteveccihtir.

Dedikodunun esasını, Gazi Paşa'nın Meclis'te, her emrine amade muayyen bir zümreye istinaden milli iradeyi baziçe ederek mütehakkimane idaresi rivayetleri teşkil ediyor. Trabzon'a geldiğim vakit, Cumhuriyet şeklinin kabul edilmek üzere olduğunu gazeteler yazdılar. Ve bu havadis dedikoduların artmasını mucip oldu.

Büyük Millet Meclisi, şekli hükümetinin Türklüğün ibda ettiği en güzel bir tarz idare olduğu kendileri tarafından beyan edilirken; *Nation* muhabirine, idare şeklimizin git gide Avrupa Cumhuriyetlerinden farksız bir sekil alacağını söylemeleri, garip bir tezat teşkil ettiği söylenmeye başlandı. Ve bir hükümdar lazımsa, bunun hanedana saltanattan olması gibi münakaşalar oluyor. Bu kabil dedikodular Kars'ta dahi yaygındı. Trabzon'da çıkan mizahi *KAHKAHA* gazetesinin 4 Ekim 1923 tarih ve 85 numaralı nüshası bu noktadan pek manidar görülmeye layıktır. İstanbul gazetelerinin son günlerdeki tenkitleri büsbütün dedikoduları arttırmaktadır. Arz ederim.

Şark Cephesi Kumandam
Kazım Karabekir

"Kahkaha" gazetesindeki resim, millet de, Millet Meclisi de, hükümet de hep Gazi şeklinde gösterilerek, artık "O" ne isterse yapacak, üst tarafı kukla gibi oynatılacak, fikrini tasvir ediyordu.

Mevlit ve Kitap Bayramı

23 Ekim, Mevlit Kandili günü idi. Bugünü biz, "Kitap Bayramı" olarak doğuda usülümüz üzere, kutladık. Bu arada Erzincan'ın bütün mekteplerine de icap eden yardımlarda bulunduk. Bu günleri, beş yıldır ordumuzun himayesinde ye-

tiştirdiğimiz çocuklarım arasında, onlara faydalı olarak geçirmekliğim, bana büyük bir vicdan hazzı veriyordu. Fakat 26 Ekim'de Erzincan'dan ayrılırken o yavrucukların gözyaşları bana da çok tesir etti.

Spikür yolundan ilk olarak geçiyordum. Erzincan'a, ovasına, ona karşı heybetli birer kuruluşu olan Keşiş dağı ve Munzur dağlarının karlara bürümmüş yüksekliklerine baktıkça, Erzincan'ın kurtuluş hareketini hatırlıyordum. Spikür'ün kuzey yamacına geçerken, bütün bu heybetli manzara kayboluyor ve o heyecanlı hareket günleri de, bir kitap sayfası gibi çevriliyordu.

En tepedeki karakola, Erzincan'dan bir saat kırk beş dakikada çıkmıştık. Yol adi güzergahtı. Fakat zararsızdı. Kuzey yamacı elli beş zikzak, her birinin uzunluğu elli metre kadar. Kavisler dar ve berbat. Bu güzergah 1889'da yapılmış, Ruslar istilada tanzim etmişler. Akşam Gümüşhane'ye geldik. Burada, Bursa'dan gelen bizim çocuklardan küçük bir müfrezeye rast geldik. Onlar da biz de sevindik. Halka bir kaç *"şarkılı hareket"* oyunu gösterdiler ve bütün ayrıldığım arkadaşlarımın teessürlerini, biraz olsun giderdiler. 27 Ekim sabahı biz Trabzon'a, onlar da Erzincan'a ayrıldık.

27 Ekim'de Trabzon'a geldim. Halkı, bir ay öncekinden daha çok heyecan ve endişe içinde buldum. Bir taraftan Ankara'dan gelen mektupların, diğer taraftan da İstanbul gazeteleri neşriyatının buna sebep olduğunu gördüm.

Heyet-i Vekile'ye ve hele bunun reisi olan Fethi Bey'e (Okyar) hücumlar oluyor. Tecrübesiz ve değersiz insanların iş başına getirildiğini Mustafa Kemal Paşa Tek Adam olmak için, kasten işi anarşiye sürüklediğini; "istiklâlimizi kurtardık fakat hürriyetimizi kaybedeceğimizi" apaçık gelip bana da söylüyordu. *Tanin, Tevhid-i Efkâr* gazeteleri, *Karagöz* mecmuası yazılarla, resimlerle bu endişeyi yayıyorlardı. *"İleri"* gazetesi de Gazi'ye, "diktatörlük" teklif ediyordu. Trabzon'daki *İs-*

tikbal gazetesi ve *Kahkaha* mizah mecmuası da endişeleri büyütüyor ve tek adam hakimiyetine karşı mücadele ediyordu. Efkâr-ı Umumiye, İstiklal Harbi'nin yarattığı şahsiyetlerin itilip atılmasına ve yerlerine ne idükleri bilinmeyen şahısların getirilmesine karşı isyankar bir ruh gösteriyordu. Trabzon muhiti -zaten ilk günden beri- Mustafa Kemal Paşa'ya karşı çok hassas idiler. Şimdi Tek Adam olacak diye büsbütün köpürüyorlardı.

"Hürriyet elden Gidiyor"

29 Ekim'de Trabzon Müdafaa-i Hukuk Merkez heyeti, ziyaretime gelerek istikbâl hakkındaki endişelerini şöylece bildirdiler: "İstiklâlimizin sevincine doymadan, hürriyetimizi elimizden alıyorlar. Padişahların istibdadından nice kurbanlar pahasına uzun yılların emeğiyle kurtulan bu millet, şimdi bir kumandanın idaresine mi girecek? Hani ya, Başkumandan olurken Büyük Millet Meclisi'nde gösterilen endişelere karşı, *zaferden sonra sine-i millete bir fert olarak gireceği* hakkında Millet Kürsüsü'nden verilen söz nerede? O endişeyi gösterenleri bu seter mebus bile yaptırmadı. Daha Sivas Kongresi sıralarında onun, Tek Adam olmaya yönelmesinden ve geleceğimizden endişe ettiğimizi size bildiriyorduk ve siz de buna meydan vermeyeceğinizi yazıyordunuz. İşte bugün etrafına toplanan dalkavuklar hatta basınla bile, apaçık onu tek bir adam olmaya davet ediyorlar. Bunları, etrafına toplayan kendileridir. Bugün yok yere estirilen anarşi havasının da sebebi budur."

Kendilerini teselliye çalıştım. Bu aralık Bakanlar Kurulu'nun dün istifa ettiği haberi geldiği gibi, bana gelen bir şifrede de, benim Birinci Ordu Müfettişliği'ne (Merkezi Ankara, İstanbul, Eskişehir ve Balıkesir'deki kolordular mıntıkasında) tayinimi bildiriyordu. Benim, doğudan alındığıma çok üzül-

düler. Hükümetin başına kimin getirileceği ve istikbalimizin ne olacağı hakkındaki sohbetlerimizde İsmet Paşa'nın hükümeti teşkil etmesi ihtimalini kuvvetli gördüğümü ve benim de Ankara'da bulunmakla, çok eski ve samimi hukukumuz dolayısıyla, hürriyet ve hakimiyet-i milliyemizin korunacağına ümidim olduğunu belirttim. Ve daha bir hafta kadar da Trabzon'da misafirleri bulunacağımı söyledim. Yarın, 30 Ekim Kars'ın kurtuluşunun yıl dönümünü kutlamak için hazırlıklar da -benim tesellime eğlenerek- bir sevinç havası yarattı.

Cumhuriyetin İlanı–Kars'ın Zaptı Arefesi Günü

30 Ekim sabahı telefonla Bahriye müfrezesi Kumandanı bana şunu sordu: "Şimdi Ankara'dan Müdafaa-i Milliye'den 29 Ekim tarihli açık bir telgraf geldi. *'Cumhuriyet ilan olunduğundan, yüz bir pare top atın'*, diyor. Ne emir buyuruluyor?"

"Vali ile görüşüp size emir veririm" dedim. Telefonla Vali Bey'e sordum. Kendisine henüz bir işar vaki olmadığını hayretle bildirdi. Askeri makamların da bir şeyden haberi yoktu.

Ben hem mebus ve hem de bir ordu kumandanı olduğum halde, bana da kimse bir şey bildirmemişti. Bu vaziyet, haklı olarak halkı da orduyu da telaş ve endişeye düşürdü. Daha dün yüreklerine ferahlık verdiğim zâtlar, benden bu şeklin manasını soruyorlardı. Bu vaziyette tabii Cumhuriyetin ilanını ertesi günü dahi kutlayamadık. Bugün, Kars'ın zabtı yıl dönümünü, sultani mektebi (lise) meydanında asker, halk ve mektep çocuklarıyla birlikte kutladık. Bu mektebi ziyaretle saatlerce meşgul oldum. Akşama kadar hâlâ ne vilâyete ve ne de orduya hiç bir işar vaki olmadığından Ankara'ya şu şifreyi yazdım:

Trabzon
30/31.10.1923

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine,

Makine başında zâta mahsustur

30 Ekim sabahı vasıl olan 29 tarihli açık bir emirle; Müdafaa-i Milliye'den Müfreze-i Bahriye'ye verilen emirde "Cumhuriyet ilân edildi, yüz pare top atın deniyor. Fakat ne cihet-i mülkiyeye ve ne de askeriyeye bu bapta bir emir gelmediğinden bir şey yapılamıyor. Vaziyetten haberdar edilmekliğimi rica eylerim.

Kazım Karabekir

Cumhuriyet Topları Atılıyor

31 Ekim sabahı ajanslarla beraber vilâyete de tebligat geldiğinden top atılmasına emir verdim. Hükümet avlusunda resmi bir surette kutladık. Belediye reisi Vali Bey'e, aksi nutuk söyleyecekler de olabilir, bunun için, hiç nutuk söylenmese münasip olur. Vali Hazım Bey de muvafık bulmuş. Yalnız bir dua okundu. Mülki ve askeri heyetler, mektep çocukları, bir bölük asker, pek az da halkın ileri gelenleri bulundu.

Ajans şu malumatı veriyordu: Mustafa Kemal Paşa reisicumhur olmuş, İsmet Paşa'yı başvekil tayin etmiş. Kabineyi itimatta yüz atmış mebus bulunmuş ve müttefikan itimad reyi vermişler.

İsmet Paşa'nın başvekilliğe getirileceğini biliyordum. Cumhuriyet ilanıyla artık Hilafet ve saltanat mefkuresine son verildiğini görerek her iki habere de sevindim. Çünkü artık hakimiyet-i milliye devam edecek ve diktatörlüğe meydan verilmeyeceğini umdum. Bu duygularımla şu tebrik telgraflarını yazdım:

Trabzon
31.10.1923

Türkiye Cumhuriyeti Reisi
Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Hakimiyet-i milliyenin tam manası ile telakki edilecek olan Cumhuriyetimizin necip milletimiz hakkında saadetler getirmesini temenni eder, cumhur riyasetinizi tebrik ile Cenab-ı Haktan muvaffakiyetler dilerim efendim.

Kazım Karabekir

Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine,

Milletin bilâ kayd u şart hakimiyeti telâkki edilecek olan cumhuriyetimizin ilk başvekilini tebrik ve muvaffakiyetlerini dilerim.

Kazım Karabekir

İsmet Paşa'nın cevabı pek samimi olarak şöyle idi:

Trabzon, Kazım Karabekir Paşa Hazretlerine,

Tebrikat-ı devletlerine ruhumun bütün samimiyetiyle arz şükran eder ve yüksek başarılarınızın sürmesi ve yücelmesini dilerim.

İsmet

Mustafa Kemal Paşa, Trabzon'dan çekilmiş diğer tebriklere de verdiği sathi cevabın bir suretini de bana yazmıştı. Fevzi Paşa'dan bir Kasım sabahı şu cevabı aldım:

İsmet Paşa Başbakan

Ankara
31.10.1923

Kazım Karabekir Paşa Hazretlerine,
Makine başında

Zâta mahsustur
C. 30/31/10 ve Zâta mahsus şifreye:

Fethi Bey'in riyasetindeki Heyet-i Vekile'nin müttefikan istifasıyla tevellüt eden buhranın halli emrinde Meclisçe cereyan eden müzakeratta yeni Türkiye Devleti'nin zaten cihanca malum olması lazım gelen mahiyetinin beynelmilel maruf unvanıyla yad edilmesi lüzumunu meydana çıkarmış ve bunun üzerine 29 Ekim 1923 akşamı saat yediye kadar devam eden tartışmalar neticesinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanına[20] ve Gazi Paşa hazretlerinin 158 rey ile bu Cumhuri-

20 Cumhuriyete nasıl karar verildiğini dikkatle *Nutuk*'tan okuyalım: (sayfa: 488)

Çankaya'ya gitmek üzere Meclis binasını terk ederken, koridorlarda bana intizar etmekte olan Kemalettin Sami ve Halid Paşalara (Her ikisi de benim maiyet kumandanlarımdır. K.K.) tesadüf ettim... Benimle mülakat için geç vakte kadar orada intizarda bulunduklarını anlayınca akşam yemeğine gelmelerini müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa'ya tebliğ ettim, ismet Paşa ile Kazım Paşa'ya ve Fethi Bey'e de Çankaya'ya benimle beraber gelmelerini söyledim.

Çankaya'ya gittiğim zaman orada, beni görmek üzere gelmiş Rize Mebusu Fuat, Afyon Mebusu Ruşen Eşref beylere tesadüf ettim. Bunları da yemeğe alıkoydum. Yemek esnasında; Yarın cumhuriyet ilan edeceğiz, dedim. Hazır bulunan arkadaşlar, derhal fikrime iştirak ettiler. Yemeği terk ettik. O dakikadan itibaren, suret-i harekât hakkında, kısa bir program tespit ve arkadaşları tavzif ettim. Tespit ettiğim program ve verdiğim talimatın tatbikatını göreceksiniz.

Efendiler, görüyorsunuz ki, Cumhuriyet ilanına karar vermek için Ankara'da bulunan bütün arkadaşlarımı davet ve onlarla müzakere ve münakaşaya asla lüzum ve ihtiyaç görmedim. Çünkü onların zaten ve tabiaten benimle bu hususta hemfikir olduklarına şüphe etmiyordum. Halbuki o esnada Ankara'da bulunmayan bazı zevat selahiyetleri olmadığı halde, kendilerine

yetin riyasetine intihabına, müttefikan karar verilmiştir Reisicumhur Büyük Millet Meclisi Heyet-i Umumiyesi tarafından ve kendi azası arasından bir devre için intihap olunacak ve başvekil, reisicumhurca ve diğer vekiller, başvekilce yine meclis azası meyanından tefrik edilmek suretiyle teşkil kılınacak kabinenin heyet-i umumiyesi meclisin tasvibine arz edilecektir. Meclis için, ayrıca bir reis intihabı lazım gelecektir.. Bu karar üzerine reisicumhur hazretleri başvekalete İsmet Paşa'yı intihap buyurmuşlar ve İsmet Paşa da Nafia için Muhtar Bey (Trabzon) ve Dahiliye için Ferid Bey (Kütahya)'dan maada eski hükümet erkânından ibaret bir bakanlar kurulu teşkil ve meclisin tasdikine iktiran ettirerek işe başlatılmıştır, efendim.

Erkân-ı Harbiye-i
Umumiye Reisi Fevzi

Dikkate değer mesele Meclis'in 291 azasından rey esnasında 158'in bulunuşudur. Kabine'nin diğer azası şunlardı: Sıhhiye: Refik Bey (İstanbul), Dahiliye: Ferid Bey (Kütahya),

---

haber verilmeden ve rey ve muvafakatleri alınmadan, Cumhuriyetin ilan edilmiş olmasını vesile-i iğbirar ve iftirak addettiler. Benim emrimde bir kolordu kumandanı olan Kemalettin Sami Paşa'ya Fırka Grubu'nda ve Meclis'te roller yaptırıyor. (*Nutuk*, sayfa: 491) Sonra da bu gibileri aleyhimize tahrik ediyor. Halbuki salahiyetleri olmadığı söyledikleri arasında hem mebus hem de kolordu kumandanları da vardır. Cumhuriyetin ilanından sonra dahi bunu Bahriye Müfreze kumandanlığından haber aldığımı teessürle yukarıda tafsil etmiştim. İstiklâl Harbi'nin en tehlikeli günlerinde sonuna kadar feragat, fedakar arkadaşlarının rey ve irşadına ihtiyaç gösteren Mustafa Kemal Paşa, artık muzaffer bir başkumandan sıfatıyla maiyet kumandanlarına Cumhuriyeti dikte ettirmiştir. Eski arkadaşlarının rakip olabileceği endişesiyle suni şahsiyetler icadı da lazım gelmişti. Bunun için eski arkadaşlarını kötülemek lazımdı; bunu da hakkıyla yapmıştır.

Maliye: Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane), Müdafaa-i Milliye: Kâzım Paşa (Karesi), Erkân-ı Harbiye-i Umumiye: Fevzi Paşa (İstanbul), Şer'iye: Mustafa Fevzi Bey (Saruhan), Adliye: Seyyit Bey (İzmir), İktisat: Hasan Bey (Trabzon), Maarif: Safa Bey (Adana).

1 Kasım 1923 günü umumi seferberliğin son günü olarak bir kanunla ilan olundu. Bugün İdman Birliği'ne çaya davetli idim. Trabzon gençlerinin zaten yaradılışta çevik olan vücutlarının büsbütün çelikleştiğini bilirdim. Bugün de boks, güreş vesaire hareketlerini iftihar ve sevinçle seyrettim. Müdafaa-i Hukuk heyetinin, akşam beni ziyaret etmek arzusunda olduklarını söylediler. Akşam da ziyaretime geldiler. *Reisleri Barutçu Ahmed Bey* benim 1919 yılı Nisan'ında Trabzon'a geldiğim zaman Güzelhisar'daki dairemde kendilerini teşci ettiğimi ve İstiklâl Harbi Esası'nı nasıl hazırladığını ve belediyenin istediği 50 kalem eşya için aynen, "İstiklâl Harbi'ne lâzım olan malzemeyi bizzat seçeyim, üst tarafını fazlasıyla veririm." dediğimi ve İngiliz donanmasından korkularına karşı, kendilerini nasıl yatıştırdığımı anlatarak İstiklâl Harbi'nin Erzurum Kongresi'yle tarafımdan nasıl hazırlandığını ve daha sonralara ait bildiklerini, vesikalarıyla birlikte, neşre hazır olduğunu söyledi. Acele etmemelerini rica ettim.

Doğudan Ayrılışım

Resmi ve hususi veda ziyaretlerimi yaptım. Mıntıkamın askeri ve mülki makamlarına şu vedanâmeyi de yazarak 4 Kasım 1923'te tamim ettim:

> Birinci Ordu müfettişliği vazifesiyle şarktan ayrılıyorum. Şark mıntıkasında üç senesi sabavetimde ve yedi senesi de milletimizin her türlü ızdırabatıyla titreyerek vazife başında olmak üzere hayatımın on senesi geçmiştir. Hemen her tarafı

bende unutulmaz hatıralar bırakan şarka ve bugünkü Ba'sü ba'de'l-mevti yaratan fedakar halkına ve ordusuna karşı hürmetim ve samimiyetim pek derin ve ebedidir.

Muhterem halkımıza veda ederken, geçmiş günlerde el ve kalp birliğiyle mazhar olduğumuz muvaffakiyetleri anmakla beraber Cenab-ı Hakk'a yalvarıyorum ki bu masum halk bir daha felaket görmesin. Çektikleri azap ve ızdırap bitmiş olsun ve artık ebedi saadetten ayrılmasınlar. Kahraman ordu-ma, kara ve deniz silah arkadaşlarıma veda ederken, her birlerini bağrıma basıp yüksek alınlarından ruhumla öpüyorum. Ve onların şerefle dolu menkıbelerini yad ederek mazide olduğu gibi istikbal için de bütün şark mıntıkasına yaslanmış pek heybetli bir aslan timsalinin dimağıma ebedi hatlarla nakşedildiğini görüyorum.

Şarkın İlim ve İrfan Ordusu ile olan samimi arkadaşlığı da yâd ederek, heyet-i talimiyesiyle birlikte şark çocuklarının gözlerinden öperek veda ediyor ve Cenab-ı Hak'tan kendilerine daimi sıhhat ve zekâ diliyorum.

En nihayet muhterem şehitlerimizin ordumuza emanet ettiği masum yavrularına veda ederken pek şefkatli bir baba muhabbetiyle her birlerinin gözlerinden öpüyor ve bu yavrularımı silah arkadaşlarıma emanet ediyorum.

Halkı, ordusu, memurları velhasıl küçüklü büyüklü vazifesini yapmış şark ailesinin bir ferdi sıfatıyla vicdanen müsterih, fakat ayrılıktan müteessir olarak veda ediyorum. Cümleye samimi selam ve kalbî ihtiram.

Kâzım Karabekir

"Hava Latif, Deniz Durgun"

5 Kasım akşamı Giresun vapuru ile Trabzon'dan ayrıldık. Hava lâtif, deniz durgun olduğundan seyahatimiz pek

güzel geçti. Bütün bu seyahatlerimde beraberimde bulunan yaverlerim ve bir kaç karargâh zabitimi de birlikte götürüyordum.

Her iskelede belediye ve hükümet erkânı halk namına beni karşılayarak davet ediyorlardı. Evvelce çıkmadığım Giresun ve Ordu'ya 6 Kasım'da, Ünye'ye de 7'de çıktım. Halkla ve mektep çocuklarıyla konuşmalar yaptım. Mektep ve müesseseleri de ziyaret ettim. Geçtiğim her yer gibi buraları da baştan aşağı donatılmış, halk ve çocuklar iskele ve meydanlara dolmuş bulunuyorlardı. Çıktığım yerlerde ziyafetler hazırlandığından halkla birlikte yemek yiyorduk. Çıkmadığım yerler bize yemiş ve çiçek demetleri ikram ediyorlardı. İleri gelenler benden havadis soruyorlardı. Herkesteki merak ve endişeyi İstanbul gazeteleri daha çok artırmış bulunuyordu.

İstanbul ve Trakya Teftişlerim

Vapurumuz seyahat programına göre 9 Kasım'da İstanbul'a varması lazım gelirken bir gün gecikme ile gelmesi hakkında seyr-i sefain umum müdürlüğünden emir aldığını süvarimiz bana bildirdi. Bunun sebebini o da ben de aynı tahmin ettik. Sonra da bu tahminin doğru olduğunu esefle öğrendik. Bana karşı hazırlanmış olan büyük halk karşılamasını boşa çıkarmak için imiş!..

10 Kasım sabahı vapurumuz Boğaz'a girdi. Kavak'ta ayrı ayrı istikametlerde Rauf Bey ve Refet Paşa ve İstanbul gazete muhabirleri vapurumuza çıktılar. Bugünkü gazetelerinden de birer nüsha verdiler. Her biri bir sual soruyor. Beni arkadaşlarımla görüşmeye ve beş yıldan beri görmediğim bu şirin yerlerimizi seyretmeye fırsat vermiyorlardı. Endişeleri Cumhuriyetin ilanı şeklinden doğuyordu.

Bir sabah top seslerinden endişe ile uyandık. Meğer Cumhuriyet ilan olunuyormuş. Ankara'dan gelen haberler Mustafa Kemal Paşa'nın yeni topladığı bir muhitle tam bir diktatörlüğe gittiğidir. Milli hakimiyet yerine şahsi hükümranlık kurulmuştur. İstiklalimizi kurtaranlar hürriyetimizi boğacaklar mıydı?

Gazetecilere kısaca şu cevabı verdim:

- Ferdi veya zümrevi tahakkümler bir milleti mahv için kafi esaslardır. Buna misal isterseniz biz ve bütün Müslüman hükümetleridir. Hepsi birer müstebit idareden uyuşmuş kalmışlardır. Milletin kuvveti hakkın kuvvetidir. Bunun da manası Cumhuriyet ifade eder.

Rauf Bey'le Rafet Paşa'dan öğrendiğimde, Cumhuriyet adı altında bir şahsi hakimiyetin kurulmuş olduğu ve halk ve basının da yeni kurtuldukları bir baskı döneminden diğer bir yenisine düştüklerinden feryat ettikleridir!

İstiklal Harbi'nde birinci derecede vazife gören bu arkadaşlar dahi, sabahleyin top sesleri ile uyandıktan sonra, Cumhuriyetin ilan olunduğunu öğrenmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, mefkuresi olan *hilafet ve saltanat* makamına geçmesini arkadaşlarının önlediğini görünce, *cumhur reisliğini* de mani olacakları endişesiyle işi çabucak bitirmek suretiyle, Millet Meclisi'ni bile toplayabildiği 118 kişiye dayanarak cumhur reisliğine geçmiştir. İşin daha vahim ciheti de mevkiinde kalabilmek için, eski arkadaşlarını, *Cumhuriyet aleyhtarı* ve *padişah taraftarı* göstermesidir!. İstiklal Harbi'nin ön saflarındaki arkadaşlara halkın ve gazetecilerin şikayeti ve vaziyet hakkında endişeli sualleri işi daha kızıştırıyor. Mustafa Kemal Paşa, şerefimizle ve hatta canımızla oynamaktadır. Ankara ile bazı İstanbul gazeteleri gittikçe artan bir tecavüzle, çarpışmaktadırlar.

Coşkun Karşılama

Büyükdere önünden geçerken, beş yıl önce bu iskeleye İngiliz bayrağı çekildiği günkü duygularımı hatırladım. İskelede halk ve mektep çocukları el ve mendil sallayarak sevgilerini gösteriyorlardı. Kandilli Kız Lisesi talebeleri, vapur oraya yakın geçtiğinden seslerini de duyuruyorlardı. Bu coşkun istikbal, hürriyet aşıkı vatandaşlarımın aynı zamanda manalı bir tezahürü idi.

Tam öğle ezanı okunurken vapurumuz Galata rıhtımına yanaşmaya başladı. Büyük bir kalabalığın ön safında, resmi makam şahsiyetleri, bildiklerim, bando ve merasim müfrezesi duruyordu. Halkın coşkun haykırışları ve alkışları arasında rıhtıma ayak bastım. Kucaklaştık. Teşekkürlerimi sundum. Ve harpten önce de, müfettişlik dairesi olan Beyazıt'taki Harbiye Nezareti dış kapısının solundaki köşke geldim. (Belediye Tokatlıyan'da bir daire hazırlatmış. Fakat bir kaç gün önce gönderdiğim yaverimle, İstanbul tarafındaki bu müfettişlik dairesinde kalmak arzumu bildirmiştim.)

Öğleden sonra bütün İstanbul gazetecileri de, ziyaretçiler arasında geldiler. Endişeleri aynı idi. Üstelik şu suali de soruyorlardı:

- Bir kaç günden beri deveran eden Hilafet meselesi hakkındaki mütalaanız nedir?

- Bundan malumatım yoktur. Gelir gelmez Ankara ile İstanbul gazeteleri arasında bir anlaşmazlık olduğunu anladım. Fakat bu anlaşamamanın esasına henüz muttali olamadım, diyerek bu bahsi kapatıyor ve Cumhuriyetin feyzinden bütün vatandaşların istifadesine çalışmaklığımız lüzumunu ileri sürüyor ve benim de Cumhuriyetçi olduğumu, kumandanlık vazifesiyle meşgul bulunduğunu anlatıyordum. Fakat uhdemde İstanbul mebusluğu da bulunduğundan bu sıfatla kendilerini tatmin etmekliğimi ileri sürüyorlardı.

İstanbul'da İstiklal Harbi arkadaşlarımızdan İkinci Ordu müfettişliğine tayin olunan Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ve siyasi mümessil sıfatıyla İstanbul'da vazife gören Adnan Bey'le de görüştüm. Hepsi de Mustafa Kemal Paşa'nın bu hareketinden teessür duymuşlardı ve istikbalde keyfi hareket edeceğinden endişeli idiler. Halka ve matbuata karşı zor durumda bulunduklarını ve bu sevinçli günlerin herkese zehir edildiğini anlatıyorlardı.

Ankara'dan esen havanın, istibdat kokusuyla meşbu olduğunu, intihaba esas olan umdelerin ikinci maddesine rağmen, *Osmanlı hanedanı aleyhine* de atıp tutmalar başladığını ve ilk günden beri kendisini tutan *bizler* aleyhine *Mustafa Kemal Paşa'nın fikri ve fiili aleyhtarlık uyandırmaya başladığını* öğrendim. *Koca İstiklal Harbi! Daha sevinçlerine doyamadık. Uğrunda fedakarlık edenleri ne çabuk elem ve ızdıraba düşürdün!*

Dışlanan Karabekir Susuyor

Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşaların bir arada üçlü resimleri bastırılmıştı. İstiklal Harbi'ni bu üç başın idare ettiği propagandası yapılıyor. Doğu cephesi harekatı küçültülüyor. Adeta İstiklal Harbi, çerçevesinden, benimle birlikte çıkartılıyordu. Feragat ve fedakarlıklarıyla bu davaya hizmet edenler yerine yeni şahsiyetler belirtiliyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Meclis Reisi olarak sağına Fethi Bey'i, Başvekil olarak da soluna İsmet Paşa'yı almış. Her üçünün de dillerine doladıkları bir yolculuğa çıkmışlardı. Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa da, ordu ile arkalarından sessiz sedasız yürüyecekti.

Uzun harp yıllarının elem ve ızdırapları ve acı tatlı bin bir hatıralarıyla vücut bulan milli birliğimiz ve milli salabetimiz, milli seciyemiz ve milli hürriyetimiz, şimdi son muvaffakiyetlerin sarhoşluğu ve ihtirasıyla gevşeyecek, çözülecek,

bozulacak mı idi? Bu hal, silahla emellerine kavuşamayan düşmanlarımızı er geç emellerine kavuşturacak bir parçalanmaya, bir yıpranmaya, bir çöküntüye sebep olmayacak mı idi?

Bu düşünceler, yalnız benim değildi. İstiklal Harbi'nin başından sonuna kadar en ön saflarda vazife alanlar da, iradelerine sahip olan şahsiyetler de böyle düşünüyorlar ve endişe ve ızdırap duyuyorlardı.

Ben bu vaziyette de şu kararı verdim: İstanbul ve Trakya'daki teftişlerim ile meşgul olmak. Sonra Ankara'ya giderek *uzlaştırıcı ve birleştirici* bir ruhla *fikir birliğini* temine çalışmak.

İşin zor tarafı, Cumhuriyet namı altında kurulmaya başlayan baskı idaresini samimi cepheden önleyemezsem tutulacak yeni yolun intihabı idi. Çünkü istibdadı lanet etmiş, her ne nam altında olursa olsun ondan nefret etmiş ve milletin bin bir fedakarlıkla yetiştirdiği şahsiyetleri boğan ve yerlerine sadık kölelerden sahte şahsiyetler koyan o meşum kuvveti yaşatmamak için yüzlerce defa yemin etmiş. (İlk İttihat ve Terakki manastır ve İstanbul teşkilatında) bir insandım.

İstibdada alet olamazdım. Sulhten sonrası için vaat olunan milli hakimiyet ve hürriyet yerine tepeden inme bir başkumandanlık tahakkümü Bizans imparatorlarının tarihinde bıraktıkları kötü bir izdi. İstiklal Harbi'nin birinci derecede mesul bir şahsiyeti ve milletin hürriyetine çocukluğundan beri and içmiş bir vekili sıfatıyla, karşıma dikilenlerin suallerine ve endişelerine haklı cevaplar vermek, kolay bir şey değildi! Hilafet ve saltanatı almak için koyu bir mümin çehresiyle minberlere kadar çıkıp, hutbeler okumak, muvaffak olamayınca bizzat meth ü sena edilen mukaddesata dil uzatmak ve bunları alt üst etmek üzere bir tek adamlığa çıkmak gibi iki tehlikeli ifratın birinden diğerine atlamak, herkesin yapabileceği bir iş değildi. Fakat bu felaha doğru bir gidiş de sayılmazdı.

Tek Adam Korkusu

Geldiğim günkü şikayetler arasında, "Hükümetin İstanbul matbuatına karşı şiddetle hareket edeceği" endişesi de vardı. Fakat kimsenin de bundan bildiği yoktu. 12 Kasım gazetelerinde tebliği resmiye benzer Anadolu Ajansı'nın şu beyanatını okudum, bunu gazeteler şöyle yazmışlardı:

Devlet Vakarına Yakışır Sözler

Türkiye Cumhuriyeti Basın Hürriyetine hürmetkardır ve hürmetkar kalacaktır!

Ankara 11 Kasım (a.a.) -*İkdam* Gazetesi'nin 9 Kasım 1923 nüshasında (Hükümet İstanbul'daki, muhalefet cereyanlarına bilhassa matbuata karşı şiddetle harekete hazırlanıyor.) serlevhasıyla hükümetin matbuata karşı şiddetli ve faal tedabir ittihazına hazırlanmakta olduğu ve bu hususta muhtelif projeler düşünüldüğü hissedildiği hakkındaki neşriyatını Anadolu Ajansı tamamen ret ve tekzip eder. Türkiye Cumhuriyeti en müşkül dakikalarında bile Basın hürriyetine tamamen riayet etmiştir.

Sulh devresinde Basın hürriyetini kısıtlayacak hiçbir harekete teşebbüs etmesi mutasavver değildir. Türkiye Cumhuriyeti, Basın Hürriyetine hürmetkardır ve hürmetkar kalacaktır.[21]

Karabekir İstanbul'da

İki hafta İstanbul'da kaldım. Bütün askeri müesseseleri ve kıtaları teftiş ettim. Erkan-ı Harbiye Mektebi (Harp Akademisi), Harbiye, Kuleli Askeri Lisesi gibi askeri mekteplerden başka Haydarpaşa'da Tıp Fakültesi, Beyazıt'ta Darülfü-

21 Bu vaat ve ilana rağmen iki hafta sonra İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi gelmiş ve matbuata karşı şiddetini göstermiştir.

nun (Üniversite), Sarıyer'de Orman Âli Mektebi'ni, Darüşşafaka, Galatasaray Lisesi, Çapa Kız Sanayi Mektebi, darü'-eytamlar ve bazı diğer mektepler de beni davet ettiklerinden onları da ziyaret ettim.Ticaret Odası, Amele Birliği gibi bazı teşekküllerin de davetlerinde bulundum. Orman mekteb-i alisi, 15 Kasım'da beni davetinde bana "fahri müderrislik" diplomasını verdi. İdman Birliği Gençleri de 16 Kasım gösterilerinde fahri reislikleri mazbatasını verdiler. Bugün İstanbul'un tanınmış gazetelerinin (*Tanin, Tevhid-i Efkar, Vakit, Vatan*) sahip ve başyazarları ziyaretime geldiler. 18 Kasım *İstanbul halkı namına da,* bana bir *kılıç hediye edildi.* Ecnebi ataşemiliterleri de bugünlerde ziyaretime geldiler."

Mektep ve müesseselerimizi ziyaretlerimdeki sözlerim şu esaslara dayanmıştır: Türk Birliğinin kudreti, milli enerjimizin tam inkişafı lüzum, vazife aşkı, sağlam seciyenin ehemmiyeti ve bizi askeri istilalarla idarelerine alamayan büyük devletlerin fikir ve iktisat istilalarıyla bunu yapmaya çalışacaklarından mütehassıslarımızın ve münevverlerimizin çok uyanık ve çok faal olmaları, topyekun kalkınma ihtiyacı, halkımızın yerli mallarına olduğu kadar milli fikirlerimize kıymet vermeleri lüzumu...

Halife: "İstemezlerse Giderim" Diyor

12 Kasımda Halife Mecid Efendi'yi ziyaret ettim. Beni bir buçuk saat yanında alıkoydu. Gözlerini daimi yere dikiyor, ara sıra öteye beriye bakıyor ve bir düzeye, babası *Abdülaziz'in iyiliğinden* ve *Vahidettin'in kötülüğünden* bahsediyordu. Bir kaç kere müsaade istedimse de salıvermedi ve sonunda korkak bir eda ile şunu söyledi:

- Benim bu sarayda resim takımlarımla bir iki bohçam var. İstemezlerse bunları alır giderim!..

Bu sözleriyle, hal ve tavrıyla, tehdit edildiğini anlatmak

istiyordu. Gerek arkadaşlarımdan ve gerekse gazetecilerimizden aldığım havadislerle de karşılaştırınca, Mustafa Kemal Paşa'nın, çıkamadığı bu makamı yıkmak kararını vermiş ve fiiliyata da geçmiş olduğuna şüphem kalmadı.

Milli hükümetimizin kuruluş günkü tamimindeki dindarane sözleri ve fiili hareketleri (*Nutuk*, sayfa: 73) İkinci Büyük Millet meclisi intihabındaki umdelerin ikinci maddesindeki taahhütleri (Hilafetin Âl-i Osman'da kalması değişmez düsturdur.) ve hele hilafetin kutsiyetinden ve lüzumundan her yerde bahsetmeleri ve Balıkesir'de hutbe bile okumalarıyla, şimdi yürüdüğü istikamet, milletçe ne kadar çirkin bir iş olarak telakki olunacağını Ankara'ya avdetimde kendisine anlatmaya karar verdim.

Tanin Gazetesi'nin 11 Kasım nüshasındaki şu satırlar bütün seyahat ettiğim yerlerdeki şikayetlerin bir hülasası gibi idi:

> Arkadan arkaya verilmiş bir karar karşısındayız. Millet Meclisi'nin bu kadar kayıt altında kaldığını, hariçte verilen kararlan tescil mevkiine indirildiğini görmek cidden elim oluyor. Hilafet bizden giderse, beş on milyonluk Türkiye Devleti'nin, alemi İslam içinde hiç ehemmiyeti kalmayacağını, Avrupa siyaseti nazarında da, küçük ve kıymetsiz bir hükümet mevkiine düşeceğimizi anlayabilmek için büyük dirayete lüzum yoktur. Milliyetperverlik bu mudur? Hakiki milliyet hissini kalbinde duyan her Türk, Makam-ı Hilafet'e dört el ile sarılmak mecburiyetindedir... Hanedan-ı Osmani de kabul edilmese ve binaenaleyh ilelebet Türkiye'de kalması, tahtı temine girmiş Hilafeti elden kaçırmak tehlikesini icat etmek akıl ve hamiyet ile, hiss-i milliyet ile zerre kadar kabil-i telif değildir.

Refet Paşa ile Sohbet

12 Kasım akşam yemeğine Kalamış'taki Rafet Paşa'ya davetli idim. Rauf Bey ve Sabri Bey (Ziraat Vekili, merhum)

da vardı. Bu zat Mustafa Kemal Paşa'nın son günlerde itlmadını kazanmış görünüyordu. Hasbihallerimizde gerek Rauf Bey'in ve gerekse Sabri Bey'in bu günlerde Ankara'ya gidişlerinde Gazi Paşa'ya samimi olarak milli birliğin sarsıntıya uğradığını ve bunun tehlikesini anlatmalarına karar verdik.

13 Kasım akşam yemeğine Halife beni ve Adnan Bey'i davet etmişlerdi. Gittik. Romanya'dan gelmiş bir İslam cemaatı heyeti de vardı. Esaslı bir bahis açılmadı.

14 Kasım'da Rauf Bey Ankara'ya gitti. Haydarpaşa garında Ali Fuat, Rafet Paşalarla Adnan Bey, ben ve birçok zatlar uğurladık. Yazık ki Rauf Bey'in samimi temaslarından bir netice hasıl olmamış ve bilakis 22 Kasım Fırka Grubu'nda ona karşı şiddetli hücumlar tertip olunmuştur. İşin daha yazık ciheti de benim 16 Aralık'ta Ankara'ya dönüşümden sonraki samimi teşebbüslerimde, fiilen aleyhimize olan propagandaları durduramamış, şerefimize ve hatta hayatımıza karşı diller ve eller uzatılmış ve bizi kendilerinden ayrılmaya sebep olmuştur. Bunları aşağı bahislerde göreceğiz. (*Nutuk*'un 483'üncü sayfasından itibaren yazılara da dikkat edilirse, aşağı yukarı vaziyet anlaşılır.)

Edirne Kurtuluş Bayramı'nda

24 Kasım'da trenle Edirne'ye hareket ettim. Edirne'nin kurtuluş bayramını kutlamak için beni bir heyet davet etti. Ankara'dan Büyük Millet Meclisi reisi Fethi Bey reisliğinde bir mebus heyeti de gelmişti. Bir kaç gün önceleri de Fethi Bey'le görüşmüştüm. 22 Kasım gecesi Fatih belediyesinin akşam ziyafetinde beraberdik. Ondan da, Gazi Paşa nezdinde samimi birliğin hırpalanmamasına, ifrat fikirlerin tepeden inme bir şeklin mucip olabileceği tehlikeleri önlemeye çalışmasını rica etmiştim.

Fakat seyahatte gördüğüm hali, ricalarının aksine fikirde olduğunu, bana anlattı. Gerçi kendileriyle Ankara'da fikir çarpışmamız olmuştu. Fakat kendi fikirlerinin yürümesi için İstiklal Harbi'nde kendilerinden çok daha büyük fedakarlıklar yapan arkadaşların hakları olan mevkileri işgalden sonra, onları küçük görmek ve göstermek ne arkadaşlığa ve ne de insanlığa yakışırdı.

24 Kasım sabahı saat 8'de Sirkeci'den trenimiz hareket etti. İstasyonlarda halk ve mektepleri karşıya çıkmış buluyorduk. Fethi Bey, heyeti, 12 mebustu. Meclis reisi olduğundan, daima lazım gelen hürmeti gösteriyor ve ilk önce; onun inip binmesine dikkat ediyordum. Ben, hem mebustum hem de üniformalı ordu müfettişi idim. Fethi Bey'i tanıyan yoktu. Hadımköy'e karşılayıcılar arasına indiğimizde, oranın Maarif müdürü, Fethi Bey'i ben sanarak asker kumandanlığıyla İrfan kumandanlığının bir şahısta toplanmasının kutsiyetinden, doğuda binlerce yetim çocuğunu kurtardığımdan dolayı takdirlerde bulundu. Ve İstanbul'da gördüğü bu çocukların terbiyesini hayranlık ile tasvir etti. Fethi Bey iki kelime ile bu adamın kendi arkasında duran ben olduğumu söylemek kadar cömert olmadı. İltifatlara karşı teşekkürlerini beyan etti...

Muratlı'da kız mektep çocuklarının en başta duranının göğsünde hamail gibi asılmış geniş bir kırmızı kurdela üzerine beyaz yazıyla "Yaşasın Ermenistan Fatihi" yazılmıştı. Önde Fethi Bey, arkada biz giderken Kütahya Mebusu Nuri Bey bu çocuğa sordu:

- Ermenistan fatihini tanır mısın? dedi. Çocuk da beni gösterdi:

- Evet tanırım, işte, dedi ve tesirli ve samimi birkaç söz de söyledi. Bütün heyet bu çocuğun önünde bu konuşmaları dinlerken Fethi Bey yürümüş gitmiş, bütün mekteplerin ve halkın ve zabıtan heyetinin önünden geçip istasyonda hazırlanan büfeye girmiş bulunuyordu. Kimse farkında olmamış

ve takip etmemiş. Bu yavrucuğun hitabesinden sonra biz de istikbalcilerin önünden geçmeye başladık.

Tekirdağı'nda mütarekenin ilk günlerinde kolordu kumandanlığı yaptığım gibi Trakya mıntıkası Beni Edirne'de Balkan Harbi'nden önceki ve harp esnasındaki vazifelerimden de tanırlardı. İstiklal Harbi'nde de mebusları idim. Gayet tabii ve içten gelen bir sevinçle beni görünce alkışlamaya ve "yaşa" diye adımı anarak haykırmaya başladılar. Fethi Bey, bu vaziyeti iyi idare edebilir ve halka hitaben benden bahisle iki söz söyleyebilirdi. Fakat o, bunu yapmadı. Trene bindikten sonra yemek sofrasında mebusların içinde bana şöyle çıkıştı:

– Biz iki heyet halinde gidiyoruz. Edirne'ye de böyle mi gireceğiz? Bu nasıl olur paşam?

Fethi Bey'in çok teessür duymuş olduğu renginin kaçmasından da görülüyordu. Halbuki çok haksızdı. İstiklâl Harbi'ndeki hizmetlerimi bile resmi makamlar örtbas etmekle meşgul iken ve kendilerine yol gösterdiğim ve başıma çıkardığım arkadaşlarım dahi fedakarlığımı, vefakarlığımı ve feragatimi hiçe indirici propagandalar yaparken, halkın akli selimi elbette ki daha uzaklardaki hakikatlere nüfuz ederek olan biteni öğrenmiş bulunuyordu.

Siyasi teşekküllere veya sivrilmiş şahsiyetlere yaslanarak mihaniki bir kuvvetle emeksiz, en yüksek makamlara atılanları tanıyacak ve sevecek -bugün de yarın da- halk kitlesi olamaz. Onları ancak iktidar mevkiinde kaldıkları müddetçe, resmi ve menfaat gören muhitler tanır ve onların elleri, dilleri alkışlar. Milletin içinde milletin varlığı için ömrünü yıpratan ve milli hayat mücadelesinde yoğrula yoğrula bir şahsiyet haline gelen insanlar ise her nereye düşürülürse düşürülsün, halk onu can ve yürekten sevmiş ve ona kalbinde sevgiden bir taht kurmuş ve dimağında nurdan bir hale çevirmiş olduğu için, o kimseyi bu çökmez sahada aynı sevgi ve saygı ile yaşatırlar. Bu gibi şahsiyetleri sevmez görünen, ancak resmi

ve menfaat gören muhitlerdir. Ve bu muhitler ki bazen emre ram olarak O şahsiyetleri küçültmeye, kötülemeye -vicdanlarına uygun olmayarak- yeltenirler.

"Fethi Bey'i Yüzbaşılığından Tanırım"

Ben Fethi Bey'i daha yüzbaşılık devrimde Manastır'dan tanırım. Bunun için kendisine cevabım samimi bir arkadaş ruh ve edasıyla şöyle oldu:

- Fethi Bey, Ben sizi hak ve hürriyet sever tanırım. Gerçi milletin istikbali hakkındaki düşüncelerimiz ayrıdır. Fakat fikirlerimiz ne olursa olsun duygularımız samimi kalmalıdır. Duygularımız bozulunca birbirimizin her işini kötü görürüz.

Ben sizden samimi kalmayı yalnız sizin için değil makamınız icabı başkalarına dahi tesir yaparak umumi havanın böyle kalmasına yardımınızı rica etmiştim. Bugünkü hadiselerde benim suçum yoktur. Meclis reisi sıfatıyla, trenden ilk önce siz iniyorsunuz. Resmi tezahürle halkın içten gelecek coşkunluğunu taktir ederek, hiç değilse görülen bir örneğinden ibret alarak sizin halktan önce davranmanız daha uygun olmaz mı idi? Beni halka tanıtır gibi davransanız, büyüklük sizde kalır. Halbuki siz Hadımköy'de beni siz zannıyla yapılan hitabeye bile teşekkürle karşılık verdiniz! Edirne'de herkes beni daha çok tanır ve daha da çok sever; çünkü, daha eski hizmetlerimi de yakından bilirler. Karşılıklı samimi duygularımız eksilmesin. Ben Babaeski'de kıtalarımı teftişle meşgul olacağım ve Edirne'ye otomobil ile gideceğim. Dönüşte de yine, otomobil ile Kırklareli'ne gideceğim ve bütün Trakya'da kıtaların teftişiyle meşgul olacağım. Edirne'de daha ziyade Balkan Harbi'ndeki kale muharebelerini yerlerinde tetkikle vakit geçireceğim. Beraber bulunacağımız yerlerde de lütfen işi hüsn-i idare buyurunuz. Her halde tekrar ediyorum samimi duygularımız bozulmasın.

Fethi Bey sözlerimden sükunet buldu ve söylediğine de pişmanlık duydu. Yolculuğumuz da daha samimi bir hava içinde geçti. Ben daha evvelce tamim ettiğim askeri teftiş programı mucibince Alpullu'da maiyet kumandanlarımla birlikte heyetten ayrıldım. Buradaki teftişlerimi yaptıktan sonra otomobil ile akşama doğru Edirne'ye, vardım. Şehrin doğu mahrecinde Hacılar Ezani mevkiinde mektep çocukları, halk ve bildiklerim tarafından samimi karşılandım. Fethi Bey heyeti de benden biraz sonra trenle Meriç kenarındaki istasyona çıktılar. Onlara da ayrıca daha resmi istikbal hazırlanmış. Şehir baştan aşağı donanmış. Halk neşe içinde. Bana lisede, heyete de belediyede yer hazırlamışlar. Yemeklerde birleşiyorduk.

25 Kasım Edirne'nin kurtuluş günü kutlandı. Hususi ve heyet halinde bana gelen ziyaretçiler, Edirne şimendiferinin ve hele Maraş Köprüsü yakınındaki Çörek köyünün Yunanistan'a terk edilmesinden çok zarar gördüklerini yana yakıla anlatıyorlardı. Şimendiferin Edirne'nin can damarı olduğundan dolayı behemehal hududumuz içinde bırakılması lüzumunu İsmet Paşa Lozan'da iken ısrarla Mustafa Kemal Paşa'ya söylemiştim. Bunu Edirne mebusları da bildiklerinden Edirne'de şayi olmuştu. Çörek köye gelince muahede metninde Türk'se Türk'e, Rum'sa Yunanistan'a kalacağı kabul olunduğundan Yunanlılara bırakılmış ve hudutta Edirne'nin burnunun dibine sokulmuştu. Edirneliler buna çok içerliyorlardı. "Yüzbaşılık zamanında yıllarca Edirne'de hizmet eden İsmet Paşa Çörek köyünün Türk mü Rum mu olduğunu bilmiyor muydu ki sulh muahedenamesine böyle bir kayıt koydurdu." diyorlardı.

Karabekir'e Yapılan Tezahürat

Bu meselelerin de eklenmesiyle tezahürlerde benim ta-

bii büyüklükteki bir resmim bir sırığa levha halinde takılarak gençlerin elinde gezdiriliyor ve ismim her tarafta heyecanla haykırılıyordu. Halkın gittikçe kabaran heyecanı başka isimlerin anılmasına karşı sönük akisler buluyordu.

Belediyedeki kabul resimleri ve tezahürlerden sonra halkla birlikte Sultan Selim Camii avlusuna geldik. Kapı önünde hazırlanan kürsüden nutuklar söylendi. Dindarane sözler ve batı Trakya'daki mezalim yad edilerek "Batı Trakya'mızı istiyoruz," denildi. Fethi Bey de resmi cevap verdi.

Halk benim de söz söylemekliğimi arzu ve ısrar ettiler. Ve gittikçe haykırışmaya başladılar. Bu vaziyet karşısında Fethi Bey de bunu ısrarla istedi. Sürekli alkışlar arasında kürsüye çıkarak şunları söyledim:

> Muhterem Edirneliler! Ben sizin en yakın bir hemşeriniz gibi bir kaç söz söyleyeceğim. Çünkü sizin içinizde beş yıllık gençlik hayatım geçmiştir. Balkan felaketinde de ben burada sizinle çırpındım. Son seneler zarfında çektiğiniz çileler de pek büyüktür. Cenabı Allah, bundan sonra sizi her halde mesut edecektir.
>
> Bugün *bizi kurtarmış olan yegane kuvvet Türk'ün birliğidir.* Bütün Millet yürekten can ciğer olup, el ele verirse her halde memleketimiz bugünden daha mesut bir halde yaşar. Bundan sonra en büyük vazifemiz yüzyılın icap ettirdiği terakkiyata sarılmak ve cehaletten kurtulmak olmalıdır. Bütün millet elbirliği ile ve azimle koşmalıdır. Bunu da unutmamalıdır ki Edirne'nin çok kuvvetli kaleleri sükut etti. Fakat Sultan Selim Camii, bu muazzam abide sükut etmedi. Türk'ün en büyük kalesi bu mübarek mabet ve onun şerefelerinden fışkıran ilahi seslerdir. (Bu aralık minarelerden yanık seslerle salat ü selam okunuyordu.) Bizler bu ilahi sayeye bütün ruhumuzla sığınmalıyız!
>
> Efendiler!

Türk'ün Birliği ve dini, bu iki muazzam kuvvet bizi saadete erdirecek ve Allah'ın inayetiyle hüzünlü yaşlarımızı dindirecektir.

Halkın ve münevverlerin ruhlarını canlandıran bu sözler çok şiddetle alkışlandı. Arkasından dua okundu. Bundan sonra camiye girdik. İstanbul'dan gelen meşhur sesli hafızların mevlidini dinledik. Öteden beri dıştan ve içten temaşasına bir türlü kanamadığım bu Mimar Sinan'ın cihan değer abidesine bugün de hayranlıkla baktım, durdum ve ruhu huşu ile bu billur seslerle kana, kana doyurdum.

Benim eski tanıdıklarım bana gece için de hususi bir alemde bu ses ziyafetini kendi musikimizle de sunarak çok tatlı saatler yaşattılar. Ben de çok kıymetli hatıraları bulunan sevgili Edirne'mizin, bu yeni yüksek hatıralarına daima karşımda asılı bulunan bir resim levhası hediyesi de eklendi: Doğu cephesinde hayat ve istikballerini kurtardığım kimsesiz yavruları nasıl sefaletten kurtardığım ve ne hale koyduğumu tasvir eden bu levha o yavruları kollarımı açarak şefkatlerimi gösterdiğimi tasvir etmektedir.

Askerleri Siyasetle Uğraştırmak Tehlikelidir

Memleketin gezdiğim her yerinde gösterilen tezahürlerden, Mustafa Kemal Paşa'nın kuşkulandığını ve Cumhuriyet ilanı ve reisliğine seçilmesinin de kapatma tarzında aceleye getirilmesinin bu kaygıdan ileri geldiğini ve bu son Trakya seyahatinde ve hele Edirne'de coşkun tezahürlerin sebep olacağı endişeyi ve bundan türlü kötülükler doğabileceğini, çok eski arkadaşlarım olan mebus heyetinin bazı zatlarından öğrendim.

26 Kasım'da Fethi Bey'le de bunu açık görüştüm. Halkın heyecanını önlemek imkansızlığını ve benim de bir yere

çekilip oturmaklığımın da bir dargınlık gibi telakki olunarak daha yenilemeyecek hadiselere yol açabileceğini konuştuk. Şu halde, geri kalan tek bir çareyi Fethi Bey'e teklif ettim:

> Meşrutiyet'in ilanından sonra, Selanik'te toplanan birinci İttihat ve Terakki Kongresi'ne yaptığım ve sonra da ısrarla üzerinde durduğum *askerlerin siyaset ile uğraşmaması* esasına tekrar dönmeliyiz. Zaruri olarak Birinci Büyük Millet Meclisi zamanında fiili hizmetteki askerler aynı zamanda mebus da olabildiler. Fakat, artık sulhe kavuştuk. Cumhuriyet Hükümeti'nin normal olarak yürüyebilmesi için, asker arkadaşların ya mebusluğu veya askerliği tercih etmeleri usulünü, yeni Teşkilat-ı Esasiye'ye koymalıdır. Bu hususta İstanbul'a döner dönmez Büyük Millet Meclisi Reisliğine ve askeri makamlara yazıyla de teklif etmek fikrindeyim. Bu suretle ben askerlikte kalmayı tercih ederim. Ortada endişe edecek bir şey de kalmaz.

Bu mütalaam, Fethi Bey'ce olduğu kadar işiten diğer asker ve mebus arkadaşlarca da isabetli göründü.

Bugün Edirne'nin eski hatıralarımı canlandıracak yerlerini dolaştım. Asker ve mebus arkadaşlarım ve bazı Edirneli eski bildiklerim benden Edirne kale muharebeleri hakkında malumat istediler.

Muhasaranın son haftalarında kale kumandanlık karargahı olan ve erkan-ı harbi bulunduğum kale ihtiyat fırkasının da karargahı olan Hıdırlık tabyasına çıktık. Buradan bütün kale muhiti ve uzaklara kadar arazi görülüyordu. Muhtelif cephelerdeki taarruzi ve tedafüi muharebelerimiz hakkında umumi malumat verdim. Eski ve yeni hudutları da arazi üzerinde gösterdim. Pek sıkıcı ve tehlikeli olan yeni hudud ve hele Rum olduğu meçhul olmayan Çörek köyünün Rum ise Yunanlılara kalacak kaybı uğruna hududun Yunan cihetinde

kalmasının elemini, Edirneliler avuç içi gibi önümüzde duran vaziyetini görerek elem ve ızdıraplarını bir daha söylediler.

Koca Edirne! Meriç, Arda, Tunca nehirlerinin birleşmesi ve çok uzaklara kadar geniş ufku bulunması ve bağrında koca bir pırlanta gibi yükselen Mimar Sinan'ın şaheserini taşıması yalnız Türkiye'mizde değil bütün dünyada emsalsiz bir şehirdir. Balkan Harbi'nden önce nüfusu 100.000'i aşıyordu. İki piyade, bir süvari fırkasını, topçu ve sair kıtalarla heybetli bir askeri garnizondu. Şimdi nüfusu 40.000 kadardır. Evvelce mevcut Yahudiler de 18.000 kadardı. Ve ticaret ellerinde idi. Şimdi onlar da çekilmişler, pek az kalmış; umum Trakya'da ancak halen 300.000 nüfus kaldığını öğrenmekle elem duydum.

27 Kasım'da mebuslar heyeti trenle ayrıldılar. Bunları uğurladıktan sonra öğleden önce davet olunduğum numune ilk mektebi ve erkek lisesini ziyaret ettim. Öğle yemeğini talebe arasında yedim. Öğleden sonra kale hattını dolaştım ve birçok muharebeler yaptığımız yerlerde şehit ve gazilerimizi andım. Yıllarca içinde çalıştığım Yanık Kışla'yı da ziyaret ettim. Bir zamanlar en ufak örümcek için çıkıştığım bu yerler şimdi benden intikam alıyormuş gibi her taraftan örümcek ağları sarkmakta idi. Bütün bir fırkayı bağrında taşıyan ve faaliyetlerin türlüsüne sahne olan bu koca kışla şimdi harap bir türbe duygusunu veriyor. Akşam belediyede eski bildiklerimle yemek yedik.

Karabekir Okulları Teftiş Ediyor

28 Kasım'da öğleden önce yine mekteplerle meşgul oldum. Kız Lisesi, Darülmuallimler, Ana Mektebi, Sanayi Mektebi bu arada idi. Öğleden sonra vedalarımı yaptım. Ve saat 2.30'da otomobiller ile Kırklareli'ne hareket ettik. Samimi uğurlandık. Beraberimde kıtalarını teftiş ettiğim kolordu kumandanı Şükrü Naili Paşa ve yaverlerim vardı. Defalarca atlı

seyahatler yaptığım bu yerleri, o hatıraları yaşatarak geçtik. Samimi bir istikbal hazırlayan Kırklareli'nde halk ve asker arasına karıştık. Burası da daha yeni canlanıyor. Balkan Harbi'nden önce 17.000 nüfus varken, bugün 5.000 kadar. Bunun da 61 1'i Rum, 361'i Bulgar, 390'ı Yahudi.

29 Sabahı süvari alayını ve iki grup halinde kışlalarını ve dört pavyon halinde güzel hastanesini teftiş ettim. Öğleden sonra otomobillerle Babaeski'ye geldik. Buradaki Süvari alayını ve kışlasını da teftiş ettim. Evvelce 1.000 ev iken, bugün 350 ev kalmış.

Akşama yakın Lüleburgaz'a geldik. Halk her tarafta aynı duygu ve aynı merakla yıllarca gençliğimin en faal devresinde sık sık gördükleri beni görmeye çıkmış bulunuyorlardı. Dertlerini, kederlerini, sevinçlerini anlatmak, dinletmekten büyük zevk duyuyorlardı. Burası da evvelce 1.800 ev iken şimdi 500 kalmış. Babaeski'de olduğu gibi buranın tarihi, şirin kubbeli camilerinin kurşunlarını Bulgarlar almış ve minarelerini de yıkmışlar! Ve dehşetli facialar yapmışlar. Burada 60 ev Yahudi var. Her yerde faizcilik ve ihtikarla Türkleri emip duruyorlar. Bulgar ve Yunan istilalarında onlara daha büyük sadakatle hizmet ettiklerinden ezilmek şöyle dursun daha zenginleşmişler.

Taşhan

30 Kasım, süvari alayını ve oturdukları Taşhan'ı teftiş ettim. Mektepleri de ziyaret ettim. Müdür, on yıldır burada imiş. Çalışkanlığı ile çocuklara bal ve tenekecilik öğretmiş. Feyizli bir yol tutmuşlar, çok memnun kaldım. İstasyonda un fabrikasını da gezdik. Evvelce bir Rus'un imiş. Şimdi milli emlaktan bir Türk kiralamış. Günde yüz çuval un öğütüyor.

Gruptan sonra trenle Muratlı'ya hareket ettik. Oradan da otomobillerle Tekirdağ'ına gittik. Çoluk çocuk halk sokak-

lara dökülmüşler. Mütarekenin ilk zamanlarında burada kolordu kumandanı olduğumdan ve fakirlere, kimsesizlere ve kimsesiz çocuklara ambarlarından yardım ettiğinden, bağlılığımız sıkı ve oldukça da yeni idi. Burada da aralarına karışarak samimi hasbihaller yaptım.

1 Aralık, Tekirdağ'ındaki kıtaları teftiş ettim ve tatbikat yaptırdım. Kışlaları ve hastaneyi de teftiş ettim. Öğleden sonra resmi ziyaretler ile beraber, *Türk Ocağı* ve mektepleri ziyaret ettim. Kasabada 12.300 nüfus kalmış. Evvelce 21.000 Rum ve 12.000 Ermem vardı. Kaçmışlar, 2.000 Yahudi ve 300 kadar Ermeni kalmış.

2 Aralık, Otomobillerle Çorlu'ya, ertesi gün de Hadımköy'e geldik. Aynı tezahürler ve aynı hasbihaller. Buralarda da askeri teftişlerimi ve mektepleri ve ziyaretlerini yaptım. Çorlu'da 3.000 nüfus kalmış. 600 kadar Yahudi, 33 Ermeni, 9 Rum. Bu azınlıklar her kasabada olduğu gibi ticaret ve sanayi ile yaşıyorlar.

Hadımköy'de Çatalca müdafaa hattını da dolaştım. Terkos'ta su fabrikasını da gezdik. Fransız Mühendisleri işletiyor. 1884'te tesis olunmuş. Mevcut sekiz silindirden altısı tarihte, ikisi de 1908'de kurulmuş yeniler daha ufak fakat aynı kuvvette. Beheri yüz beygir kuvvetinde. (Bu mühim müessesenin Türk mühendislerine teslim olunması lüzumunu Ankara'da ilgili makamlara arz ettim.)

5 Aralık akşamı Tayakadın'a geldik. Ertesi sabah bu civar araziyi, köyleri ve köylüleri görmek üzere atlarla yola çıktık. İhsaniye ve civar köylülerle görüştük; bir köy düğününe de rastladık. Pehlivan güreşleri seyrettik. Halk çok neşeli ve çok samimi, akşam Pirinçci köyünde kaldık. Gece köylülerle sohbet ettik. Çocuklar *"Muhammediye"* kitabı okuyorlar. Birçok hurafeler bellemişler. Bir kaç saat bunların zararlılarını ve anlayabilecekleri müspet varlıklar anlatarak, istifadeli musahabeler yaptık. Her tarafta olduğu gibi Gayri Türkler kazancı ken-

dilerine hasrettirmek için halkın ruhunu öldürmüşler. İstanbul'un yanı başındaki bu köylere, on binlerce münevverden hafif bir ışık bile sızdırılmamış, gaflet içinde uyumuşuz.

Misafir kaldığımız iki katlı yeni bir evin sahibi olan seksen yaşındaki hanım ve ondan on yediye kadar dört torunu bize ne saflıklar anlattılar. Bu aile kömürcülükle geçiniyor. Hanım dedi ki, "Bu gavur sanatı amma ne yaparsın geçinmemiz bu yüzden!.." Bu köylüler İstanbul'a ara sıra indikleri zaman olsun şevklerini kırmadan, neşelerini kaçırmadan neler anlatılmaz ve neler gösterilmez. Halbuki başı boş dolaşıp gidiyorlar. Bu köy, yeniçeriler zamanında yapılmış; asıl ismi Birinci imiş sonraları yanlış telaffuzla Pirinçci olmuş!

7 Aralık yine atlı seyahatimize devamla Kemerburgaz-Bahçeköy'e, buradan da otomobillerle Kalendersaray'daki *Darü'l-eytamı* ziyaretten sonra Hürriyeti Ebediye Tepesi'ndeki şehitlerimizi ziyaret ettik. Oradan da Beyazıt'taki daireme geldim. Ve daha Tayakadın'da yazdığım şu teklifimi şifreli telgraf olarak gönderdim:

Karabekir teklif Ediyor: "Ya Politika, Ya Askerlik!"

İstanbul
7.12.1923

Büyük Millet Meclisi Reisliği'ne,
Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ne,
Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne,

Asker mebusların Meclis'te fırka siyasi mücadelelerle ülfet ettikten ve icabında ordunun en büyük makamları olan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisini ve Müdafaa-i Milliye Vekili'ni sorguya çektikten ve kendisinde her hangi siyasi bir kanaat tebellür ettikten sonra, ikinci intihapta orduya avdetlerinin zapt u rapta vuracağı darbenin, ne elim olacağı teemmül buyurulmalıdır.

Binaenaleyh asker mebus arkadaşların, ya mebusluğu veyahut askerliği tercih ederek diğerinden affedilmeleri, selamet-i millet ve memleket namına elzem olduğunu arz eylerim. Bu husus Teşkilatı Esasiye'nin bu baptaki noktasına da tevafuk etmiş olur.

İstanbul Mebusu ve
Birinci Ordu Müfettişi
Kazım Karabekir

Bu Teklifime yalnız Fethi Bey tahriren şu cevabı verdi:

1714
Ankara
12.12.1923

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Başkitabeti
Birinci Ordu Müfettişi ve İstanbul Mebusu
Kazım Karabekir Paşa Hazretlerine,
7/12/1923 tarihli şifreye cevaptır;

Teşkilat-ı Esasiye Kanununun tadili münasebetiyle ait olduğu Encümende görülmekte olduğuna nazaran aza-yı kiramın bu baptaki kanaat ve tarzı hareketlerini sınırlayacak şekilde şimdiden bir muamele ifa edilemeyeceğini, saygı ile arz eylerim, efendim.[22]

Türkiye Büyük
Millet Meclisi Reisi
Ali Fethi

---

22 Bu tarihten on bir ay sonra hâdiselerin tesiri altında şahsi emirle bu yola dönmek vakt ü zamanıyla işi kavramamak değil midir? Mebus kumandanlara verilen emirleri okuyalım: (*Nutuk*, sayfa: 518)

Şifre makine başındadır.

1- Bana olan itimat ve muhabbetinize istinaden gördüğüm ciddi lüzum üzerine derhal mebusluktan istifanamenizi telgrafla

İstanbul'a Bir İstiklal Mahkemesi Gelmiş!

8 Aralık sabahı Ankara'dan bir İstiklal Mahkemesi geldiğini ve Kolordu kumandanı Şükrü Naili Paşa, heyetin istikbaline Haydarpaşa'ya kadar gitmiş olduğundan, şimdi de heyetin, ona ziyareti iadeye gittiğini; yaverlerim haber verdi.

Ne Ankara'daki üst makamlar, ne de İstanbul'daki astı

Meclis Riyasetine bildirmenizi teklif ederim. Mühim olan vazifei askeriyenize bilâ-kayd ü şart hasr-ı mevcudiyet etmek, sebebi şayan-ı kayıttır.

2- Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşir Fevzi Paşa hazretleri aynı lüzuma mebni teklifim üzerine istifanamesini vermiştir.

3- Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat, K. 1 İzzeddin, K. 2 Ali Hikmet, K. 3 Şükrü Naili K. 5. Fahreddin, K. 7 Cafer Tayyar Paşalar hazerâtına yazılmıştır.

4- Telgraf başında keyfiyetten haberdar etmenize muntazırım.

30.10.1922
Reisi Cumhur
Gazi M. Kemal

Sebep soran Üçüncü Ordu müfettişi Cevat ve 7'inci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Paşalara, ertesi 31 Ekim makine başında şifre de şöyledir:

Kumandanların Mebus bulunmaları orduda emri kumandada matlup inzibat ile gayri kabil-i telîf olduğuna kanaat hasıl olmuştur. Birinci ve ikinci ordu müfettişlerinin vazifelerinden istifa ederek Meclise avdetle orduları münasip görülmeyen bir zamanda başsız bırakmış olmaları bu mütalaayı teyit eder. Daire-i intihâbiyeniz halkı, ordunun selâmet-i inzibatı için ita buyuracağınız karardan elbette memnun olur. İşarıma nazaran kararınızın bildirilmesini rica ederim.

Reisicumhur
Gazi M. Kemal

Her iki zât da mebusluğu tercih ettiklerini bildirmişlerdir.

bir kumandanım, bu heyetin geleceğini bana bildirmemişlerdi. Bu heyet, benim bulunduğum yerin yanından eski Harbiye nazırının odasında oturan Şükrü Naili Paşa'ya ziyarete giderken ve dönüşlerinde bana uğramamışlardı.

Heyetin reisi, Meşrutiyet'in ilanından sonra Edirne'ye gittiğim vakit, tanıdığım Topçu Yüzbaşı İhsan Bey idi. Ne resmi sıfatıma ve ne de şahsi hukukumuza zerre kadar riayet etmeyen Ankara'daki şahsiyetler, Cumhuriyet ilanında olduğu gibi, bu sefer de bulunduğum yere bir İstiklal Mahkemesi[23] gönderdikleri halde, bana haber vermemeleri çok ağır bir hava yaratıyordu! Bunun Reisine de bu yolda emir verilmiş olacak ki ne çok eskiden tanıştığımıza ve ne de astını ziyarete giderken, bir Ordu Müfettişi sıfatıma hürmeten beni ziyarete gelmediler!..

Karabekir'e Karşı Tedbir

Bu çirkin vaziyeti Ankara makamlarına protesto ettiğim gibi, Şükrü Naili Paşa'yı da çağırtarak neden dolayı bana haber vermediğini sordum. Bu zat cevabında, "Ankara'nın size haber vermemiş olacağı aklıma gelmemişti," diyerek işin içinden çıkmak istedi. Bunun askerce bir cevap olmadığını,

---

23 Bu İstiklâl Mahkemesi'nin gönderilmesine sebebin ne olduğunu *Nutuk*, 511'inci sayfasından okuyalım:

> İstanbul'daki bazı gazetelerin memleket ve cumhuriyet menafi-i aliyesini ihlâl eder tarzda devam eden neşriyatı da, orada öyle bir hava yaşattı ki Meclis, İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi göndermeyi zaruri addetti.
>
> Sonraları Bahriye vekilliğine kadar yükseldikten sonra "Yavuz ve Havuz" suiistimallerinden ağır mahkum olan bu İhsan Bey'dir. Mustafa Kemal Paşa tarafından benim hareketimi gizlice kontrole memur bulunduğunu yukarıda açıklamıştır.

Haydarpaşa'ya giderken olsun, bana haber verebileceğini kendisine ihtar ettim. Benim kanaatim Mustafa Kemal Paşa'nın Selanik'te çocukluğundan beri arkadaşı olduğundan hususi bir itimada mazhardı. Ondan bu hususta diğer makamlar gibi bana haber vermemesi, bu suretle beni küçük düşürmek emrini almıştı. Fakat benim, mevkiimin şeref ve salahiyetinden en ufak bir şeyi ihmal etmeyeceğimi arkadaşlarım şimdiye kadar çok görmüşlerdi.

Şu halde maksadın beni tahrik ederek beraber çalışmaya imkan bırakmamaya çalışmak olduğu apaçık görülüyordu. Ben tabii mümkün olduğu kadar sabrederek ve samimi ve feragatli çalışmakta devam edecektim. Fakat İstiklal Harbi'ni zaferle kapadıktan sonra işe İstiklal Mahkemeleri'yle başlamayı, hele Başvekil İsmet Paşa'ya hiç de yakıştıramıyordum. Sonra bu benim en eski ve en samimi arkadaşımdı. Benim Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ne getirilmekliğimi güya düşünüyordu. Vaktiyle doğu hareketini muvaffakiyetle bitirdiğimi tebrik ederken Bana EN YÜKSEK MEVKİLERİN MEVCUT olduğunu yazıyordu!..

Şimdi iki satır bir şey yazmıyor, ağızdan bir şey göndermiyor. Hatta resmi sıfatıma, resmi hakkıma riayetsizlikleri hoş görüyordu. Sulhten sonra onların uçarı fikirlerini ben tehlikeli bir dış entrikası buluyordum. Demek onlar bu yolu, İstiklal Mahkemeleri'ne dayanarak, durdurmakta ısrar ediyorlar ve başta benim gibi vefakar ve feragatli bir arkadaşlarını da açık ve mertçe olmayarak sinsi bir usul ile ezmekten çekinmeyeceklerdi. Benim şimdilik yapacağım şey Ankara'ya dönüşte bilhassa İsmet Paşa ile çok açık konuşmak olacaktı. Sonrasını da hadiseler tayin edecekti.

İstiklal Mahkemeleri'nin vazifesini herkes gibi ben de gazetelerde okudum. İstanbul gazetelerini susturmak için hoşa gitmeyen gazete sahiplerini sorguya çeken bu İstiklal Mahkemesi İkinci Millet Meclisi'nin itimadından ziyade Mustafa

Kemal Paşa'nın emrine kul olan zatlardı. Fındıklı sarayı salonunda münevver kadın-erkek İstanbul halkını hayli güldürdüler.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İstanbul'a Geldi

Veba vukuatı olduğundan, sekiz gün İstanbul'a giriş çıkış men edilmişti. Güya 12 veba vakası çıkmış! Ben bile 12 Aralık'ta Ankara'ya gitmeye karar verdiğim halde bu ilan üzerine kalmıştım. Geçen dört gün zarfında, deniz müesseselerimizi ve Yavuz zırhlısını (Sathi olaıak 1914 Cihan Harbi'nden az evvel Almanların elinde iken İstanbul'u ziyarete geldiği zaman gezmiştik.) ve bu arada davet olunduğum ticaret ve Halkalı Ziraat Yüksek mekteplerini ve sair bazı mektepleri de ziyaret etmiştim. Evvelce ziyaretime gelmemiş olan ataşemiliterlerden Amerika, Romanya ve Lehistan'ınkiler de geldiler. Askeri hasbihallerde bulunduk.

3 Aralık, Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa İstanbul'a geldi. Veba karantinası ilan olunan bu tehlikeli mıntıkaya gelmesi, herkesi hayrete düşürdü. Ve karantinanın halkın sıhhati için değil, İstiklal Mahkemesi'nin bir tedhişi olduğu anlaşıldı.

Fevzi Paşa'yı Pendik'ten karşıladım; rahatsız değildi. İstiklal Mahkemesi'nin daha kötü bir vaziyet doğurmasından endişe ederek geldiğini ve benimle de görüşmek arzusunda bulunduğunu anladım. Tahakkümle ve İstiklal Mahkemeleri'yle kurulan Cumhuriyetin sevgi değil nefret uyandırdığını söyledim. Ve kazandığımız prestiji, bu mahkemelerle kaybetmekte olduğumuzu ve bu mahkemelerin devamı, memlekette fikir, enerji ve ahlak prensiplerinin başında gelen sevgi ve saygı duygularını öldüreceğini ve hele birbirimize karşı tekerrür eden itimatsızlığın memlekette çok zararlı neticeler doğuracağını, uhdemizde mebusluğun bulunması, yapılan

işlerde bizim de oyumuz var gibi telakki olunacağından, dürüst bir hareket olmayacağını izah ettim. Fevzi Paşa bana hak verdi ve İstiklal Mahkemesi'nde müstenkif kaldığını söyledi.

15 Aralık'ta Erkan-ı Harbiye Mektebini ziyaret ettim. Akşam da Kadıköy'de Müşir Fevzi Paşa'yı ziyaret ettim. Üç saat kadar görüştük. Yarın Ankara'ya gideceğimden veda ettim.

16 Aralık sabah 9'da trenle hareket ettim. Haydarpaşa'da uğurlama merasimine Fevzi Paşa da gelmişti. Samimi sözler söyledi. Fakat bir üzüntüsü olduğunu hissediyordum. Bunun ne olduğunu çok geçmeden yolda öğrendim. Şöyle ki:

- Gebze'de, merkezi Bakişehir'de olan emrimdeki kolordu kumandanı Kemaleddin Sami Paşa üç iki fırka kumandanı Osman Paşa (Koptagel) ve Halis Bey (Bıyıktay) de bana mülakatı oldular. İstasyonlarda hazırlanan kıtaları teftiş ettim. Ve bu kumandanlar kendi mıntıkaları nihayetinde ayrıldılar. Doğudan Batı Cephesi'ne göndermiş olduğu Osman Paşa'nın On İkinci fırkasına, deniz yolu ile doğuya hareket etmesi emri verildiğini gördüm.

Kışın Trabzon'dan sonrası çok zordu. Daha evvel gönderilmeyip şu aralık gönderilmesine olduğu kadar bana haber verilmemiş olmasına da diğer geçen hadiselerdekinden ziyade şaştım. Şifahen de Fevzi Paşa bir şey söylememişti. Derhal Trabzon'un askeri ve sivil makamlarına bu fırka için kalın eldiven ve çorap vesaire hazırlamalarını rica ettim. Üçüncü Ordu müfettişliğine de bildirdim.

Ankara, Ordu Müfettişi Karabekir'den Şüpheleniyor

Asıl tarihi rezaleti Kemaleddin Sami Paşa ile yalnız kalınca öğrendim. Fevzi Paşa'nın imzasını taşıyan zata mahsus bir emirde: Eğer İstanbul'da padişahlık lehine bir isyan çıkarsa kolordusuyla İstanbul üzerine harekete geçmesi em-

rolunuyordu... On İkinci fırkaların alelacele doğuya şevki de bu fırkanın doğu zaferlerinde emrimde bulunması dolayısıyla herhangi bir harekette benim emrime geçeceği endişesi imiş.

Ankara'daki Cumhur Reisi, Başvekil, ve Erkan-ı Harbiye Reisi yani Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalar gibi her birine karşı ayrı hukukum, ayrı feragatim ve ayrı samimiyetim vardı; bir arada düşünüyorlar ve karar veriyorlar ki İstanbul'da bir ihtilal çıkacak ve bir padişah ordusu kurulacak ve ben bunu idare edeceğim!..

Bu karara karşı, şu tedbirler kararlaştırılıyor:

Maiyet kumandanım olan merkezi Eskişehir'deki Dördüncü Kolordu Kumandanı Kemaleddin Sami Paşa yani maiyet kumandanım kumandasındaki bir ordu İstanbul üzerine yürüyecek... Bu kolorduya mensup olan fakat doğudan geldiğinden bana iltihakı tehlikesi bulunan Osman Paşa fırkası derhal vapurlarla doğuya iade olunacak... Erkan-ı Harbiye-i Umumiye reisi Fevzi Paşa da bizzat İstanbul'a gelerek, ahvali gözleri ile görecek ve icabını yapacak...

Fevzi Paşa gözleriyle görüp kulaklarıyla ahvali anladıktan ve benim, orduyu siyasetten ayırmaya uğraştığıma da kani olduktan sonra, atılan bu adımı benim haber alacağını tahmin ederek, hiç değilse Ankara'ya hareketim sırasında münasip bir şekilde bana haber vermemesi çok defalarda gördüğü askeri nüfuzumun derecesini ölçemeyerek belki duymaz mı sandığını yoksa Mustafa Kemal ve İsmet Paşaların teveccühlerini kayıp mı edeceğine inandığını kestiremedim.

Her ne olursa olsun bu bir skandaldı. Cumhuriyet idaremize ve bunu ellerine alanlara asla yakışmadı. Kemaleddin Sami Paşa'nın aldığı emri, amiri olan bana bildireceğini hesaba katmayanlar bu zatın daha Harb-i Umumi'den önce ma-

iyetimde istihbarat şubesinde çalıştığını ve benim pek eski bir arkadaşım olduğunu bilmeli idiler! İsmet Paşa, bunu bilirdi. Bunu yakinen bildiğine göre, işi başka bakımdan düşünmek zaruretinde kaldım: Beni ordudan istifaya mecbur etmek için sebepler hazırlamak! Şimdiye kadar bu gibi sebepler, numara alacak kadar çoğalmıştı. Bunu ben apaçık birinci derecede İsmet Paşa'ya, ikinci derecede Fevzi Paşa'ya apaçık söylemeye karar verdim.

Karabekir Ankara'ya Gidiyor

17 Aralık öğleden sonra saat 4'te Ankara'ya vardık. İstasyonda Başvekil İsmet Paşa, Rauf Bey, Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa, bazı vekiller, mebuslar, Afgan sefiri ve karargah heyetiyle ihtiram kıtası vardı. İsmet Paşa, samimi görünüyordu. Mustafa Kemal Paşa; üçüncü defa olarak bugün rahatsızlık geçirmiş.

Akşam yemeğini Rauf Bey'le ikametime tahsis olunan Erkan-ı Harbiye dairesinde Etlik cihetindeki Ziraat mektebi'nde birlikte yedik. Hasbıhallerimizin esasını, yeni üçlü manzumenin, yani Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşaların bize karşı aldıkları cephe teşkil etti.

Açık görülen manzara şu idi: Mustafa Kemal Paşa ilk İstiklal Harbi arkadaşlarından kaçıyor.[24] İsmet Paşa da onu kaçırıyor, Fevzi Paşa da uysal ruhu ile bu yolculuğa katılıyor ve İstiklal Harbi'nin üç kurucusu gibi görünmesi de ayrıca

---

24 *Nutuk*, sayfa: 483:

Fuat Paşa bana şöyle bir sual tevcih etti:

- Senin şimdi apoterslerin kimlerdir, bunu anlayabilir miyiz?.."

-Benim apoterslerim yoktur. Memleket ve millete kimler hizmet eder ve hizmet ve liyakat kudretini gösterir ise apoters onlardır.

ona bir haz verdiğinden, O da bizim uzaklaştırılmamıza ve küçültülmemize yalnız seyirci değil, bizzat amil de yordu.

İstiklal Harbi'nin ilk kurtuluş yılındaki menfi hareketler bu suret ile yalnız saklanmıyor, bizim hizmetlerimiz, bizim fedakarlıklarımız da onların hesabına geçirilmiş gibi oluyordu!..

Bizim bu tahlilimize kuvvet veren birçok deliller vardı. Hele Mustafa Kemal Paşa'nın, İsmet Paşa'ya: "Benden sonra sen gelmen için, lazımını yapmalıyız." dediğini arkadaşlarımız kulaklarıyla duymuşlardı.

Bu vaziyet karşısında gerçi ne yapsak boştu. Fakat sonuna kadar samimi bağları kırmamaya ve dost düşmana karşı milli birliği korumaya çalışmak da vazifemizdi. Hususiyle, "Türkler ancak başları sıkıya gelince birleşirler ve ancak askeri bir kudret teşkil edebilirler. Medeni bir hükümet kuramazlar, çünkü ruhlarında tahakküm ve istibdat kökleşmiştir. Başa gelen oğlunu, kardeşini bile, zan ve vehim uğruna öldürmekten zevk alır!." gibi telakkileri yeniden canlandırmamaya çalışmamız milli bir borçtu.

Bu düşünce ile Rauf Bey ile İsmet Paşa'yı barıştırmayı ve Mustafa Kemal Paşa ile samimi görüşmeyi birinci plana aldım. Rauf Bey de, bu fikrimi kabul etti ve İsmet Paşa'ya karşı gayet samimi davranacağını ve kusuru varsa söylendiği anda ona tarziye vereceğini bildirdi.

Karabekir, Gazi'den Rica Ediyor

18 Aralık resmi ziyaretlerimi yaptım. İsmet Paşa, yerinde yokmuş; kart bıraktım. Mustafa Kemal Paşa, öğle yemeğine çağırdı. Hasbıhallerimizde kendilerine samimi duygularımıza emniyet etmesini beyandan sonra iki ricada bulundum:

1- Ordunun siyasete karışmaması için, kumandanların aynı za-

manda mebus olmamaları hakkındaki teklifimin kabul buyurulması;

2- İstanbul'a gönderilen İstiklal Mahkemesi, *"namı"* ve *"şahısları"* bakımından halka çok fena tesir ettiğini, eğer bu şekil devam ederse, eski hafiyelik devri aynen başlayacağından normal idare şeklinden ayrılınmaması ve adliyemize itimat olunması ve ona kudret verilmesi.

İstanbul'da, korkulacak bir şey olmadığını, gazetecilerin, kendilerini göstermek için ve satışlarını çoğaltmak gayretiyle açtıkları münakaşa da Ankara'daki *Yenigün* Gazetesi'nin amiyane atıp tutmalarını herkes Cumhuriyet hükümetinin ve hususiyle sizin emrinizle yapılıyor telakkisi; halkı çok müteessir ettiğini; bunun için Ankara gazetelerinin çok ağır başlı hareket etmeleri lüzumunu belirttim.

Ve bütün bunların üstünde bana olan itimadının kırılmamasını, ne emirleri olursa apaçık tebliğ buyurmalarını hassaten rica ettim.

İttihatçılarla Hesaplaşma

İstiklal Mahkemesi'nin eski Ankara valisi Abdülkadir,[25] eski İstanbul Mebusu Şükrü (Enver Paşa'nın yaveri, binbaşı) Beyleri İstiklal Mahkemesi, tevkif etmek istemiş; saklanmışlar. Binbaşı Arap Mesut, Rize oteli müstecir ve katibi, diğer birkaç kişi nezaret altına alınmış... Birçok tanıdıklarım ziyaretime gelerek, Mustafa Kemal Paşa'nın bu milletin hürriyetini kurtaran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski azasını mahvetmek istediğini söylediler ve sebep olarak da Hürriyetin ila-

25 İttihat ve Terakki fedailerinden olan ve mesleği erkan-ı harp namzedi olan bu zat, İstiklâl Harbi'nin son yılında Ankara valisi olacak kadar itimat kazanmıştı, İzmir suikast teşebbüsü hadisesinde alakalı sayılarak Ankara'da envai hakarete uğramış ve asılmıştır!..

nından önce kendisine cemiyette yüksek bir mevkii verilmediğinden kırgın olduğunu, eski İttihat ve Terakki düşmanlarının da bir düzeye onu teşvik ettiklerini ileri sürdüler! Bunların teşvikleri şu mahiyette imiş: Eğer Mustafa Kemal Paşa herhangi arzusunu zorla millete kabule kalkışırsa, *hürriyete yeminli olan eski İttihat ve Terakki mensupları* tekrar teşkilatlarını canlandırır ve *icraata geçebilirlemiş...*

"Yenigün" ağır neşriyatının önünü alarak İstanbul matbuatını da sükuta getirebilmek için, bu gazetenin sahibi Yunus Nadi Bey'e memlekete fenalık yapmakta olduğunu anlattım. *Tanın* Gazetesi'nde de *"matbuatın vebası"* diye pek ağır ve acı bir makale vardı. 19 Aralık'ta *Yenigün* artık tecavüzlerden vazgeçmiş göründü. Her gün küfürler saçan baş makalesi iktisadi idi.

20 Aralık'ta Rauf Bey ziyaretime geldi. Düzelmeye doğru adım atacağımız hakkındaki ümitlerimi, söyledim. İsmet Paşa'nın samimi duygularını görerek çok sevindim. İsmet Paşa'ya yazdığım tezkereyi gösterdim; memnun oldum. Tezkere aynen şöyledir:

> Kardeşim İsmet,
>
> Memleketin selametine ve zatının şerefine ait olacak olan İstanbul meselesi hakkında behemehal seninle yalnız görüşmek isterim. Nerede ve ne zaman?
>
> *20/12/1923*
> *Kazım Karabekir*

"Yarın 5'te Gelirim!"

İsmet Paşa'ya yaverimle gönderdiğim bu tezkereyi alıp okuduktan sonra, on dakika gezerek düşünmüş; sonra yaverime şunu bildirmiş: "Yarın akşam beşte gelirim."

21 Aralık akşam beş buçukta İsmet Paşa bana geldi. Do-

kuzu geçene kadar, yani üç buçuk saat görüştük. İlk şikayetim, gerek Cumhuriyet ilanında ve gerekse İstanbul'a İstiklal Mahkemesi gönderilmesinde, bana haber verilmemesini bir itimatsızlık eseri telakki ettiğimi söyledim.

- Trabzon'a emin bir adam göndererek vaziyeti sana bildirmemekte hata ettiğimi kabul ediyorum, dedi.

İstiklal Mahkemeleri'nin memleketin emniyet ve iktisadi hayatını hırpalayacağını ve harice karşı da Cumhuriyet idaresinin İstiklal Mahkemeleri'yle tutunabildiği zannını vereceğini, nitekim İstanbul iktisadiyatının sarsıldığını ve iş uzarsa, bazı iflasların da vukua geleceğini izah ettim. Ve öteden beri Mustafa Kemal Paşa'ya da yazdığım veya söylediğim şu düsturu İsmet Paşa'ya da tekrar ettim:

- Sevgi ve saygı ikna ile kazanılır. Korkutmaktan, sindirmekten doğacak, ancak nefrettir.

Bu esasta uzun uzadıya görüştük. İstiklal Mahkemeleri'yle işe başlamalarından Mustafa Kemal Paşa'ya ve kendisine karşı kalplerdeki büyük sevginin sarsıldığını ve hele bu mahkemeler keyfi kararlar verirlerse, değil İstanbul'un, bütün vatandaşların endişeye düşerek aynı duygulara kapılacaklarını; bunun için bu mahkemenin hiçbir tesire kapılmadan adilane iş görmesini ve işi çabuk bitirip geri gelmesini ve artık bu ve şu sebeplerle bu mahkemeleri bir vasıta olarak kullanmamalarını ve meselenin Türk milletinin, Türk vatanının şerefi olduğunu ve Cumhuriyet idaremizi zayıf gösterecek olan bu cebir ve şiddet vasıtası yerine, halka Cumhuriyetin feyiz ve hürriyet getirdiğini fiilen göstermekliğimizin lüzumunu izah ettim. Mesela İstanbul'da 49.000 okuyan çocuğa karşı,[26] (hemen aynı sayıda okumayan) çocuk bulunduğunu;

---

26 İstanbul'daki okuyan ve okumayan çocukların sayısı şöyle idi: 24.000 Resmi Maarif Mekteplerinde 7.000 Hususi Mekteplerde. 18.000 Ecnebi Mekteplerinde: 49.000 Okuyanlar. 48.400 Okumayanlar.

bir iki, ilk mektep açılmasını, bakımsız çocuklara bir gece yatılı iş mektebi açılıvermesi, İstiklal Mahkemesi'nden çok daha hayırlı bir iş olacağını da söyledim.

Karabekir Paşa'nın Yorumları

Cumhuriyetin ilanını İstanbul'un gazetecileri dahi top seslerinden öğrenecek kadar aceleye sebebin münakaşaya meydan verilerek sözü ayağa düşürmemek için olduğu mütalaasından çıkan mana, gazetecilerin Cumhuriyetin aleyhte yazacakları değil, Reisicumhurluğa namzet olabilecekleri yazmaları ve bu arada Mustafa Kemal Paşa'ya da, Meclis kürsüsünden verdiği sözü hatırlatarak, onun namzetler arasında göstermemeleri kaygısı olduğu anlaşılıyordu.

Milletseverlik, hürriyetseverlik icabı bu idi. İşin bu suretle tabii gitmeyip, kapatma tarzında oluşu, haklı olarak o kaygıyı doğurduğunu ve kırgınlıkların, çekişmelerin bundan ileri geldiğini; İstiklal Mahkemesi ortaya çıkarılınca, artık kimsenin bunda şüphesi kalmadığını da İsmet Paşa'ya söyledim. Ve bundan sonrası için karşılıklı mevkilerimizin şerefine hürmet edilmesi ve şahsi samimiyet bağlarımızın sıkı bulundurulması için uyanık bulunmamızı rica ettim. Rauf Bey'le de eski samimiyetin devamı lüzumunu ileri sürdüm. İsmet Paşa mütalaalarıma hak vermekle beraber, Rauf Bey meselesinde, onun güya "İsmet, benim hasm-ı canımdır." dediğini işittiğini söyledi. Ve bunu bana olsun tekzip etmesini istedi.

İsmet Paşa: "Muhalefete Geçerim!" Diyor

- Rauf Bey bana değil, sana dahi tekzip eder. Ve hatta ileri geri olanlar hakkında seni memnun edecek tarzda tarziye de verir. Arda menfaatleri için veya kötü huylan icabı, dedikodu yapanlara inanmayınız, dedim.

- Ben Rauf Bey'le anlaşamam! Eğer kabine Büyük Millet Meclisi ekseriyetinin itimadını kazanamazsa, Rauf Bey hükümetin başına geçsin! Ben de muhalefete geçerim, cevabını verdi.

- Bu felaket olur. Eski arkadaşları birbirinden ayırarak birliğimizi zaafa uğratmak ve her birerlerimize ayrı ayrı hükmetmek arzusunu görüyorum. Bu hal şahıslarımız için olduğu kadar, milletimiz için de tehlikeli bir iş olacaktır. Benim tavassut edeceğim bu samimiyeti kabul edin ve birliğimizi sıkı tutmaya siz de himmet edin, dedim.

İsmet Paşa;

- O halde *muhalefete geçmem; fakat bir tarafa çekilirim. Rauf Bey ile görüşemem ve anlaşamam*, diyerek kesin cevabım verdi.

Mesele pek nazik bir noktaya geldi. Rauf Bey'le kırılma, açık sahada geçmiş idi. Bunun devamı, çirkin ve zararlı olmakla beraber, her iki taraf birbirinin kararını bildiğinden, şahsi ve milli davada buna göre hareketini ayarlayabilirdi. Fakat benim vaziyetim böyle değildi. Yüzüme karşı itimat ve samimiyet gösterişlerinde bir eksiklik yoktu! Fakat az zamanda, üst üste yığılan kararlarda işler beni *küçük düşürecek* ve hatta beni *kötüleyecek* bir yolda gidiyor idi. Bunun için İsmet Paşa'ya şunu sordum:

- Bana karşı neden *itimatsızlık* gösteriliyor? Ve yıllarca iki kardeşten ileri samimiyetle birbirimize bağlı olduğumuz halde, sen neden bunu önlemiyorsun? Ve bana da mütalaanı açıkça söylemiyorsun?

- Cumhuriyetin ilanı, İstanbul'a İstiklal Mahkemesi'nin gönderilmesi gibi işlerden sana vakit ve zamanıyla haber verilmemiş olması, itimatsızlıktan ziyade ait olduğu makamların hatası telakki olunmalıdır. Bununla beraber sana, Trabzon'a emin biriyle vaziyeti bildirmediğime hata ettiğimi evvelce de söylemiştim. Yoksa sana itimatsızlık gösteren yoktur. Ve hele buna beni de karıştırmaklığın haksızlıktır.

- Pek iyi. Daha yakın olan İstanbul'a biri gönderilemez mi idi? Yahut görüşmek arzusuyla beni çağırtmaz mı idiniz? Mesele itimat var mı, yok mu derecesini çok, hem de pek çok aşmış ve tam bir *skandal* halini almıştır. Milli bir cinayeti bugün önlemiş bulunuyorum. Bunu size anlatmak ve tekerrürüne mani olmanızı istemek için dün size acı bir mektup gönderdim. Bugün de yalnız, baş başa görüşmek fırsatını bularak, daha acı görüşüyorum. Benim emrimde bir kolordu kumandanı olan Kemaleddin Sami Paşa'ya verilen emirden, başvekil sıfatıyla haberiniz olacağı tabiidir. Bunu Mustafa Kemal, Fevzi Paşalarla birlikte hazırladığınızı da öğrendiğim için, üzerinde fazla durmayacağım. Fakat skandalın şümulü bundan daha geniştir. Bundan sizin haberiniz olacağını kabule sana olan sevgim manidir.

Gazi, İstanbul'da Ayaklanma İhtimaline Karşı Tedbir Alıyor

"İstanbul'da bir padişahlık ihtilali çıkarmak için Mustafa Kemal Paşa'nın uğraşmakta olduğunu işitmiş, inanmamıştım. Fakat bana dahi haber vermeden bir tedip kuvvetinin hazırlanması ve emrimdeki bir zatın ona kumandan tayin edilmesi ve *İstiklal Mahkemesi'nin* de pek amiyane hareketleri, buna şüphe bırakmıyor. Demek bana ve İstiklal Harbi'nin ilk gününden itibaren fedakar ve vefakar unsurlarını da içine alabileceklere bir *imha pususu kurulmuş!*,.. Fakat İstanbul'dan, ne kendiliğinden ve ne de teşviklerle böyle bir hareket asla çıkmayacaktır. Çünkü bilenler bilmeyenleri uyanık bulundurmaktadır. Mesele bu komploların başka yerlerde ve başka işlerde de yapılıp yapılmayacağıdır. Bizim Şeref ve hayatımızla oynayanlar, bilmelidir ki, aynı zamanda kendilerininkilerle de oynamaktadırlar.

"Açık yürekli olalım: Hele benle senin aramızdaki sa-

mimiyeti, bütün ordu ve bütün halk biliyor! Bunun için eğer benim ordu müfettişliğim dahi hoş görülmüyorsa, emre amade bir kumandan sıfatıyla çekilip bir köşede oturabilirim. Fakat *hem fiili hizmette bulunmak, hem de dost şerrine maruz kalmak* istemem! Bu hususta söylenmesine daha lüzum olan birçok sözlerin neler olacağını dimağlarımız bir birine aksettirebilir. Eğer dürüst çalışmaklığımıza imkan bırakılacaksa, üzerimizden *mebusluk sıfatının alınması için* yaptığım teklifin kabulü ve delaletinizi de rica ederim."

Renkten renge giren İsmet Paşa kısaca şöyle cevap verdi:

- Kazım, ne söylesen haklısın. Ankara'da askeri vazifenle meşgul olmanıza taraftarım. Kumandanların aynı zamanda mebus bulunmamaları hakkındaki fikrinizi takdir ederim ve buna çalışacağım.

Askeri Vazifeme Devam

İlk iş Ankara'daki kışla ve hastaneleri ve kıtaları teftiş ettim. Müesseselerin içlerinde ve etraflarında temizlik ve bakımı çok az bulduğumdan bu hususları her yerde yaptığım gibi temin ettim. Ordunun elbisesizliği ve ihtiyaçların münakaşa usulünde gayri Türklerin bütün işleri ellerine aldıklarından *onların zenginleşmelerine karşılık Türk halkının istifade edemediğim* görerek 24 Aralık'ta Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne bu hususlarda tekliflerde bulundum. Elbiselerin haki boyaması masraflı olduğu kadar da rengin güneşte atmasından az zamanda çirkin bir hale gelmesine sebep olduğunu, bunun için siyah beyaz yünün karıştırılmasından kolayca meydana gelecek *boz rengin* kabulünü teklif ettim. Bu süratle yerli fabrikalarımız ve hatta el tezgahlarımız bile, bu kumaşı dokuyabileceklerini ve gayri Türklerin bütün ordu işlerini ellerine almalarının, halkımızı fakir düşürdüğünü ve mütekaitlerin, müteşebbislerin iş tutamadıklarını tekliflerimde izah ettim.

Karabekir–Rauf Orbay Görüşmesi

29 Aralık'ta kumandanların aynı zamanda mebus olmamaları hakkındaki teklifime Meclis Reisi Fethi Bey'in cevabı geldi. Bunu aynen yukarda kaydetmiştim. Demek İsmet Paşa'nın bu hususta çalışması da boşa çıkmış.

28 Aralık'ta Rauf Bey ziyaretime geldi. İsmet Paşa'nın iddia ettiği *"İsmet hasm-ı canımdır."* sözünü bir yerde sarf etmediğini ve samimiyeti kendisi bozmadığını, *şerefiyle* temin etti. Vaziyetin nezaketini ve şimdilik sükunetle vazifelerimize devamdan başka yapılacak bir şey kalmadığını söyledim.

30 Aralık'ta ben Doğu Cephesi kumandanlığım sırasında Erzurum'da valilik yapan Sabit Bey ve bu gittikten sonra da yine doğuda fırka kumandanlarım olan Rüştü ve Halid Paşalar, (Birincisi İzmir'de asıldı. İkincisi bundan evvel mecliste öldürüldü.) ziyaretime geldiler. Her üçü de İkinci Meclis'te mebus idiler. Meclis'in asla birinci Meclis'e benzemediğini, tamamıyla Mustafa Kemal Paşa'nın emrine ram büyük bir ekseriyeti olduğunu ve başkumandanlık karargahının yaverleri, emir zabitleri, hatta alaylılarıyla bir askeri karargaha da benzediğini teessürle anlattılar. İstiklal Harbi sırasında çevrilen entrikaların daha geniş mikyasta devam ettiği ve edeceği hakkında bilgi ve kanaatlerini da anlattılar ve doğu harekatı sırasında bilmedikleri askeri ve siyasi noktalar hakkında görüştük. Askerlerin aynı zamanda mebus olmamaları hakkındaki teklifime aldığım cevabı da kendilerine gösterdim ve vaziyetin nezaketini idrak ederek çalışmak ve sükuneti bozmamaya son derece özen göstermek lüzumunu da izah ettim.

31 Aralık akşamı Reisicumhur Gazi Paşa İzmir'e gittiler. İstasyonda uğurladım. Trende biraz havadan sudan görüştük. Dahiliye vekili Ferit Bey de dün İstanbul'a gitmiş. Maarif vekili ve Erkanı Harbiye-i Umumiye reisi de oradalar. Tramvaylarda hanımların yerini ayıran perdeleri polis müdürü kaldırtıyor.

1340 (1924) Yılı

1 Ocak'ta Meclis Reisi Fethi Bey, bir mebus heyeti ile Adana'nın kurtuluş gününün kutlanmasına gittiler. 2 Ocak'ta Maliye Vekaleti'ne Abdülhalik Bey (Renda) tayin olundu.

İstanbul'da İstiklal Mahkemesi tutuklu gazetecilerden *Tanın* sahibi *Hüseyin Cahid, Tevhid-i Efkar* sahibi *Velid* ve *İkdam* sahibi *Cevdet* beylerle bir müdürü mesulün beratlarına karar vererek tahliye etmişler. Yalnız avukat *Lütfü Fikri Bey'i, beş sene kürek cezasına mahkum etmişler.*

Rauf Bey'in İfşaatı

3 Ocakta *Refet Paşa* İstanbul'dan geldi. Birlikte *Rauf Bey'i* ziyaret ettik. *Rauf Bey,* Dahiliye Vekili *Ferit Bey'in* bazı mebusların mektuplarını çalmak için verdiği mahrem bir emrini okudu. Bundan başvekil ve hatta cumhur reisinin haberi olacağı ve hatta onların emri olmadan Dahiliye Vekili'nin bu işe cüret edemeyeceği üzerinde karar kıldık.

Mütarekenin ilk zamanlarında İsmet Paşa bana Erzurum'a yazdığı mektubunda, Ferit Paşa Hükümeti'nin mektuplarımızı açtırdığı şüphesini yazıyor ve *"mundar bir idare"* diye bu işi nefretle yad ediyordu. Şimdi bu işi daha geniş mikyasta ve *milletin mebuslarına* kadar başvekilliği zamanında kendisi yaptırıyordu. Damat Ferit müstebit bir hükümdarın sadrazamı idi. Fakat kendisi Cumhuriyet'in birinci başvekili idi.

İsmet Paşa ile Konuşmalarım

4 Ocak'ta İsmet Paşa'yı Çankaya'daki ikametgahında ziyaret ettim. Yalnız görüşebilmek için iki saat kadar kaldım. Dahiliye Vekili'nin emir suretini gösterdim. Ve vaktiyle bizim mektuplarımızı açtıran Ferit Paşa Hükümeti hakkındaki yazı-

sını hatırlattım. Haberi yokmuş gibi davrandı. Fakat daha ziyade mahrum emirlerin elimize nasıl geçtiğine hayret ve teessür duydu. Dedim ki:

- Saltanatın her fırsatta mundar istibdada kaydığını görmüş ve ona isyan etmiş insanlarız! *Hakimiyeti Milliye* diye haykırdığımız *Cumhuriyet devrinde* de aynı hastalığın arazını görmek insana yeis veriyor. İşin en feci tarafı da saltanat istibdadına karşı vatanseverler bir saf kurmuştuk. Şimdi bu saflar bozuluyor ve birbirini ezmeye çalışıyor. Eğer bu meşum istibdat şu bu vesile ile yine bir kabus gibi milletin üzerine çökecekse, bütün emeklere yazık olacaktır.

Mustafa Kemal Paşa'yı bu yola sevk edenlerle, Sultan Hamid'i Kızıl Sultan yapanlar arasında zerre kadar fark olamaz! Çünkü neticede yine bir sürü hırsız, dalkavuk, bir saray erkanı gibi bir klik teşkil edecek ve *milletin olgun başlarını boğdurmakla tarihimizin yüzünü kızartacaklardır*. Seni, bütün bu görüntüyü önleyecek ve *Mustafa Kemal Paşa'yı temiz bir yolda yürütecek* mevki ve kudrette görerek, endişelerimi ve sana düşen tarihi vazifeleri, açık söylüyorum. Bu sana olan yüksek sevgimin icabı olduğu kadar, bir memleket borcudur da. Karşılık, benim üzerime düşen vazifeleri de sen sayabilirsin.

İsmet Paşa Karabekir'i Haklı Buluyor

İsmet Paşa mutadı olduğu veçhile beni haklı buluyor göründü. Vaziyette salah şöyle dursun bir ordu müfettişi sıfatıyla Şura-yı Askeri'nin tabii azası olarak da bilmekliğim icap eden mühim askeri işlerden de haber vermiyorlardı. Gazetelerden veya ağızdan mühim siparişleri haber alabiliyordum. Bunu Erkan-ı Harbiye reisi ve müdafaa-i Milliye vekillerine de şikayet etmiştim. Bundan başka gençliğin beden terbiyesi için geçen sene benim riyasetimdeki komisyondaki tekliflerimizde ehemmiyetli noktalar vardı. Bu hususu da ıs-

rarla öne sürüyor ve Ankara'da örnek alacak bir stadyum yaptırılmasına uğraşıyordum. 6 Ocak İstanbul'dan gelen Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı Reisi Sami Bey ziyaretime gelmişti. Bununla istasyona giden yolun iki tarafındaki sahaları dolaştık. Şehre de yakınlığı dolayısıyla sol taraftaki sanayi (Büyük havuz yapılan saha) en uygun bulduk. Bunu ilgili arkadaşlara söyledim.

Bugün 6 Ocak, İsmet Paşa'ya da bir mektup yazdım ve "Orduya ait işlerden ve hele tayyare mühimmat fabrikaları hakkında gazetelerde gördüğüm bir takım şirketlerin talip oluşundan resmen bizlere haber verilmemesinin mahzurlu olduğunu ve işlerin Enver Paşa'nın zamanı gibi dar bir çerçeve içinde yapılmasının önüne geçilmesini" rica ettim. Gariptir ki 8 Kanun-i Sani'de Büyük Millet Meclisi'nde mühim bir kanun müzakere ve kabul olundu: Piyade ve Nakliye sınıfları için askerlik müddeti bir buçuk; topçu, süvari, Hava, sanayi, otomobil ve fenni kıtalar ve musika için iki; jandarma için iki buçuk, denizciler için dört sene, hizmet-i maksura erbabının dokuz ayını silah altında mütebakisini mezun bırakmak kararı."

Halbuki bu işler Şura-yı Askeri'de müzakere olunmak ve mütehassıs heyetin kararı alınmak lazımdı. Halbuki teklifimize rağmen hala Şura-yı Askeri'yi bile toplamıyorlardı. Devletin müdafaasına taalluk eden mühim kararlar ve müthiş masraflar başlamış bulunuyordu.

İsmet Paşa Karebekir'i Ziyaret Ediyor

10 Ocak akşam üstü İsmet Paşa beni ziyarete geldi. Üç saat kadar görüştük. Rauf Bey'in kendisine karşı samimi duygular beslediğini, asla söylemediği çirkin sözleri, bazı ara bozanların, kendi çıkarları için uydurmuş olacaklarını, İstiklâl Harbi erkanının sulhten sonra daha samimi bulunmaları vatan ve millet hayrı için pek lüzumlu olduğu halde, günkü va-

ziyetin devamının pek çirkin olduğunu söyledi. İsmet Paşa anlaşmadan kaçınıyordu. Gayet garip olmak üzere şu sözleri söyledi:

- Haydi her şeyi unutup da Rauf Bey'le anlaşayım; fakat ilerisi için düşüncelerimiz bir birine uymayabilir ki birlikte çalışmak imkanı olsun! Mesela O, Yavuz zırhlısının tamirinde ısrar ediyor; ben ise, ona verilecek para ile başka işler yapılması fikrindeyim.

Hayretle şu cevabı verdim:

- Bu, ayrılığı ve husumetin devamını icap ettirecek bir sebep mi? Her şubede müspet ve açık programlar tespit ederek el birliğiyle üzerinde yürümek lazımdır. Bu arada donanma meselesi de elbet bir şekil alır. Siz açık söylemiyorsunuz. Fakat herkesin kanaati şudur: *Mustafa Kemal Paşa'yı siz Lozan'dan aldığınız ilhamlarla bir inkılaba teşvik ediyorsunuz* ve bunda İstiklal Harbi'nde ilk Mustafa Kemal Paşa'yı tutan arkadaşlarının uzakta kalmalarını ve hatta ezilmelerini istiyorsunuz! Bu arada ben de dahil olduğum halde mahvımıza kadar yürümek isteyenler görülmektedir.

Dikkat edin: Bu, milletin istikbali için çok zararlı olacak! Türk tarihinin de utanılacak bir faslı olacaktır. Emeksiz külah kapan sekiz on kalem sahibiyle, yirmi otuz Allahsıza dayanıyorsunuz!

Efkar-ı umumiyede günden güne düşüyorsunuz! En parlak ve en sevinçli ve en hür günlerimizi en karanlık, en kederli ve en müstebit günlerin takip edeceğinden, her aklı başında vatandaş endişe duymaktadır. Ben sana karşı olan uzun yılların sevgisi tesiriyle her şeyi açık söyleyerek kardeşlik vazifesini yazıyorum.

- Seni kuşkulandıracak yeni bir delil mi var? Mektubunda Enver Paşa'nın zamanı gibi oluyor diyorsun, bundan bir şey anlamadım, diyen İsmet Paşa'ya dünkü *Hakimiyeti*

Milliye Gazetesi'ndeki İnönü muzafferiyetinin yıldönümü münasebetiyle Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşaların beyanatı başlıklı yazıları ve buna karşı gazetenin de mütalaasını gösterdim.

Doğu zaferi sıfıra erdirilmiş, adeta İstiklal Harbi'nden çıkarılmış, hele İsmet Paşa'nın beyanatı, sanki Kars'ın zabtı, Ermeni ordusunu da İnönü'ne getirmiş gibi suçlu bir hareket derekesine indirilmiş!

- İstiklal Harbi böyle mi oldu a Paşam?[27] dedim. Beni küçültmek için Türk Milleti'nin tarihini yalanlıyor. Sizlerin gördüğü büyük işlerin daha parlak görünmesi için bu günahı işlemeye ne lüzum var? Benim en gücüme giden canım kadar sevdiğim senin de, hakikate ve bu arada, bana varıncaya kadar bu millete en tehlikeli günlerde canla başla hizmet edenlerin şeref ve canlarına karşı vaziyet almandır!

Bu işin gideceği yer, Fransa büyük inkılabının kin ve iftiralarla dolu kanlı ve mundar tarihidir. Hiç birimizin hayatı uzun yıllar sürecek değildir. Kuvvetli bir parti, *kuvvetli bir Millet Meclisi yerine bir askeri karargah kurulması, çok tehlikeli neticeler verebilir*. Birçok kıymetli başları boğarak yapabileceğiniz işler, yine birçok başların boğulmasıyla altüst olabilir.

---

27 İstiklâl Harbi yıllarca bu üç resmi zat -ki her biriyle ve hele İsmet Paşa ile uzun silah arkadaşlığımız vardı- tarafından bir düzeye ört bas edilerek yalnız batı cephesi gibi gösterilmiştir! Bu senenin Dumlupınar merasiminde Müşir Fevzi Paşa'nın, aynı tarzdaki nutkundan sonra kendisine pek acı söyledim. 1933'te istiklal Harbi hakkındaki münakaşalarımız matbuata döküldü. Altı mektupla hayli hakikatleri yazdım. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın Bolşeviklik ilanı fikrine gelince yazdırmadılar. Eser yazdım. Yaktılar. Köşkümü basarak evrakımı aldılar. Bunların tafsilatını da okuyarak hadiselerin içyüzünü göreceğim. Bu işler de bu üç arkadaşın aynı makamları işgalleri zamanında vukua gelmiştir.

Bunun için dayanılacak kuvvet, sözde olduğu kadar, iş sahasında da olmalıdır. Bugün Meclis'te Büyük Mütehassıslar yok gibidir. Buna karşı, birçok zabit vardır. Bunların orduya çıkarılması hem Meclis'i bunlardan kurtarmak, hem de ordu saflarındaki boşlukları doldurmak bakımından faydalıdır. Bu suretle şahsi arzular yerine, ilmi programlar tanzim olunabilir ve milli bir cephe ile yeniliğe bürünebilir.

İsmet Paşa Başbakanlıktan Düşerse, Parti Kuracak

Bu sözlerden sonra Fransa Büyük inkılabına ait eserlerden çıkardığım iki makaleyi okuttum. *"Kanlı bir yoldan yürüyenlerden ibret alalım."* dedim. *İsmet Paşa sabit bir fikrin esiri idi.* Uzun musahabelerimizin sonunu yine şöyle bağladı:

- Kazım, *eğer hükümetten çekilirsem muhalif bir parti yaparım.*

Onun bir endişesini seziyorum: Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinden başkasını başvekil yapması ihtimali, onu düşündürüyordu. Kabinesinde bazı tadilata razı oluyordu. Fakat Başvekillikten çekilmeye tahammülü görülmüyordu. Derhal *muhalif parti* yapacaktı. Ben işi tatlıya bağlamak için dedim ki:

- Ne yaparsan yap. Yalnız her işinde samimiyeti siyasete hakim kıl. Bir de benim askeri sahadaki mesaime yardım et, bana bunlar yeter. Bakınız geçen yıl (5 Haziran 1923'te) Müfettiş-i Umumilik Kanunu, Müdafaa-i Milliye'ce tanzim olundu. Benim de mütalaam alındı. Hâlâ meclise gönderilmedi.

Bunun gibi Şura-yı Askeri Kanunu da layihamıza ve ricamıza rağmen çıkarılmıyor. *"Yüksek Müdafaa Meclisi"* teşkiline de yanaşılmıyor. Yani Cihan Harbi'nin ortaya koyduğu harbin modern sevk ve idaresi hakkında bir şey hazırlanmıyor; eski zihniyetle ordu kurulur mu? Bir düzeye layihalar ver, ama her şey yine eski tas, eski hamam. Bu vaziyette ben

ne yapacağım? Hükümet reisi sıfatıyla, size şikayet ediyorum, biraz da bizim askeri işlerimizi yürüterek bize ferahlık verseniz!...

Bir hafta kendi teftişlerim ve işlerimle uğraştım. Ricalarımdan hiçbiri ortaya çıkmadı. Bilakis, Meclis Reisi Fethi Bey 17 Ocak'ta Beni Meclis'e çağırtmıştı. İstanbul'un iktisadi işleri için, İstanbul mebusları toplanacak imiş; benim de bulunmaklığımı lüzumlu görmüşler! (Ay sonuna kadar birkaç içtima yapıldı.)

Geçen yıl hazırlandığı halde, hâlâ meclise sevk olunmadığını öğrendiğim Müfettiş-i Umumilik Kanunu'nun bir an önce çıkarılması lüzumunu Müdafaa-i Milliye Vekaleti'yle Erkan-ı Harbiye-i Umumiye reisliğine yazdım. Şifahen de bu makamlara bunun ve diğer şuraların lüzumunu anlattım. Bana hak veriyorlar. Fakat işler yürümüyor.

30 Kanun-ı Sani'de ajansla Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfusu ilan olundu: 12.787.000.

Mühim Bir Görüşme

Ankara'nın Amerika Mümessili Mister Bornes'in beni ziyaret etmek istediğini bildirdiler. İstanbul Mebuslarının içtimaı devam ettiğinden, Meclis'e gidiyordum. Bu zatla da burada görüşmeyi muvafık buldum. Görüştük. Mütarekeyi müteakip Kars'ta bulunmuş. Erkan-ı Harp yüzbaşısı imiş. İstiklal Harbi'nden, kongrelerimizden ve milli hükümetimizde ve doğu harekatından sitayişle bahsettikten sonra, Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın Amerika ayanına müracaatla bir heyeti gönderilmesini ve Amerikan Mandası istediklerini söyledi.

Bu işin yanlış anlaşılmış olacağını, çünkü kuvvetimizle istiklalimizi kurtarmış olduğumuzu anlattım.

- Hayır yanlış bir anlama yok. Harbord'un raporunda

apaçık beyan olunmuştur. Erzurum'a geldikleri zaman, sizin bunu şiddetle reddetmeniz ve halkın da sizin ile birlikte oluşu işi durdurmuştur, dedi.

- Bu raporun suretini bana getirtir misiniz? Mesele kalmamakla beraber tarihi bir vesika olduğundan görmek isterim.

- Getirtirim, vaadini yerdi.[28]

Bu zat, benimle görüşmek istemesini şahsımı görmek ve benimle tanışmak arzusundan ileri geldiğini söyledi. Ve pek samimi ve hürmetkar bulundu.

Mustafa Kemal Paşa'nın şimdi neler yapacağını ve kimlerle çalışacağını da herkes gibi merak ediyordu. Bu hususu kapattım. Çünkü neler yapacağını veya yapabileceğini ben de bilemiyorum. Yalnız kimlerle, ne kadar çalışacağını tahmin ediyordum.

İbret Alınacak İki Ölüm

4 Şubat ajansı, Amerika'nın Cumhur Reisi Wilson'un dün öldüğünü ve Sovyet Rusya Devlet reisi Lenin'in (2-1 Ocak'ta ölmüştü.) yerine Kamenef Yoldaş'ın tayin olunduğunu ilan etti. Wilson, Amerika namına ortaya attığı insanca sulh şartlarına ne derece riayet olunduğunu gördük! Bu devlet reisinin programı, fiiliyat sahasına dahi çıkamadan öldü ve tarihe gömüldü. Lenin'inki bakalım ne kadar yaşayacaktır?

İnkılapçılar mikyası kendi kafalarının istidadı ile ölçtüklerinden, bu inkılaplar çok defa yapılırken de yıkılırken

28 Sivas Kongresi'nin, *"Amerika ayanına"* Mustafa Kemal ve birkaç diğer imza ile yazdıkları telgraf ve gelen Heyet Reisi Harbord'un raporunu, matbu, İngilizce ayan zabıtlarını da okudum ve tercüme ettirdim. Sivas Kongresi bahsinde yazmıştım.

de, birçok masum insanların hayatına mal olup gitmektedir! Bahtiyar o milletlerdir ki, bünyelerine uygun inkılaplara mazhar olurlar ve onu benimserler. Çünkü hiçbir liderin hayatı o inkılabı kökleştirmeye yetecek kadar uzun değildir!

Bu iki ölüm vesilesiyle ilk fırsatta Mustafa Kemal ve İsmet Paşalarla bu hususta bir daha görüşmeye karar verdim. Çünkü tasarladıkları dini inkılaba ömürleri yetmeyecektir. Esasen kudretleri de buna kafi gelmeyeceğini daha önceki münakaşalarımızda söylemiştim.

İzmir'de Harp Oyunu

5 Ocak'ta Ankara'da, Etlik'te, Aşağı İncirlik'te metruke müzayedesinden bir köşk almış ve 23 Ocak'ta buraya taşınmıştım. Buradan, Cebeci sırtlarındaki Müfettişlik dairesine atla bent deresinden gidip gelmek, pek zevkli! 6 kilometre kadar mesafe 3 çeyrekte alınabiliyor. Günde 12 kilometrelik at binmek de kafi geliyor. Sıhhat ve neşem için de öteden beri bundan çok fayda görürdüm.

9 Şubat'ta yine böyle bir kuvvet ve neşe ile daireye geldiğin zaman, beni hayrete düşüren bir haber aldım: Başvekil İsmet Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa ile birlikte bu sabah trenle İzmir'e hareket etmişler. Biri samimi, diğeri resmi cepheden haber vermeyişleri, bir yan çizmek oluyordu. Hususiyle bu gidişin İzmir'de hepimizin bulunacağı bir harp oyunu için olduğunu öğrenince, sıvışma kabilinden olan bu gidişi daha garip buldum...

11 Şubat'ta ben de erkan-ı Harbiye reisimle birlikte, hazırlandık ve gece yarısından sonra Ankara'dan ayrıldık. 12 Şubat'ta Eskişehir'de, İstanbul'dan gelen Fevzi Paşa'yla birleştik. Buradaki Kolordu Kumandanı Kemaleddin Sami Paşa'yı da beraber aldık. Afyonkarahisar'da, Konya'dan gelen İkinci Ordu müfettişi Ali Fuat Paşa ve Erkan-ı Harbiye reisi ve ko-

lordu kumandanları da trenimize bindiler. 13 Şubat akşamı Manisa'da Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa ve İstanbul'dan ve Balıkesir'den gelen benim kolordu kumandanlarım da bizimle birleştiler. Yatsı vakti İzmir'e geldik. Biz rıhtımdaki Naim Palas Oteli'ne, diğerleri de başka otellere yerleştiler.

14 Şubat'ta askeri mahfelde birleştik. Meseleler verildi: İtalyanların Adalarda asker topladığı ve bizim de Ege sahillerimizi müdafaa hazırlığı esasında! İtalyan Ordusu Başkumandanı Ali Fuat Paşa, bizim ordunun başkumandanı da ben! Vazifeler 24 Saat zarfında hallolunacaktı. Sonra da askeri mahfelde harita üzerinde Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa tarafından idare olunacaktı. Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal ve Başvekil İsmet Paşalar da hazır bulunacaklardı.

Garip Bir Harp Oyunu

İki mühim nokta pek garibime gitmişti: Biri madem ki mesele harita üzerinde hal olunacaktır; ne diye bu kadar masraf yapıldı ve rahatsızlık gaye alındı? Ankara'da daha rahat ve daha istifadeli olurdu. İkincisi de, meselelerde, harp oyunlarında ve manevralarda, daima kırmızı ve mavi taraf denir ve şu bu devlet diye isim bildirilmezdi. Çünkü bu şayi olacağından, dış ve iç siyaset bakımından mahzurlu ve hatta tehlikeli sayılırdı. İzmir'de toplanmak ve İtalyanların Ege sahillerine çıkacağını apaçık ortaya koymanın her halete bir sebebi olacaktı.

Bunu Fevzi Paşa'dan sordum ve harp oyunu bittikten sonra arazide seyahat yapılmasını teklif ettim. Mesele Ankara'da tertip olunmuş, kendisi de yolda okumuş! Bunun için kendi malumatı yokmuş ve hatta reyi bile alınmamış! Seyahat hakkında da bir arzusu yokmuş!..

15 Şubat'ta vazifelerin hallini vermek üzere, askeri mahfele toplandık. Ben vazife raporuna düşmanların sarih söylenmesi mahzurunu da yazarak, öteden beri bizim *dostları kırmızı, düşmanları mavi* diye yad ettiğimizin bir usul olduğunu ve her devletin daima böyle renklerle mesele ve manevralar yapmasının siyasi bir nezaket olduğunu izah ettim ve apaçık İtalyanlardan bahsetmenin dış ve iç mahzurlarını da zikrettim.

Bu beyanatım siyasi bir münakaşanın açılmasına da sebep oldu. Önce harici vaziyetimiz hakkında İsmet Paşa bir hülasa yaptı. Ve İtalyanların yakın bir düşman olduğunu belirtti! Sonra, Mustafa Kemal Paşa buna hitaben: "Karabekir Paşa'nın mütalaasını da dinlemek faydalı olacak." diyerek beni söze davet etti.

Ben, on sene için bir harp ihtimalini yok gibi gördüğümü ve Almanların da silahlanması veya umumi silahlanma tahdidi kararı bu müddetten sonra olacağından, vaziyeti o zamanki büyük siyasi teşekküller zaviyesinden tetkik edeceğimi ileri sürdüm. Ve İtalyanların geçen Cihan Harbi'nden elleri boş çıkmış olmaları, bu sefer onların Almanlarla iş birliği yapmaya mecbur kalacaklarını ve Almanlara dayanarak önce Arnavutluğu işgal etmeleri ve buna göre inkişaf edecek vaziyeti münakaşa edeceğimi ve İtalyanların Türkiye'ye saldırmalarında kendileri için bir kazanç değil, bir felaket olabileceğini hesaba katmış olacaklarını izah ettim.

Gazi bana sordu:

- Arnavutluk İtalyanları tatmin eder mi?

- Adriyatik Denizi'ni kapatmak ve Balkanlar'da bir köprü başı kurmak için bu ilk hedef olur. Bundan sonra Korsika Adası'nı ve Tunus ikinci hedef olarak ele almaları, akla gelir. Bu suretle Akdeniz'e hakim olmak ve İtalya'yı emniyette bulundurmak isterler, diye izah ederken Gazi sözümü keserek sordu:

"İtalya, Fransa ile Savaşmaz!"

- Hiç İtalyanlar, Fransızlarla harbi göze alırlar mı?

Şu cevabı verdim:

- Bu yeni bir cihan harbinin çerçevesi içindeki hedeflerdir. On senelik bir sükun devresinden sonra, ne Almanya ve ne de İtalya bu günkü mahdut iktisadi sahalarında yaşayamayacaklarından, yeni siyasi terkiplerin başlaması zaruri olacaktır. Fransızların kara ordularını İngilizlerin donanmalarını, sınırlamak şöyle dursun, kuvvetlendirmekte olduklarından, Almanların da silahlanması ve İtalyanlarla birlikte talihlerini bir daha denemeye kalkışmalarını, akla çok yakın buluyorum.

Bu harbin ne zaman başlayacağı kestirilemezse de silah yarışına, bundan on sene sonra, yani 1934'te başlanacağına şüphe yoktur. Çünkü o tarihte milletlerarası konferansta ya bütün milletler de Almanya gibi silahsızlanacak veyahut Almanya da silahlanmakta serbestlik kazanacaktır. Silah yarışı bir kere başladı mı, bunun ucu elbette ki yeni bir cihan harbine gidecektir. Bunun da çok uzak olmadığını ve her halde bizlerin bunu da göreceğimizi kuvvetle sanıyorum. Bundan şu neticeyi çıkarıyorum: İtalyanların tek başlarına bize saldırmalarında menfaatleri yoktur. Ve bizim de bunların saldıracaklarından endişemiz yoktur. Yalnız daha kuvvetli orduların günün birinde bize saldırmak ihtimallerini göz önünde tutarak *Milli birliğimizi sıkı ve samimi tutmalı ve ordumuzu da bir düzeye kuvvetlendirmeliyiz.*

Gazi mütalaalarıma iştirak etmedi ve şu mütalaada bulundu:

- Gerçi İtalyanlar, Tunus emellerini ancak bir harbi umumide tahakkukuna cüret edebilirler. Fakat biz, İtalyanlar memleketimiz üzerinde emeller beslediği ve bunu da yakında tahakkuk ettirmeye çalışacakları kanaatindeyiz. Ben de, İsmet Paşa da, diğer arkadaşlar da böyle düşünüyoruz!

İşte İzmir'de askeri mahfelde, Ordu müfettişleri ve erkan-ı harp reisleri ve kolordu kumandanları önündeki münakaşalarımız böyle oldu. Akşam bütün bu heyet Gazi'ye davetli idik. Yarın da harp oyunu başlayacaktı.

19 Şubat'tan 22 Şubat'a kadar dört gün, harp oyunu devam etti. Ben sonuna kadar Türk Ordusu başkumandanı kaldım. İtalyan Ordusu kumandanlığını, üçüncü ordu müfettişi Cevat Paşa da kısmen ifa etti. Son günü işe Fransız ordusunun seferberliği de karıştırıldı. Ve bu bizim lehimize olarak gösterildi. Nihayet 21 Şubat'ta, hep bir arada iken harp oyunu Fevzi Paşa tarafından tenkit olundu. Akşam da yine Gazi'ye yemeğe davete gittik.

Sofrada: "İlerisi için neler yapılması lazımdır?" diye Gazi'nin sorduğu suale bütün askeri kumandanlardan aldığı cevap şu oldu: *"Milli Birliğimizi sıkı ve samimi tutmalı ve ordumuzu da bir düzeye takviye etmeli."* diye bir kaç gün evvel ortaya koyduğum düsturun tekrarı.

Gazi Ankara'ya Dönüyor

Ben harp oyununun cereyan ettiği arazide bir seyahat teklif ettim. Gazi, o akşam Ankara'ya döneceklerini bildirdi. Gazi ve İsmet Paşaları istasyonda uğurladık. Müdafaa-i Milliye vekili de beraber gitti.

22 Şubat'ta belediye henüz İzmir'de bulunan kumandan ve maiyetlerine bulunduğum Naim Palas otelinde bir ziyafet verdi. Henüz İzmir'de bulunan Fevzi Paşa'ya bir arazi seyahati rica ettim. O da yarın kendisinin İstanbul'a dönerek istirahat müddetini tamamlayacağımı bildirdi. İş benim erkanı harbiye reisim ile yaverimle bir kaç mıntıkayı ziyaretime kaldı. Fevzi Paşa'yı da 23 Şubat gecesi istasyonda İstanbul'a uğurladık. Maiyeti de Ankara'ya döndü.

Ben, 1 Mart'a kadar İzmir'de kaldım. Bütün müesseseleri dolaştım. Verem mücadele heyeti benim reisliğimi rica ettiler. Ve benim reisliğimde bir toplantı da yaptılar. Yetim evlerini de ziyaret ettim. Yiyecek ve kıyafetleri zararsız, fakat tahsil ve terbiye pek geri. Çocuk yuvası da zararsız, fakat çocukların tırnakları çok kirli ve etraf örümcekli. Üç dört yaşındaki bir kaç yavrunun bana sarılarak:

- Babamız!. diye çırpınmaları, içimi titretti ve hepimizin gözlerini yaşarttı. Bütün bakımsız ve kimsesiz yavruları devlet himayesine alarak sıhhat ve istikballerini kurtarmak güç bir şey olmadığı halde, bu yavrucuklara lazımı gibi ehemmiyet verilmemesine çok acıdım. Bunları olsun arkadaşlarımız gelip görmeli ve sevindirmeli idiler. Ankara'ya dönüşümde, yine bu yavrular için ilgili makamlarda teşebbüslerde bulunacağım.

27 Şubat'ta Aydınlı çiftçi Cemal Bey'in kızı İclal Hanım'la nişanlandık. Bir çiftçi kızıyla ve Aydın mıntıkasından evlenmeyi, küçüklüğümde okuduğum (Mizancı) Murat Bey'in *"Turfa mı Turfanda mı"* romanından sonra, büyük bir arzu gibi duyardım.[29] Bugün, birbirimizi gördük, sonra da nişanlandık.

28 Şubat'ta Seyyitköy'deki Tayyare Mektebi'ni ve kıtalarını ve tamirhanesini ziyaret ettim. Büyük zatlardan, şimdiye kadar kimse gelmediğini söylediler; ve İtalyanlardan alınmış bulunan işe yaramaz tayyareleri göstererek şikayette bulundular.

Tayyare müfettişliği, *"Bunlar eski sistemdir işe yaramaz"* dediği halde Müdafaa-i Milliye Vekaleti bir levazım binbaşısına bunları satın aldırmış! Üzerlerine sürülmüş sathi bo-

---

29 Bu yüksek ruhlu eşimin, hayatımın saadetleri gibi ıstıraplarını da aynı kudret ve aynı neşe ile birlikte yaşadığını, aşağılarda okuyacağız.

yaların altından Harb-i Umumi'de kullanılmış eski tayyareler olduğu görülüyordu. (Ankara'ya dönüşümde bu şikayetleri icap edenlere söyledim, fakat olan olmuş, bir netice çıkmadı.)

Hilafetin Lağvı ve Osmanlı Hanedanının Huduttan Çıkarılması

29 Şubat gazetelerinde, Büyük Millet Meclisi'nde, Osmanlı hanedanının memleketten hudut dışına çıkarılması ve Hilafetin Meclis'çe intihabı cihetine gidileceği hakkında müzakereler olduğunu, gazetelerde okuduk. Askerlikçe manasını bulamadığım İzmir harp oyununun bir *"Siyasi oyun"* olduğu anlaşıldı.

1 Mart'ta trenle Balıkesir'e geldik. Erkan-ı Harbiye reisimle birlikte, mıntıkamı ve kıtalarımı teftiş ediyorum. 3 Mart'ta otomobillerle Edremit'e gittik. Her yerde halk, belediye ve hükümet erkanı samimi karşılıyordu. Askeri ve iktisadi diğer müesseseleri de dolaştım. Bugün Kolordu kumandanı Ali Hikmet Paşa, dahiliye vekaletinden valilere yapılmış olan bir tamimi Balıkesir valisinin kendisine gönderdiğini söyledi. Ve aynen aşağıya kaydettiğini suretini de verdi. Tıpkı Cumhuriyetin ilanında olduğu gibi, Hilafetin lağvı ve hanedanın hudut dışı edilmesi kararı da birkaç kişi arasında kararlaştırılıyor ve Halife, *benim mıntıkamda olmasına rağmen,* bana bu hususta bir haber dahi verilmiyordu. Biz bu mühim işi de madurlarımızdan ve onlar da sivil makamlardan öğreniyorlardı.

Bu hareket tarzından benim kadar diğer asker arkadaşlarım da teessür ve elem duyuyorlardı. Hususiyle daha neler yapılacağını kimse kestiremediğinden, herkesin endişe ve hiddeti artıyordu. Millet meclisi'nin vereceği karar, daha evvelinden valilere tamim olunuyor. Hem de o meclis ki, pren-

sipte bir madde halinde, Hilafetin Osmanlı hanedanına ait olduğunu değişmez bir karar olarak kabul ederek milletten rey almış bulunuyordu.[30]

30 Suret:

Millet meclisinin bütçe münasebetiyle teşkilatı, devletin akıl ve mantığa tevfikan basitleştirilmesi ve milletin gereksiz ağırlıklar almaksızın inkişaf-i mefkure ve medeniyesine hizmet olunması emeline bazı Islahata taraftar olduğu tezahür etmiştir. Bu hususta henüz millet meclisi'nin kesin karar-ı taayyün etmemekle beraber, ıslahatın hutut-ı eşasiyesi ber-vech-i atidir:

Memlekette adalet ve Maarifte vahdet temin olunacaktır. Milletin terbiye ve tedrisatı umumiyesine memur olan bilcümle mekatip ve medaris bütçesiyle memurin ve mensubiniyle beraber Maarif vekaletine raptolunacaktır. Bu suretle mevcut mekatip ve medaris muhafaza olunarak cihet-i irtibatları tahvil ve bu bapta bi't-tabi müftü, imamlar ve hatip ve müezzinlerin mahsus medariste ibka edilecek ve umum aliyye-i din için darülfünunda daimi heyet-i müderris ihdas edilerek, ulumu diniyede cidden mütehassis ulema yetiştirilmesi esbabı istikmal kılınmış olacaktır. Bu suretle vazife-i idariyesi kalmayan Şeriye Vekaleti, kabineden yani idare-i siyasiyeden nez' edilecek ve Türkiye'ye mütehassis olmak üzere bir baş müftü tayin olunacaktır.

İşbu baş müftü, umumi diniyede en yüksek makam olarak hürmet ve kuvvetini tezyit etmiş olacaktır. Cumhuriyetin dini, resmi dini İslam olarak mahfuz olduğundan, teşkilatın isabet ve kuvveti zahirdir. Evkaf idaresi bir müdüriyet-i umumi halinde başvekalete raptolunacaktır, kezalik siyasetle iştigal etmesi lazım olmadığından, şimdiye kadar kabineye dahil olan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye reisi de kabineden ve idare-i siyasiyeden ihraç olunacaktır.

Millet Meclisi saltanatın ilgası kararını verdiği zaman, bir halife intihap ve ipka eylemiş ve sabık hanedan itimatnamesini haliyle muhafaza eylemişti. O günden beri vuku bulan tecarip bu kararın menafi-i milliyeye muvafık olmadığını göstermiştir. Halifenin vücudu dahil ve hariçte Türkiye siyasetinin iki başlı ol-

Hanedan Ülke Dışına Çıkarılıyor

4 ve 5 Mart'ta Edremit'teki Baliye'ye civar kıtaları teftiş ettim. 5 Mart ikindi vakti Baliye'ye geldik. Baliye maden tesislerini de gördüm.

6 Mart'ta da aldığımız tarihi haber şudur. 5/6 gece yarısından sonra Halife Çatalca'dan Eksprese bindirilmiş, ve hudut dışına çıkarılmış! Hanedandan yüz kadar erkek ve kadın da çıkarılmaktadır. Kabinede de bazı değişiklikler olmuş. Reis ve Hariciye vekili, yine İsmet Paşa. Kabinede kalanlar: Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nde Kazım Paşa (Karesi), Dahiliye'de Ferid bey (Kütahya), Maliye'de Abdülhalik bey (Çankırı), Ticaret'te Hasan Bey (Trabzon), Sıhhiye'de Refik bey (İstanbul), Nafia'da Süleyman Sırrı Bey. Kabineye yeni girenler: Ziraat'a

---

duğunu irade ettiğinden bu hal vahdeti milliye esas kavmine muhalif bulunmuş ve devletin harici ve dahili siyasetinde mevcudiyetinde bir eseri zaaf ve teşettüt olduğu sabit olmuştur. Bu vazifeyi takdir eden ve istiklal-i milliyi muhafaza uğrunda ve imanına payan olmayan hilafetin halife-i hazırdan nez' ile kendisinin sakıt hanedan evlat zuhuriyle birlikte emsali bilcümle hükümet-i cumhuriyede olduğu veçhile hududu milli haricine çıkarılmasını lüzumlu görmektedir. Bu karar ittihaz olunursa kendisiyle bilumum aza-i zükuru milletin kendilerine vuku bulacak muavene-i nakdiyesiyle selamet-i vatan namına hudut haricine ib'âd edileceklerdir. Esasen Hilafet hükümet demek olduğundan hükümet-i cumhuriyenin tesisiyle Hilafetin sebebi vücudu kalmamış olduğu muhakkaktır. Balada mebhus ıslahatın esasları bunlardır. Matbuat vesaire münasebetiyle vilayetiniz dahiline gelecek yanlış havadislerin şüyuuna mümanaat edilmesi ve ahalinin halet-i ruhiyesine göre meselenin idaresiyle beraber her hususta müteyakkız bulunulması ehemmiyetle tavsiye olunur.

26/29/2/1340
Dahiliye Vekili

Zekai Bey (Aydın), Adliye'ye Necati Bey (İzmir), Maarif'e Vasıf Bey (Saruhan), İmar'a Celal Bey (İzmir).

Bu havadisleri herkes gibi Ben de ajanstan öğrendim. Ordu müfettişliği ve İstanbul mebusluğu sıfatlarıma olduğu kadar devlet ve millet işlerinde canla başla çalıştığıma ve Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalara karşı yaptığım yardımların derecesine ve samimiyetine de zerre kadar hürmet ve riayet olunmadığının bu da açık ve acı bir misali idi.[31]

---

31 *Nutuk*'un 411 inci sayfasından hilafetin lağvı kararını okuyalım: "1340 senesi ihtidasında, büyük mikyasta, bir ordu harp oyunu yapmak takarrür etmişti. Bu harp oyununu İzmir'de yapacaktık. Bu münasebetle Kanun-ı Sani 1340 senesi ihtidasında, İzmir'e gittim. Orada iki ay kaldım, hilafetin lağvı zamanının geldiğine orada iken hüküm vermiştim" diyerek Başvekil ismet Paşa'nın 22/1/1340 şifresini ve cevabını aynen yazıyor, İsmet Paşa'nın şifresinin hülasası şudur:

> Bazı gazetelerde makam-ı hilafet'in vaziyeti ve halifenin şahısları hakkında sû-i telakkiyâta müsait haksız neşriyattan ve İstanbul'a gelen hükümet erkanının kendisiyle temastan kaçınmalarından halifenin duyduğu teessürle tahsisat meselesi.

Aynı günde Mustafa Kemal Paşa cevabında halifenin tavrı ve hareketlerini beğenmediğini anlattıktan sonra aynen şunları yazıyor:

> Halife ve bütün cihan, kati olarak bilmek lazımdır ki mevcut ve mahfuz olan halife ve halife makamının hakikatte, ne dinen ve ne de siyaseten hiç bir mana ve hikmet-i mevcudiyeti yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla mevcudiyetini, istiklalini tehlikeye maruz bırakamaz. Hilafet makamı, bizce en nihayet, tarihi bir hatıra olmaktan fazla bir ehemmiyeti haiz olamaz... İstanbul'da, milletin boğazından kesilmiş paralarla yapılma birçok saraylar ve bu sarayların içindeki birçok kıymetli eşya ve levazımat, hükümetin vaziyeti adem-i tespit yüzünden mahv ve heder oluyor. Halife mensupları, sarayların en kıymetli levazımatını

Emr-i vakilere karşı arkadaşlarım herkes gibi benim de boyun eğeceğimi sanıyorlardı. Bir gün minberlere kadar çıkıp Hilafet makamının kutsiyetinden ve halifenin lüzumundan bahset; herkes boyun eğsin, dinlesin; bir gün de ani bir karar ver, "Hilafet kaldırılmıştır, halife hudut dışı edilecektir." de; yine herkes boyun eğsin, dinlesin! Bunun gibi, bir gün İslam dinini ve Kur'an'ı göklere çıkar; bir gün de onları kaldırmaya yürü!

Bütün dünyaya ve tarihe ve hele kendi halkımıza karşı çok çirkin ve çok saygısız olan bu hareketlerin bizim gibi ordu müfettişliği ve aynı zamanda mebus olanlara bile haber verilmemesi, bu makamları da hiçe sayacak kadar artan istihfafın korkunç bir görünüşü idi. Hürmeti, samimiyeti kaldırıyor, dalkavukluğu, hafiyeliği genişletiyordu. Hanedanın birden bire hudut dışı edilmesi, onların tasarrufunda bulunan tarihi ve kıymetli birçok eşyanın da yok pahasına toptan Ya-

---

Beyoğlu'nda, şurada, burada satıyorlar diye rivayetler vardır. Hükümet bunlara bir an evvel vaz'-ı yed etmelidir. Satılmak lazım ise hükümet satmalıdır.

Nutuktan şu satırları da okuyalım:

Bu muhabereden sonra harp oyunu münasebetiyle İsmet Paşa ve Müdafaa-i Milliye vekili bulunan Kazım Paşa da İzmir'e gelmişlerdi. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa da zaten orada bulunuyordu. (Yanlıştır. Fevzi Paşa İstanbul'dan Eskişehir'de bize katılmıştı. K.K.). Hilafetin ilgası lüzumunda, kanaatlerimiz mutabık idi. Aynı zamanda Şeriye ve Evkaf vekaletini de ilga ve tedrisatı tevhit eylemek kararında idik.

1924 senesi martın yedinci günü meclisin tarafımdan küşadı icap ediyordu. 23 Şubat 1923 (1924 olacak. K.K.) günü Ankara'ya avdet etmiş idik. Orada icap eden zevatı, kararımdan haberdar ettim...

Daha aşağılarda da Hilafetin kendisi tarafından deruhte edilmesi teklifinden bahsediyorlar.

hudilerin eline geçmesine sebep olması, herkesin haklı olarak yeis ve elemini artırıyordu.

Gazeteler bu hususta şehir emanetini kabahatli bularak tenkitler yazıyordu.

Siyasi bakımdan da birçok kazançlar temini imkanı varken bunları hiç kale almadan Hilafet'in lağvı işi de ayrıca tenkide uğruyordu.

"Kral Hüseyin, Halife Olmuş.."

8 Martta trenle Bandırma'ya geldik. Ve iki gün burada teftişlerle meşgul oldum. Mektepleri de gezdim. Gerek maarifimizin her taraftaki seviyesini görmek, gerekse istikbalime çıkan halk ve mekteplere karşı bir ziyaret lüzumundan dolayı her yerde hükümet makamıyla beraber belediye ve mekteplere de gidiyordum. Temizlik ve intizam temini için de bu ziyaretlerim çok da faydalı oluyordu.

Gelen İstanbul gazetelerinde dikkate değer şu havadis herkesin teessürünü mucip oluyordu:

> 6 Mart'ta Mekke Şerifi Kral Hüseyin Halife ilan olunmuş.

Bunun hakkında Fransız gazetelerinden naklen de şu satırlar var:

> Halifeliğini ilan eden Mekke Şerifi Kral Hüseyin Harb-i Umumi'de İngilizlerden 1.200.000 İngiliz lirası aldığı ve 1915'de İngilizler ile muahede yaparak 30 Ağustos 1916'da İstiklalini ilan ettiği...

Bunun Türk Halkını tahrik için olduğuna şüphe yok.

İkinci havadis de, İstanbul matbuatının hilafetin ilgasını ve hanedanın hudut harici edilmesini doğru bulduklarını yaz-

makla beraber, asırlarca saraylarda toplanan ve kısmen tarihi kıymetleri bulunan hanedan eşyasının yok pahasına Yahudiler tarafından satın alınmasını, teessürle karşılıyorlar.[32]

Köylü ve Halk Üzgün

Münevverler, «ileri geri tenkit ediyorlar; fakat orta sınıf halkta teessür görülüyor. Köylü ve o hizadaki halk henüz bir şey duymamış!

10 Mart'ta, Akdeniz vapuru ile beş saatte Mudanya'ya geldik. Burada halk ve mektepler samimi tezahürat yaptılar. Yemekten sonra mektepleri ve piyade alayını teftiş ettim, Tirilya'daki daru'l-eytamı da, otomobil ile yarım saatlik sahilin latif yollarından geçerek teftiş ettim. Bir yıldır, pek fena halde imiş; yeni müdür uğraşıyor.

Burada otuz kadar zabit çocuğu var. Künyelerini aldım. Bu kabil çocukların askeri idadilere naklini üç ay evvel teşebbüs ettiğim halde bir şey yapılmadığını hayretle gördüm. Çocuklarla iki saat kadar meşgul oldum. (Zabit çocuklarını Bursa idadisine naklettirdim) Akşam Mudanya'da askeri kulüpte zabitlerimizle musahabeler yaptım.

11 Mart otomobil ile Bursa'ya gittim. Yolda ziraat mek-

32 Bir hafta sonra İstanbul'a dönüşümde hanedan eşyasının bir gece içinde Yahudiler tarafından ucuzca satın alındığını ve bunların da bu eşyayı satmakta olduklarını öğrendim. Hatta kolordu kumandam Şükrü Naili Paşa dahi bir oda takımı satın aldığım bizzat bana söyledi. Ben de ilgili zatlara bildirdim. Bu münasebetsizliğin 1944 yılı son aylarında Ankara'da bir tecellisini de öğrendim: Son halife Mecid Efendi'nin altın kakmalı kılıcıyla av tüfeğini bir paşazade apartman kirasını ödeyemediğinden satılığa çıkarmış! Kılıcı İngiliz sefareti, av tüfeğini de bir Türk yüzlerce liraya satın almışlar.

tebini de ziyaret ettim. Bursa'da benim, doğu yetimlerinin kurduğu Işıklar Askeri İdadisi başta olmak üzere, samimi tezahüratla karşılandım. 17 Mart'a kadar askeri, mülki ve halk müesseselerini ziyaret ettim. Askeri idadilerin maarife devri hakkında emir gelmiş! Herkes bundan müteessir! (Bu hususta gerek askeri vazifemde ve gerekse, sonra Millet Meclisi kürsüsünde hayli uğraştım. Tekrar ciheti askeriyeye iadesine muvaffak olduk.)

Fevzi Paşa ile Tartışma

17 Mart'ta Bursa'dan trenle iki saatte Mudanya'ya ve buradan vapurla İstanbul'a geldim 19'da Kadıköy'deki evinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'yı ziyaret *et*tim. Üç saat kadar görüştük.

Kendilerine Sivas Kongresi'nden sonra, Kumandanlar içtimaı sırasında Sivas'a geldikleri zamanki sözlerini hatırlattım. Ve şimdi Mustafa Kemal Paşa'yı çok yanlış yollara kendilerinin sevk ettiklerini, pek acı bir dil ile söyledim. Ve misal olarak da 16 Aralık'ta İstanbul'dan Ankara'ya giderken, Dördüncü Kolordu Kumandanı Kemalettin Sami Paşa'ya verilen emri gösterdim.

Bana şu cevabı verdiler:

- Heyeti vekilede bana sordular ki, İstanbul'da bir vaka çıkarsa, ne yapabiliriz? Ben de cevap olarak dedim ki; Çorlu, Bursa ve İzmit'teki fırkaları birleştirerek hareket ettiririz. Yazılı olarak bir şey yazmadım.

Ben:

- Emrimdeki Dördüncü Kolordu Kumandanı Kemalettin Sami Paşa'ya verilen emir, zat-ı samilerinin imzasını taşıdığını zannediyorum. Bu kere, İzmir'e harp oyunu diye topladınız; halbuki orada güya hilafetin lağvına ordu karar vermiş gibi bir manzara hasıl olmuştur. Bana ve diğer bazı arka-

daşlarımıza bu hususta tek bir kelime söylenmediği halde, astlarımız da dahil olduğu halde, bir kısım kumandanlara pek ala malumat verilmiştir. Rast geldiğim mebuslar, kumandanların İzmir'de siyaset oyunu yaptıklarını ve Büyük Millet Meclisi'ne karşı mütehakkim bir vaziyet aldıklarından şikayet ettiler. Ordu kumandanları arasına ikilik konulmuştur. Aleyhimizde padişahçı, halifeci diye dedikodular, -yazık ki en yüksek makamlardan- çıkıyor.

Fevzi Paşa da Şikayetçi

Fevzi Paşa:

- Hilafet'in lağvı hakkındaki fikrini Mustafa Kemal Paşa bana da İzmir'de söyledi. Ben, sizin de haberiniz var zannediyorum!

Ben:

- Astlarıma emir veriyor; astlarımla mühim işler görüşülüyor; bana haber verilmiyor! Tabii bu işleri yapanlar, kendilerine sebep soranlara karşı bir şeyler söyleyecektir. İşte bu sözler çok haksızdır ve elbette sokak propagandası haline dökülecektir. İşin vahim ciheti, arzu ettiğiniz hükümranlık tamamıyla kurulmuş ve İstiklal Harbi'nin en fedakar unsurlarının ezilmesinde ve bir takım dalkavukların milletin başına bela olmasında, sizin de yardımınız esirgenmemektedir.

Askeri işlerde olsun, bizi tamamıyla uzaklaştırıyorsunuz! "Hani ya, 4 Haziran 1923 tarihli Şura-yı Askeri Kanunu, hani ya, 5 Haziran 1923 tarihli Mufettiş-i Umumilik Kanunu, hani ya, 1 Ağustos 1923 tarihli Orduda İlim ve İrfan Komisyonu" layihasının dilekleri? Bütün bunların yerine 3 Mart 1924 tarihli Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Kanunu'nun 9'uncu maddesi, Gazi'nin emrine -sizin vasıtanızla- bütün orduyu da vermiş bulunuyor.

Bu şekilde ordu keyfi idarenin tam bir aleti olacaktır.

Nitekim tecellisi de görülmektedir. (9'uncu madde: Reisi cumhura niyabeten ordunun hazerde emir ve kumandasına memur en yüksek makam askeri olmak üzere Erkan-ı Harbiye Umumiyye riyaseti tesis olunmuştur. Erkan-ı Harbiye-i Umumiyye Reisi vazifesinde müstakildir).

Paşam, pekala siz de biliyorsunuz ki, bütün gençliğim müstebitler ve diktatörlerle mücadele ile geçirmiş insanlardanım. Bir milleti, ancak demokrasi esasları mesut yaşatır ve birlik ve kuvvet yaratır. Keyfi idareden nefret edenlerden iken, şimdi bizler de böyle bir idarenin muhafızları sırasına düşünülüyoruz.

Geçen sene Çankaya'da başvekillik meselesinin münakaşaşında (4 ve 5 Ağustos) Erkan-ı Harbiye reisliğinin keyfi idareye karşı olan rolünü ve bu makamın tarafınızdan işgaline devam arzusuna karşı mesuliyetin büyüklüğünü arzetmiştim. Müfettiş-i Umumilik makamı da ihdas olunmadığından, gerek ordunun teknik terakkilere uygun olarak yetiştirilmesinde ve gerekse tesir edilebilen bir Millet Meclisi ile, milletin hürriyet haklarının alınmasında makamınızın mesuliyetinin çok büyük olacağı hakkında dikkatinizi bir kere daha çekmeyi, bir arkadaşlık ve bir makam borcu bilirim. Bu hususta gerek sizinle ve gerekse Gazi ile Ankara'ya dönüşümde tekrar görüşmek niyetindeyim. Neler yapılacağını kati olarak bilmek, değil benim, her millet ferdinin de hakkıdır.

Pekala takdir buyurursunuz ki, eğer İstiklal Harbi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında, onun her arzusunu yapacak bir insan olsaydım, bugün vardığımız noktada olamazdık!

Bu bakımdan dahi ilerisi için neler düşünüldüğünü bilmek ve fikirlerimi söylemek, sarih hakkımdır. Bu hakkımı, icap ederse millet kürsüsünden de kullanabilirim! Size hürmetim büyüktür. Bunu fiilen de göstermişimdir. Beni ihmal ederek yalnız kalmayınız. Şahsi ve milli felaketlerimize karşu bu hal, büyük hız verebilir.

Karabekir'e Hak Veriyor

Fevzi Paşa, halim şahsiyetinin ve uzun gençlik erkan-ı harp hizmetini Şemsi Paşa gibi (Manastır'da hürriyeti boğmaya geldiği zaman öldürülen) cahil ve müstebit bir Arnavut'un maiyetinde geçirmesi gibi talihsizliğinin esiri olarak, dediği dedik bir amire karşı durabilecek bir yapıya malik değildi. Yukarıya ve aşağıya karşı uysal olmak ile, oturduğu makamda rahatça vakit geçirmekten ileri bir şey düşünmüyordu. Bunun için beni de haklı buluyordu. Mesele, Erkan-ı Harp Mektebi'ne verilecek konferansa nakletti.

Erkan-ı Harp Mektebi'nde, doğu harekatı hakkında konferans vermekliğimi, ilk İstanbul'da görüştüğüm zaman istemişti. İlk konferansın istihbarat namı altında casusluk esasları olmasını ve diğerlerini de hazırlayacağımı söylemiştim. Birinci konferansı o zaman vermiştim. 23 Mart'ta da Harb-i Umumi'de ve Mütareke'deki doğu hareketleri hakkında konferans verecektim. Bunda kendileri de bulunmak arzusunu gösterdiler.

23 Mart saat 10'da konferans başlayacaktı. Fevzi Paşa ile birlikte, Erkan-ı Harbiye Mektebi'nin bulunduğu eski Harbiye Nezareti[33] üst katında Beyazıt'a bakan cephedeki salona girmek üzere idik. Kapıyı açacağım sırada, paşamız bana şu tavsiyede bulundular. Tavsiye bir rica şeklinde idi. Fakat usulen bu bir emirdi:

Fevzi Paşa'da Sürpriz Değişme

- Paşam doğu harekatının yalnız askeri kısımlarından bahsedersiniz; ileri geri uzun muhaberelerden katiyen bahsetmemenizi rica ederim.

---

33 Şimdiki üniversite merkez binası.

Hayretimden donakaldım. Bu bir amirin emri idi. İtaate mecburdum. Fakat konferans vereceğim kimseler, Türk ordusunun mukadderatını ellerine alacak olan genç Erkan-ı Harp zabitleri idi. Bunlardan bu işleri saklamak büyük bir cinayetti.[34] Her hakikati bunların öğrenmesi hakları idi. Bizim de bunları öğretmek vazifemizdir.

İşin diğer bir kötülüğü de, görüştüğümüz iki gün evvel, bunu bana söyleyerek konferansı o esasta hazırlamak mümkün olurdu. Şimdi doğu hareketinin sebepleri, o zamanki umumi haller ve şartlardan ayrı olarak, konferans kürsüsünde uyduracaktım. En basit bir hadiseyi bile anlatırken, "Neden çıktı, nasıl çıktı. Ve nasıl idare olundu." diye üç fasla ayırmak en basit bir ilmi usuldür. Şimdi ben "Nasıl İdare Olundu"yu anlatabilecektim. Bunda da aldığım emirlerden bahsetmekten kaçınacaktım.

Fevzi Paşa acaba münakaşa ederim veya konferanstan vazgeçerim diye korktuğundan mı bunu bana daha önce söylemedi. Yoksa, Mustafa Kemal Paşa'dan yeni bir emir mi aldı? Bilmem. Fakat hareket tarzı doğru değildi. İstedikleri tarzda konferansı başka birine verdirmeliydiler. Bu tarz, bir nevi oyun oluyordu. Bunu anladığım halde, ne yapabilirdim?

---

34 Bu cinayet uzun yıllar devam etti. Harp Okulu'na ve Harp Akademisi'ne bile, birçok hakikatler saklanarak ve bir kısmı da tahrif olunarak İstiklal Harbi masal haline getirilerek okutuldu. Tarih diye yazılan kitaplarda efsaneleştirilmiş olduğundan gerek mekteplerde okutulması ile ve gerekse bunu bir kaynak diye alan tarihçilerimiz ve ediplerimiz işi büsbütün çığırından çıkarttılar ve zavallı gençliğin fikri uyuşturuldu. 1933'te neşriyatıma müsaade olunmadı. Yazdığım ve üç bin nüsha olarak bastırdığım eser de yaktırıldı. Üçüncü defa olarak evim basıldı. Dört çuval evrakım alındı. Birçokları yakıldı. Mustafa Kemal Paşa'nın ölümünden sonra da hakikatlerin ortaya çıkmasından endişe edenler türlü entrikalarla işi ört bas etmekte devam ettiler.

Genç erkan-ı harplerin kapısı önünden geri dönemezdim. Onlara çirkin bir misal de göstermemek için Mareşal ile münakaşa da edemezdim. Şu halde, içten gelen bir memnuniyetsizliğin yankısı olan bakışlarım ve tavrımla: "Emriniz üzere işi kısa keserim efendim." dedim.

Öğleden evvel iki saat bir çeyrek, öğleden sonra da bir buçuk saat konferanslarım devam etti. Tabii emir olunan çerçeve içinde!

"Şimdi Sırası Değil!"

Bugün Şevket Turgut Paşa, vefat etmiş. Arnavutluk isyanında kumandanımızdı. Fevzi Paşa ile, Beşiktaş'ta Akaretler'deki ikametgahına gittik. Fakr u zaruret içindeki ailesine yardım için Başvekil İsmet Paşa'ya, Fevzi Paşa ile müşterek bir telgraf çektik. Bu suretle, yarın için cenaze merasimini ve Fatih Camii avlusuna gömülmesini temin ettik.

Gerek bugün ve gerekse 24 Mart cenaze merasimi buluşmalarımızda Fevzi Paşa ile tekrar görüştüm: Erkan-i Harp zabitlerimizden ve tarihçilerimizden dahi hakikatleri gizlemek ve her şeyi Mustafa Kemal Paşa yaptı diye yayılan dalkavukluk yarışına, ordu kumandan ve erkan-ı harbiyesini de iştirak ettirirlerse, neticenin pek vahim olacağına dikkatini çektim. Fevzi Paşa: "Tarihi hakikatler gizlenemez; nasıl olsa ortaya çıkar amma, şimdi sırası değil!"[35] diye uzun boylu mütalaa serdettiler. Hülasası: Eğer İstiklal Harbi'nin bütün hakikatler şimdi ortaya çıkarılırsa, Mustafa Kemal Paşa'nın nüfuzu kırılırmış. Halbuki ona, fikirlerini tatbik için kuvvet ver-

35 "Şimdi sırası değil" sözünü sanki bir parola gibi 1933'teki neşriyatıma karşı İngilizce *Yakın Şark* mecmuası da yazdı. 1939'daki beyanatıma karşı da aynı parola etrafa yayıldı: ŞİMDİ SIRASI DEĞİL!

meli imişiz! Eğer fikirleri tatbik sahasında muvaffak olmazsa, bu muvaffakiyetsizliği yüklenmemeli imiş!...

Ben bu fikirde olmadığımı, milli davanın, şu bu kaprislerin veya hariçten gelen fikirlerin, kendi ilim adamlarımızın üzerlerinde işlemesine fırsat verilmeden İstiklal Mahkemeleriyle halkı, matbuatı sindirerek, tatbikinin çok zararlı olacağını ve sürü sürü dalkavukların zararlı olabilecek fikirleri -hazıra konmak için- alkışlayacaklarını, kadınlık ve gençliğin tereddiye sürükleneceğini; iktisadi sahada, görünüşte yapılmış olanların, hakikatte milli bünyeyi büsbütün zaafa düşüreceğini izah ettim.

Ordumuzun da bu ceryana sürüklenmesi, istikbalde tutunacak bir dayanak kuvvetimizin kalmamasına sebep olacağından, ordumuzu her türlü siyasi cereyanlardan uzak tutmak lüzumunda ısrar ettim. Hususiyle hem mebus, hem de kumandan şeklinde iki yoldan keyfi idarenin muhafızı vaziyetinin çok çirkin olduğunu söyledim. Ve "Şimdilik sırası değil" diye hakikatlerin tahrif edilmesine müsaade olunmamasını ısrarla istedim.

Fevzi Paşa, usulen mütalaalarıma iştirak eder göründü. Fakat kumandanların aynı zamanda mebus olmamaları hakkındaki teklifime, ancak Büyük Millet Meclisi'nin karar verebileceğini -tabii Fethi Bey'in cevabı gibi- söyledi. (Aşağıda görülecektir ki fiiliyatta ne modern teşkilat kabul olundu ve ne de tarih namı altında, değil İstiklal Harbi'ni, bütün bir maziyi yalanlayan ve kötüleyen kitapların neşrine ve hatta mekteplerde okutulmasına karşı bir teşebbüs yapıldı.)

Teftişler, Teftişler

25 Mart'tan 4 Nisan'a kadar İstanbul'daki kıtaları, kışlaları, askeri mektep ve müesseseleri ve bu arada daru'l-eytamları da teftiş ettim. Heybeli Ada'daki Bahriye Mektebini ve vaki davetler üzerine yüksek sivil mekteplerimizi de ziyaret ettim.

1 ve 3 Nisan günleri vaki rica üzerine Pangaltı Harbiye Mektebi'nde daha muhtar bir surette her iki doğu harekatı (1334 ve 1336 "1918 ve 1920") hakkında talebeye konferans verdim.

4 Nisan'da trenle İzmit'e hareket ettim. Burada ve Adapazarı'ndaki kıta ve müesseselerimizi ve vaki davet üzerine mektepleri teftiş ve ziyaret ettim.

8 Nisan'da dahi Eskişehir'de de aynı vazifelerimi gördükten sonra 9 Nisan'da da Ankara'ya geldim. Trenimiz Eskişehir'den mutattan üç saat sonra hareket ettiğinden Ankara'ya da bu kadar geç geldik. Mutat merasim kıtası ve maiyetim erkanından başka birçok samimi arkadaşlarım ve bu arada İsmet Paşa da beni karşılamaya gelmişlerdi. Samimi musafahalar yaptık.

İsmet Paşa'nın bu samimi karşılayışı bana ferahlık verdi. Her şeyi onunla yeniden görüşebilirdim.

12 Nisan'da Hariciye Vekaleti'ndeki makamında kısaca görüşebildiğim İsmet Paşa, iki hafta kadar rahatsız yattığından, ancak 30 Nisan'da Çankaya'da ikamet ettiği dairede görüşebildim. Halbuki daha evvel 13 Nisan'da Gazi beni akşam yemeğine çağırmış böylece onunla İsmet Paşa'dan evvel görüşmüş olduk. Bana karşı gün geçtikçe aldığı soğuk tavrını, bu akşam garip bir surette gösterdi! Şöyle ki:

"Paşam Müşir Üniformasını Prova Ediyor"

Emrettiği saatte Çankaya'daki köşklerine gittiğim halde başyaveri (Bozok, mebus) Salih vasıtasıyla beni, kendisinin bulunmadığı çalışma odasına aldırdı. Bir saatten fazla burada yalnız kaldım. Ara sıra Salih gelip:

- Gazi biraz meşgul, bir emriniz varsa yapayım, diyordu.

Artık sıkılmaya başladım ve sordum:

- Ben davetli olduğum halde, benim bulunamayacağım meşguliyeti, nedir?

Salih, tabii bellediğini söyledi: - Terzi Altın Makas'a elbise yaptırıyor. "Müşir" üniformasının şeklini tespit ediyorlar. Siz canınız sıkılırsa burada *Gazi'nin* yazı masasında resimli albümler var; seyrediniz. Sizin, uzun zaman beklediğinizden ben de mahcubum. Fakat ne yapabilirim, öyle emrettiler!

Terzi Altın Makas denilen adam, bizim de Harbiye ve Erkan-ı Harp sınıflarından tanıdığımız bir Rum terzi idi. Bayezıt'ta Mercan yokuşunda, büyük bir dükkanı vardı. Zabit çıkan sınıflara, toptan, maaştan kesilmek üzere elbise de yapardı! Gazi'nin bu Rum terzi ile üniformasını tespit etmesi, çok acı bir şeydi.

Üniformalarda ordu kumandanlarının da fikri alınmak, her devlette usuldür. Şurayı Askeri'nin vazifelerinden sayılır. O kadar ısrarıma rağmen *Şura-yı Askeri, Müfettiş-i Umumilik* gibi lüzumlu makamlar tesis olunmadığı halde, bu Rum terziyle üniforma kararlaştırması, çok garibime gitti. Masanın üstündeki albümlerin de neler olduğunu görmek merakına düştüm. Zaten "görmekliğim" emrolunmamış mıydı?

"Anadolu Hediyesi" Albümü

Ne tuhaf. Üstte 5 numaralısı olmak üzere, *Anadolu Hediyesi* başlıklı albümlerdi. Bu numaranın kabında *benim resmim* var. İçersinde Mustafa Kemal Paşa'ya ait birçok resimler de var. 6'ıncı sayfayı *bana hasretmiş.* Aynen şu yazılar var:

> *Kazım Karabekir Paşa,* şüphesiz yakında mücahede-yi milliyenin *İkinci Gazi ve müşiri* unvan ve payesini kazanacak olan bu güzide kumandan, geçen sene *Ermenistan seferini* kemal-i muvaffakiyetle ikmal ettiği zaman, hem bu günkü (Kars) muahedenamesinin esasını hazırlamış hem de Batı Cephesi'nde bugün de düşmana indirilmekte olan darbeler için vü-

cudu lazım olan savaş malzemesini tedarik eylemiş, hem de arkadan her an beklenebilen bir taarruza uğramamak için doğu hududumuzun emniyetini temin etmişti. Bu itibarla Kazım Karabekir Paşa da askeri ve siyasi büyük hizmetler ifasına muvaffak olmuş bir ünlü bir kumandanımızdır. Mustafa Kemal Paşa, nasıl Güney ve Batı hudutlarımızın emniyeti olmuş ise, Kazım Karabekir Paşa da, öylece Doğu hudutlarımızın ve sancaklarımızın güven ve teminatıdır.

Kazım Karabekir Paşa, Harb-i Umumi'de arkadaşları arasında göze çarpan ve sivrilen muktedir ve genç kumandanlarımızdandır. Çanakkale Müdafaa-i Kahramananesi'nde Irak Muharebelerinde, daha sonra Kafkas Cephesi'nde, fevkalade yararlıklar göstermiştir. Kendileri (Brest-Litovsk) muahedesinden sonra, Rus ordusu Kafkasya'yı tahliye ettiği vakit Ermeni çeteleri ile kıtaatını kati mağlubiyetlere uğratarak Kars'ın kurtarılmasını temin eden kumandandır.

Bu genç kumandan, mütareke esnasında nice dilaverlerin kanı pahasına zapt edilen bu yerleri, tekrar bırakmak mecburiyetinde kalmış. (Ben bırakmadım. Ben İstanbul'a çağrıldıktan sonra, Şevki Paşa zamanında bırakılmış. K.K.)

Daha sonra 1920 senesi nihayetinde Ermenistan'a karşı icra edilen harekatta elimizden alınan toprakları tekrar istirdat eylemiş ve ermeni ordusuna bu defa kati ve kahhar bir darbe indirmiştir.

Doğu Cephesi'nin güzide kumandanı yalnız iyi bir asker, mümtaz bir kumandan değil, aynı zamanda muktedir bir idare adamıdır da. Mütareke'nin bidayetinden beri Erzurum ve havalisini fevkalade hüsn-i suretle idare etmiş, hastahaneler, mektepler açmış, Ermenilerin harap ettikleri bu güzel cüz-i vatanı imara çalışmıştır.

Türk Milleti, Kazım Karabekir Paşa gibi rical yetiştirmiş olmakla ne kadar iftihar etse sezadır.

Son sayfasında da "Ali Ekrem" imzalı ve "Şark Ordusu" başlıklı bir şiirin son mısraları şöyledir:

Şark dağları uğuldarken,
Sanki diyar, binler yaşa!
Bizi, bize bağlı tutan
Kazım Karabekir Paşa!

Artık benim de sabrım tükenmişti ki, Salih Bey tekrar gelerek:

- Gazi Paşa, buyursunlar diyor! dedi.

Gazi, Sıcak Davranıyor

Yanına girdiğim zaman, elimi sıkarak mühim meşguliyetini söyledi:

- Sizi fazla beklettim. Amma, bizim terzi ile, yeni yaptırmakta olduğum müşir elbisesi hakkında görüşüyordük. Seni sıkılırsın diye çağırmadım!

Ben:

- Eğer benimle bunun yarısı kadar zaman ilgilenmek lütfunda bulunursanız; şu iki belge üzerinde görüşmek rica edecektim, diyerek biri "Gazi M. Kemal" imzasını ve 1339 (1923)-7-1 tarihli mebusluğumu bildiren tezkerenin diğeri de benim imzamı taşıyan ve 1335 (1919) tarihli Harbiye Nezaretine (O zaman nazır Cevat Paşa idi.) Şura-yı Askeri teşkili hakkında yazdığım resmi ve hususi tekliflerimin suretini Gaziye verdim.[36] Alaylı bir bakışla sordu:

---

36 Aynen şunlardır:

Ankara'da şark cephesi kumandanı Ferik Kazım Karabekir Paşa hazretlerine,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti Adet: 6/981

- Nedir bunlar? Müfettişi umumilik layihası ise, o makam başkumandanlık demektir. Bu hazerde ve seferde benim makamımdır. Hazerde bana niyabeten erkan-ı harbiye-i

---

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Halk Fırkası nâmına İstanbul'da irâe olunan namzet listemiz ihrâz-ı muvaffakiyet eylemiş ve bu meyânda bulunan zâtı âlileri gibi kıymetli bir arkadaşımızın Türkiye Büyük Millet Meclisi azâlığına intihap buyurulmuş olduğunu iblâğ vesilesiyle beyan-ı memnuniyet ve temenni muvaffakiyet eylerim efendim.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i
Hukuk Cemiyeti Reisi
Gazi M. Kemal

Diğer Resmî lâyiha

İstanbul
13 Şubat 1919

Harbiye Nezaret-i Celilesine,

Son on sene zarfında ordumuzun teşkilât, teçhizat, emir ve kumanda değişikliği, icra ettiği seferlerin adedi ve seferlerde ordularımızın sevk ve idaresi düşünüldükçe olayların bizzat şahidi olan bizlerin bile hayretlere düşmemesi gayri kabildir, istikbalde askeri tarihimizi okuyacakların bu işlere inansalar dahi akıl erdirmeleri imkansızdır.

Ordumuzun başına geçenler, kişisel yetki ile ve tabii niyetle işe başlıyorlar. Fakat her şeyde en çok etkili olan fazilet, ahlakiyet, malûmat, zekâ ve tecrübe, her kişide bir arada olamadığından daima bir evvelki model değişiyor ve bazen de büsbütün kaldırılıyor. Tam bir iyi niyetle ve büyük bir gayretle yapıldığına şüphe olmayan işler de, (çoğu zaman) fena neticeler veriyor ve zannediliyor ki bizde kabiliyet yok!

Halbuki verilen her hangi bir şekli tamamıyla ahz u kabule ve bunu mukaddes bir anane gibi, hüsnü muhafazaya milletimizden daha kabiliyetlisini tarih kaydetmiyor. Bir nefeste ve hiç için. Balkan seferinde, ve Harb-i Umûmi'de ne ordular mahvettik! Ne şahsiyetler, ne mevcutlar kaybettik. Bütün bu zayiat ve

umumiye reisi, yani müşir Fevzi Paşa bu vazifeyi görecektir. Bunu Erkan-ı Harbiye Riyaseti kanuniyle de tespit ettik. Siz hala bu makamı ve o rütbeyi mi kurcalıyorsunuz?

---

acı sonuçları, ŞAHS-İ VAHİDDE BÜTÜN KUVVETLERİ CEM ETMENİN NETAYİC-İ TABİİYYESİ OLDU.

Bir fikrin ve saniyen de bir varlığın karar ve bekası tasarlanmış olduğundan, ordunun her şahsi ve şahs-ı manevisi ancak mühim icraatın bir değil, bir çok zâtlara dayanması ile korunabilir, ve ancak bu suretle bugün atanan yarın kovulmaz ve bu günün hakkı yarının lütfü veya bilakis bugünün kahrı, ferdanın gadri sayılmaz. Bir söz ile, bir milletin yazısı bozulmaz. Kalesi yıkılmaz, silahı değişmez. Kısa bir kararla veya her hangi bir tesirle hesapsız taarruz yapılmaz. Başka bir zâtı, başka bir heyeti, başka bir milleti memnun etmek için bir başkaları imha veya ihya edilmez.

Harbiye Nezaret-i celilesinde evvelce olduğu gibi bir Şura-yı Askeri teşkili ve mühim kararlar ve icraların buradan geçirilmesi ve tespit edilmesi lüzumunu bu suretle arz ettikten sonra, tarz-ı teşkili hakkında dahi fikr-i acizanemi arz ediyorum:

Halen bizde istifa eden bir Harbiye Nazırı veya Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye reisi, başladığı İşi bırakıp gidiyor. Muhiti muarız ise, daha ayrıldığı gün, bu iş hemen ya kalıyor veya tersine dönüyor. Buna göre çekilen nazır ve Erkan-ı Harbiye reisi, behemehal şura-yı askeri azası ad olunmalıdır. Azanın esas kısmı, nezâreti celîlede hâl-i faaliyette bulunan rüesa olmalıdır. Pek mühim ve esaslı kararların daha kuvvetli tespiti için, gelip gitmesi basit olan kolordu kumandanları dahi, üçüncü kısım azayı teşkil etmelidirler.

Şura-yı Askeri, Harbiye Nazırının riyasetinde teşekkül eder. Erkan-ı Harbiye şube müdürlerinin müzakere umurunu zapt etmek icap eden husûsât-ı sâireyi ihzar etmek, layihaları tertip etmek gibi hususatta sahibi rey olmamak üzere celselerde bulundurulmalarını dahi pek faydalı addederim.

Nizamnamesine gelince, mevcut olan hakkında şura-yı askeriye aza olabilecek zevâttan talep olunacak düşüncelerin cem ve tespitinden ibarettir.

Ben:

- Hayır efendim! Ben bugünkü mevkiimde üstüme düşen vazifelerden uzak bulundurulmakta olduğumdan şikayet

---

Napolyon'un *"İşin çıkmamasını isteyen, meclisi askeriyeye versin"* sözünün kötü sonuçları görüldüğünden, bunun sürmesi ve tekrarlanmasına engel olacak tedabirin arzını bir vazife telakki ederek, işbu lâyihayı arz ediyorum. İcabının icrası menut-ı re'y-i nezâret-penahîleridir.

14. Kolordu Kumandanı
Kazım Karabekir

Not: Harb-i Umumi'de Almanlar bile, müteaddit defalar meclis-i ali-i askerisini toplamış, azîm istifadeler etmiştir. Şura-yı askerî ordu ve kolordu daha aşağı kumandanların esna-yı harpte yapmaması lazım gelen meclis-i harp olmadığını ayrıca arz eylerim.

Yüksek Huzurunuza

(Özel Mektup)

Düşünebildiklerimi arz ediyorum.

Birinci Dünya savaşından önce başaramadığım maruzatımı yüksek huzurlarınıza sunuyorum. Ordumuzda ve dolayısı ile milletimizin işaretleri ve nihayet sorumsuzcasına danışmalarla iş görmenin açtığı acıklı yaraları kapatmak, devamını olsun engellemek için bütün varlığı ile sürekli çalışan zat-ı nezaret-penahilerinin acizlerine yüz vermelerinden cesaret ederek maruzatımı ilişikte takdim ediyorum.

Halen bu buhranlı anlarda ordumuza en büyük bir iyilik, gelecek için en esaslı bir varlık olacak olan "Şura-yı Askeri" ihya edilir ve güçlendirilirse, biz askerlerin sonsuz bir şeref ve takdirini sağlamış olacağınızı acizane arz eyler, teveccühlerinizin devamını dilerim, Paşa Hazretleri...

Kazım Karabekir

Harbiye Nazırı Cevat Paşa'ya takdim ettiğim bu layihadaki sözlerin, Enver Paşa'nın yaptığı veya yıktığı işler hakkında idi. Meğer, Mustafa Kemal Paşa da ona imrenerek, daha dehşetli bir yol yutacakmış!.

ediyorum. Takdim ettiğim vesikalardan biri benim Büyük Millet Meclisi azalığına seçilişimden dolayı kıymetli imzanızı taşıyan iltifatnamenizdir. Diğeri de Şura-yı Askeri teşkili lüzumu hakkında öteden beri yazdığım ve söylediğim fikirlerimdir. Son günlerde ne siyasi ve ne de askeri teşebbüs ve kararlarınız hakkında, fiiliyata çıkmadan önce bir haber dahi alamıyorum. Uhdemdeki *mebusluk* ve *askerlik* vasıflarından hangisi arzu buyuruluyorsa, orada mevkiimin hak ve mesuliyeti olan vazifeyi görmek istiyorum! İstiklal Harbi'nde, her iki salahiyetimi hüsnü istimal ettiğimi ve her zaman takdirlerinize layık hizmet gördüğümü, her zaman büyük bir zevkle hatırlıyorum. Başkumandanlık meselesine gelince; benim şahsım kale alınmayarak şunu arz edeyim ki, istiklal harplerinde reisicumhurumuzun aynı zamanda başkumandan olması, ÇOK MAHZURLU OLACAKTIR. (Bu sözleri Meclis kürsüsünden dahi söylemek mecburiyetinde kaldım. Zabıtlarda aynen görülecektir.) Her tarafta siyasi münasebetlerimiz kesilmiş bir halde iken sırf dahili işlerle uğraşmak yüzünden, zat-ı samileri İstiklal Harbi'nde askeri planımızın icabı gereği, Başkumandanlığı zamanında uhdenize alamadınız; ve bu yüzden Batı ordusu çeteciliğe döküldü. Ve İstiklal Harbi de beyhude yere en az bir yıl uzadı."

"Bir Millette Bir Gazi Olur!"

M. Kemal Paşa;

- Muntazam tuttuğunu işittiğim hatıratını vesikalarıyla birlikte getir de bir göreyim. Hiçbir tarafta herkes gibi benim İstiklal Harbi'nin banisi olduğumu ve Türk milletini ölümden kurtararak ona İstiklalini bahşettiğimi söyleyeceğine, kendini de benim payeme çıkartacak propagandalar yaptırıyorsun! *Bir millete ancak bir Gazi olur.* Bu yürüyüşe ayak uydurmaya çalış. İstiklal Harbini, nasıl emirlerimle başardıksa, bundan sonrası

da ondan başka türlü olamaz! Ben, sana şerefli bir vazife düşünüyorum; içerde Fethi Bey var, birlikte konuşalım.

Birlikte büyük salona girerken, akıbet elimden hatıralarım, vesikalarımın alınmasına kadar giden, Mustafa Kemal Paşa hakkında Sivas'ta iken Fevzi Paşa'nın söylediği sözler, hafızamda canlandı:

"Evet! Acaba kendisini, şeref ve hayatını kurtararak, omuzlarımda yükselttiğim bu zat, bir gün benim hayatıma da kast edecek mi idi?"

Terfi müddetim çoktan geldiği halde, aldırış etmeyen, aleyhimde bir düzeye "İstiklal Harbi'nde nasılsa doğuda bulundu. Bana müşkülat göstermekten başka bir şey yapmadı." propagandasını yapan ve etraftan laf taşıyanları eksilmeyen Mustafa Kemal Paşa, bugün de benim hatıratıma el atmak kararında idi. Buna muvafakat edemezdim. (Hatıratımı elden almak için üç-kere evimi bastırıp arattı. 3 bin nüsha eserimi yaktırdı. Ve bir hayli evrakımı aldı. Fakat O ancak bir gölge yakalamıştır.)

Gazi, Musul Konusunu açıyor

Salonda, Fethi Bey de eşiyle mevcuttu. Gazi: "Haydi size yukarı katta kütüphanemi gezdireyim." diyerek Fethi Bey'le beni beraberine alarak yukarı çıkardı.

Latife Hanım'ın da birçok zarif ciltli, kıymetli kitaplarını taşıyan ve bütün duvarları kaplayan kitapları temaşa ederken Gazi dedi ki:

- Musul hakkında Haliç Konferansı'nda Fethi Bey siyaset yolu ile muvaffak olamadı. Sıra Karabekir'e geldi. O, bu meseleyi asker kuvvetiyle başaracaktır!

Ben: - İngilizlere harp açmak, felaketli bir iş olur. Yunanistan'ın yapamadığını bu sefer İtalyanlara teklif edebilecek-

lerini hesaba katarak İzmir Harp oyununda tehlikeyi belirttiğiniz halde, şimdi böyle bir istilaya kendimizin sebebiyet vermesi doğru olur mu?

Lozan'da Musul meselesinin halli sonraya, fakat siyasi bir yoldan halle bırakılmadı mı? Bu meseleyi daha öne alarak, Hilafetin lağvında acele buyurulmamalı idi. Eğer mütalaam sorulsaydı, belki bu teklifimi siz de kabul buyururdunuz. Bugün İstiklal Harbi zamanından daha zayıf bir halde olduğumuzu iddia edebilirim. Her hangi bir muvaffakiyetsizliğin, bilhassa *Kürtlük mıntıkasındaki akisleri* pek zararlı olabilir. Doğunun ıslahına yazık ki hiç ehemmiyet verilmiyor. İçtimai düzenimiz dolayısıyla ahlaki durumumuz da, günden güne her tarafta bozuluyor.

Benim gazi ve müşirliğimden bahseden albümü bana göstermekten bir maksadı da galiba Beni Musul hareketini yapmaya iştahlandırmak olacaktı. Buna kıymet vermediğimi görünce, işi kısa keserek dedi ki:

- Sen bu işleri İsmet ve Fevzi Paşalarla görüşürsün. Haydi artık salona inelim!

Ramazan'da Rakı İçen Bakan

Benim neler anlatacağımı Gazi aracı kişilerden öğrenmek istiyordu. Fakat mutavassıtlar bilmem aynen söyler miydi? Kendisi, emrine ram birçok yeni mebuslarının yaptıklarından ve atılan vakitsiz ve düzensiz veya yanlış adımlardan, halkın ruhunda yarattığı isyanı anlamayacak kadar gurur ve alkol sarhoşluğundan dimağı hasta mı idi? Ben bilhassa en yakın amirim ve eski bir arkadaşım olmak dolayısıyla Fevzi Paşa ile sık sık ve hayatımın en samimi arkadaşlarımdan biri olan İsmet Paşa ile de her fırsatta görüşür, düşünce ve görüşlerimi apaçık anlatırdım. Halkın mukaddes duygularının nasıl hırpalandığına yeni bir misal de çok geçmeden ortaya çıktı:

Maarif vekili Vasıf Bey, sinema gazinosunda (Şimdiki Şehir lokantası yerinde idi.) rakı istiyor! Ramazan içindeyiz. Garson şu cevabı veriyor:

- Ramazan'a hürmeten polis, açıkça içki içmeyi yasak etti. Rakı getiremem!

Bu cevaptan hiddet buyuran bu zat, garsona bir tokat atıyor ve kendisinin Maarif Vekili olduğunu soluyor!...

Garsonlar da ona karşı grev yaparak, hiç biri masasına servis yapmıyorlar. Halkın ve garsonların gülümsemeleri ve aşağılayıcı bakışları altında, Maarif Vekilimiz sıvışıp gidiyor.[37]

Başka türlü yolsuzlukların da bazı vekaletlerde vukuu, halk arasında çok fena sarsıntılar yapıyordu. Aklı başında olan birçok kimselerden ayıplamayı duyuyordum:

"İstiklal Harbi'ni bunun için mi yaptık?"

Gazi yemekte ve sonra Cumhuriyet Orkestra Şefi Zeki Bey idaresinde, dört kişilik bir oda musikisinin latif konserini dinlerken, samimi ve ciddi bulundu. Musul meselesinin siyasi yoldan hallolunamayacağını Fethi Bey'in tekrar, tekrar beyan ettiği, Haliç Konferansı'nda, İngiliz delegelerinin sözlerinden anlaşılıyordu. Daha ilk sözde:

- Musul, Kraliyet hükümeti için pek lazımdır, diye ilk ve son sözlerini söylemişler!

---

37 Bunun daha sonraları ne derecelere çıktığını da işittik. Bu hususta günü gününe hatıralarını yazanlar da olduğunu öğrendik, ibret için milletin huzuruna konmasını şerefli bir vazife saymalıdırlar.

Ben gençliğin terbiyesi ve milli bünye ve seciyemizin kuvvetlendirilmesi vazifesi olan Maarifimiz hakkında hayli yazdığım ve söylediğim için, burada misal olarak Maarif vekilini gösterdim, İzmir İstiklal Mahkemesi'nde dahi bilhassa Maarifimizin yıkıcı ellere verilmesinden duyduğum teessürü söyledim.

Fethi Bey'in:

- Bizim Cumhuriyet hükümetimiz için de, pek lazımdır, tarzındaki cevabına hemen yine aynı cevabı vermişler.

Gazi, Fethi Bey'i dinledikçe düşünceye dalıyordu. Bilmem Hilafet'i lağvetmekte acele ettiğini söylememişse hak mı veriyordu? Yoksa henüz kuvvetini muhafaza eden askeri mantıkla, işi kuvvetle neticelendirmeyi mi düşünüyordu? Geç vakit, Fethi Bey eşiyle müsaade alarak kalktı. Ben de artık Gazi'yi kendi kafasıyla yalnız bırakmayı muvafık görerek, müsaadelerini alarak ayrıldım.

Anayasa Tartışmaları

20 Nisan 1924 Büyük Millet Meclisi Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu kabul etti. Üç maddesi, şimdiye kadar *Gazi* ile aramızda münakaşalı mevzuular olduğundan, burada kayda değer:

> Madde- 2 Türkiye Devleti'nin dini, din-i İslam'dır. Resmi lisanı Türkçe'dir.
>
> Madde- 40 Başkumandanlık Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde mündemiç olup, Reisicumhur tarafından temsil olunur. Kuva-yı harbiyenin emri kumandası, hazerde kanununa tevfikan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine ve seferde, İcra Vekilleri heyetinin inhası üzerine, Reisicumhur tarafından nasp edilecek zata tevdi olunur.
>
> Madde- 86 Harp halinde veya harbi icap ettirecek bir vaziyet hudusunda veya isyan zuhurunda veyahut vatan ve cumhuriyet aleyhinde kuvvetli ve fiili teşebbüsat vukuunu müeyyet kati emarat görüldükte, İcra Vekilleri heyeti, müddeti bir ayı tecavüz etmemek üzere umumi veya mevzii idare-i örfiye (sıkıyönetim) ilan edebilir ve keyfiyet hemen Meclis'in tasdikine arz olunur. Meclis İdare-i Örfiye müddetini inde'l-icap tezyit veya tenkis edebilir...

Madde 2 hakkında Teşkilat-ı Esasiye Komisyonu'ndaki çetin mücadelelerimizi, yukarda yazmıştık. Bu maddeyi kabul etmeleri, hele şu aralık çok isabetli olmuştur. Çünkü Protestanlık propagandası yapanları gayretlerini Türkler Protestan oluyor şeklinde istismar edenler, içten ve dıştan halkı var kuvvetleriyle tahrik ediyorlardı. Bu madde herkesin ağzına ve kulağına güzel bir tıkaç oldu.

Ben bu maddeyi görünce, mütalaalarıma Gazi'nin hak verdiğini görerek memnun oldum. İstiklal Harbi'nde birçok zorluklar ve fedakarlıklarla temin edebildiğimiz milli birliğimizi, dıştan bir düzeye gelen ve içte de el bulan propagandalarla sarsmak gaflet ve ahmaklıktan başka bir şey değildi.

Madde 40, bence çok sakattı. Bu şekilde Türk ordusunun müterakki memleketler ordusuyla ve tekniğiyle bir hizada yürümesine imkan olamayacaktı. Hususiyle Milli Müdafaa Vekaleti Meclis'e karşı, Resul bir makam olduğu halde, bu madde mucibince Erkan-ı Harbiye Riyaseti'nin -bunun başında uysal bir zat oturduğu müddetçe de- Reisicumhurun bir kalem-i mahsusu haline getirilmiş oluyordu.

Madde 86, bu madde çok muvafıktı. İstiklal mahkemeleri, Fransa büyük İnkılabında dahi bir meclisin muayyen azalarının ne dehşetli istibdada ve keyfi arzulara alet olduğunu biliyorduk. Ben İstiklal Harbi'nde doğu ınıntıkası gibi çok hassas bir sahada, İstiklal Mahkemeleri'yle iş gördürmedim. Millet İstiklaline kavuştuktan sonra; artık hiç bir yerde bu mahkeme görülmemeli ve bizim İstiklal Mahkemeleri de tarihe karışmalı idi. Bu hususta Gazi ile ve diğer arkadaşlarla hasbıhallerimizde ve benim doğu cephesindeki sıkıyönetim ile iş görebilmekliğim misali iyi tesir etmiş olacak ki, bu madde, ilerisi için bu tarzda Teşkilat-ı Esasiye'ye girmiş oldu. Bundan çok memnunluk duydum.

Yazık ki Başvekil İsmet Paşa, Teşkilat-ı Esasiye'nin bu sarih hükmüne rağmen bir müddet sonra İstiklal Mahkeme-

lerine bir can kurtaran gibi sarılanların başında geldi. Meclis kürsüsünden çok şiddetli karşıladım. Fakat ne yazık ki İstiklal Harbi'nin ileri gelenleri sayılan birçok kimseler de, ben de aralarında olduğum halde bir İstiklal Mahkemesi'ne verildik. Mahkeme azaları kimlerdir? Ve neler yaptılar, kimleri astılar; bu başlı başına Türk milletinin öğrenmesi lazım gelen bir tarih parçasıdır. Ben bildiklerimi ayrı bir eserde gösterdim.

İsmet Paşa'yı Ziyaret

23 Nisan milli bayram günü, Meclis'te Gazi'yi ve Hükümet erkanını tebrik ettik. Meclis önünde (Bugünkü sekreterlik binası) geçit resmi yapıldı. Kaç gündür bu geçit resmine iştirak edecek kıtaların teftiş ve provalarına mekteplerin de getirilmesini her tarafa rica ettiğim halde aldırış etmediler. Bu şerefli günde bazı mektepler, Meclis karşısına seyirci olarak getirilmişti. Kılıksız ve cansız duruşları -Geçen yıl benim doğudan getirdiğim çocukları görenlerce- çok büyük teessüre sebep oldu.

Böyle günlerde değil mektepler, bütün halk dahi vatandaşlarımıza zevk ve heyecan verecek bir canlılıkla geçit resmine iştirak etmeleri lüzumunu, Gazi ve Fevzi Paşalara söyledim.

30 Nisan'da iki haftadan beri hastalığı devam eden İsmet Paşa'nın ziyaretine gittim. Öteden beriden görüşürken, söz maarifimize intikal etti. Dedim ki:

- En kuvvetli olması lazım gelen bu cephemi, en zayıf ve gittikçe de sarsıntıda, herkes en yüksek yerlere kendi adamını kayırıyor. En mühim mektepler, tecrübesiz gençler ve hatta ahlaksızlar elinde; hatta vekaletin kendisi de.

Maarif vekili, Maarifi hırpalıyor. Bu ne acı tecelli diyerek dün Maarif vekili Vasıf Beyin sinema gazinosundaki ma-

rifetini anlattım. Ve herkesin bu rezaleti nefretle anlattıklarını söyledim. Kendisi de işitmiş.

Bana şu susturucu cevabı verdi:

- Siyaset bu!

Arkasından, Mebusluktan istifa eden Refet Paşa'nın, Akşam gazetesindeki beyanatını nasıl bulduğumu sordu ve, *"Rauf olsaydı, o da karışırdı."* dedi. (Rauf Bey hastalığından dolayı Avrupa'da idi.) Ben:

- Elimden geldiği kadar arkadaşlar arasında eski samimiyeti korumaya çalıştım. Kabul etmeyen, siz olduğunuz halde, yine benden mütalaa soruyorsunuz. Ben askerlikten başka bir şeyle uğraşmayacağımı söyledim, artık politika işlerine beni barıştırmayınız.

Yine Musul Konusu

İsmet Paşa biraz sükuttan sonra bambaşka bir zemine geçti:

- Kazım, Musul boş! Şunu işgal ediversene!

- Bu hareket, İngilizlere karşı *"ilansız bir harp"* demek olur. Oradaki kıtaları az da olsa, hava kuvvetleri üstündür; kısa bir zamanda takviye edebilirler! Sevk olunacak kuvvetlerimizin muvaffakiyetini de ümit etmem! Fakat işin tehlikeli ciheti, bu hareketin İngilizlerin bütün sahillerimizde faaliyete geçmelerine mucip olur! İşin daha felaketli ciheti de Ermeni ve Yunan ordularıyla yapamadığını, bu sefer Suriye'den Fransızlarla ve İzmir'den de İtalyanlarla yapmaya kalkışmasıdır! İzmir Harp oyununda, İtalyanların böyle bir hareketi misal olarak yaptırıldığı halde, şimdi onun fiilen tatbikini mi görmek istiyorsunuz? Yunanistan bile derhal doğuyu, Trakya'yı işgale can atacaktır. Bu suretle tarihi ayıplarından kurtulmak isteyecektir. Nitekim İzmir Harp Oyunu'nda, bu hareket de hesaba katılmıştı.

Bundan başka cihan efkar-ı umumiyesinde Türklerin her fırsatta harbe atıldıkları ileri sürüleceğinden siyasi ve askeri düzenimiz ve neticede, *Musul* uğruna *kazandığımız İstiklalimiz de tehlikeye düşer*. Lozan Muahedesi'ni siz yaptınız. "Barış yolu ile hal olunacağını, olmazsa, Cemiyet-i Akvam Meclisi'ne gidileceğini ve askeri harekat yapılmayacağını; siz imzanızla kabul ettiniz! Bu sulh muahedenamesini Büyük Millet Meclisi de tasdik etti; Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa da tasdik etti. Bana geçen gün Mustafa Kemal Paşa da böyle bir teklifte bulunduğu zaman, ona da uzun uzadıya bu mütalaaları arz etmiştim; siz Hükümet Reisi sıfatıyla onun böyle bir arzusuna karşı sulh muahedesinin buna ait olan 3'üncü maddesini okuyarak benim serdettiğim tarzda mütalaa beyan edeceğinize, Musul'u işgal etmeye kalkıyorsunuz! Hem de bunu, bana yaptırmak istiyorsunuz! Benim asıl garibime giden şudur:

Filistin'de hezimete uğrayarak bir solukta Suriye'yi terk ederek mütarekeye can atanlar, Anadolu İstiklal Harbi'nin felaketimize sebep olacağı iddiasında bulunurken ve Ankara hükümeti şeklinde de Ermenilere karşı hareketin dahi başımıza belalar getireceği kanaatini beslerken, şimdi İngilizlere ve dolayısı ile bütün müttefiklerine meydan okuyorlar! Bir zamanlar yılgınlık hastalığına tutulanların şimdi gurur illetine yakalarını kaptırdıklarını görüyorum. İstiklal Harbi'ne, elimdeki orduma ve kuva-yı milliyeye güvenerek iş başına getirdiğim arkadaşlarımı, şimdi bu *gurur illetinden* nasıl kurtarıp işin, milli bir felakete sürüklenmesini önleyebileceğimi düşünüyorum. Tarihin ne garip cilvesi bu!

Kürtler Tehlikeli Olabilir

Bu uzun sözlerime biraz da şu malumatı ekledim:

- Öteden beri İmadiye ve Çölemerik civarındaki köyler-

de "Londra Başpiskoposu murahhası" namıyla İngiliz misyonerleri Nasturileri aleyhimize yetiştirmişler ve teşkilatlandırmışlardır. Cihan Harbi'nde, bunları adam etmek mümkün olamadı. Bunlarla da bize çok zorluklar çıkarabilirler!

Bundan başka Kürtlük ıslahı için ilk tedbirler dahi alınmamıştır. Bu hususta, benim de muhtelif zamanlarda mühim tekliflerim olmuştur. Bu Kürtlerle de tehlikeli işler yapabilirler! Bunların İstiklal Harbi'mizde pek baş kaldırmamaları bizzat aldığım esaslı tedbirlerle beraber, küçüklüğümden beri çevreyi tanıyorsun; ve bu çevre Cihan Harbi'nde de emrimde bulunduğundan, onlar da beni yakından tanıdılar. Ve mütarekede bana karşı saygılı kaldılar. Onlara karşı, şahsi itimat da, tedbirler kadar tesirli olur! Ne dahiliye ve ne de milli müdafaa vekaletleri, onlarla bilerek meşgul değillerdir.

Hülasa: Askeri muvaffakiyet ümit etmiyorum. İç ve dış siyasi vaziyetlerin felaketli bir şekle sürükleneceğine ise, hiç şüphe etmiyorum! Mustafa Kemal Paşa'ya da söyledim: Siz Musul'u, hilafeti lağvde acele etmeyerek her hangi bir şekilde almaya belki muvaffak olurdunuz; fakat doğu işlerini birinci derecede idare eden bir arkadaşınız sıfatıyla bana bile haber vermeden bir emri vaki yaptınız. Şimdi işi devlet adamlarına yakışmayacak bir tarzda ve hem de işi benim başıma dolayarak halletmek yoluna gidiyorsunuz! Ben kati olarak bu vazifeyi kabul etmem! Size de tavsiyem: Bu uçuruma milleti sürüklemeyiniz! İmzaladığınız Lozan Muahedesinin 3. maddesini tekrar, tekrar okuyun ve Mustafa Kemal Paşa'ya da okutun! Bugün bu iş benden ziyade sizin birinci derecede göreceğiniz bir iştir.

Söylediklerim Çıkınca

İsmet Paşa, arkadaşlığımızın başından beri benim her hangi bir hadise hakkındaki mütalaalarımı can kulağıyla dinler

ve bana hak verirdi. Meşrutiyetten sonra İttihat ve Terakki erkanının yanlış hareketlerini ve bunun neticesinde İstanbul'da bir irtica hadisesinin çıkacağını, daha sonraları Arnavutların isyan edeceklerini ve hatta cemiyete mensup zabitlerin de, bu işlere karışarak çok feci sahneler yaratacaklarını ve bizim bunlara karşı almaklığımız lazım gelen vaziyeti hadiseler de teyit edince, İsmet Paşa'nın bana olan güveni çok artmıştı.

Harb-i Umumi'ye tekaddüm eden günlerde de yürüdüğümüz yolun varacağı akıbeti çizebilmek ve hele mütarekede İstiklal Harbi'ni kendi gücümüzle başaracağımız iddiamın hakikatte çıkması onu bana daha çok bağlamış görünüyordu. Şahısları iyi tanıyarak ve tahlil ederek hadiseleri vaktinden evvel bulduğum kanaati hayranlıkla ifade ederdi. Bunu bir münasebetle yukarılarda da söylemiştim.

İşte şimdi tam milletin rahat ederek medeniyet yolunda hız alacağı bir sırada yeni hadiseleri kolay bulduğundan mı, yoksa Mustafa Kemal Paşa'nın kuvvetli iradesine artık oturduğu makamın da nüfuzu eklenerek yeniden daha mı kudretli bir cazibe yaptığından mı nedir; bana karşı mühim hadiselerde yan çizmeye başladığı gibi, uzun boylu çene çalarak söylediğim şu Musul hareketini önlemek hakkındaki mütalaalarım da pek hoşuna gitmedi.

Gösterdiği tavırdan ve tek kelime ile mütalaalarıma cevap vermeyişinden bunu anladım. İsmet Paşa, üzgün göründü ve uzun boylu sustu. Bu halde, müsaadesini isteyerek ayrıldım.

Musul'un İstirdadı Konusuna Fevzi Paşa Şaşıyor

4 Mayıs Ramazan Bayramı'nın ilk günü idi. Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı herkes gibi ben de, Çankaya'daki köşkünde tebrik ettim! Erkan-ı Harbiye-i Umumiye reisi ve müdafaa-i milliye vekilini de makamlarında tebrik ettim.

Bugün Fevzi Paşa beni Etlik'te aşağı İncirlik mevkiinde köşkümde[38] iade-i ziyarete geldi.

Fevzi Paşa'ya, İsmet Paşa'nın bana Musul'u almayı teklif ettiğini, bunun daha önce de Gazi tarafından yapıldığını anlattım. Hayret etti ve bana şu cevabı verdi:

- Tuhaf şey! Benim böyle bir şeyden haberim yok. Böyle bir hareket yapılacağı hakkında, benimle bir şey görüşmemişlerdi.

Bu cevaba benim hayretim daha büyük oldu. Çünkü, askeri ve siyasi mühim işler, bu üçler arasında görüşüldüğü ve kararlaştığına geçen misallerine bakarak, benim kanaatim vardı. Bunun için, kendilerine kısaca şöyle söyledim:

- Paşam, Musul hareketi felaketle neticelenir. Esasen her hangi bir hareket yapmayacağımız hakkında, imzalı ve tasdikli bir muahede ile bütün dünyaya karşı söz vermişizdir!

Bu hususta, bilhassa İsmet Paşa'ya uzun uzadıya mütalaalarımı söyledim.

5 Mayıs'ta Gazi Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Milliye vekili Kazım Paşa ile köşküme iade-i ziyarete geldiler. Musul işinden kısaca açtım.

Renk vermediler. Lozan Sulh Muahedenamesi'nin 3'üncü maddesini önlerine açmıştım. Çok iyi bildiklerini andırır bir tavır aldılar.

Bu vesile ile, bu maddeyi aynen buraya kaydediyorum:

MADDE-3

Akdeniz'den İran hududuna kadar Türkiye'nin hududu aşağıda tespit edilmiştir:

Evvela Suriye ile:

---

38 Burasını tekaütlüğümden sonra hükümet istimlâk ederek otomobil kıtasını yerleştirdi.

20 Ekim 1921 tarihinde akdolunan Fransa-Türkiye anlaşmasının 8'inci maddesinde açıklanmış belli huduttur.

Saniyen Irak İle:

Türkiye ile Irak arasındaki Hudut Dokuz ay zarfında Türkiye ile Büyük Britanya arasında SURET-İ MÜSLİHANEDE (görüşerek) tayin edilecektir.

Tayin olunan müddet zarfında iki hükümet arasında uyuşma husule gelmediği takdirde, ihtilaf, CEMİYET-İ AKVAM MECLİSİ'ne arz olunacaktır."

Hatt-ı hudut hakkında ittihaz olunacak KARARA İNTİZAREN TÜRKİYE VE BRİTANYA Hükümetleri mukadderat-ı katiyesi bu karara bağlı olan arazinin hali hazırında her hangi bir değişikliğe sebep olacak mahiyette HİÇBİR HAREKAT-I ASKERİYE VEYA SAİREDE bulunmamayı, mütekabilen taahhüt ederler.

Çatalca Müstahkem Mevki Kalmalıdır

İstiklal Harbi'nin tecrübelerine göre artık Çatalca hattının bir ehemmiyeti olmadığı fikri ortaya çıktı. Deniyordu ki, Ege sahillerine çıkan kuvvetin Anadolu içlerine kadar yürümesi, Marmara sahillerinin, Çanakkale Boğazı'nın ve bütün Trakya ve İstanbul'un ve Karadeniz Boğazı'nın düşman istilasına düşmesini mucip olduğu görüldü. Şu halde Çatalca hattına büyük masraflara lüzum yoktur. Bu masraf seyyar orduya sarf olunmalıdır!

Ben bu fikre muarız bulundum. Sebebi de şudur: İstikbalde, Anadolu'yu istila etmek isteyecek ordular, mutlaka denizlere hakim olan İngiltere veya onun yardım veya bi-taraflığını temin edecek olan İtalya veya Fransa'nın olacağını kabul etmek, çok mahdut bir düşünce olur. Bunlar, Lozan Muahedesi'ne sadakat gösterdiğimiz müddetçe, bize saldırmak ve bizi istila et-

mek için kolay kolay sebep bulamazlar, fakat Balkanlardan veya Karadeniz'den bir istila gelebilir. Eğer bizim İstanbul'u müdafaaya niyetimiz olmadığını Çatalca hattına ehemmiyet vermemekle göstermiş olursak, o cihetten istila hırsını arttırmış oluruz! Bunun için, Çatalca'yı mevki-i müstahkem kabul etmek ve bir düzeye tahkimine ehemmiyet vermek lazımdır.

Bu mütalaamı Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'ya arz ettim ve bu ehemmiyeti belirtmek için, o mıntıkada on günlük bir atlı kumandan seyahati yaptıracağımdan müsaadelerini rica ettim. Muvafakat buyurdular.

Ve kendileri de bu seyahatte bulunmak arzusunda bulundular. Hazırladığım seyahat meselelerini kendilerine takdim ettim.

19 Mayıs'ta, birlikte Ankara'dan trenle İstanbul'a hareket ettik.

20 Mayıs öğleden sonra, ikamet ettiğim kolordu dairesinde (Eski Harbiye Nezareti, şimdiki üniversite) seyahate iştirak edecek olan kumandanlara meseleleri verdim. Erkanı harbiyemden başka kolordu kumandanlarım ve Trakya'daki piyade ve Süvari Fırka kumandanlarım bu seyahate iştirak edecektir.

22 Mayıs'ta trenle Sirkeci'den hareket ettik. Sinekli'de çadırlı ordugaha girdik. Ve haritadan meselelerin ilk başlangıcını halle başladık. Geceyi çadırlarda geçirdik.

At Sırtında Harp Oyunu

Burada şunu da kaydedeyim ki, Sirkeci istasyonu başta olmak üzere her istasyon çok kirli bir halde idi. Hat komiserine ve her istasyonda ilgili memurlara şiddetli ihtarda bulundum.

Paçavraların, kağıt parçalarının ve envai süprüntülerin rüzgarların keyfine tabi olarak oradan oraya yer değiştirme-

sinin ancak onları yakmakla önü alınacağını söyleyerek hepsini yaktırttım.

Bu tarzda temizlik, öteden beri mıntıkamın her tarafında harp içinde dahi yaptırdığım bir işti.

23 Mayıs'ta atlı seyahate başladık. 31 Mayıs'a kadar süren bu seyahatimizde Çayırdere-Karamandere-Belgrad-Çiftlikköy- Dağ Yenice-Çatalca arasındaki müstahkem hattının ilerisindeki araziyi ve müstahkem hattı ve Çilingirköy-Arnavutköy-Kartaltepe-Büyük Derbent-Karakaya-Şamlar-Hacı Maşlı-Haraççı-Hadım Köy arasındaki geri arazide işledik. Kuzey ve güney mıntıkalarında daha önce seyahat ve incelemelerde bulunmuştum.

31 Mayıs'ta trenle İstanbul'a döndük. İtalyanların Rodos adasında kuvvetler toplamakta olduğu hakkında şayialar duyduk. Bunun, bizim Musul'a karşı yapmak tasavvurunda bulunduğumuz harekete karşı bir tehdit başlangıcı olabileceği hakkında, Fevzi Paşa'nın dikkatini çektim.

2 Haziran'da karargahımda (Eski Harbiye Nezareti binasında, nezaret salonunda) seyahatimizin tenkidini yaptım. Çatalca hattının ehemmiyetini belirtmiş ve müstahkem mevzi olarak derinliğine kuvvetlendirilmesi lüzumunu ortaya koymuştuk.

Bu husus ve hattın üzerinde ve gerilerinde orman yetiştirmek ve Terkos cihetine doğru cepheyi kapayan orman kısmında atış sahalarını temizlemek üzere bu müstahkem mevkii emrinde, bir orman müfrezesi teşkili lüzumunu şifahen izah ve bir layiha ile de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bildirdim.

Köyler Perişan

Bu seyahatte köylerimizin temiz olmadığını, bir çoğunun sıtmalı olduğunu, camilerin, mekteplerin havasız ve zi-

yasız olduğunu; çeşmelerin kuyuların etrafının batak olduğunu, halkın ve mektep çocuklarının sık sık münevverlerimiz tarafından sıhhi ve içtimai musahabelerle uyandırılmaya muhtaç olduğunu, köylere medeni bilgileri ve milli tarih menkıbelerimizi anlayacakları bir dil ile yazılmış kitaplar dağıtılması lüzumunu, halkla ve çocuklarla konuşarak gördük.

Öteden beri askeri seyahatlerimizde bu medeni borcumuzu da ödemeyi vazife bildiğimden seyahat arkadaşlarım da bu tarzdaki teftiş ve halkla temaslarından bu lüzumu gördüler. Merkeze avdetimizde ilgili makamlara bu içtimai durumumuz hakkında lazımı gibi malumat verdik.

6 Haziran, Musul meselesinin Cemiyet-i Akvam'a gittiğini ve bizim baş murahhasın Fethi Bey olduğunu öğrendik.

İşin Lozan Muahedesi mucibince hallolunacağı şıkkına memnun oldum. Sizlerimin iyi kabul edilmiş olmasını düşünerek müsterih oldum.

Gerçi *Cemiyet-i Akvam'a* giden bu meselenin, elbette ki İngilizlerin istediği şekilde hallolunmayacağına şüphem yoktu. Fakat yukarıda izah ettiğim veçhile, hata, daha önceden yapılmıştı.

İstanbul'daki teftişlerimle de bir kaç gün meşgul olduktan sonra 12 Haziran gece yarısı trenle Ankara'ya hareket ettim. Yolda bazı teftişler dolayısıyle 14 Haziran'da Ankara'ya geldim.

14 Haziran öğleden sonra, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'yı ziyaret ettim ve İzmir'e *"Evlenmek için"* izin rica ettim. Fevzi Paşa ahvali karışık gördüğünü, *Musul* meselesinin Temmuz başında *Cemiyet-i Akvam'da* müzakeresi ihtimali olduğunu, o zaman *İtalyanların bir şey yapmalarından korktuklarını* izah ederek bu izinin şimdilik muvafık olmadığını söyledi.

Balıkesir mıntıkasında seyahat ve o mıntıkadaki kolor-

dumu teftiş etmek ve herhangi bir İtalyan çıkarmasına karşı mıntıkamda icap edecek tedbirleri yerinde hazırlatmak teklifinde bulundum. Bunun da münasip olmayacağını, ancak Ankara yakınlarında teftişte bulunmaklığımda beis olmadığını söyledi.

Fazla ısrar etmedim. Bir İtalyan teşebbüsünden korkuluyorsa, yerinde tedbir çok mühimdi. Fakat cemiyet-i Akvam'ın kararını kabul ettikten sonra, ne diye İtalyanlar bize saldıracaktı!

İngilizlerle dostluğumuz devam ettiği müddetçe, İtalyanların daha dün imzaladıkları muahedeyi yırtmaları mümkün olur mu idi?

Kürtlerin Islahı Meselesi

Her fırsatta Kürtlerin ıslahı meselesini öne sürerdim. Bugünlerde birçok yüksek rütbeli zabitlerimiz açıkta kaldıklarından, bana şifahi veya yazı ile şikayette bulunuyorlardı. Doğu cephesinden de on beş değerli subayımız bunlar arasında idi. Bunlardan, Kürtlük mıntıkasında Kaza kaymakamlıklarında istifade olunmasını evvelce de Erkan-i Harbiye-i Umumiye riyasetine teklif etmiştim. 16 Haziran'da bu yeni müracaatlar üzerine, bu teklifimi yeniledim.

19 Haziran'da Dahiliye Vekili Recep Bey (Peker) ziyaretime geldi. Benim kolordu kumandanlığım zamanında bir fırka erkan-ı harbi olduğundan, bana karşı hürmet beslerdi. Şimdi Kürtlük meselesinde, birinci derece salahiyetli ve mesuliyetli bir makama gelmişti. Kendisine, "Kürtlerin ıslahı hakkında verilmiş layihaları tetkik ettiniz mi? Benim de en son vaziyete göre tekliflerim vardı, okudunuz mu? Kürtlük hakkında muhtelif dillerde yazılmış kıymetli eserler, vekaletinizde var mı?" diye sordum. Aldığım cevap bana hüzün verdi:

- Dahiliye Vekaleti'nde ne layiha gördüm, ne de Kürtlü-

ğe dair bir eser buldum. Hiçbir şey yoktur. Günlük bilgilerle çalışıyoruz.

Ben: - Eski ve malumatlı memurlarımızın bu hususta bir hayli bilgileri vardır, bunlardan olsun istifade etseniz, dedim.

Recep Bey: - Memurlar siyasete karışmış, bazıları İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne de girmiş. Yenilerin de bir şey bildiği yok. Gündelik ne iş gelirse, onunla meşgulüz, dedi.

Ben;

- Çok fena, milli hükümetimizin beş yıllık hayatında Kürtlüğe dair hayli işler geçti, hayli layihalar verildi. Dahiliye Vekaleti'nin ayrı bir şubesi, hiç değilse ayrı bir masası, sırf *Kürtlük işleriyle,* uğraşmalı idi. Oraları tanıyan birkaç kişi, güzel dosyalar hazırlayabilirler ve oraya ait nerede ne varsa toplayabilirlerdi.

Recep Bey, "Böyle ayrı bir masa dahi açılmış değildir. Bu hususta fikrinizden istifade etmek isterim."

Doğu İhmal Ediliyor

Recep Bey, Dahiliye Vekaleti'mizin de diğer vekaletler gibi İstiklal Harbi'mizde bütün işlerini nihayet Batı Cephesi'ne inhisar ettirdiklerini ve müterakki devletlerdeki nezaretlerin mesaisine benzer usule uygun tarzda çalışmadığını anlatmış oluyordu. Yani, gelen evrakı vekil gördükten ve lazımsa cevaplandırdıktan sonra, her iş bitiyor, evrak da bir yerde gömülüp kalıyordu. Muhtelif yerler ve muhtelif ırklar için için mütehassıs şubeler veya masalar kurulmamıştı. Rastgele bir tahsile ve bilgiye sahip olan bir insan da, tabii Kürtlük veya şair meselelerimizin mazisini bilmediğinden, haliyle uğraşamıyor ve istikbali için de -düşünmek şöyle dursun- derleyip toparlayamıyordu.

Ben küçüklüğümü de geçirdiğim bu mıntıkalarda, en yüksek vazifeler de almış bulunduğumdan, hangi dilden elime kitap geçti ise topladım. Mühim yerlerinden istifadeler ettim. Gayet güzel resimli ve haritalı Rusça ve İngilizce eserlerim vardı. Bunları Recep Bey'e birkaç gün için verdim ve şu tavsiyede bulundum:

- Hemen Kürtlük hakkında her dilden eserleri toplatıp tercüme ettirin. Bilhassa Ruslar ve İngilizler onlara büyük ehemmiyet veriyorlar ve birçok emeller besliyorlar. Bunların eserlerle kendi milletlerine ve cihana neler yaptıklarını bilmekte daha ziyade gecikmemeliyiz. Bir taraftan İstanbul Dahiliye ve Maarif vekaletlerinde, ve sair yerlerde, ne kadar malumat varsa ve verilmiş layihalar varsa, bunları getirtin. İstiklal Harbi sırasında verilmiş layihaları da toplayın. *Kürtlüğe* ve *Ermeniliğe* ait hadiseleri olduğu gibi tespit edin. Bu işlerin başına, oralarda vazifeler görmüş valiler, yüksek memurlar ve erkan-ı harp zabitlerinden kafası işler insanlar getirin! Ve vakit geçirmeden esaslı bir programla ıslahata başlayın. Ben bu hususta istediğiniz malumatı ve mütalaayı vermek için her zaman hazırım. (Kürtlük hakkında neler düşündüğümü, hükümetin ise neler hazırladığım, muhalefet hakkındaki eserimde tafsilatıyla görerek hayretlere düşeceğiz.)

İzmir Seyahatim: La-dini ve La-ahlaki Kulüpler

Haziran sonlarına kadar Ankara'da vazifemle meşgul oldum. Her şey normal gidiyordu. Ben İzmir'de 27 Şubat'ta nişanlandığım halde üç aydır vaziyetin ehemmiyeti dolayısıyla evlenmeye izin alamamıştım. Artık izin alabildim. Gazi de, İsmet de, Fevzi de bana artık Musul hareketinden bahsetmiyorlar ve Benim İzmir'e gitmekliğimde beis görmüyorlardı. Ben de memnunlukla kendilerine veda ile 30 Haziran'da Ankara'dan trenle İzmir'e hareket ettim. 3 Temmuz akşamı

İzmir'e geldim. 7 Temmuz'da nikahımız oldu. 10 Temmuz'da da düğünümüzü yaptık.

İzmir'de halktan ve münevver kimselerden kıymetli bildiklerim vardı. Bunlardan birkaç gün içinde mühim şikayetler dinledim. Herkesi müteessir eden şey, dinsizlik ve ahlaksızlığın, Halk Fırkası'nın umdesi imiş gibi yukarıdan tazyikle yapılmasına çalışılması idi. Aklı erenler bu yolun bizim şiraze ve seciyemizi gevşeterek her türlü kötülüklere ve sonunda uçurumlara sürükleyeceği idi. Bu hususta şu mühim vesikayı da verdiler. Aynen yazıyorum:

4 Haziran 1340 (1924)
İzmir
sayı: 1

Halk Fırkası İzmir İdare Kurulu

Halk Partisi İzmir şehrinde köklü örgütlenmeye başlamış ve şehri: Yalılar, İkiçeşmelik, Tilkilik, Karşıyaka ilçelerine ayrılmış, kamuoyuna dayanak mahallelerde Ocak kurulları teşkil etmiştir. Genel kongrenin yapılmasına kadar Zatı alilerinizin Balıkesir İlçesi Kurulu üyeliğini lütfen kabul buyurmanızı arz ve istirham ederim. Partimizin gelecek için emel ve arzulan sizce tutulur ve bilinir olduğundan, açıklamalar yapmayı gerekli görmüyorum. Çalışma ve başarılarınızı sağlamak maksadı ile partimizi, maddi ve manevi yardımda bulunacağını söylemeye gerek yoktur.

Zatıalinizin bölgesi, 2 numaralı yazımla arz olunacaktı. Kurulun diğer üyelerinin belirlenmesi, sizlere bırakılmışı İlçeye ait "La-dini" ve "La-ahlaki" mahfel yapılana kadar, uygun görülecek bir yerde toplanılması; Başkan, katip üye ve üye seçilip isimlerinin bildirilmesi ricasıyla yüksek teveccühlerinizin sürmesini dilerim, efendim.

Halk Partisi - Vilayet
İdare Kurulu Sadrettin
İzmir 1923

Yeni anayasaya göre, devletin dini "İslam'"olarak tescil edildiği halde, Halk Partisi'nin anayasaya aykırı olarak kulüpler açması, kanuna ve mantığa uyar bir iş olmadığı gibi, "La-dini" ve "La-ahlaki" denilmesi, kamuoyunu ve halkı hiçe saymaktı. Bana şikayete gelenlere: "Askerim, halkın işlerine karışmıyorum." deyip geçiyordum. Ama bu tutumum herkesin tuhafına gidiyordu.

Çünkü istiklal ve inkılap davasının başında bulunanlardan olduğumu herkes biliyordu. Bundan başka Halk Fırkası'nın kuruluşunda ve umdelerinin tespitinde Mustafa Kemal Paşa'nın imzasının yanı başında, benim de imzam vardı. Bundan başka Teşkilat-ı Esasiye'mizin tespitinde ben de bulunmuş ve aykırı düşünenlerle mücadele de etmiştim. Bunları da bilenler vardı. En mühim bir mesele de Mustafa Kemal Paşa'nın, bütün İstiklal Harbi müddetince dindar görünüşü ve hele zaferden sonra muhtelif yerlerde İslamlığı ve Kur'an'ı meth ü sena edişini herkes biliyordu. Şimdi benden merakla, onu bu yeni yola kimlerin sürüklediğini soruyorlar ve benden, onu bu yolda serbest bırakmamamı, istiyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa ile bu hususdaki çekişmelerimi ve kendisine daha İstiklal Harbi içinde iken teceddüt hareketine ihtiyacımızı, fakat bunu mütehassıslarımızla ve esaslı programla yürümekliğimiz lüzumunu yazdığımı, fakat onun, artık benim gibi vefakar arkadaşlarını dinlemediğini ve bizlere yaptığı ve yapacağı işlerden haber bile vermediğini icap edenlere anlatmak zaruretinde kalıyordum. Bununla beraber, mümkün olan gayrette kusur etmeyeceğimi de söylüyordum.

İzmir'de Temaslar, Teftişler

İzmir'de bulunduğum müddetçe, mekteplerin davetini memnuniyetle kabul ediyordum. Karataş'ta Daru'l-Mualli-

min fahri reisliklerini kabul etmekliğimi ve terbiye hakkında bir konferans vermekliğimi rica ettiler. Memnuniyetle kabul ettim.

8 Temmuz'da terbiyede klasik tahsil ile beraber fikir ve beden terbiyesinin lüzumunu belirterek ancak sağlam vücut, sağlam seciyeli fertlerle kuvvetli bir millet yetişebileceğini izah ettim. İzcilerin yemin merasimini de yaptım.

Bu akşam askeri kulüpte Erkan-ı Harbiye kursuna iştirak edip İzmir'e seyahate gelen son sınıfa da kumandanlığın ruhiyat bakımından nüfuz ve kudreti hakkında, bir konferans verdim.

Muhtelif günlerde de iş yurdu, sanayi mektebi, Karşıyaka'daki dilsiz mektebini ziyaret ettim.

23 Temmuz'da ailemin yurdu olan Aydın'a gittik. Burada kaldığım iki hafta kadar müddet ova köylerini otomobil ve atla dolaştım. Mektep ve müesseseleri de ziyaret ettim.

2 Ağustos'ta Aydın Türk Ocağı ve bir mektebin temel atma merasiminde bulundum ve ilk taşları umumi arzu üzerine, ben koydum.

14 Ağustos'ta, İzmir'de iken ay tutuldu Büyük bir muharebe oluyormuş gibi her taraftan silahlar atıldı. Halkın kendilerinin anlayacağı bir dilden (Benim doğuda köylere kadar yaydığım öğütlerim gibi) bir kitaba ve bu esasta vaiz ve musahabelere ne kadar muhtaç olduğunu ve La-dini ve La-ahlaki mahfiller tesisiyle münevverlerin, halk içinden sıyrılıp çekilmesi ve onların duygu ve imanlarıyla taban tabana zıt bir alem yaratmanın, ne vahim bir hata olduğunu düşünerek müteessir oldum.

Batılaşmak, batılılaşmak adımlarımızı hemen yüz yıldır, halktan kaçmak ve onları kendi alemlerinde bırakmak suretiyle heder ettiğimizi, bu gün de hala anlayamıyoruz! Daha doğrusu anlatamıyoruz!...

Dumlupınar Merasimi

29 Ağustos'ta, İzmir'den bir heyet ile birlikte trenle Dumlupınar'a hareket ettik. 30 Ağustos öğleyin oraya vardık. Muhtelif yerlerden trenler gelmiş. Mustafa Kemal Paşa da gelmişti. Onun vagonunu ararken, penceresinden yaveri Salih (Bozok):

- Paşam buraya buyurun. *Gazi* Paşa hazretleri buradadır, diye seslendi. Vagona çıktım ve hürmetle *Gazi'nin* bulunduğu salona girdim. Fakat ömrümde bir türlü kokusunu nefretsiz duyamadığım rakı, burnumu ve dimağımı tiksindirdi. *Gazi* ayağa kalktı ve:

- Paşam hoş geldiniz! diye iltifat etti ve elimi sıktı ve Salih'e dönerek: *"Karabekir rakı sevmez bir şişe bira getirin!"* emrini verdi.

Dumlupınar'da dikilecek abidenin temel atma merasimi, öğleden sonra 2'de yapıldı. Hazırlanmış bulunan nutuk kürsüsünde, her meslek namına nutuklar söylendi. Hepsi, Gazi'nin yüzüne karşı aşırı riyakarlıkla dolu. Hele muallimler namına ve avukatlar namına diye söylenenler, hiç de yakışmıyordu.

Nitekim yanımdaki zatlardan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Çakmak da hazırladığı nutkunu okudu. İstiklal Harbi, İnönü'den başlamış ve Dumlupınar Zaferi'yle sona ermiş. Doğu Cephesi veya başka milli cephelerden bahis yok. Netice o da Gazi'ye övgülerle bitti. Darülfünun (Üniversite) Emini İsmail Hakkı Bey (Baltacıoğlu) bütün milletin gayret ve fedakarlıklarını belirtti. Ve isim zikretmeyerek, bütün orduya ve hassaten İstiklal Harbi'ni sevk ve idare eden kumandanlara teşekkürlerini sundu.

Bu zatın hakikatlere uygun sözlerinin, Gazi'nin hoşuna gitmediğini apaçık gördüm. Nitekim az sonra bu hakikat meftunu adam yerinden azlolundu! Fevzi Paşa'nın İstiklal Harbi'ni -güdük olarak- yalnız Batı Cephesi'ne inhisar ettir-

mesi pek hoşa gitmiş olacak ki, sonraları uzun yıllar bu esas, bazı dalkavuk edip ve tarihçilerimizin kalemlerine dolandı durdu.

En sonra Gazi de bütün övgüleri hak ettiğini anlatır tarzda bir nutuk söyledi. Nutuklar söylenirken, birkaç uçak alçaktan üzerlerimizde uçuyordu. Sonra da askeri geçit yapıldı. Burada Gazi yeni Vekiller Heyeti'yle daha hususi ve samimi bulunduğu halde kumandanlara karşı resmi ve soğuk durdu. Bu, muhtelif yerlerden toplanmış bulunan heyetlere karşı nutukların belirttiği bir çarpık görüşe kıymet verdirmek için olsa gerek.

"Her şeyi ben yaptım ve ben yapacağım. İstiklal Harbi'nde yaptıklarım ne ise şimdi etrafıma toplananlarla da aynı kıymette işler yapabilirim!" gibi bir zihniyetin madde haline getirilmiş hazin bir tablosu idi!

Merasim bittikten sonra, kendilerine veda için vagonlarına gittiğim Gazi, söz arasında şöyle söyledi:

"Millet nasıl isterse öyle olur!"

Akşam trenimiz İzmir'e hareket etti. Gazi diğer kumandanlarla Afyonkarahisar'a giderken onlara da aynen şöyle söylemişlerdir:

- Bütün dayanağım sizlersiniz. Her şeyi, size dayanarak yaptım veya yapacağım!

Ali Fuat Paşa (Cebesoy)

9 Eylül İzmir'in kurtuluş merasimi için Ankara'dan kimse gelmedi. Kendi müfettişlik mıntıkası olduğundan Ali Fuat Paşa gelmişti. Beni de ziyaret etti. Benim de izinim bittiğinden, ailemle birlikte İstanbul üzerinden Ankara'ya dönmek üzere idim.

Uzun boylu hasbihaller yaptık. İstiklal Harbi'nin başın-

dan beri birlikte samimi olarak, memleket hesabına, tuttuğumuz Gazi'nin, Millet istiklaline kavuştuğu halde ona hürriyetini tattırmayacağını ve emrine ram olan Büyük Millet Meclisi'ne de kıymet ve ehemmiyet vermeyerek kumandanları kullanmak istediğini ve İstiklal Harbi'nde isimleri milletçe tanınan arkadaşlarını -ki ikimiz birinci safta geliyorduk-küçük düşürmek ve hatta şeref ve hayatlarını yok etmeye kadar yürüdüğünü birbirimize aynı görüşle anlattık.

Mustafa Kemal Paşa'nın astlarımızı aleyhimize tahrik etmesi ve bizi daima küçük düşürmeye çalışması ve İstiklâl Harbi'ndeki hizmetlerimizi bir düzeye küçültmesi, en tehlikeli ve en acı taraf idi. Etrafına topladığı evetçileri de bu yolda ona hız vererek, kolayca servet ve mevki kazanıyorlardı.

Bu şartlar içinde, bizim *Ordu Müfettişliği yapmamıza* imkan kalmayacaktı. Mustafa Kemal Paşa istediğini yaptırmak için kolordu ve daha küçük kumandanlarla iş görüyordu. Esasen Erkan-ı Harbiye-i Umumiye ve onun emrinde bulunan Müdafaa-i Milliye makamları da onun her arzusunu itirazsız kabul edecek ellerde idi. Mustafa Kemal Paşa istediğini yazdırmak için bol vasıtalara malikti. Zaten, *Millet Meclisi'ni* istediği gibi, istediği kimselerden topladığı gibi, isterse onu değiştirmekte güçlük de çekmeyecekti.

"Padişahlık ve halifelik" ortadan kaldırıldıktan sonra, bunlara geri dönüş, gülünç olurdu. İşte Musul'un siyaset yoluyla olmayınca, askeri kuvvetle zabtını düşünmek ve İngilizlerle bir harbi bile göze almak, ancak böyle parlak bir mevkii tasarlamakla izah olunabilirdi. La-dini ve La-ahlaki insanlardan teşkilat yapmakla, yeni yolun yolculuğu için, kudret aradığı görülüyordu.

Başka milletlerin bize ne diyeceklerini veyahut *bizzat* kendi milletimiz hürriyetini kaybedince işlerin sonunun nereye varacağını, asla düşünmeyen Mustafa Kemal Paşa, kendini seven ve tutan İstiklal Harbi arkadaşlarının fikirlerini ar-

tık fazla gördüğünden onların varlıklarını küçültmek için lazımını yapıyordu.

Şu halde bizlere tutulacak biricik doğru yol, Meclis'teki milli vazifelerimizi ele almak ve bu suretle, gerek cihana ve gerekse kendi milletimize karşı, Büyük Millet Meclisi'nin sesini duyurmak ve kudretini göstermek kalıyordu. Böylece, Cumhuriyetin sağlam surette kurulmuş olmasını ve Laiklik esasından aykırı tasavvurların önlenmesini temin edebilirdik.

Orduda kalarak O kuvvetle bu işleri görmek, orduyu siyasetle uğraştırmak onun birlik ruhunu bozmak gibi -tehlikesine yakın tarihimizde kendimizin de şahit olduğumuz- faciaları tekrar ettirmek olurdu.

İstanbul'da kıymetli bazı arkadaşlarımızla da görüşmek ve ondan sonra kati kararımızı vermek esasında Ali Fuat Paşa ile fikirlerimiz mutabık kaldı.

Sahillerimizi Teftiş

11 Eylül'de İstanbul'a tamire giden Hızır Reis gambotuyla -Erkan-ı Harbiye Riyaseti'nden aldığım müsaade ile- hareketle mıntıkamın sahillerini ve Ayvalık'ta iki gün kalarak buradaki kıtalarımı da teftiş etmek fırsatını buldum. İsviçre'nin göller kenarındaki kasabaları gibi şirin olan bu kasabanın, bana pek büyük hürmet ve heyecan gösteren halkının arzularıyla mektep ve fabrikalarını ziyaret ettim. Yirmi bir bin Türk nüfusa malik olan Ayvalık'ta Çamlık'taki hemen göl kıyısında bir köşkte ailemle misafir edildim; motorla Dolap Boğazı'nı ve etrafı da dolaştım.

Ayvalık'a girerken dar boğazda akıntı bizi geri geri atmaya başlamıştı. Gambotumuzun sürati en çok yedi mil imiş. Fakat dört mile düştü. Tehlikede olduğumuzu süvari söyledi. Sükuneti bozmamasını kendisine bildirdim.

Güç hal ile kurtulmuştuk. Halbuki her tarafa motorla girip çıkılıyordu. Bu hal bana şunu düşündürdü: Bütün Ege sahillerimizi pek yakın olan adalara kaçakçılık motorlarla pek kolay olmaktadır. Bu sürati az ve birçok mürettebatıyla kocaman gambotlarla kaçakçılığın önünü almak imkanı yoktur. Dumanları bile pek uzaktan görülerek kaçakçılara savuşmaları veya gizlenmeleri için yardım etmektedir. Bunun için kaçakçılığın meni için, yeni büyücek motorlar kullanmak ve bu gambotları donanma hizmetinde başka işlere hasretmek, muvafık olur.

Bu teklifimi ilgili makamlara yazıyla bildirdim.

14 Eylül'de sabahleyin 10'da Ayvalık'tan hareket ettik. Akşam 7.30'da *Beşiğe* limanına varabildik. Deniz az dalgalı idi. Fakat bizim zaten az olan süratimiz yarıya yakın düşüyordu.

15 Eylül'de Çanakkale Boğazı'na yaklaşırken, Kumkale hizasından ve Seddülbahir karşısından üç kilometre kadar mesafeden *Alçı Tepe'nin* batısında yüksek bir abide karşımıza dikildi.

Burası, *Benim Çanakkale Müdafaasındaki cephemdi.* Fransızlarla dövüşmüştük. Abidenin, onlara ait olduğunu kestirdim. Not defterime menazırın krokisini çizdim.

Çanakkale Abidesi Teşebbüsü

Boğaz'a girdikçe, İngiliz ve Fransız abidelerinin ihtişamı karşısında bizim hiçbir taşımızın görünmemesi, insanı müteessir ediyordu.

Fırkamın müdafaa ettiği Kerevizdere önüne gelince, orada bıraktığım şehit Mehmetçiklerimi yakından ziyaret etmek ve Fransızların siperlerini görmek için gambotu durdurdum. Gambot süvarisi, Fatih askeri rüştiyesinde benim aziz

bir arkadaşımdı: Şefik Efendi, ÇlRÇlR. Bu güzel bir tesadüftü. Emirlerimi yalnız bir madun sıfatıyla değil bir de çocukluk arkadaşı olmak şevkiyle de canla başla yapıyordu. Tam üç saat yaya olarak cephemi dolaştım.

Üç buçuk ay bir gün dahi istirahata çekilmeden, fırkamla müdafaa ettiğim Kerevizdere, o zaman bir ateş tufanı içinde idi. Şimdi her şey uykuda. Derin bir sükut. Her iki taraf ebedi bir dostluk içinde, ebedi uykuya dalmışlar. Fakat ne acıklı manzaradır bu! Benim şehitlerimin kemikleri, kafatasları demir parçalarıyla karmakarışık meydanda duruyor. Her karışında birkaç parça kemik ve demir! Ara sıra, karakedi ismini verdiğimiz torpil parçaları var, bundan bir tane ve diğer cins mermilerden bir haylisini müzem için aldım. Yanımdakilere taşımaları için taksim ettim.

Uzaklardan gördüğüm abideye kadar geldim. Burası benim sağ cenahımın karşısı idi. Fransızlar buraya kadar gelmişlerdi. Beyaz tuğladan yapılan bu abideyi, otuz metre kadar yüksek tahmin ettim. Alt kaidede, levhalarda yazılar görülüyordu. Buraya kadar geldik.

Not defterime bu abideyi de çizdim:

Fransızlar kendi ölülerine lazım olan hürmeti yapmışlardı. Fakat bizimkileri meydanda bırakmakla medeniyetin emir ettiği bir vazifeyi yapmamışlardı!

Bütün İstiklal Harbi'mizi, bu şehitlerin açıkta çürüyen muhterem vücutları oldukları yerlerde toprak olarak ve kemikleri açıkta kalarak seyretmişler demekti. İlgili makamlara her iki tarafın bu halini olduğu gibi tasvir ederek, Alçıtepe'ye ve ileri hatlarımıza *abideler dikilmesini*, şehitlerimizin buralara toplanmasını ve abidelerin üzerine *"Buradan Öteye Geçilemez"* diye yazılmasını yazıyla teklif ettim.

Akşama doğru Çanakkale şehrine çıktık. Çok hararetli karşılayan halkın arasına karıştım. Burada iki gün kalarak

tabyaları dolaştım. Mektepleri ve hastaneleri ziyaret ettim. Çanakkale'ye denizden yapılan İngiliz ve Fransız hücumlarını, onlara pahalıya mal eden şehit ve gazilerimizi, hürmetle andım. Muharebede susturamadıkları büyük toplarımızı, mütareke perdesi arkasına sığınarak tahrip etmiş olduklarını, dudak bükerek seyrettim. Bu küçüklüğü yapmamaları, büyük devletlere daha çok yaraşacaktı! Bizim için mukaddes ve hazin bir levha olan bu manzaraların fotoğraflarını aldırdım.

Çanakkale'de Halkla Sohbet

Belediyede verilen ziyafette Çanakkale müdafaası üzerinde sohbetler yaptık. Kerevizdere'de üç buçuk ay cephemi idare ederken, Çanakkale halkının geçirdiği ızdırapları da tattığımı belirttim. Ve Türk ordusunun karada ve denizde, Çanakkale Boğazı'nı müdafaa için, onun hayati kıymetini bilerek, nasıl dövüştüklerini ve her yerde nasıl ve ne pahasına muvaffak olduklarını bir bir ve yer yer misalleriyle anlattım. Ve Çanakkale'nin çelik kaleleri batırdığını ve çelik teçhizattı ordularını mağlup ettiklerini ve her zaman da bunun böyle olacağına şüphemiz olmadığını söyledim.

Çanakkaleliler, çok candan sevgilerini gösterdiler. Ve Benim Çanakkale fahri hemşeriliğimi istediler. Teşekkürle kabul ettim. Bu suretle doğuda Erzincan'ın, batıda Çanakkale'nin fahri hemşerisi olmuş bulundum, İstanbullu idim. Her cephede hemşeri olacak kadar vazife görmek ve hizmet etmek, bana nasip olduğundan, her tarafı hemşeri sayabilirdim. Fakat maddi vesikalarıyla doğuda ve batıda, hemşerilik hayatının en değerli kazançları idi.

17 Eylül sabahleyin saat 10'da İstanbul'a yola çıktık ve ertesi gün öğleyin İstanbul'umuza gelebildik. Gambotumuzun bu battal süratiyle sahillerimizi teftiş ederken tam emniyette bulunduğumuzdan, yalnız Ayvalık'ta akıntıya kapıldı-

ğımız zaman biraz şüphelenmiştik! Meğerse tehlike başka taraftan ve pek dehşetli imiş: İngilizler, İstanbul'a ve İzmir'e karşı harekete hazırlandıklarını söyleyerek, Türkler *Musul'da*, kendilerine zorluklar çıkarabilirler fakat *Türkiye'nin de bütün hayatı tehlikeye girer*, diye matbuatla neşriyata girişmişler! Bizim matbuat yazıyor! Ankara'dan bana hiçbir iş'ar yok.

Mektuplarımın Çalınması

Bu hal yetişmiyormuş gibi, İzmir'den, İstanbul'daki ağabeyime ve geçenlerde vefat eden Şevket Turgut Paşa'nın eşine -Merkez Kumandanlığı vasıtasıyla- yazdığım mektuplar yerlerine gelmemiş. Bunlar aile işlerine dair olduğundan, maddi zararları da olmuştu. Çok esef ettim ve aynen şu şikayeti yazıyla yaptım:

İstanbul
23 Eylül 1924

Müdafaa-i Milliye Vekaletine

İzmir'den İstanbul'a gönderdiğim mektuplarım mahallerine vasıl olmamışlardır, zarfların bizzat yollandığına ve göz önünde damgalandırıldığına rağmen, efrad-ı aileme gönderdiğim mektup gelmediği gibi, bedbaht bir aileye Merkez Kumandanlığı vasıtasıyla gönderdiğim mektup da Merkez Kumandanlığı'na bile gelmemiş ve zararı mucip olmuştur. Fevkalade haiz-i ehemmiyet olan bu meselenin tahkik buyurulmasını, hassaten rica eylerim efendim.

Birinci Ordu Müfettişi
Kazım Karabekir

Bu şikayetime yirmi bir gün sonra, yani benim vazifemden istifamla Meslis'teki vazifeme döndükten sonra, ekli cevabı da aynen buraya kaydediyorum. Bazı arkadaşlarımın

mektuplarının çalındığını ve böyle sudan cevap aldıklarını da gördüm.

Büyük Millet Meclisi aza-yı kiramından Kazım Karabekir Paşa Hazretlerine,

Müdafaa-i Milliye Vekalet-i Celilesinden tevdi kılınan merbut 23 Eylül 1924 tarihli tahriratı alilerinde mevzuu bahis buyurulan mekatip hakkında yapılan tahkikat mürselün-aleyh adreslerinin gayri malum bulunmasına mebni müspet bir netice vermemiş olduğundan tahkikatın tamikine medar olmak üzere keyfiyetin ve bu mekatibin kimler namına ve hangi postaneye teslim olunduğunun iş'ar buyurulması maruzuyla takdimi ihtiramat eylerim efendim.

12 Kasım 1924
Dahiliye Vekili
Recep

Başvurulardan Sonuç Yok!

Sarih adresleri Dahiliye Vekiline bildirdim. Fakat tabii bir netice ve cevap çıkmadı. Bir şey de çıkamazdı. Çünkü mektupların açılma meselesi, daha 12 Şubat 1924'te Büyük Millet Meclisi kürsüsüne kadar çıkmıştı: İsmail Canbolat Bey, bu hususta verdiği takrir üzerine kürsüden çok ağır olarak şöyle söylemişti:

- Bunu yapanlar, rezil, sefil insanlardır!

Dahiliye vekilinin bunun varit olmadığı hakkındaki cevabına karşı Rauf Bey de vaki olduğunu teyit ediyor:

- Mebuslar hakkında göz takibi yapıldığını işaret sayılabilecek vesika gösterebilirim.

Mesele bu suretle ört bas edilince, işi mektup açmaktan, mektup aşırmaya vardırdıklarını ve çirkin hareketin ba-

na kadar da genişletildiğini anladık. Bu hükümet kanalıyla mı, yoksa mesul makamların dahi haberleri olmadan, gizli ellerle mi yapılıyordu, bilemem. Yalnız bu kötü işler, İsmet Paşa'nın başvekilliği zamanında oluyordu. Halbuki o mektuplarımızın İstanbul hükümeti tarafından açılıp okunduğunu zannederek bunu yapan bir idare hakkında bana aynen şöyle yazıyordu:

1919 Haziran'ında İstanbul'dan Erzurum'da bana yazdığı mektuptan aynen:

> ..... Nazır Paşa, Enver Paşa rolünü oynuyor galiba. Hiç bir kaideye, hiçbir mantığa ehemmiyet vermeyerek, aklının erdiğini cüretle yapmak rolü.. Mektuplar sansür oluyor mu? Oluyor ise, az bir zaman içinde mundar bir idarenin hiçbir eksiği kalmadı galiba...

Zaman ne yaman şeyler gösteriyor. Hayret ve İbret!

İstanbul'da Teftişlerim

Eylül 23'ten itibaren, Birinci Fırka kıtalarını teftişe başladım. Çamlıca sırtlarında, Selimiye'de, Yıldız'da, Taşkışla'da kıtaları gördükten sonra, kışlalarını da dolaştım. Seferberlik hazırlıklarının derecesini de depolarında gördüm. Her şey iyidir.

Askerlerin, ayrı kaplardan ve çatal bıçak kullanarak yemeğe başladıklarını da memnuniyetle gördüm.

Rami Kışlası ve Metris çiftlikte kolordu topçusu ve topçu atış mektebini de ertesi günü teftiş ettim. Hayli kusurlarının giderilmesi için icabını yaptırdım.

Eylül 25'te Erkan-ı Harbiye Mektebi'ni (Harp Akademisi) ziyaret ettim. Akşamüstü Tophane'deki Leh Sergisi'ni gezdim. İleri bir sanayi memleketi olduğunun şahidi bir sergi.

İstanbul mekteplerinden henüz ziyaret etmediklerimden davetler aldığımdan, Eylül 27'de Kız Muallim Mektebi'ni ziyaret ettim. Malzeme faslı çok fakir, bir kırık dikiş makinesi var. Her şey nazari ve ezbercilikle gidiyor. Muallim ve muallimelerle hasbıhal ettik.

Onların şikayetlerini dinledim. Kendi görgü ve bilgilerimi de söyledim. İki gün sonra da Kız Sanayi Lisesi müsameresine gittim. Burasını, geçen yıl da görmüştüm. Hiçbir fark yok. Maarif Vekaleti'ne eksiklerini söylediğim halde, tek bir makine dahi alınmamış.

Eylül 30'da Maltepe Piyade atış mektebini teftiş ettim. Burasını topçularınkinden daha bakımlı buldum.

Ekim 3'te malul gaziler menfaatine himayemde Moda'daki kayık yarışlarında bulundum. Gece, Yıldız'da bir teftişte bulundum. Kırklareli'nden iki günde gelen süvari zabitlerimizi ve atlarını gördük. Çok iyi bir halde bulduklarından takdir ettim.

Ekim 6'da İstanbul'un kurtuluş gününü kutladık. İlk önce, Sultan Ahmet Meydanı'nda Harbiye Mektebi, Birinci Fırka'dan bir alay, bir Bahriye taburu, Jandarma taburu, İstanbul izcileri, Ayasofya Meydanı'nda Adliye Binası'nın önünde de topçu alayı ve süvari bölüğünün önlerinden atla geçerek selamlaştım. Ve hatırlarını sordum.

Burada mehterhane takımı da, yeniçeri kıyafetleriyle yer almışlardı.

Heybetli yayalar, atlılar ve zırhlı sipahiler şanlı tarihimizden canlı bir örnek gösteriyorlardı. Bunlarla da selamlaştım. İzcilerin yanında attan inerek bazı sualler sordum. Hepimizin gürbüz ve kuvvetli olması lazım geldiğini; bunun için de milletimizin her hususta yükselerek kuvvetli ve zengin olması lüzumunu belirttim. Halk ile de kısa hasbihallerde bulundum.

İstanbul'un Kurtuluş Günü

Buradan otomobillerle Taksim Meydanı'ndaki resmi geçit yerine geldik. Askerin ve halkın muntazam ve coşkun geçiş ve neşelerini seyrettik. Sonra şehremini çok cemilekar bir nutuk okudu. Ben de karşılık şu sözleri söyledim:

"Muhterem İstanbul halkının Türk ordusu hakkında göstermiş olduğu bu samimi tezahürata ve muhterem milletin hissiyatına tercüman olan buradaki takdirkar beyanata ordumuz namına arzı şükran eylerim.

Ordumuz vatanı pek büyük felaketlerden kurtardı ise bunu yapan Türk ordusu değil, Türk milletidir. Ordu ancak bir milletin timsal-i müşahhasıdır. Bir millet kavi olursa, ordusu da o kadar kuvvetli olur. Bu büyük zaferi Türk ordusu kadar Türk milleti de yapmıştır. Bu günü burada tesis etmekle yeni nesillere gayet mühim bir ihtarda bulunuyoruz. İhtar bütün milletin kalbinden coşup gelen bir feryattır. Bir zamanlar Türk Milleti ihanete kurban edilmekle milli varlığından ayrıldı ve düşman ayakları altında ezildi. Fakat azim ve iman sayesinde bugün milli varlığımız teessüs etti. Bundan sonra Ahd ü peyman vermeliyiz. Bir daha o kara günleri görmeyeceğiz. Eskiden içimizde ihanetler oldu, bunlar olmayacaktır, demeliyiz. Vatanın her köşesinde olduğu gibi İstanbul halkının ve yeni neslin bağıracağı tek bir söz vardır:

"TÜRK HÜR YAŞAR VE ÖLÜRKEN DE HÜR ÖLÜR"

Sözlerimin halkın ruhuna tesir ettiği sık sık alkışlarından ziyade taktirli haykırışmalarından ve gösterdikleri sonsuz heyecandan anlaşılıyordu.

Ekim 7'de Harbiye Mektebi ve Ortaköy Yetimler Yurdu'nu ziyaret ettim ve saatlerce talebe ile görüştüm. Mektep ve müessesenin her tarafını teftiş ettim. Ertesi gün de Validebağ Yetimler Yurdu'nu ziyaret ettim. Burada mektepten dip-

loma alan çocuklardan gelmiş mektuplar üzerinde de Müdür ve muallimleriyle hasbihallerde bulundum.

Anadolu'nun muhtelif yerlerine muallimliğe veya serbest hayata ayrılanların hemen hepsi, mektep hayatlarını arıyorlar ve sonunda: "Ah o güzel İstanbul" diye buranın hasretini ve dolayısıyle gittikleri yerleri beğenmediklerini göstermekte idi... Bu ruhi halet, bu kabil müesseselerimizin ve umumi surette Anadolu çocuklarının ve hatta devlet bütçesinden beslenen her mektebin, behemehal Anadolu'da yapılması lüzumunu apaçık göstermekte idi.

İngilizlerle Harp Tehlikesi

Milli Müdafaa Vekili Kazım Paşa (General Özalp) İstanbul'un kurtuluş günü öğleden sonra İstanbul'a gelmişti. Kendisiyle misafir olduğu Pera Palas Oteli'nde görüştüm. Musul Statüko hududunun bizim tarafta İngiliz tayyarelerinin geçtiğini ve kıtalarımıza taamız ettiklerini öğrendim.

Durup dururken bunun vaki olamayacağını, İngilizlerin her halde bir şeyden kuşkulanmış olabileceğini, bir harbe sebebiyet vermenin felaket olacağım söyledim.

Kazım Paşa fazla bir şey bilmiyor göründü ve Fethi Bey'in Cemiyeti Akvam nezdinde teşebbüste bulunduğunu söyledi.

Savaş Tehlikesi Çıkıyor

Ekim 8'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'dan bir şifre aldım:

İngilizlerle bir harp ihtimali mevcut olduğundan hemen Ankara'ya hareketim emrolunuyordu.

Ekim 9'da öğle vakti trenle hareket ettim. 11'de Anka-

ra'ya vardım. Fevzi Paşa'yı ziyaretimde vaziyetin vahametini öğrendim. Şöyle ki:

Nasturi çeteleri asayişi bozuyormuş; bunun için bir piyade ve bir süvari fırkasıyla tediplerine başlandığını ve bir piyade fırkası da ihtiyat olarak o mıntıkada hazırlandığını, *İngilizlerin statü hattını geçerek tayyarelerle kıtalarımıza hücum ettikleri, Süvari fırkasından bazı zayiatımız da olduğunu ve İngilizler, harekatı durdurmazsak ilan-ı harp edecekleri* hakkında ültimatom verdiklerini vaziyetin bir harbe gitmek ihtimalini Fevzi Paşa anlattı. Kendilerine şunu sordum: "Ordulara harekatı daha önceden neden bildirmediniz? İngilizler de ültimatom vermeden karşılık sahillerimize saldırışlarda bulunsalardı, Ege sahillerini teftiş halinde iken çürük gambotlarla ben de feci bir vaziyete düşebilecekmişim!" Fevzi Paşa, "Dahili bir meselemiz olduğu için, daha önce haber vermeye lüzum görmedik!"

Ben: -Ne diyorsunuz Paşam? Meselenin bir Musul hareketi olduğunu hala bir ordu müfettişinizden de mi gizlemek istiyorsunuz? Bu işe beni tayin etmek arzusuna karşı verdiğim mantıki cevapları biliyorsunuz. Demek ben bu hareketin aleyhindeyim diye, işi benden de sakladınız! Mesele, bir iç bastırma hareketi dahi olsa, bu kadar büyük bir kuvvete lüzum görülünce, kumandanlarınıza işin başında haber vermek ve hatta onların mütalaalarını dahi sormak, yerinde olurdu fikrindeyim, İngilizlerin ültimatom verince, telaşa düşerek acele çağırmanız hoş bir vaziyet doğurmuş değildir! Bana karşı itimatsızlığın -bu hal de- apaçık delilidir."

Fevzi Paşa buna verecek bir cevap bulamadı, "İtimadımız olmasa sizi terfi ettirmezdik." gibi bir garibe savurdu.

Ben: - Paşam hangi terfiden bahsediyorsunuz? İstiklâl Harbi içersinde Batı Cephesi'nde ikişer üçer derece terfilerinize karşılık ben yalnız Kars'ın zabtı üzerine, Ferikliğe terfi olundum.

Fakat ben, Cihan Harbi içinde Livalığa harp meydanında terfi etmiştim ve bu müddeti de doldurduğum için yaptığınız terfi benim için bir mükafat saymak haksızlıktır.

Bugün asgari müddeti çoktan doldurduğum ve yıllardan beri ordu kumandanı olduğum halde, terfi ettirmemekliğiniz de bana karşı haksız olarak itimat göstermediğinize bir delildir. Bilmekte hakkım olan işlerse, tekerrür edip durmaktadır.

Fevzi Paşa Savaş Kararında

Fakat bugün için yapılacak şey, İngilizlerle harbin önünü almaktır. Her tarafta, her yeri gezdim. Ve halkla her yerde temas da ettim. Halk bitkin bir haldedir. Elinde avucunda birşey de kalmamıştır. Sekiz yıldır sürüp gitmekte olan harp, Milleti uzun bir sulh zamanına müştak kılmıştır. Musul'u Harple almaya kalkmak, yeniden vatanımızı ve milletimizi perişan edecek ve belki de felaket uçurumuna sürükleyecektir.

İngilizler bu sefer, geçen yıl İzmir'de yaptırdığınız harp oyunundaki endişeleri tahakkuk ettirecek, yani İtalyanları üzerimize saldırtacak ve kendisi de fiilen harbe girişecektir! Fransızlar da, İstiklal Harbi'mizde uğradıkları muvaffakiyetsizliğin intikamını almak için, o zaman elde edemedikleri hedeflerine yürüyeceklerdir.

Fevzi Paşa;

- İcap ederse yeni bir harbi de göze aldık Musul bizimdir! *Madem ki sulhen vermiyorlar, harben almak için Gazi ısrar ediyor.* Hükümet de bu fikirde, Biz de muvaffak olacağımıza şüphemiz yok. *İcap ederse Musul değil, daha uzaklara da gideriz!*

Ben: - Demek İzmir Harp Oyunu'nda İtalyanların Ege sahillerine çıkması esasında, yani harp oyunları kaidelerine uygun olmayarak mavi kırmızı yerine, apaçık İtalyanlar düş-

man göstermeniz, icabında bunu göze almış olduğunuzu ilan için bir gösteriş mi idi? Paşam, siyasi hatalar üst üste yapılmıştır; birincisi Musul işi Lozan Konferansı'nda hallolunmayarak sonradan sulhen halli kabul edilmiş ve nihayet işe Cemiyet-i Akvam'ın hakemliğiyle karar verileceği tespit olunmuştur.

İkincisi, *Hilafet'in* lağvında acele edilerek bu müessese havadan gitmiştir. Şimdi milletin kanıyla ve hatta varlığı ile bu hatalar tashih mi olunabilecek sanıyorsunuz? *Mustafa Kemal Paşa bunun için mi doğu seyahatine çıkmıştır?* Onu bu tehlikeli işe sevk eden düşünce nedir? Musul'u zapteder ve İngilizleri faraza mağlup ederse, yeni bir rütbe mi alacak? Paşam, istibdadı devirerek, *Milletin Hürriyetini* ilan eden *TÜRK Ordusu*, aradan bu kadar yıl geçtikten ve milletin istiklâlini kurtardıktan sonra, bir maceraya mı sürüklenecektir? 1919'da Sivas'ta bana söylediklerini ve benim cevabımı lütfen hatırlayınız!

Fevzi Paşa, "Beş altı gün sonra Gazi Paşa seyahatinden Ankara'ya dönecektir, Millet Meclisi de toplanacak. Kati karar o zaman verilecektir. Millet Meclisi'nin kararı elbette hükümetin icraatına rehber olacaktır: Bizim vazifemiz de hükümetin emrine itaattir.

Karabekir Askerliği Bırakıyor

Fevzi Paşa ile (1910) Arnavutluk isyanının tenkilinde tanışmış ve pek samimi arkadaş olmuştuk. Sonraları da Çanakkale'de, Diyarbakır Cephesi'nde benim bir üst kumandanımdı. Samimiyetimiz çok artmıştı (1919). Sivas Kongresi'nden sonra, bir heyetle Sivas'a geldiği zaman, Mustafa Kemal Paşa ile aralarında samimi bağlanışı ben temin etmiştim. Her şeyi apaçık kendisine söyler ve icap ederse biraz da çıkışırdım Onun uysal huyu ve bana karşı samimiyeti icabı, kızmazdı. Her şeye cevap da vermez, işin akıntısına giderdi. Bu-

günkü mülakatımız da böyle oldu. Benim Fevzi Paşa'dan anladığım şu idi:

Ülke politikası tamamıyla Mustafa Kemal Paşa'nın elindedir. Madem ki O Musul'u harple almaya karar vermiştir. Herkes onun bu arzusunu kolaylaştıracaktır. Yani, Millet Meclisi onun arzusuna uygun kararını verecektir. Artık hükümet de ordu da zahiren Teşkilat-ı Esasiye'ye uygun bir halde işi yürütmeye çalışacaklardır. Ne çıkarsa milletin bahtına!

Bunun karşısında ben de şu karar varmıştım: Ordu müfettişliğinde bir kuvvet olamadığımıza göre, Millet Meclisi'ndeki vazifeme koşarak, millet kürsüsünden bu felaketleri önlemek!

"Felaketleri" diyorum; bunun birincisi bir harp felaketini önlemek, ikincisi de bir Cumhuriyet Fırkası kurarak herhangi bir vesile ile Cumhuriyetimizin kaldırılması ihtimalini ortadan kaldırmak!

Önce Erkan-ı Harbiye dairesinde tanıdığım kimselerden fazla malumat almayı muvafık gördüm. Muhtelif temaslarım neticesinde Fevzi Paşa'nın Diyarbakır'daki Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Paşa'ya (General Eğilmez) verdiği şu son emri öğrendim: *"İcap ederse eşkıyayı Londra'ya kadar takip edeceğiz!"* (Evet! Londra'ya kadar! Bu emri sonradan Cafer Tayyar Paşa'dan öğrendim). Ben Ayvalık'ta iken gelmiş olan bir tamimi getirdiler.

Ankara
14/9/1340
1643

T. C. Müdafaa-i Milliye Vekaleti Muamelat-ı Zatiye Dairesi
Erkan ve Erkan-ı Harbiye Şubesi Birinci Ordu Müfettişliğine,

Düsturun birinci cildinin 345. sayfasında muharrer Mezuniyet Nizamnamesi'nde muharrer bulunduğu üzere Ordu

Müfettişleriyle kolordu kumandanlarının kendi kıtaları dahilinde mezuniyet istihsaline hacet görmeksizin kable'l-azime beyanı malumat edilmek suretiyle üç gün kadar mevkii memuriyetlerinden infikak edebilecekleri ve bundan fazlası için gerek kendi mıntıkaları dahilinde ve gerekse haricinde olmak üzere bir mahalle infikak ve seyahatlerinde azimetten evvel Erkan-ı Harbiye-i Umumiye ve Müdafaa-yı Milliye Vekaleti'ne bil-müracaa cevap istihsal eylemeleri Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin iş'arı üzerine münasip olacağı arz olunur efendim.

Ordu müfettişlikleriyle Kolordu kumandanlıklarına ve Bera-yı malumat Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne arz edilmiştir.

H. H.
Müdafaa-i Milliye Vekili
Kazım

Ekim 18'de Mustafa Kemal Paşa doğu seyahatinden dönünceye kadar, Büyük Millet Meclisi'ndeki arkadaşlarımla hasbıhalden de öğrendiklerim bunlardı. Ayrıca şu hususta da görüş birliğimiz vardı: Harp felaketinin önüne ancak Büyük Millet Meclisi'nde bir blok halinde görünebilirsek durabiliriz. Esasen Cumhuriyetin kökleşmesi için, icabında bir parti halinde bıkmaya da karar vermiş bulunuyorduk. Şu halde işi Mustafa Paşa'nın gelmesine bıraktık. Onunla görüştükten sonra kararımı vermeyi muvafık buldum.

Bu bekleme günlerinde Ankara'daki kıtalarımı ve kışlalarını teftişle geçirdim. Hayretle gördüm ki, askere et verilmiyor. Bir müddet de verilemeyeceğini ve bunun pek mahrem tutulması da Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım imzasıyla kolordulara tamim edilmişti. Musul hareketi için yapılan bu tasarruf, pek acıklı idi. Garibi de, bunun mahrem tutulması idi. Bana bile tebliğ olunmamıştı!

İstifam ve Millet Meclisi'ne Gelişim

Ekim 18'de Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya geldi. Dükkanlar kapattırılarak, bütün Ankara karşıya çıkarıldı! (Bugünkü Yenişehir'in Kızılay mıntıkasında) Hükümet ve Meclis erkanı otomobillerle çok uzaklara kadar karşılamaya gitmişler.

Ben de Erkan-ı Harbiye Reisim Alaeddin Bey'le karşı gittim. Ayrancı sırtlarında karşılaştık. Beni görünce Mustafa Kemal Paşa otomobilini durdurdu. Yanında başvekil İsmet Paşa vardı. Yalnız kendi indi. Ben de inerek tekrar selamladım. Bir zaferden dönüyormuş gibi mağrur bir eda ile elimi sıktı. Kısaca şunu söyleyebildim:

- Paşa hazretleri! Bir harp tehlikesi karşısında olduğumuzu ve zat-ı samilerine dahi arz ettiğim mütalaalarıma rağmen, Musul hareketine başlamanın buna sebep olduğunu öğrendim. Paşam, netice feci olur.

Mustafa Kemal Paşa, sözümü keserek "Büyük Millet Meclisini acele topladık. Söz milletindir." dedi.

Ve gülümseyerek ayni eda ile otomobiline gitti, İsmet Paşa'nın yanına oturdu. Ben de uzun katara karıştım. Artık kararımı vermiştim. *Söz milletindir. Kabul!...*

Mustafa Kemal Paşa'nın doğu seyahatinde Sarıkamış'ta bazı bayanların ricaları üzerine hususi bir ziyafette bazı terfiler emrettiğini, Milli Müdafaa Vekaletinin itirazına rağmen ve hiçbir taraftan inha edilmeden general dahi yapılmış olduğunu ve bunların İstiklal Harbi'ne iştirak dahi etmemiş olduklarını ve hususi alemdeki çok münasebetsiz bazı halleri işiterek çok müteessir oldum. Benim inhalarıma ehemmiyet verilmediği halde, büyük rütbeli subay ailelerini Gazi'nin bazı eski yaver veya karargah zabiti ve yeni mebuslara kocalarını terfi ettirmek için mektup yazdıklarını da görerek teessürüm arttı.

Dokunaklı Bir İstifa

Benim, Ordumuzun yükselmesi ve kuvvetlenmesi için verdiğim layihalarım da hep gürültüye gitmişti. Daha normal sayılacak olan böyle bir zamanda bu yolsuzluklar ve aksaklıklar olursa, bir harbe giriş halinde ne dehşetli şeylere şahit olacağımızı uzun düşünmeye lüzum yoktu.

Birkaç günlük, gerek Millet Meclisi'ndeki ve gerekse ordudaki arkadaşlarımdan dinlediklerim harp tehlikesinin pek yakın olduğunu gösteriyordu.

Ne Mustafa Kemal, Ne İsmet ve Fevzi Paşalar, benimle görüşmekten, temas etmekten mürettep bir şekilde kaçıyorlardı. İngiliz gazeteleri ise şöyle yazıyordu:

> *Türkler Musul'da belki bize zorluklar çıkarabilirler. Fakat böyle bir harp Türkiye Devleti'nin hayatına mal olur!*

Ve ben de artık kararımı verdim:

Ekim 26'da öğleden sonra, askerlik vazifemden istifa ile Meclis'teki vazifeme başlayacağımı yazarak bir nüshasını bizzat Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'ya verdim[39] Bir nüshasını da Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne gönderdim. Aynen şöyledir:

> *Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine,*
>
> *Müdafaa-i Milliye Vekaletine,*
>
> Bir senelik Ordu Müfettişliğim zamanında gerek teftişlerim neticesi verdiğim raporlarımın ve gerekse ordumuzun teali ve takviyesi için takdim ettiğim layihalarımın nazar-ı dikkate alınmadığını görmekle teessür ve yeisim fevkaladedir.

---

39 Müfettişlik karargâhım Cebeci sırtlarında bir köşkte, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye de Etlik'te Ziraat Mektebi binasında idi.

Uhdeme düşen vazifemi, *mebusluk sıfatıyla* daha vicdan rahatlığı ile yapacağıma tam kanaat hasıl ettiğimden, *Ordu Müfettişliğinden istifa ettiğimi* arz eylerim efendim.

26 Ekim 1924
Kazım Karabekir

Fevzi Paşa istifamı okuyunca heyecanlandı ve başını sallayarak şöyle söyledi:

- Sen vatan endişesiyle şimdiye kadar olduğu gibi yine fedakarlığa katlanıyorsun. Halbuki onun, şahsından ve mevkiinden başka bir şey düşünmediğini görüyorsun! Sana müthiş iftira atarak mahveder.[40] Bu suretle ayrı, ayrı ezileceğiz! Şu *Musul işi bitsin, ben de istifa edeceğim.*

Karabekir TBMM'de

Ben: - Paşam, Ordu Müfettişi sıfatıyla durdurmadığım harp felaketini bir milletvekili sıfatıyla meclis kürsüsünden durdurabileceğim gibi, ordu hakkındaki tekliflerimi de belki yine oradan haykırmakla yürütebilirim. Ve bu suretle şerefimi de muhafaza etmiş olurum. Millet Meclisi bir karargah haline gelmiş ve emre ram insanlarla dolmuştur. Orası, sonsuz ihtirasları kanunlaştıracak bir hale gelmiştir. Bir hale konmuştur. Cumhuriyet idaremize kuvvet vererek onu payidar kılmak için bundan böyle bana düşen vazifeyi orada görüyorum.

---

40 Müthiş iftiralara uğramadım değil... Kürt isyanını tahrik etmişiz. Şehzade Selim Efendi ile muhabere etmişim!.. Bunların yalan olduğu tespit edilince İzmir suikastı vesilesiyle İstiklâl Mahkemesi'ne verildim. Buradan da temize çıkmakla küçülmedim. Millet ve tarih huzurunda manen daha büyüdüm. Gerçi maddi olarak uzun yıllar çok tazyik olundum.

Hiç değilse öteden beri nefret ettiğim keyfi idarenin bir kumandanı sıfatıyla, milletin lanetini almam. Yazık ki siz mevkiinizin kudretini oraya alet ediyor ve bizi de kötületiyorsunuz. Bana iftira atacağına gelince, siz bunu beş yıl kadar önce Sivas'ta da söylediniz. Benim zayıf hiçbir yerim yoktur. Herhangi bir iftiraya Ordu Müfettişi kalsam da maruz kalabilirim. Dostluğu ile şerefimi, hayatımı onun elinde öldürmektense, düşmanlığını kazanmayı tercih ederim. Çünkü şerefimi ve hayatımı daha kolay koruyabilirim.

Paşam bugün değilse tarih karşısındaki mesuliyetimiz çok ağır olacaktır. Milletimizin arzusuna ve bünyesine uygun olarak kurduğumuz *Halk Fırkası bugün la-dini ve la-ahlaki kulüpler haline getiriliyor.* Türk'ün salabetli mazisi kötülenirken istikbali de tereddiye götürülüyor. Yalan, riya, züppeliklerle gençlik bitiriliyor. İstiklal Harbi'ni biz Türk milletinin maddi ve manevi kudretine dayanarak başardık. Bu kudrete yarın yine muhtacız. Millet sıklaşıyor, asrileşmiyor, çöküyor! Milletin mukadderatına bir takım dalkavuk türediler hakim oluyor ve en mühim kararlar işret sofrasında veriliyor.

İçtimai nizamımız altüst oldu. Ve edildi. Bu millete, düne kadar bütün mevcudiyetiyle hizmet edenlerin, fedakarlıkları inkar olunuyor ve rütbe verir gibi İstiklal Harbi'nin fedakarlıkları işe gelenlere veriliyor. İstiklal Harbi'nin tarihi bu suretle hurafe haline getirildi. Ve siz ordunun başı sıfatıyla susuyorsunuz. Ve daha fenası bizi hiçe sayıyor ve var kuvvetiyle alet oluyorsunuz. Ve orduyu eski halinde tutmakla geri götürüyorsunuz. Müdafaa-i Milliye Vekaleti sizin bir kalemi mahsusunuz halini almıştır. Bizim ordu müfettişliklerimiz ise emir zabitliği vaziyetinde!

Göreceksiniz hiçbir ordu müfettişi vazifesine devam etmeyecektir. Hem mebusuz, hem ordu müfettişiyiz! Vazifemizle ilgili işleri gazetelerden veya ağızdan öğreniyoruz. Emrimizdeki kumandanlar, aleyhimize tahrik olunuyor! En son

da bir harbe gidiyorsunuz ve bizim mütalaa ve reyimize ve hatta malumatımız almaya bile lüzum yok! Paşam sözlerim acı fakat tamamıyla doğrudur!

Savaştan Sonra Çekilecektir

Mustafa Kemal Paşa'yı başımıza aldığımız zaman İstiklal Harbi'mizi kazandıktan sonra kafiyen hiçbir işe karışmayacağını bize olduğu kadar Millet Meclisi kürsüsünden millete karşı da söz vermesine rağmen, bugün de bir hükümdarın yapmadığını yapıyor ve kendisini o mevkie çıkaran arkadaşlarına ehemmiyet vermek şöyle dursun, bir düzeye propagandalarla kötülüyor.

Bu milletin hürriyeti için yıllarca genç yaşımda uğraşmış, yüzlerce yemin ettirmişim. İstiklalimiz mahvolurken, pekala bildiğiniz veçhiyle bütün varlığımla bu hedefi tutmuş ve başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, arkadaşlarımı sağa sola saptırmayarak yürütmüşümdür!

Fakat: Bugün padişah ve halife olmak istiyorum. Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz! Öbür gün Hilafet'i lağvedeceğiz[41] gibi kumandalarla gittiğimiz yol, milletin yalnız hürriyetini çiğnemek değil, onları cihana karşı kabiliyetsiz bir aşiret gibi göstermektir.[42]

İşte paşam, şerefimi bugünkü mevkide tamamıyla söndürmekten ve daha ekmel iftiralara maruz kalmaktansa millet saflarına karışarak onlarla hem hal olmayı ve mebus kala-

---

41 *Nutuk*, sayfa: 480, 488, 511, 513.

42 Atatürk'ün vefatı üzerine Amerika'nın en büyük mecmuası olan *Life* bizi Küba halkına, Küba hükümetine ve kendilerini de Küba Cumhurreisi Başçavuş Fatiz'e benzetti. İngilizce *Bozkurt* eseri daha feci tasvirlerle doludur. Ve bu eser, birçok dillere tercüme ve neşrolunmuştur.

bildikçe, onlar için Millet Meclisi kürsüsünden gür sesle haykırmayı, daha şerefli buldum. Kararımı kati olarak verdim.

Fevzi Paşa: - Ben kısa söylüyorum. *Görürsün, nasıl iftiraya kurban gideceksin!* Hem beni yalnız bırakman doğru değildir! Ben, size güvenerek mümkün olduğu kadar mukavemet ediyorum.

Ben: - Kararımı kati olarak verdim, Paşam. Herhangi bir iftiraya millet safı içinden daha muvaffakiyetle karşı koyabilirim.

Muhaverelerimiz iki saat kadar sürdü. Vakit de akşam olmuştu. Hazin bir veda ile Fevzi Paşa'dan ayrıldım. Emrimdeki ikinci, üçüncü ve dördüncü kolordu kumandanlarına ve karargahıma şu vedanameyi yazdım:

> Uhdeme düşen vazifeyi Meclis-i Milli'de daha iyi ifa edeceğime kani olarak Ordu Müfettişliği'nden 26 Ekim 1924 pazar günü akşamı istifamı verdim. Kahraman zabitan ve efradımızın gözlerinden öper ve samimi hürmetlerimi takdim ederim. Ordumuza ebedi muvaffakiyetler dilerim efendim.
>
> *28 Ekim 1924*
> *Kazım Karabekir*

İkinci ve Üçüncü Ordu Müfettişlikleri'ne de şu şifreyi yazdım:

> Uhdeme düşen vazifeyi Meclisi Milli'de daha iyi ifa edeceğime kani olarak Ordu Müfettişliği'nden 26 Ekim 1924 Pazar akşamı istifamı verdim.
>
> Arz-ı hürmet.
>
> *Kazım Karabekir*

Harp tehlikesinden haberdar olan İkinci Ordu Müfettişi

(Konya) Ali Fuat Paşa Ankara'ya gelerek istifa etti. Üçüncü Ordu Müfettişi (Diyarbakır) Cevat ve Kolordu kumandanı Cafer ve Tayyar Paşalar da yerlerinden istifa ile Meclis'e geleceklerini, Mustafa Kemal Paşa'nın sualine cevap olarak bildirdiler. Bu vaziyet Mustafa Kemal Paşa'nın gururunu kırdı ve millet harp tehlikesinden kurtuldu.[43]

Paşalar Partileri ile Karşı Karşıya

Az sonra biz Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla Meclis'te faaliyet için resmen Dahiliye Vekaleti'ne müracaat edince Mustafa Kemal Paşa da Halk Fırkası'nın başına Cumhuriyet kelimesini koydurarak, Cumhuriyet Halk Fırkası adını verdi. 21 Kasım'da da İsmet Paşa da başvekillikten, hastalığı bahanesiyle istifasını verdi. Yerine Fethi Bey başvekalete getirildi.

Ben, fırkamızın liderliğine, Rauf ve Adnan beyler ikinci liderliğe, Ali Fuat Paşa da katib-i umumiliğe intihap olunarak Meclis'te önünde hürmet edilmesi lazım gelen bir fırka işe başladık.

Artık Musul uğruna harp ihtimali kalmadığı gibi, Cumhuriyet idaremiz de herhangi bir kaprisle yıkılmaktan kurtuldu. Fakat çok çetin mücadelelere ve iftiralara uğradık. Yarımız mahvoldu. Fakat yılmadım. Hakikat ve hürriyet uğruna ölümü hiçe sayarak sonuna kadar didiştim.

Gerçi ben ve arkadaşlarımdan sağ kalanlar da çok çektik. 44 yaşında genç bir kumandan ve hemen bütün rütbelerini ateş altında, vatan ve milleti için feda etmiş olan ben ve emsalim eski tekaüt kanunu mucibince tekaüde sevk olun-

43 *Nutuk*, sayfa 517:

> Meclis'i fevkalade olarak içtimaa davet ettim, İngiltere'nin ültimatomuna, malum olduğu veçhile cevap verdik. Harp ihtimalini göze aldık...

duk. Tevkif olunarak İstiklal Mahkemesi'ne verildik. On beş yıl bir düzeye takip ve taciz olunduk.. Bütün bunlar çok acıdır.

Fakat *"Halk efendimiz"*in çektikleri, bizimkinden daha acı olduğundan, vaktiyle millet kürsüsünden söylediği halde *giremediği sine-i millete* biz girmekle, şaşalı ve sorgusuz bir ömür süren Mustafa Kemal Paşa arkadaşımızdan, çok daha mesut ve bahtiyar olduk! Bütün bu hakikatler ayrı bir eser teşkil eder.

VATANDAŞ! Milletin hürriyetini tehlikede görürsen, karşındaki kim olursa olsun, tek dağ başı mezar oluncaya kadar mücadele etmek vazifendir! Çünkü İNSANLARDA HAYAT DENEN ŞEYİN KIYMETİ ANCAK HÜRRİYET İLEDİR. HÜR ÖL! ESİR YAŞAMA!

Kazım Karabekir

KAZIM KARABEKİR İÇİN NELER DEDİLER, NELER YAZDILAR

"Karabekir müstesna bir şahsiyetti"

Kazım Karabekir'in yakın arkadaşı Ali Fuat Cebesoy, onun vefatı üzerine şu satırları kaleme almıştı:

Rahmetli Karabekir ile arkadaşlığımız çocukluk hayatımızdan başlar; babası Van jandarma kurnandanı olarak Erzurum'a geldiği zaman misafirimiz olmuştu. Benim babam da orada Erkan-ı Harbiye reisi bulunuyordu. Bu arkadaşlık Mekteb-i Harbiye'de de devam etti ve çok samimileşti. O, benden bir sınıf sonra idi.

Arkadaşım Karabekir'in milli hayatla alakası da daha pek genç yaşta iken başlamıştır. Rahmetli, Meşrutiyet hareketlerine Manastır'da ve İstanbul'da geniş ölçüde iştirak etmişti. Bu onun daha pek genç bir erkanı harp zabiti iken yalnız mesleğinin mahdut sahası içinde kalmayarak milletimizin, maruz bulunduğu büyük tehlikeden kurtarabilecek bir siyasi ve idari inkişafa mazhar olması için siyasi hayatta da faaliyet göstermekten çekinmediğini anlatır.

Karabekir, daha genç bir erkanı harp zabiti iken bile kıta hizmetlerinde. Mektebi Harbiye muallimliğinde istikbalin

en iyi bir kumandanı olacağını kabiliyetleriyle, meziyetleriyle gösteriyor, mesleğine bağlılığını belirtiyordu.

Meşrutiyet ilan olunduktan sonra erkanı harbiyelerde ve kıtalarda çalışmaya devam etmiş olan genç Karabekir, daha küçük rütbelerde bile zekasıyla ve dirayetiyle amirlerinin dikkatini çekmişti. 31 Mart isyanını tenkil için İstanbul üzerine yürüyen Hareket Ordusu'nda Edirne'den gelen meşrutiyetçi askeri kuvvetlerin Erkan-ı Harp reisliğinde bulunması ve bunu müteakip Arnavutluk harekatında da aynı vazifeleri deruhte etmesi, liyakat ve kabiliyetinin açık delilleridir.

Balkan muharebesinde, Edirne kalesinde bir fırka Erkan-ı Harp reisi olarak fevkalade hizmetler görmüştü.

Şark Cephesi'nde

Birinci Cihan Harbi'ne takaddüm eden zamanlarda ordumuz yeniden teşkil olunurken Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'de bir şubenin başında bulunması, ordunun yeniden kurulurcasına tanzimini müteakip çıkan Birinci Cihan Harbi'nde kendisine Şark'a gönderilen bir kuvve-i seferiyenin kumandanlığı verilmişti. Bu, onun kumandan sıfatıyla gösterdiği parlak muvaffakiyetler için bir başlangıç olmuştur. Bunu müteakip onu, Seddü'l-Bahir'de 14'üncü Fırka kumandanı olarak görüyoruz. Çanakkale harplerinde "Kerevet Deresi"nde gösterdiği dirayet ve kahramanlık da bu genç arkadaşımızın yüksek kumanda makamına liyakatini bir daha ispat etmiş oluyordu.

Bundan sonra rahmetli arkadaşım, evvela Irak cephesinde Ordu Erkan-ı Harbiye reisidir; sonra yine o cephede kolordu kumandanıdır. Onun bu çetin işlerde de gösterdiği liyakat ve yaptığı hizmetler hatırımızdan asla çıkmaz.

Birinci Cihan Harbi'nin sonunda Erzurum ve Erzincan'ın istirdadında değerli muvaffakiyetleri ayrıca kayda şayandır.

Büyük hizmetler

Buraya kadar anlattıklarım; rahmetli Karabekir'in normal şartlar içinde gösterdiği liyakat ve kabiliyetlerin bir hülasasıdır. Onun bundan sonra millet ve vatanın kurtuluşu yolunda açılan istiklal davasında ve savaşlarında gösterdiği yüksek kabiliyetler, yararlıklar ve hizmetler; şüphesiz vatandaşlarımın hatırasında layık olduğu en büyük yeri tutacaktır. Bilhassa memleketin şark mıntıkasında ifa ettiği siyasi ve askeri hizmetleri bu kadar kısa beyanat içine sığdırmak imkansızdır.

Bunları, tarihimizin hakkıyla ve çok iyi tebarüz ettireceğinden şüphem yoktur. Ben, yalnız Şark Cephesi'nde kazanmış olduğu zaferlerin, iç ve dış cephede istiklalimizin sağlanması yolunda çok kuvvetli, çok değerli mesnetler olduğunu kaydetmekle yetiniyorum.

Rahmetli arkadaşım Karabekir'in memleket ve millete hizmetlerinin genişliği ve değeri bütün milletçe malumdur. O pek müstesna bir şahsiyetti. Ufulü, memleketimiz, milletimiz için büyük bir kayıptır. Milletimizin duyduğu elem ve kederin çok derin ve çok büyük olduğuna kaniim, ben de bu milli ölçüdeki acıyı bütün derinliğiyle duyuyorum. Fakat onun eski bir arkadaşı, meslek kardeşi olarak duyduğum acı sonsuzdur. Kısa ifadelerle ve acının enginliği içinde pek çok eksiklerle anlatmaya çalıştığım bu kıymetli arkadaşımla ilgili hatıralarımda bir eksiklik bulunursa mazur sayılmalıyım.

Konya Milletvekili
Ali Fuat CEBESOY

Kazım Karabekir Paşa'nın ardından

Ey yetimler babası, ey Doğu'nun fatihi!
Hürmetle kucaklıyor seni cihan tarih!..
Senden birer parçadır şu subaylar, şu erler,
Sayılmakla tükenmez kazandığın zaferler!..

Dolaşıyor dillerde adın bir destan gibi.
Seviyoruz seni biz mukaddes vatan gibi!..
Görünmüyor dağların başı sisten, dumandan,
Ne yazsam azdır sana ey muzaffer kumandan!..

En temiz duyguların şahlandığı bir günde,
Çıktın bir yolculuğa genç ellerin üstünde!..
Yaralı bir kuş gibi çırpınırken şu kadın,
Nereye bu yolculuk, söyle, nedir maksadın?..

Niçin başlar eğilmiş, niçin sessiz şu alay?
Duyduğumuz acıyı anlatmak değil kolay!..
Çöktü gök başımıza, sözlerim değil köksüz,
İçimizi yakarak bizi bıraktın öksüz!..
Şanlı "Kars Kalesi"ne dikilen şanlı bayrak,
Tabutunun üstünde ağlıyor hıçkırarak
Bütün Türklük alemi katılıyor bu yasa,
Ayrılmayız izinden, yer yerinden oynasa!..

Ezeli nasibindi kahramanlık, yiğitlik,
Ebedi yurdun oldu Ankara'da şehitlik!..

Toplanarak başına ünlü şehitler saf saf
Edecekler her zaman seni hürmetle tavaf!..

Yaşatacak ülkünü kızların: Emel, Hayat.
Müsterih ol, ey Paşam, haşre kadar nurda yat!.
Sustu bülbül derdinden, yetişir artık kelam,
Ey melekler götürün ona bizlerden selam!..

Cemal Oğuz ÖCAL

Paşaların Kavgası

Kazım Karabekir

"Paşaların Kavgası" kişisel bir dramı ve bu dramın dalgaları arasına gömülen idealistlerden birinin toplumun hafızasında hâlâ yaşayan haksızlıklar ve vefasızlıklarla desteklenen pusuların ortasında nasıl direndiğini; acıyla yumruğunu ısırırken nasıl gülmeye çalıştığını anlatmaktadır.

Kazım Karabekir'in kendi anlattıklarına bakılırsa; o, çoğu Türk aydınının ümitsizlik çukuruna düştüğü ve çareyi Amerikan mandasında gördüğü hazin günlerde, millete ve orduya güvenmekten başka çare olmadığını ilk fark eden paşalarımızdan birisidir. Yine kendi ifadelerine göre Cafer Tayyar Paşa'yı uyaran da, Ali Fuat Cebesoy'u Batı Anadolu'ya tayin ettiren de, Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'da kalıp kabineye girerek çareler aramak yerine Anadolu'ya geçip silahlı bir mukavemet kurmanın en çıkar yol olduğuna inandıran da kendisidir.

ISBN 975-7369-00-4
9 789757 369003

yenisayfa
on-line alışveriş: .com.tr

12 YTL /12.000.000 TL

www.emreyayinlari.com